

~~88-4~~
41

L
33

Prof. K. BALODIS

IEVADS TAUTSAIMNIECĪBĀ

un
Tautsaimniecības teorija

Trešais pārlabotais izdevums

521

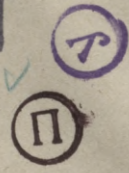

„KULTŪRAS BALSS“ IZDEVUMS
RĪGĀ, 1930.

0307095172N

L. V. B.
318.293

E. Pīpiņa un J. Urmaņa spiestuve, Rīgā, Marijas ielā 10.

1922

Ievads tautsaimniecībā.

Kas ir tautsaimniecība? Jēdziens tautsaimniecība-nacionāloikonomija, sakopojums no 3 vārdiem: 1) tautas=nācijas, 2) oikos (grieķiski) = nama, 3) nomia=likuma. Oikonomija — privātsaimniecība. Sengrieķiem nav tautsaimniecības zinātnes, bet gan pie tiem sastopam daudz apcerējumus par privātsaimniecību, sevišķi par lauksaimniecību, tāpat par valsti, par valsts labāko uzbūvi, iekārtu, likumiem. Prātījumi par individuālismu un sociālisma vai komūnisma nozīmi valsts saimnieciskā uzbūvē ir bieži. No lielajiem filosofiem: Aristotels — zinātniskā individuālisma tēvs, Platōns — zinātniskā sociālisma — komūnisma. Sīvas šķiru cīņas, kas dažkārt gāja līdz bagāto un turīgo pilsoņu nosīšanai („skitālismam“), norisinājās jau senajā Grieķijā; Romas valstī bez mazturīgo pilsoņu („plebēju“) nemieriem, pazīstami vergu dumpji, no kuriem bīstamākais bija Spartaka dumpis (Spartaka vārdā nosauca pēdējos gados Vācijā daļa komūnisma piekritēju). No Sengrieķijas valstīm — pilsētām Sparta bija aristokrātiski-sociālistiska valsts: istie pilsoņi, homoioi=„līdzīgie“ valdīja par vienāda lieluma zemes gabaliem, kurus apstrādāja vergi-heloti, lai pilsoņiem būtu laiks priekš vingrošanas, rūnāšanas un kara. Atenas bija demokrātiski-individuālistiska valsts, kur arī gan netrūka vergu, bet pastāvēja liela mantas dažādība piltiesīgo pilsoņu starpā. Šķiru cīņas nebija arī svešas Senebrejiem: mazie pravieši—sociāli reformātori. Slavenais cēnītais Jāzeps ir ēģiptiešu verdzības tēvs un visu spekulantu un ierāvēju garīgais ciltstēvs.

Kamēr reliģija un ētika māca altruismu—tuvākā mīlestību, nesavtību, uzpurēšanos vispārības labā, tamēr t. s. „vulgārā“ tautsaimniecība, angļu klasiskā skola māca egoismu, apgalvojot, ka ja visi cilvēki cītīgi rūpēšoties un strādāšot sava paša labā, tad visai valstij vai tautai klāšoties labi... Pret šo egoisma mācību uzstājās visupirms sociālisti, vēlāk arī t. s. sociālpolitiķi — pilsoniskie oikonomisti-zinātnieki, kas ieskatīja valsts iejaukšanos saimnieciskā dzīvē par nepieciešamu, vismaz attiecībā uz strādnieku jautājumu.

Tautsaimniecības zinātne jaunākos laikos palikusi tik plaša, ka tā bijusi jāsadala atsevišķās nodaļās. Mēs šķirojam:

I. Ievadā, kas aptver tautsaimniecības izcelšanos un vēsturi. Literatūra vācu valodā — Büchers (Entstehung der Volkswirtschaft), Eisenharts (Geschichte der Nationalökonomie), Konrads; krievu valodā — Čuprovs.

II. Teoretiskā tautsaimniecības mācībā, kurā tiek apskatītas tautsaimniecības pamata mācības par vērtību, cenu, naudu, kredītu, maiņu, ražošanas pamatiem, individuālismu un sociālismu, tautsaimniecības krīzēm, karteljiem, sindikātiem, trestiem. Mācības grāmatas vācu valodā: Konrads, Kleinwächters, Philippovichs; krievu valodā Tugans-Baranovskis, Chodskis, Georgievskis, Železnovs, Miklaševskis u. c.

III. Praktiskā tautsaimniecībā — oikonomiskā politika, kurā tiek iztirzāts, kādiem līdzekļiem dažādas valdības centušās sasniegt savus saimnieciskos mērķus; šī politika tālāk jāšķiro:

a) Agrārpolitikā cilvēku attiecības uz zemi, dzimtbūšanas izcelšanās un atcelšana, liel-, maz-, vidējo saimniecību nozīme, zemkopības un zemju iedzīvotāju pacelšanas jautājumi).

b) Tirdzniecības un muitu politikā.

c) Rūpniecības politikā, sevišķi sakarā ar sociālpolitiku (strādnieku apsardzības jautājumu).

d) Koloniju un kolonizācijas politikā.

e) Satiksmes politika — zemes un ūdens ceļi, dzelzceļi, pasts, telegrafs, gaisa satiksme.

IV. Finanšu zinātnē, kurā tiek aprādīts, kādiem paņēmieniem valstu valdības centušās un cenšas iegūt līdzekļus valsts iestāžu: karaspēka, ierēdņu, skolu, ceļu, galmu u. t. t. uzturēšanai.

Vācu valodā visu plašākais, visu tautsaimniecības nozaļu apraksts sakopots 7 sējumu lielā izdevumā: „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“; tālāk ievērojams Schönbergs „Handbuch der politischen Oekonomie (3 sējumi); Elsters „Wörterbuch der Staatswissenschaften“ 2 sējumi. Vispār tautsaimnieciskā literatūra visās valodās ļoti plaša, sākot ar tā sauktiem „klasikiem“: Ādamu Smitu, Rikardo, Maltusu, u. c. un beidzot ar sociālistiem, kā Sen Simonu, Furjē, Kabē, Prudonu, Marks, Engelsu, Lasallu, Rodbertu u. c.

Tautsaimniecības izcelšanās.

Seno laiku teikas un nostāsti mums vēsta par kādu bijušo svētlaimības laikmetu cilvēces pirmsākumā, par nozaudētiem zelta laikiem, pazudušo paradīzi. Pazīstams, cik skaistā dzejās tērpā lielais angļu dzejnieks Miltons ietērpis bībeles nostāstu par paradīzi; tāpat grieķu un sevišķi romiešu dzejnieks Ovids

tēlo poētiskā tērpā šo tautu teikas par zelta, sudraba, vara un dzelzs laikmetu... Pašā pirmajā un senākā zelta laikmetā cilvēki bijuši tik tikumīgi, ka dievība tiem piešķīra svētlaimību bez kāda pašu darba: visur tecēja piena un medus upes, koki nekopti izdeva visgaršīgākos augļus; nebija ne aukstuma, ne pārliecīga karstuma, cilvēks cilvēku neienīda un neapkaŗoja, nebija vajadzīgas ne tiesas, ne varas iestādes, visiem bija „tā laba daļa“. Homera varonis, vecais Nestors ar īgnumu izsaucas: „Kas tad tagad vairs par cilvēkiem dzīvo pasaulē...“ Bet ne tikai senie dzejnieki un rakstnieki. arī 18. g. s. rakstnieki meklēja augstākas gudrības, kultūras, taisnības un svētlaimības laikmetu sirmā senatnē. Monteskjē izteicās, ka tagad pasaulei neesot ne desmitās daļas no tā iedzīvotāju skaita, kas tajā piemītusi pirms 4000. g. Nina un Semiramidas laikā, pateicoties viņu laiku augstai kultūrai. Tāpat Rūssō meklē augstāku tikumību pie mežoņiem, sprediķo atgriešanos pie dabas. Arī pie citiem 18. „filosofiskā“ gadu simteņa rakstniekiem sastopami uzskati, ka mežoņi labāki nekā eiropieši, kuŗus kultūra esot samaitājusi. Rakstniekiem, kas pazina toreizējo izvirtušo augstāko šķiru, sevišķi galmu dzīvi, šādus uzskatus var piedot... Bet zinātne, tiklab pirmatnējo, no eiropiešiem jaunākos laikos atklāto mežoņu pareiza pētīšana un salīdzināšana ar kultūras un pus kultūras tautām, t. i. antropoloģija, etnoloģija un etnografija un jo sevišķi ģeoloģija — paleontoloģija (senatnes, sevišķi pirmvēstures zemes slāņu izpētīšana) māca ko citu. Pateicoties zinātnei, mēs tagad zinām, ka sirmā senatnē nav jāmeklē nekādi svētlaimības ne arī saimnieciskas labklājības — pārpilnības laikmeti. Mēs sastopam tur tik netīras, zvēriskas klejotājas ordas, cilvēku sabiedrības no 20—40 cilvēkiem, kuŗām grūta uzturas cīņa, pie kuŗām piemājo vairāk trūkums nekā pārpilnība un kuŗas tikumībā nekādi mums nenoder par paraugu... Kultūra, augstāka tikumība tikai lēnas un ļoti ilgas pakāpeniskas attīstības auglis, pie kam nav noliedzams, ka kultūras attīstība neiet taisnā, bet lauztā līnijā... Laužu masas, tikušas pie pārticības un pirmatnējas kultūras, atkal caur nelaimes gadījumiem, asiņainām sadursmēm, kuŗiem krīt atpakaļ „verģu zvenģī“, no kuŗa tās paceļas atkal tikai pēc ilgjiem laikiem, ilgām un grūtām cīņām.

Pirmatnējie mežoņi nepazīna reliģiju. Tā prasa ilgu attīstības gaitu. Ievērojams, ka vairums lielo senatnes likumdevēju, tikumības priekšrakstu, reliģiju nodibinātāju dzīvojuši vēl ap 600 g. priekš Kristus. Tādi bija Coroasters (persu „ugunspielūdžēju“ reliģijas nodibinātājs), Konfuzze (ķīniešu reliģijas — likumības noteikumu nodibinātājs), Buddha; ap 622. g. pr. Kr., karāļa lozia laikā arī vēl galīgi „atrasti“ Mozus likumi, kuŗos gan atrodamas senāk, pat jau Hamurabi likumos

(ap 2300. g. pr. Kr.) dotās pamata mācības. Eģiptiešu reliģija vēl vecāka, — senariešu indusu Bramaisms jaunāks par Hamurabi likumiem. Katrā ziņā cilvēka dzimums pārdzīvojis milzīgus laikmetus, pirms kā tas tika pie pirmatnējās reliģijas un pie rakstu zīmēm, no kurām visvecākās cēlušās ap 4000—5000 g. pr. Kristus.

Tautsaimnieki parasti nostāda o i k o n o m i s k o - s a i m n i e c i s k o principu visas saimnieciskās darbības priekšgalā un pirmiesākumā. Kas ir oikonomiskais princips? Nu, ražot ar savu vismazāko darba patēriņu vislielāko daudzumu cilvēkam lietderīgu mantu, sasniegt ar vismazāko pūliņu vislielāko panākumu. Vai pirmatnējā cilvēka dzīvi arī jau vada, regulē oikonomiskais princips? Nē. Pirmatnējs cilvēks, mežonis, bezbēdīgs. Tas gan spēj, bet negrib domāt, negrib katru pasākumu iepriekš labi apdomāt, pirms kā tas to iesāk. Darbs attīstās no spēles, no ritma. Pirmatnējs cilvēks lasīja dabas balvas: riekstus, koku augļus, dažādas saknes, sēnes, tad tas sāka medīt un zvejot. Cilvēks bija vispirms mākslinieks, tad tikai darbinieks. Galvenā lieta tam ēstgribas un dzimuma dzinēju apmierināšana (jau Šillers saka, ka pasaule uzturoties caur badu un mīlestību). Pirmatnējs cilvēks negausīgs, netau-pīgs. Kad tas ieguvis kādu pārtikas krājumu, tad tas kā kustonis pierijas līdz acīm. Ir to tiesu spiests dienām gavēt, ja pārtikas aprūkst, ja medība bijusi neizdevīga, ja sakņu, augļu, riekstu krājumi izbeigušies. Maltītes nav regulētas, nenotiek zināmās dienas stundās, bet tad — kad cilvēks, tāpat kā zvērs, pieticis pie laupījuma. Arī nēģeris nestrādā, lai ko ietaupītu priekšdienām, bet tikai, lai tiktu pie kāda iekārota priekšmeta. Kad tas sasniegts, tad tas met darbā starplaiku — dienām, nedēļām.

Bet kas tad atšķir pirmatnējo cilvēku no kustoņa, zvēra? Trīs lietas.

- 1) Valoda,
- 2) ieroči,
- 3) uguns.

1. Valodas pirmsākumi ir gan jau pie kustoņiem. Arī kustoņi noliek sardzes, kas tos brīdina briesmū gadījumā. Kā bailēm, tā priekmiem un mīlestībai kustoņim ir savas skaņu zīmes. Viens kustonis prot otru uzaicināt uz kopēju gājieni medīt, ganos. Bet kustoņu valoda nevar līdzināties ar cilvēku valodu. Kustonis nevar neko sīkāk, pamatīgāk pastāstīt. Gudrākais kustonis nevar savus piedzīvojumus otram par pamācību pastāstīt — ja daudz, tas prot otru brīdināt no briesmām, apsaukt.

2. Ieroču: koku zarus, akmeņus arī gan lieto jau

pērtiķi. Bet tie ir ieroči, kādus tos daba devusi. Bet cilvēks prot dabas balvu, zaru, mietu, akmeni noasināt, apstrādāt tā, kā tas viņa mērķiem labāk noder. Pirms kā mēs sastopam cilvēku atliekas, kaulus, galvas kausus, mēs jau „tertiārā“ formācijā atduramies uz rokā paņemamiem noasinātiem akmeņiem ar iedobumu priekš iksta. Tāds rokā paņemts akmens, jau tuvināja pirmatnējā cilvēka dūres spēku lāča ķetnai: labs sitiens ar noasināto akmeni varēja pāršķelt i vilka, i lāča galvu. Pirmatnējie no koka pagatavotie cilvēka ieroči, pirmie stopi, zināms, satrūdējuši, gali gājuši zudībā. Bet noasinātie kaula iesmu vai bultu gali-asmiņi uzglabājušies.

3. Uguns. Uguni lietot un uzkurināt neprot neviens dzīvnieks, i augstāki attīstītais pērtiķis ne. Kā cilvēks ticis pie uguns lietošanas, nav skaidri zināms. Vislielākā varbūtība, ka tas to sāka lietot tur, kur bija „no debesīm nonākusi“ uguns dzirkstele, t. i. zibens iespēris kādā kokā un koks aizdedzies. Dabas cilvēks, zināms, neiedrošinājās tūlīt pieiet pie degoša koka. Varbūt gan pēc dažām stundām, varbūt arī tas vēl vēlāk atrada kvēlojošas ogles, pie kurām tas sajuta patīkamu siltumu novēroja arī, ka uzglabājas ilgāk, ja bija apsegtas. Jaunākos laikos atrasta mežonu cilts, uz t. s. Lieldienu salas, kuŗa nepazinusi uguni. Mežoni pārtikuši no zivīm, putniem, to olām, — dažādām saknēm, kāpostu veidīgiem augļiem u. t. t.

Pie viszemākiem, pirmatnējiem mežoniem, kas dzīvoja vēl akmeņu laikmetā, kad eiropieši tos 18. un 19. gadu simtenī uzgāja, ar ļoti vāji attīstītiem reliģiskiem jēdzieniem, pieder sekojošas ciltis:

Bušmaņi — Dienvidafrikā, par kuŗiem stāsta, ka to vienīgie mājas kustoņi bijuši — suns un uts.

Vēdi uz Ceilonas salas,

Betui — Kongo zemē,

Kubi — Sumatras salā,

Aeti — Filipīnu salās,

Austrālieši — negriti.

Tasmanieši.

Nedaudz augstāki stāv dažas Brazīliju apdzīvojošas ciltis — Botokudi u. c.

Visas šās pirmatnējās ciltis nesusatāda organizētas sabiedrības. Tās dzīvo nelielos baros, grupās, ordās no 20—40 cilvēkiem. Klejo apkārt pārtiku meklējot. To patvērumš: alas, koku biežokņi, pa daļai būdas no žagaru un lapu pinumiem. Barībai noder saknes un augļi, bet arī gliemēži, tārpī, kukaiņi. Vīri medī ar stopu un bultu palīdzību. Sievas piekopj pirmatnēju augkopību: ar noasinātu mietu tās uzrušina zemi, iestāda dažādas saknes, no kuŗām tad pa lielākai daļai pārtiek, tā kā sakņu

un augu salasīšana ne katrreiz izdevīga. Sieviete gādīgāka par vīrieti. Pēdējais medi un zvejo un pats ieguvumu apēd. Sieviete sagādā mežā vai laukā atrodamas pārtikas vielas trūkuma gadījumam. Sievai grūtākais darbs, bez tam vēl jānēsā un jāzīda bērns līdz 2 g. vecumam. Nav tāpēc jābrīnās, ka bērni tiek pie reizes izlikti, atstāti mežā, kad sievām pietrūkst pārtikas un tās spiestas, kopā ar vīriem, staigāt tālus ceļus, iet uz citurieni uzturu meklēt. To tiesu pie pirmatnējiem mežoniem izplātīta arī citu, svešu bērnu „adoptēšana“, pieņemšana bērnu vietā, tiklīdz kā tiem uzturas avoti atkal plūst bagātīgi. Arī veci un slimi cilvēki tiek allaž atstāti ceļa malā mežā savam liktenim, ja tie paši nespēj sekot klejojošam baram. Pat uz augstākas kultūras pakāpes atrodama negādība par veciem cilvēkiem, kas iet līdz vecu cilvēku nogalināšanai... Pie senromiešiem vēl kā šāda barbariska paraduma vēsturiska liecība bija uzglabājies sakāms vārds „sexagenarios de ponte“, t. i. „sešdesmit gadus vecos no tilta“ (upē iekšā). Pie senģermāņiem nereti vecāki vīri paši sev darija galu. Uz šo paradumu zīmējas karāļa Markes vārds Vagnera operā „Tristans un Izolde“, ar kuriem tas solās sev galu darīt, lai tā brāļa dēls, varonīgais Tristans varētu apprecēt tā atraitni, skaistuli Izoldi. Iedzīvotāju problēma, uzturas trūkums spēlē lielu lomu jau pirmatnējo mežonu un tāpat attīstītāku tautu dzīvē. Cilvēku, mežonu dzīvoja ļoti maz Austrālijā un tropiskajā Amerikā, bet šīs zemes arī varēja ļoti maz cilvēku uzturēt tad, ja tie prata dzīvot tikai no zvejas un medībām. Ziemeļamerikā vēl 17. g. simtenī dzīvoja trūcīgi tikai kādi 150.000 mežoni. Viena kvadrātjūdze nevar uzturēt vairāk kā 1—2 ģimenes tad, ja šīs ģimenes grib pārtikt vienīgi no zvejas un medībām. Uz Indijas okeana salām gan stipri savairojušās arī mežonu ciltis: tur auga stādi un koki, kas prasīja maz kopšanas, bet izdeva daudz un labi barojošus augļus. Tā salas, uz kuņģam auga kokosa palma, sago koks, banana, maizes koks, varēja uzturēt lielu cilvēku skaitu. Cilvēku ēšana uz dažām auglīgām salām un arī Afrikā jāuzskata kā mežonīgs, iedzīvotāju problēmas atrisināšanas paņēmieni.

Tautsaimniecības zinātnieks Büchers pirmatnējo mežonu dzīvī nosauc par „individuālās uzturas meklēšanas pakāpi“. Tas uzsver, ka darbs attīstās no spēles, dejas, kas noved pie rītmiskām kustībām (Büchera ievērojams darbs: „Darbs un ritms“). Mežonis labprāt atdarina dzīvniekus: pie austrāliešiem pazīstama „suņa deja“, „ķenguru deja“ u. c. Vīrs medi un dejo, paļaujas uz labu laimi un nedomā par ritdienu („vīriņš skani gavilē kroga galda galiņā“), sieva attīstās par saimniecei, gādnieci, tā krāj un kopj augus... Attīstās pirmatnējā darba dalīšana starp vīru un sievu: vīrs izgatavo medības piederumus:

akmens cirvjus, bultas, loku (stopu), šķēpu, sieva kopj zemi, vāra, vērpj, auž, iežogo stādījumus, maļ miltus (vispirms sa-grūž graudus piestā), uzkurina uguni, apgādā malku. Virs ne-ēd kopā ar sievu — to maltītes šķirtas. Celinieks Livingstons stāsta, ka reiz izcēlies pie kādas Afrikas cilts tāpēc bads, ka trūkušas sievas — malējiņas. Kāds 12 gadus vecs nēģeru zēns, kas bijis iestājies pie Livingstona dienestā pateicis, kad L. tam licis malku apgādāt: es pasaukšu māti — jo malkas apgādāšana, — to zēns zināja, nav vīrieša, kauču zēna darbs . . .

Individuāla īpašuma atziņa attīstās agri: ko katrs paga-tavojis: loku, bultas, šķēpu, ko sievas stādījušas, tas to indivi-duāls īpašums. Kopīpašums ir lauks, mēžs, ūdens. Ļoti agri izceļas atziņa, ka kuŗa katra cilvēka ieroči, darba rīki, apģērbs u. t. t. ir daļa no viņa „Es“, ka tie tāpēc tam jādod līdzī kapā. Šāda paraša ļoti traucē kultūras attīstīšanos: katra cilvēka jaun-atradumi līdzī ar tā nāvi grīma kapā! I vēlāk, jau pie diezgan attīstītām tautām, kuŗas jau dzīvoja cietās mājās, novērojama paraša, ka mājas lietojamas tikai no vienas ģenerācijas: pie turkiem dēls neapdzīvo mirušā tēva māju, bet ceļ sev jaunu; pie seniem peruāņiem i mirušu valdnieku pilis tika atstātas, rotas lie-tas un mīlamās mantas tiem dotas līdzī kapā. Pie indusiem pat augstāko šķiru atraitnei bija jāliekas līdzī ar vīra likī uz sārta sadedzināties; ļoti parasta vergu un zirgu nokaušana — upurēšana uz mirušā kunga kapa.

Ļauni priekš mežoņu darba spējas ir, kad tie sāk ieročus, darba rīkus, dažādas iekārotas mantas no baltajiem pirkt; iemai-not cirvi vai lāpstu pret gabalu mežā ar vieglu darbu iegūta kaučuka, mežonis gan tiek ar maz pūlēm pie svarīgām un iekā-rotām mantām, bet tā kultūra grimst, tas aizmirst pats pūlētīes un strādāt, aizmirst darbus, kuŗus viņa tēvi labi veikuši. Šāds mežonis tad paliek no pasaules satiksmes, pasaules tirgus atka-rīgs un nonāk spaidīgos apstākļos, nezina ko iesākt, ja tirgus apmaiņa piem. kara laikā tiek pārtraukta . . . Pirmatnējā māksla un darba izveicība iet bojā, līdz ar to grimst mežoņa inteliģence.

Kā iesākās pirmatnējā tirdzniecības apmaiņa? Pirmatnēju mežoņu ciltis ļoti neuzticīgas, nenāk tieši tirgū. Vēdi uz Ceilonas salas, ja grib no kāda kalēja kādu dzelzs rīku, noliek par naktī tā būdiņas priekšā kādas dāvanas, tās lietas paraugu (mu-duli), kādu tie vēlas iegūt (piem. cirvja). Ja tad kalējs zināmā laikā nepagatavo vēlamo priekšmetu, tie tam atriebjas, nolaupa kādu lopu, kādu mantas gabalu u. t. t.

Daudzkārt valda domas, ka pirmatnējiem mežoņiem gauži grūti nācies pagatavot kādus akmens rīkus, kā piem. pie ak-mens cirvja izgatavošanas pagājuši mēneši vai pat vesels gads. Tā tas nu nav: pie mežoņiem ar laiku izceļas ļoti ievērojama,

vēlākos laikos aizmirsta tehnika akmens daiktu izgatavošanā. Akmens cirvji vispirms bija tādi, kā kāds pavirši noasināts akmens tika ar stiprām mizām, vai vēlāk ar stipru sagrieztu šķiesnu (striķu) palīdzību piesiets pie koka kāta, ar to sa-saistīts; šis bij otrs lielais progress mežona dzīvē; tāds cirvis bija jau noderīgs par ieroci cīņā ar kādu plēsīgu zvēru, cilvēkam nu bija pagarināta, apbruņota roka. Kamēr cilvēks gāja zvēram pretim ar noasinātu akmeni, tā sakot pastiprinātu dūri, zvērs ar savu ķetnu to varēja viegli notriekt gar zemi; bet cirvis ar gaļu kātu bija briesmīgs ierocis, ar kuņu varēja pāršķelt visstiprākā zvēra galvas kausu, pirms kā zvērs varēja pie cilvēka pietikt, tam iezvelt ar ķetnu vai iekost. Bet koka nociršanai šāds cirvis bija neparocīgs, jo saites, ilgāku laika sprīdī no vietas cērtot, izīra. Lielākais akmeņu laikmeta progress tāpēc bija tas, ka cilvēks iemācījās izurbt caur vienā vai arī abos galos noasinātu akmeni caurumu, kuņam nu varēja izbāzt cauri kātu un to ar otrā pusē iedzītu ķīli nostiprināt. Ar tādu akmens cirvi jau varēja ķerties pie koku ciršanas. Nu cilvēks vieglāki ieguva materiālu ēkām un malkai — no nocirstiem kokiem — balķiem varēja pataisīt nesalīdzināmi stiprākas un drošākas ēkas, noderīgas i pret plēsīgu zvēru, i pret naidīgu cilvēku uzbrukiem, kā agrāk, kad būdas taisīja no nolauztiem koku zariem, mizām un lapām. Akmens urbšanas tehnika ar cita noasināta akmens palīdzību tagad tik labi izpētīta, ka var teikt, ka mākslīgi izstrādāta, uz abām pusēm griezīga, ar carumu vidū, krama cirvja izgatavošanai nevajadzēja vairāk, kā pāris nedēļas darba. Ar tādu cirvi, kā izmēģināts, var nocirst mīkstu koku, priedi, vai egli, kuņai 10 collu caurmērā, 30 minūtēs. Tā tad mežonis varēja nocirst vienkārša „bluķu nama“ uzbūvei vajadzīgos, teiksim 60—100 kokus 2—3 nedēļās, lielākais 4—6 nedēļu laikā; tikpat ilgā laikā tos apstrādāt nama būvei un uzcelt namu, zināms ar kādu biedru palīdzību... Krams noderēja arī diezgan labu nažu, pat zāģu izgatavošanai. Vēl labāks un izturīgāks par kramu bija nefrits, kāds gan atrodams dabā tikai Austrumāzijā, Mongolijā. Bet nefrita cirvji izplatījušies tālu, līdz pat Eiropai, kas liecina par ļoti senu un tālu tirdzniecības sa-tiksmi.

Vēsturiskā schēma par pirmatnējā cilvēka kultūras attīstību ir tāda, ka vispirms pastāvēja a k m e ņ u l a i k m e t s, tad nāca v a r a (kapara) vai b r o n z a s laikmets un tad tikai d z e l z s laikmets. Visilgākais zināms — akmeņu laikmets. Vispirmāko akmeņu laikmetu, t. s. „eolitu“ laikmetu, kad cilvēks sāka lietot noasinātus akmeņus ar iedobumu priekš īksta, daži pētnieki rēķina 100.000 gadus atpakaļ. Tomēr jau šai laikmetā cilvēks mācējās izgatavot māla podus un tajos vārit ēdienu. Skaidra

lieta, ka podu izgatavošanas māksla piešķirama sievietei — sievietei. Sieviete bija novērojusi, māla bedrē kurinot uguni (lai vējš neizpūstu), ka bedres sienas bija sacietējušas, pārvērtušās it kā par akmeni, kurš ūdeni vairs nebija, kā māls, izmieckšējams. Bet sacietējusi bija tikai bedres mala — tālāk māls bija mīksts kā agrāk. Sakarsušā māla bedrē gadījās ieliet ūdeni — ūdens sakarsa, dažkārt sāka i vārities. Vārišanos varēja sasniegt vai pagarināt, ja ūdeni iemeta sakarsušus vai pat kvēlojošus akmeņus no ugunsкура. Sakarsētā ūdenī iekrita, iesākot varbūt aiz nejaušības, kādas saknes, varbūt arī tās iemeta bērni spēlējoties. Vēlāk nu novēroja, ka karstā, sevišķi vārošā ūdenī pabijušas saknes bija gardākas, mīkstākas un — vārišanas māksla bija atrasta. Iesākot ļoti neparocīga, pirmbūtēja: kā jau minēts, cilvēks iemeta izdedzināta māla bedrēs nokarsētus akmeņus, lai ūdens vāritos. Tikai pēc ilgām laikiem nāca pie gudrības, ka var norakt, noņemt neapdegušo mālu un pakurināt izdegušam mālam apakšā uguni. Atkal pagāja laiks, kamēr sieviete izgatavoja pilnīgu podu, to izdedzināja, lēja ūdeni iekšā un lika to uz ugunsкура. No „eolitu“ līdz jaunākam akmeņu laikmetam, kad cilvēki izgatavoja vēl tagad senatnes lietu muzejos apbrīnotos skaistos akmeņu cirvjus, nažus, zāģus, zināms, pagāja gaužām īgns laiks. Tālākais laika spridis līdz metāla laikmetam varbūt bija īsāks. Gallieši 3.—4. g. simtenī priekš Kr. vēl dzīvoja vara vai bronzas laikmetā; cīņās ar romiešiem tie lietoja vara zobenus, kas, zināms, bija kaujā mazāk noderīgi, nekā romiešu dzelzs zobeni. Latviešu tautas dziesmās minētais „zaļais“ zobentiņš ir v a r a zobens. Pie sengrieķiem Homera vadoņi lieto vara ieročus. Dzelzs izplatījusies Grieķijā vēl dažus simts gadus vēlāk pēc Trojas kara, laikam 9.—0. g. s. priekš Kr. Ģermāņu tautas Cezāra laikā lietoja dzelzs ieročus, Senie peruāņi, kad spānieši to valsti iekaroja, lietoja bronzu; uzglabājušies muzejos skaisti peruāņu bronzas rīki. Daži rakstnieki, kā Hermans Becks, plašākā darbā par dzelzs lietošanu, gan apstrid apgalvojumus, ka bronzas vai vara laikmets bijis agrāk, nekā dzelzs laikmets: senģermāņi esot pazinuši dzelzi agrāk kā varu. Becks aizrāda, ka bronzas apstrādāšana prasa daudz pamatīgāku tehniku nekā dzelzs apstrādāšana. Dzelzs rūda purvos ļoti bieži sstopma — vara rūda tikai nedaudz zemēs. Bet jo sevišķi alva, kas vajadzīga pie bronzas izgatavošanas, sakausēšanai ar varu senatnē bijusi atrasta tikai vienā vietā Eiropā: uz Silli („Kassiteridu“) salām, dienvidos no Anglijas. Vajadzējis tāpēc attīstītas tirdzniecības, lai pavisam alva būtu pieejama visām tautām. Homera laikos foinīkieši jau esot braukuši uz Angliju... Kapars (varš), kā Becks tālāk uzsver, kūstot vēl pie 1082 gradu karstuma, (alva pie 232 gradiem), bet dzelzs ak-

mens paliekot kvēlojošs un lietojams apstrādāšanai jau pie 800 gradu karstuma. Nebijis grūti novērot, ka ugunskurā sakrauti purvu rūdas gabali sākuši kvēlot, ka tie sabiezējuši, sacietējuši, sakusuši, sevišķi ja ticis uz tiem sists ar citu akmeni. Ja nu kāds cilvēks aiz ziņkārības tādu kvēlojošu dzelzs akmeni ilgāk daudzija ar citu akmeni, tas dabūja, sev par brīnumu, ļoti smagu akmens gabalu — dzelzs bija atrasta. Nebija vairs grūti nākt pie atziņas, ka dzelzs cīrvja izgatavošana bija vieglāka un ērtāka, nekā akmens cīrvja pagatavošana, bet pats dzelzs cīrvis bija smagāks un labāks... Pirmatnējā dzelzs izgatavošanas tehnika gaužām vienkārša: līdz tai bija notikuši Afrikas mežoni, nēģeri, kad eiropieši tos uzgāja. Nēģeris atrada un izlietoja viscaur, par sevi ņemot, mazvērtīgu dzelzs rūdu, kāda visur sastopama Afrikas „lateritu“ (mālu zemes) apvidos. Āfrikas nēģera dzelzs āmurs ir zema māla krāsns, kuŗu tas pilda ar dzelzs rūdas gabaliem un ar oglēm. Nēģeris nu lieto ogļu kvēles uzturēšanai vienkāršas, no sasieta ādas gabala pagatavotas plēšas. Sakarsušu kvēlojošu dzelzs rūdu tas ņemas apstrādāt, sakalt ar vienkāršu lauku akmeni āmura vietā... Otrs lielāks lauku akmens tam noder par laktu, palmas lapu vidējais kauls par stangām. Sprotams, ka šādas stangas, lakta un āmurs ātri nolietojas. Bet totiesu nēģeru kalējam, pārvietojoties uz citu apgabalu nav vajadzīgs ņemt līdzī darba rīkus: tas var uzcelt savu dzelzs āmuru un smēdi katrā vietā, kur vien atrodama māla dzelzs rūda, un tā atrodama Afrikas tropās (atskaitot smilšu tuksnešus) gandrīz viscaur. Nēģeru dzelzs un dzelzs rīki nu gan ļoti trausli — tāpēc nēģeri labprāt nopirka un maksāja labu cenu (dažkārt saujiņu zelta smilšu) par labiem eiropiešu cīrvjiem. Vaŗa rūda parasti, kur tā atrodama satur zemu procentu vaŗa: jaunākos laikos dažkārt izstrādā rūdu, kuŗa satur tikai 2—3% vaŗa. Amerikā, pie „Augšējā“ ezera (Lake superior) gan atrasta 30—60% vaŗa rūda, bet tā arī jau izstrādāta, tagad i amerikāņi mierā ar 5—10% vaŗa rūdu.

Pāreja no medības uz zveju, t. i. uz zveju kā blakus nodarbošanos reizē ar medību arī būs ļoti agri notikusi. Jaunzelandes mežoni — maori, kad eiropieši tos uzgāja, mācēja jau izgatavot un izlietot līdz 1000 olekšu gaŗus tīklus. Zināms, ka tīklu lietošana prasa laivas izgatavošanas mākslu: ar atsevišķiem balķiem vai ploštiem, kādus pirmatnējs mežonis lietoja, bija neērti braukt zvejojot. Pirmās laivas izgatavo tā, ka tās izdedzina no viena koka — pat tagad vēl Daugavas augšgalā krievi izcērt laiviņas („čolas“) no viena koka. Aiŗu izdomāšana arī ļoti sena — aiŗi nebija nekas cits, kā pagarinātas cilvēka rokas. Samoāņi izlietoja savām jūras kuŗa laivām tikai ar kokosa striķiem sasietaš blankas. Tropās dzīvojošam me-

žonim noderēja koku stīgas lianas striķu vietā... koku blankas izskaldīt akmens cirvjiem, koku sazāgēt akmens vai briežu raga zāģiem pirmatnējie cilvēki prata. Tie prata arī jau atrast dažnedažādus šķiežnu stādus — (lini Eģiptē audzēti jau priekš 6000 gadiem, pirms kā eģiptieši pazina kokvilnu); mežoni prot pīt kurvjus, pat tādus, kas nelaiž cauri ūdeni, izgatavo grīdsegas un pat slavenās Panamas hutes — mežonu darbs. Tropās, kur auga bambusniedra, tā noderēja dažādām cilvēku vajadzībām: i būdiņu uzcelšanai, i kā ūdens trauks, i par bisi un stabuli. Brazīlijā vietējie mežoni pratuši pat slīpēt kalna kristallus, kuņus tad tie valkāja ap kaklu, ķēdē. Pie tālāk attīstītiem mežoniem bieži sastopama miesas tētovēšana (dažādu figūru iededzināšana ar adatas palīdzību), kā arī miesas apmālēšana, sevišķi kaņā. Pat izgatavot reibinošus dzērienus attīstītākie mežoni prot: šādu darbu uzkrāuj sievām, kas vispār tiek apkrautas darbiem.

Kādās pakāpēs nu isti attīstās cilvēka kultūra?

Agrākie tautsaimnieki un kultūras vēsturnieki, sevišķi Friedrichs Lists pieņem sekojošas pakāpes:

- I. Mednieki — zvejnieki.
- II. Gani — staigulji.
- III. Zemkopji — cietām nomētnēm.
- IV. Zemkopji — amatnieki.
- V. Zemkopji — amatnieki — tirdznieki.

Pret šo parasto schēmu vispirms uzstājies prof. Eduards Hahns (Berlīnē) savā grāmatā „Die Haustiere“ (mājlopi) 1895. g. Hahns aprāda, ka iestādīt sakni vai augli bijis vienkāršāks darbs nekā izgatavot kauču pirmatnējo, ar striķiem pie kāta piesieto akmens cirvi, kur nu vēl loku (stopu), bultas. Tādējādi sakņkopība varētu būt pat agrāka par lielāku zvēru medīšanu. Pie viszemākiem mežoniem 18. g. simt. eiropieši sastapuši sakņu iestādīšanu un audzēšanu — graudu labības audzēšana daudz vēlāku cēlusies. Visas mūsu labības sugas pirmatnējā stepes zāļu pakāpē vai stadijā izdeva tikai mazus, sīciņus graudus; vajadzēja ilgas novērošanas un īstas audzēšanas mākslas, līdz no tiem izaudzēja graudus, kas deva lielāku ražu. Tomēr i graudu stādu audzēšana, sevišķi prosas (Hirse) sastopama jau pie Āfrikas mežoniem, kuři vēl nelieto arklu, bet vienīgi kapli, kā zemkopības, pareizāki, augkopības darba rīku. Šāda kaplošanas sistēma augkopībā vēl tagad pastāv gandrīz viscaur Āfrikas tropu daļās aiz tā iemesla, ka tur nav iespējams lietot pazīstamos mājlopus, zirgu un vērsi aiz „tsetse“ mušas dūrieniem. Āfrikā pie mežoniem sastopam labi apkoptus, no nezālēm tirus stādījumus, kuņus apstrādā vienīgi ar kapli. Šāda kaplošana (Hackkultur) ir vienīgi parastā zemkopības kultūra

i kalnainā Dienvidus Ķīnā, i uz Aizindijas salām. Pat eiro-
pieši, tiklab italieši, kā vācu kolonisti to pieņēmuši Brazīlijā
tāpēc, ka tur zemes kalnainā daba un arī meža lidumos lielie
celmi ilgu laiku traucē aršanu. Protams, ka šāda kaplošana
ir gaužām neražīga, neproduktīva zemes apkopšanas sistēma.
Zemes apstrādāšana ar arklu padara cilvēka darbu vismaz 2—3
reizes ražīgāku. Jāievēro tomēr, ka cilvēka darba biedrs ze-
mes kultūrā, zirgs vai vērsis arī apēd tepat trešo tiesu ražo-
tās labības (auzas audzē zirgu dēļ). Bet vai tad zirgs un vē-
sis paši nāca un piedāvājās cilvēkam pie zemes darba? Nē!
Tos izaudzēt un pieradināt pie darba prasīja ilgas un grūtas
pūles, milzīgu pacietību. Tādas mežonim nebij! Mežonu sā-
džās gan sastopam veselu menažeriju piesietu pērtiķu, papagaiļu
un daudzu citu mazāku dzīvnieku, arī suni sastopam. Bet vi-
sus šos dzīvniekus mežonis tur vairāk sava prieka un laika ka-
vēkļa dēļ — par palīgiem darbā tie tam neder! Mājlopi —
darba lopi pēc Hahn'a teorijas izcēlušies ļoti vēlu — tikai tad
vēl, kad jau bija nodibinājušās reliģijas ar veselu priesteru
kārtu vai šķiru, kuriem ļaudis pienesa pārtiku. Šiem prieste-
riem bija laiks un pacietība, pieradināt lielos, tagadējos māj-
lopus, zirgus un govslopus pie cilvēku nometnēm. Vērsis —
bija dieviem veltīts svēts lopīnš, kuņam, lai tas būtu rāms un
cienīgs būt dievnamu, tempļu dienestā, atņemta vaislas spēja.
Šāds lopīnš tad arī bija cienīgs vilkt arklu, ar ko priesteri ap-
strādāja dievnamam veltītu druvu... Arī govju piens, ja to
atņēma teļam, bija vispirms jāziedo dieviem — templī. Zemitu
tautu galvenais dievs, Baals, ir uz pakāļas kajām pacēlies vē-
sis. Šim Baalam ziedoja mājlopu — bet arī cilvēku pirmdzim-
tību. Ar laiku sāka arī nepriesteru laukus apstrādāt vērsiem,
tā kā tas bija parocīgāk — priesteri paši to atļāva, lai gūtu no
saviem ticīgiem lielākus meslus. Tāpat priesteri drīz atrada,
ka pie pirmdzimtā teļa upurā dieviem ziedotais govs piens arī
tiem pašiem labi garšoja, ka tā bija ļoti barojoša viela. Tādē-
jādi izcēlās piena lietošana barībai, vispirms pie priesteriem,
tad arī pie citām iedzīvotāju šķirām. Tomēr ir arī zemes un
reliģijas, kur priesteri stingri noliedza, tiklab govs gaļas ēšanu,
kā piena lietošanu uzturam. Tā tas Indijā, kur govī uzskata
par tik svētu lopīņu, ka tās gaļu nedrīkst ēst. Šādi uzskati to-
mēr jāatzīst par vēlāku reliģijas izvirtību. Kad senārieši
iekaŗoja Indiju, priekš 3500—4000 gadiem, pie tiem vēl no šā-
diem gaļas un piena aizliegumiem nekā nezināja; senāriešu va-
roņi, kā no to tautas ēpiem „Machabarata“ un „Ramajana“ re-
dzams, bija tikpat negausīgi gaļas un tauku ēdēji, kā Homera
varoņi. Bet kā tad nu izcēlās ganu, staiguļu tautas? Pēc Edu-
arda Hahn'a tās uzskatāmas kā „dēģenerēti“ zemkopji, kas iz-

celās ilgi pēc zemes apstrādāšanas ar vērsi un arklu, tādējādi, ka stepju apgabalos lieli zemes gabali palika neapstrādāti, uz kuriem pavairojās ragu lopī un zirgi. Sevišķi tāda pavairošanās notika pēc kariem, kad zemkopji redzēja, ka to dzīves vietas no ienaidnieka var tikt viegli apdraudētas un izpostītas: tie itin dabīgi, kur vien tas bija iespējams, piešķīra lielu lomu lopkopībai. Kirgīzu nomādi i šobrīd nav tik vien kā lopkopji: tie pavasarī labprāt iesēj dažos auglīgākos apgabalos labību un tad ar saviem lopu bariem aizstaigā uz kalnu ganībām, Altāju kalnos, tādām vietām, kur labība vairs neizdodas, lai rudenos nokāpuši no kalniem, nopļautu pa starpām ienākušos labību. Pazīstamo bībeles stāstu par Kainu un Ābelu agrāk daži zinātnieki uzskatīja par allegoriju, līdzību, kurā izteikts, ka zemkopis, kā augstākās kultūras pakāpes cilvēks, nosit zemākās pakāpes cilvēku, lopkopi — ganu. Bet, kā jaunākie pētnieki domā, tad gluži pie tik vienkāršas schēmas mēs vis nevaram turēties: auglīgos apgabalos, kur bija pietiekoši daudz lietus vai nu lauku apūdeņošana, gan zemkopis izspieda lopkopi tad, kad bija valdība, kas zemkopja darbu sargāja un par ūdens vadiem gādāja. Kad ūdens kanāli sabruka aiz valdības negādības, ka piem., kad turki bija iekarojuši seno auglīgo Babiloniju, tad tur atkal ņēma virsroku gani — staigulī-dēģenerēti zemkopji... Sirmā senatnē, kā zināms no Eģiptes vēstures, reiz ganu tauta, „hiksi“ iekaroja un valdīja par Eģipti. Tas jau viegli saprotams, ka reiz cilvēks bija atrauts no zemes un pārvērties par ganu — staigulī, pie tā vieglāk attīstījās kareiviskās īpašības: tas viegli nomanīja, ka īstie zemkopji pārāk daudz nodarbojās ar zemes darbiem, bija aizmirsuši senājo, varonīgo mežoņu bruņas un kara mākslu. Jo sevišķi tad ņēma gani — staigulī virsroku par zemkopjiem, kad bija atrasta zirgu lietošana jāšanai. Homera varoņi vēl neāj, tie brauc uz divriču ratiem kaujā. Sengrieku teikas vēsta par kentauriem, radījumiem, kas pa pusei cilvēki, pa pusei zirgi. Acīm redzot, tie bija pirmie jātnieki. Trojas varoņa Achila audzinātājs bijis kentauris Chirons. Pazīstams, cik ļoti nobijušies meksikāņi, kad tie ieraudzīja pirmos spāniešu jātniekus; tie tos turējuši par briesmīgiem bruņotiem nezvēriem. Jātnieku ciltis vai tautas, kas varēja ātri, nejauši uzbrukt un pie reizes viegli glābties uz ātriem zirgiem, ja tās sastapa stipru pretestību, ņēma viegli virsroku par zemkopju tautām, kas lietoja vērsus druvu apstrādāšanai. Zirdzinieki, bruņinieki uzvarēja un kalpināja zemkopju tautas, nodibināja pirmo aristokratiju — muižniecību („uz stalta zirga bruņinieks, tas jāļ kā ļaužu valdinieks“).

Pētnieki novērojuši, ka jau pie pirmatnējiem mežoņiem iesākas darba dalīšana, sākās dažādu ražojumu, mantu izmaiņa.

Tā Kongo zemē, par sevi ņemot, kultūrā zemu stāvošās nēģeru ciltis, sākušas speciālizēties: tur atrodamas atsevišķas ciltis, kas nodarbojas ar zveju; citas atkal izgatavo palmu vīnu no dažos Kongo upes apgabalos augošām meža palmām. Vēl citas ciltis izgatavo dažādus pinumus un audumus, atkal citas māla traukus. Augstākā pakāpe — dzelzs izgatavotāji, kalēji. Visas šīs ciltis stāv dzīvā preču izmaiņā viena ar otru: zvejnieki dod attālākām ciltīm zivis, kuņas tie prot jau ļoti izveicīgi saulē izkaltēt — izžāvēt. Pret zivīm tās iemaina stādu barību, augļus, palmu vīnu. Maiņu tirdzniecība ļoti izplatīta arī Lielā okeana salām. Pa visu Dienvidameriku, pirms spāniešu atnākšanas, bija izplatīti akmens cirvji un bultas asmeņi no sevišķi cieta akmens, kāds bija atrodams tikai vienā vietā visā Dienvidamerikā, no kuņas tad visi šie akmeņu rīki tūkstošām verstīm tīkuši pārgādāti uz cilvēku un „lamu“, vienīgā nastu nesēja lopiņa, kādu spānieši sastapa Amerikā, mugurām.

Pirms maiņas tirdzniecības un reizē ar to attīstās:

- 1) Dāvāšana;
- 2) laupīšana;
- 3) soda maksāšana;
- 4) nodevas, mesli;
- 5) atlīdzība par izpalīdzēšanu;
- 6) spēles vinnestī.

1. Dāvāšana. Tā attīstās no pirmatnējās viesmīlības. Proti, mežoņu ciltis nāca viena ar otru nevien naidīgos, bet arī draudzīgos sakaros. Bija darbi, ko viena cilts vien nevarēja veikt. Ja gribēja medīt mežu milzeni — mamūtu, tad vajadzēja vispirms izrakt bedres, tās pārklāt ar zariem un lapām un tad no vienas puses taisīt troksni, lai mamūts izbītos, skrietu uz to pusi, kur atradās bedres. Tur tad vajadzēja vairāk ciltīm vienoties. Ir tiešām atrastas veselās rindas „vilku bedrū“ no sen seniem laikiem, kuņas varēja būt izrakuši tikai pirmatnējie mežoņi medības nolūkā, lai iedzītu tajās medījumu zvērus un tad tos vieglāk nogalinātu. Reiz iesākušies draudzīgie sakari atsevišķu cilšu starpā turpinās, vienas cilts piederīgie uzņemas šād tad ceļojumu uz attālākām vietām dažādu mantu iegūšanas nolūkā. Ceļā vajadzīgs šād tad pa nakti pārgulēt citā vietā. Tur tad no svara pārgulēt pie droša cilvēka — drauga. Tā attīstās pirmatnējā draudzība — viesmīlība. Viesis, nakti pārgulējis, parasti vēl dabū kādu dāvanu, uz kuņu tam no savas puses jāatbild ar pretdāvanu. Par plašu viesmīlību sengrieķu starpā mums vēsta jau Homers. Viesu apdāvināšana izpalīdz maiņu tirdzniecībai, jo katrs tā saimnieks, kā viesis var izsacīt, ko tas vēlas. Afrikas ceļotāji stāsta, ka tiem pārgulēšanas gadījumos pie kādiem mežoņu virsaišiem iznākusi

pilnīga kaulēšanās ap viesu dāvanu: nēģeru virsaiši būtu labprāt paņēmuši vai visu to preču krājumu par vienas nakts pargulēšanu...

Laupīšana. Soda maksas. Vienai ciltij dažkārt labvēlīgāki dabas apstākļi kā otrai, tās apgabalā atrodami no visām tuvējām un tālām ciltīm iekāroti priekšmeti: dārgmetali, dārgakmeņi, tā prot izgatavot labākus ieročus, rotas lietas u. t. t. Šāda cilts tiek apskausta — nereti sagadās, sarunājas savā starpā citas cilts drošinieki, uzbrūk un aplaupa cilti, kuŗas īpašumā kādas iekrātas mantas. Bet ja uzbrukums neizdodas, tad uzbrucējam allaž uzliek sodu par miera traucēšanu. Tā izceļas soda maksas. Tāpat izceļas kārtīga meslu, nodokļu maksāšana, ja viena cilts uzvarējusi otru un uzvarētā cilts stipri vājāka vai nekareiviskāka.

Izpalīdzēšana. Spēles vinnesti. Viena cilts izpalīdz otrai kara gājienā vai aizsardzības gadījumā pret kopēju ienaidnieku. Tāpat neražas vai nelaiemes gadījumos (nodegšana, plūdi) nereti i mežoni izpalīdz viens otram. Tiem, kam palīdzēts, jābūt pateicīgiem — jālūko vēlāk no savas puses izpalīdzēt labdariem. Dažkārt tiek sarīkotas kādas kopējas spēles, kuŗām nolemti vinnesti iekārotu priekšmetu veidā.

Tirgi. Draudzīgas attiecības tuvumā dzīvojošu mežonu cilšu starpā galu galā noved pie kārtīgas ražotu preču apmaiņas sevišķās, par svētām un neaizkaramām turētās (noteiktās) vietās — vēlāk, sevišķi pie kāda tempļa (dievnama). Bet lai būtu pilna drošība no kaušļiem un laupītājiem, jārodas atsevišķiem cilvēkiem, virsaišiem, kas ar savu personu, savu un savu pavadoņu bruņām, miesas spēku un drošsirdību galvo par drošību. Tā izceļas *tirgus kung* i pirms kā reliģija tik stingri nodibinājusies, ka priesteri var galvot par drošību tirgū. Bet tik un tā, vai nu mežonu virsaitis vai priesteris galvo par tirgus vietas drošību un neaizkaramību. Katram, kas nāk ar izmaināmām mantām tirgū, jāmaksā tirgus kungam kādi mesli — tirgus nodevas. Tirgus kung i tādējādi dažkārt ar laiku paliek bagāti — var savervēt lielāku baru apbruņotu pavadoņu un ar tiem starplaikos starp tirgus dienām (kas jāietur svētas) sarīkot laupīšanas, kara gājienu. Tā izceļas no tirgus kungiem zemes kung i — *varmākas*. Bet kā iet tirgos? Nu, vispirms notiek vienkārša izmaiņa: viens nes tirgū medu, otrs ceptas vai žāvētas zivis, ceptus putnus, palmu vīnu, arī grīdsegas, audumus, māla traukus. Izmaiņa dažkārt neērta: pircējam nav tās mantas, ko pretim dot, kādas vēlas pārdevējs. Tā tad vajaga atrast kādu mantu, kas visiem noder, pret kuŗu visas citas mantas var iemainīt. Jāatrod nauda... Kāda prece noder par naudu? Nu, vispirms tāda, kuŗa vispārderīga,

lopi, lieli un sīki, tad lopu un zvēru ādas. Naudas latīņu nosaukums „pecunia“ cēlies no pecus — lopi. Liellopi, vērši, iesākot noderēja liela naudas gabala vietā, sīki lopi, avis, kazas, putni par sīkāku naudu. Bet mazāku preču gabalu izmaiņai arī sīki lopi un lopu vai zvēru ādas bija pārāk lieli naudas gabali. Tā tad vajadzēja istas sīkas naudas. Par tādu pie mežoniem noderēja tropās „kauri“ — gliemeža vāki, sāls gabali, koka rieksti, kakao pupiņas, ziemēļos vasks un medus. Daudz, daudz vēlāk mežoni iepazinās ar metāliem, kuri nu drīz nāca cieņā kā parocīgākā nauda, jo metāli viegli dalāmi, tie nebojājas, tie visiem noderīgi. Visvecākā metāla nauda — dzelzs un vara nauda, arī alvas, svina, porcelāna; vēlāk bronzas, misiņa, beidzot sudraba un zelta. Metāla nauda sākot, protams, nebija izkalta, to mainīja pēc svara un mēra — izcēlās svāri un mēri tā naudas kā preču apmaiņai. Protams, ka nu vajadzēja sevišķas uzmanības un drošības, gādāšanas par to, lai visi tirgus apmeklētāji lietotu pareizus, vienlīdzīgus mērus un svarus. To tad regulēja jau priesteri, kas noteica par lielu grēku, viltot svarus un mērus. Tagad pie mežoniem noder arī dažādi eiropiešu ražojumi naudas vietā: gabals sirtiņa, šaujams pulveris-bizzāles, naži, dzelzs lāpstas, plintes (šautenes).

Ļoti agri pie mežoniem attīstās paziņojumi, kad kādas briesmas draud: bungas, stabules, svilpju valoda. Virsaitis pa laikam ir bungu vai svilpju īpašnieks. Attīstās vienkārši paziņojumi ar sevišķiem vēstnešiem — skrējējiem līdzdodamiem spiekiem, kuros iegrieztas zīmes, vai mezglēm dažādos sasaistījumos. („Kvippu“ — mezglu valodā pie seniem peruāņiem).

Virsaīši — tirgus kungi allaž ņem nodevas — meslus tikai par cauri iešanu, ceļošanu caur to apgabalu. Bet jo sevišķi no mīto ceļiniekus un preču karavānes par pāreju pār kādu tiltu vai celtuvi.

Par nēģeriem daudzi ceļinieki stāsta, ka tie slinki, nekārtīgi, bezbēdīgi, neuzticami, mantkārtīgi, zaglīgi, bezsirds radījumi, baudu kārotāji. Bet nepareizi tos mērot ar eiropieša ētikas mērauklu, kas taču ilgas attīstības auglis. Nēģeris dzīvo vēl viņpus labā un ļaunā vai vēl labāk sakot: pirm s labā un ļaunā atzišanas. Kādēļ tas arī lai būtu kārtīgs, taupīgs, darbīgs, ja virsaitis tam tik un tā var viņa pūliņa augļus viegli atņemt? Visu kopā ņemot, nēģeris tomēr ar saviem nepilnīgiem darba rīkiem ļoti daudz strādā, lai gūtu sev uzturu — tas strādā arī, lai tiktu pie kādām apģērba un rotas lietām. Arī Amerikas indiāņi Perū un Meksikā daudz strādāja, kad eiropieši tos uzgāja. Spāniešu katoļu baznīca, kas pašā Spānijā ļoti bargi apspieda katru atkāpšanos no stingriem

katoļu baznīcas priekšrakstiem, attiecībā uz indiāņiem turējās pie likuma, ka to „garīgās vājības“ dēļ, no viņiem nevaro prasīt visu kristīgās ticības tīkumības priekšrakstu stingru izpildīšanu. Indjiņiem tika allaž piedoti noziegumi, par ko baltiem būtu bijis jācieš nāves sods.

No svara vēl iepazīties ar dažu citu jaunāku oikonomistu (bez jau minētās Fridriha Lista) tautsaimniecības attīstības šēmām. Tās sekošas:

Hildebranda:

1. Naturālā saimniecība,
2. Naudas saimniecība,
3. Kredīta saimniecība.

Kārļa Būčer'a:

1. Slēgtā mājsaimniecība,
  2. Pilsētu saimniecība — kundu saimniecība.
- Preces tieši maina ražotājs ar patērētāju.

3. Tautsaimniecība: preču ražošanas pārdošanai, pie kam preces iet no rokās rokā.

Hildebranda naturālā saimniecība tas pats, kas Būčer'a slēgtā mājsaimniecība: abās tiek ražots pašu nama vajadzībām pēc iespējas viss, ko vien patērē. Hildebranda naudas saimniecība ir, zināms, jau preču izmaiņas saimniecība, kuŗas augstākā pakāpe ir kredīta saimniecība. Pēdējā iestājas tad, kad uz nekustamiem īpašumiem sāk dot ilggadīgu, t. s. hipoteku vai obligāciju kredītu un kad arī naudu aizdod pret preču iekļāšanu. Tādējādi tad (kredīta saimniecībai pastāvot) katrs tirgonis vai uzņēmējs var savā rīcībā esošo kapitālu vismaz dubultot.

Ādams Smiss un Rikardo uzsver maiņas saimniecības nozīmi, kuŗa iestājas, kad neviens vairs neražo to, ko tas tieši patērē, bet kad katrs ražo tirgum. Šiem „klasīkiem“ no svara darba dalīšanas nozīmes iztīrāšana, tāpat apcerējumi par kapitālu, cenu, darba algu, zemes renti, kapitāla peļņu. Tiem galvenā lieta dažādo ražoto mantu cirkulēšana — apgrozība: pati ražošana un patērēšana pavirši apskatītas. Pēc Ādama Smisa teorijas katram cilvēkam piemīt dzīšanās preces mainīt, tirgoties — šādas cenšanās sekas esot darba dalīšana. Jaunākos laikos daudzi tautsaimnieki uzsver pasaules saimniecības (Weltwirtschaft, Мировое хозяйство) nozīmi, uzsver, ka tagad visa zemes virsa esot viena pati cieši saistīta saimniecība. Tam pretim nu var iebilst, ka pasaules kuŗā Eiropas centrālās valstīs tiklab kā izbeidzās pasaules saimniecība un citās valstīs tās uzturēšana arī bija savienota ar lieliem grūtumiem.

Tautsaimniecības attīstība vēsturiskā senatnē pie austruma tautām tāda, ka tā vēl tagad dažkārt pelna mūsu apbrīnošanu. Jau senie eģiptieši un babilonieši pāzina i darba

sadalīšanas nozīmi, i par visām lietām, darba savienošānu — daudzu tūkstošu cilvēku kopdarbību vienā, kopējā uzņēmumā: pie kanālu, pie pilsētu apcietinājumu būvēm, pie piramīdu un obelīsku uzcelšanas, dažādām tempļu būvēm u. t. t. Vēl šobrīd jāapbrīno, kā bija senlaiku būvmeistariem iespējams izcirst no klints, vest tālus gabalus un pacelt, uzvīdot vienu uz otra tik milzīgus akmeņus, kādus mēs redzam izlietotus pie Salamana tempļa būves (viena daļa no šīs būves, jūdu „žēlabu mūris“ uzglabājies līdz šai dienai), pie piramīdu būvēm un pat Grieķijā, t. s. ciklopu mūrus Mikenā un citās vietās, uz Kretas salas uzcelot. Senie „minieši“, kādus 2000 g. pr. Kr. bija nolaiduši Kopaia ezeru Boiotijā Grieķijā, lai tā auglīgo dibenu (ezers ap 70.000 pūra vietu liels) izlietotu par druvu. Bet vēlāk, Grieķijas ziedu laikā, tur atkal bija ezers un tikai priekš 30 gadiem kāda franču sabiedrība no jauna izdarīja ezera nolaišanas darbu, pie kam tad uzgāja lieliskās seno miniešu būvēs ezera dibenā. Arī senēģiptieši mācējuši ezeru izlietot par ūdens rezervuāru Nīla upes uzplūdu laikā — atplūdu laikā ar ezera ūdeni apūdeņot daļu tuksneša un gūt uz tuksneša zemes bagātīgas ražas. Šis senēģiptiešu lieldarbs vēl tagad nav atjaunots. Pagalam iznikusi, izpostīta seno babiloniešu augstā kultūra, to zemes apūdeņošanas darbi. Visvecākā kultūra Eģiptē un Babilonijā taisni savienota ar zemes mākslīgu apūdeņošanu, lielisku kanālu un mākslīgu ūdens rezervuāru būvi, kādas būves vēl darītu galvas sāpes mūsu tagadējiem inžiniešiem. Fizikā, ķīmijā senēģiptiešiem bijušas lielas zināšanas: to priesteri pazina saules gadu, t. s. jūlianiešu, t. i. Jūlija Cezara kalendars, kādu lietoja Krievijā līdz revolūcijai, izlabots senēģiptiešu kalendars. Senēģiptiešiem un babiloniešiem arī bija pazīstami mēness un saules aptumšošanās cikli. Tie izgatavoja dažnedažādus traukus ar skaistu glazūru, zināja tos nokrāsot, gleznot, zināja stikla pagatavošanas mākslu, nelūkojoties jau uz dažādo metālu kausēšanu un sakausēšanu par skaistiem savienojumiem (bronzas, misiņa). Attīstīta tirdzniecība pastāvējusi jau Homera laikos gar visu Vidus jūras piekrasti. Foinīkieši izveda no savas zemes un no Eģiptes līnu audumus, dārgus vilnas audumus, sevišķi slavenos purpura audumus, pēc kuļiem tiecās karāli — zemes valdnieki, tepīkus, dārgas smaršīgas smēres, virces, traukus, rotas lietas, sevišķi arī metāla izstrādājumus. Grieķi no savas puses agrākā senātnē deva pretī labību, vīnu, medu, augļus, ādas, arī ieročus. Pašā Grieķijā attīstījās ar laiku gandrīz visa ēģiptiešu un foinīkiešu mākslas rūpniecība — pēc grieķu teikām dažos Grieķijas apgabalos nodibinājušās foinīkiešu vald-

nieku ciltis, kurās tad savas dzimtenes mākslu pārnesa uz Grieķiju — attapīgie grieķi to līdz ar foinīķiešu rakstu zīmēm ātri piesavinājās un drīz savus skolotājus pārspēja, pievienojot foinīķiešu konsonantu alfabētam — vokālus. Tie nodibināja jau ap 1000 g. pr. Kr. plašas kolonijas pie Mazazijas un Melnās jūras piekrastes un nu no turienes guva jēlvielas, kurās tie agrāk paši bija devuši izmaiņā foinīķiešiem. Perikla laikos Atēnas ievēda kādas 30.000 tonnas kviešu no Melnās jūras ziemeļu piekrastes, pirka kviešus, kā arī ādas, medu, vasku, no pusmežonīgiem skutiem izmaiņā pret vīnu un augļiem (vīģēm), olīvu eļļu, dažādiem izstrādājumiem, audumiem, rotas lietām u. t. t. Bet sevišķi gleznošanas un tēlošanas mākslā grieķi atstāja sev tālu iepakaļ visas austrumu tautas. Pēdējās gleznoja un izcirta akmeni, vai ielēja metalā, parasti briesmīgas un pat veselīgai cilvēka sajūtai pretīgas ainas un tēlus: dievus ar suņa vai vērsa un putna galvām, briesmīgus nezvērus — grieķi drīz atsvabinājās no šiem austrumu zemju riebekļiem un tēloja savus dievus vai nu kā nopietnus cilvēkus, cienīgu izskatu, vai kā sevišķi skaistus, cēlus cilvēkus. Sengrieķu māksla, glezniecība, tēlniecība, architektūra sasniegusi jau 4.—5. g. simt. priekš Kristus visaugstāko pakāpi, tā vēl tagad apbrīnojama un knapi kā sasniegta. Attiecībā uz tautsaimniecību Sengrieķijā ziedu laikos pastāvēja plaša tirdznieciska izmaiņa: Atēnās pastāvēja darbnīcas, kurās, kā admiņa Kleona ādu mītavā, tika nodarbināti līdz 1000 cilvēki — vergi. Slavenam runātājam Demostēnam piederēja ieroču kaltuve, kurā tika nodarbināti daži desmiti cilvēku. Bet nelabi bija, ka vienkāršs amatnieka darbs bija maz cienīts, amatniekus labprāt nicināja, nosauca par „banauziem“. Grieķu valsts vīram, zinātniekam, filosofam vajadzēja būt svabadam no katra „prasta“ (fiziska) darba — tas parasti varēja būt tikai zemes īpašnieks, zemes rentes saņēmējs, vai nu lielākas rūpniecības uzņēmējs, tirgotājs, kas tirgojas ne savā bodītē, bet ar svešām zemēm un kam piederēja kuģi. Atzīti, kā zinātniekiem un valsts vīriem līdzīgi, tika tikai lielie mākslinieki, gleznotāji, arhitekti, tēlu izcirtēji. Lielākā daļa grieķu filosofu un rakstnieku nevar iedomāties saimniecisku dzīvi bez vergu būšanas. Lielais Aristotēls polemizē savos rakstos pret dažiem rakstniekiem, kas prasījuši vergu atlaišanu brīvībā, un izsaucas, ka bez vergiem tik tad varēšot iztikt, ja vērpjamās spolītes pašas no sevis griezšoties. Tāpat Platons un Ksenofons aizstāv verdzību. Tirgošanās ar vergiem bija plaši attīstīta, biežie kari pārvērta daudzkārt agrāk turīgus un cienījamus pilsoņus par vergiem — tomēr tie rakstnieki, kas izskaidroja, ka verdzība cilvēku necienīga iestāde, bija mazākumā.

Par Romas tautsaimniecību nav daudz ko runāt. Romieši kā zinātnēs, tā tautsaimniecībā bija grieķu skolinieki. Starpība tikai tā, ka tie apgājās nežēligāki ar vergiem: lauksaimniecības vergus pa nakti labprāt pieķēdēja. Bagātie un iespaidīgie pilsoņi uzpirka mazturīgāko pilsoņu, zemnieku zemi, nodibināja latifundijas (lielīpašumus), apstrādāja tos vergiem, līdz vergu pietrūka, līdz romieši vairs neveda laimīgus, bet nelaimīgus karus. Tad daļa no latifundijām palika ļaužu tukša (jau otrā gadu simtenī pēc Kr. vēsturnieks Plutarchs želoja par „deinē oligantropija“ — šausmīgo cilvēku trūkumu Grieķijā), pa daļai nodibinājās „kolonāts“, t. i. pusgraudnieku, rentnieku sistēma. Slavenais tautsaimnieks Antons Mengers izsakās: nekad vēl zemāko šķiru apspiešana un izsūkšana nebija sasniegusi tik augstu pakāpi, kā senā Romā. Bet šai izsūkšanai un apspiešanai nesekoja sociālā revolūcija, apvērsums, bet gan viduslaiku feodālā iekārta. Citkārt spēcīgo un vareno Romu grāva drupās skaita ziņā niecīgās ģermāņu ciltis — jo romieši savas valsts drošību paši bija uzticējuši savervētiem nelieliem ģermāņu kara vīru bariem. Nebija vairs varonīgo, inteliģento Romas pilsoņu, tie bija pilsētās nonīkuši, izmiruši, nebij kareivju, kas sirdīgi savu tēvu zemi aizstāvēja — bija tikai nedaudzi augstmaņi un liels bars glēvulīgu vergu, zemes rentnieku, pusgraudnieku, kuņiem katrs apvērsums bija vienaldzīgs, tiem bija vienalga, vai par tiem valdīja pusmežonīgie, bargie ģermāņu kareivji, vai kultūrā augstu stāvošie, bet tikpat nežēlīgie romiešu kungi... Tautsaimniecība ar Romas sagraušanu gandrīz visā Eiropā izbeidzās... Rupjie ģermāņu karāļi, kas neprata ne rakstīt, ne lasīt, nezināja uzturēt ne tirdzniecisku maiņu, ne kautkādu kārtīgu finansu sistēmu. Tie palīdzējās sev tā, ka tie vienkārši visu zemi no jauna pārdalīja: Itālijā austrumu gotu kareivji ņēma sev trešo tiesu zemes, divi trešdaļas atstāja agrākiem zemes kungiem, bet vēlāk, sestā gadu simtenī Ziemeļu Itāliju iekarojušie longobardi paņēma sev visu zemi. Franki un rietumu goti Gallijā un Spānijā liekas būt paņēmuši vairāk kā pusi no visas zemes — vēlākos laikos visas muižnieku ciltis šajās zemēs lielījās ar saviem varonīgiem kareiviskiem ģermāņu cilts tēviem, kas liek domāt, ka senā romiešu aristokrātija — zemes īpašnieku šķira tika vēlāk pagalam izkauta... Britānijā un Dienvidus Vācijā, kā arī Nīderlandos agrākie romiešu zemes kungi tika tūlīt, ģermāņu bariem iebrūkot, nogalināti. Tautsaimniecības vietā viduslaiku sākumā Eiropā iestājās „slēgtas mājsaimniecības“ periods. Tirdzniecība, preču izmaiņa starp dažādiem apvidiem uzturējās tikai austrumu romiešu (Konstantinopoles) ķeizaristē, bet kuŗa arī

drīzumā, 7. g. simteni, tika no arabiem ļoti sašaurināta — un starp kristīto un muhamedāņu valstībām izbeidzās gandrīz katra tirdzniecības satiksme... Tautsaimniecība, plašāka preču izmaiņa attīstās Eiropā no jauna tikai 500—1000 gadus vēlāk. Šī jaunā attīstība stāv sakarā ar jaunu pilsētu izcelšanos. Ģermāņu kareivji bija romiešu pilsētas nopostījuši, tiem to nevajadzēja. Tikai pie zemes valdnieku galmiem uzturējās nelielas, nedaudzas pilsētiņas. Tikai 10. g., s. pēc Kr. Vācijā no jauna izcēlās lielāks skaits pilsētu, sakarā ar mežonīgo ungāru cilšu iebrukumiem, pret kuriem nevarēja dot patvērumu lauki un pat meži, bet tikai cieti mūri, cietas mūra pilis un pilsētas (koka pilis ungāri nodedzināja). Pilsētu mūros glābās uzbrukumu laikos zemnieki ar saviem lopu bariem — bet pilsētās pamazītēm izcēlās amatnieku šķira, no, tā sakot, pāri palikušiem, jaunākiem zemnieku dēļiem. Sākumā amatnieki, tāpat kā senajā Grieķijā un Romā, bija pa lielākai daļai vergi, dzimtscilvēki, tie stāvēja daudz mazākā cieņā kā zemnieki. Bet ar laiku Vācu valsts saskaldīšanās daudz atsevišķu firstu un grāfu valstiņās veicināja i pilsētu, i pilsētnieku lielāku patstāvību. Pilsētnieki ar laiku noģida, ka tiem firsti un muižnieki neko daudz nevarēja padarīt, ja tie negribēja tiem klausīt, bet aizslēdza pilsētu vārtus. Tādējādi ar laiku izcēlās daudzas brīvpilsētas („freie Reichstädte“), kuŗas vairs neklausīja sīkiem zemes valdniekiem, bet izkaulēja sev tiesību ņemt daļību valsts saeimā (reichstagā), kuŗā līdz tam piedalījās tikai firsti un muižnieki. Bet brīvpilsētās pacēlās ievērojamā mērā ļaužu patstāvība un turība: amatnieki kļuva brīvi, pilsētās nāca spēkā nerakstīts likums: „Stadtluft macht frei“ (pilsētas gaiss dara brīvu), t. i. vergs vai dzimtskilvēks, kas iekļuvis pilsētā, vairs nebija padots savam dzimtskungam, bet bija brīvs pilsonis. Un netikai brīvs pilsonis, bet pat ar priekštiesībām samērā ar zemnieku. Pilsētām no pat sākuma, tās dibinot, tika piešķirta tirgus tiesība. T. i. zināmā apgabalā, kuŗu sauca par pilsētas „Bannmeile“ (no- teikto, nolikto jūdzi), nedrīkstēja nekur citur notikt tirgus, kā vienīgi pilsētā zināmās dienās, kaut ne ik dienas, tad taču vismaz 1—2 reizes nedēļā. Citiem vārdiem — ja šīs „Bannmeile“ apkārtnē dzīvojošie zemnieki gribēja ko pārdot, tiem bija jābrauc uz pilsētu tirgū. Un vēl vairāk — pilsētu amatnieki sev izkaulēja pamazītēm tālāk to tiesību, ka šīs „Bannmeile's“ apgabalā nebij brīv amatniekiem uz laukiem dzīvot, bet vienīgi pilsētā. Pilsētās atkal amatnieki noorganizējās slēgtās sabiedrībās, savienībās, t. s. „cunftēs“, t. i. katrs amats sastādīja savu „cunfti“, kuŗa drīkstēja izstrādāt un pārdot zināmu preci: t. i. cunftīgie kurpnieku meistari apavus, cunftīgie audēji dažādus audumus, cunftīgie galdnieku meistari —

galdnieku izstrādājumus. Meistari drīkstēja turēt cunftīgus zellus, t. i. tādus, kas pie kāda cunftīga meistara noliktu laiku (parasti 4—6 gadus) bija savu amatu mācījušies un izvesti par zelliem, dabūjuši ar visas cunftes piekrišanu savu „zella grāmatu“ (Gesellenbrief). Bez tam meistari drīkstēja turēt mācēkļus — pieņemt jaunus zēnus, parasti ne jaunākus kā 12—14 gadus vecus un mācīt savā amatā. Tā zellu, kā mācēkļu skaits bija aprobežots, parasti katram meistaram bija jāaprobežojas ar 1—2 zelliem un tikpat daudz mācēkļiem. Nolūks bija tas, lai atsevišķi meistari neizvērstos par lieluzņēmējiem (kā tas allaž bija noticis senā Grieķijā un Romā). Cunftes palīdzēja saviem locekļiem slimības, vecuma nespēka un nelaimes gadījumos (piem. ugunsgrēkam atgadoties), t. i. tās izpildīja sociālās likumdošanas uzdevumus. Par zelliem ieceltiem mācēkļiem parasti tūlīt nedeva darbu to vecās dzīves vietās, bet tos sūtīja dažus gadus apkārt ceļot, strādāt un mācīties pie citiem svešiem cunftīgiem meistariem, lai tādējādi iepazītos ar sava amata tehniku citās malās: izcēlās t. s. „vanderzelli“. Katram cunftīgam meistaram, pie kuŗa uzklīda tāds vanderzellis, bija šim pēdējam vismaz jādod vakariņas, naktsmāja un brokastis; ja tam bija darbs, tad vanderzellis pie tā pastrādāja kādu laiku par samērā mazu atlīdzību. Cunftes gādāja par to, lai katrs meistars izgatavotu parasta, noteikta labuma preci. Lai tiktu par meistaru, vajadzēja būt bijušam dažus gadus par zelli un izstrādāt, uzrādīt „meistara darbu“ („Meisterstück“), par kuŗu nācās citiem cunftīgiem meistariem dot savu atzinumu. Vecie meistari parasti bija ļoti stingri pret meistarū skaita pavairošanu; vecās pilsētās ar norobežotu „Bannmeile“ parasti tikai tad pieņēma kādu jaunu zelli par meistarū, kad kāds no veciem meistariem bija miris vai aizcēlojis. Tādējādi pamazītēm pilsētām iemītnieku skaitam uz vietas palīķot, ieviesās arī cunftes sastingums, pat izvirtība. Par meistariem tika gandrīz tikai veco meistarū dēli vai znoti un citi tuvinieki; arī „meistara darbos“ parādījās nevīs kā jauna meklēšana, bet tikai ērmošanās: piem., milzu zābaka, milzu desas izgatavošana u. t. t. Bet visas preces izgatavoja pēc vecu veciem paraugiem, dažkārt pat apšaubāma labuma. Cunftes ļoti stingri norobežojās savā starpā. Ikviena cunftē uzmanījās, ka lai nevienas otras cunftes darbinieki neiespiestos to padarījumos, tiesībās („rektēs“). Namdarīs (cimermanis) kādu namu ceļot, nedrīkstēja izgatavot šim namam galdus un soļus — tā bija tikai galdnieku tiesība. Mūrnieks atkal mūrējot nedrīkstēja iemūrēt krāsni, tā bija krāšņu taisītāja (Ofensetzer) tiesība. Jumīķis nedrīkstēja pagatavot jumta spāres — tā

bija namdara tiesība. Tādējādi cunftīgie meistari tērēja ļoti daudz laika ar prāvošanos un savstarpēju uzraudzību. Bet jo sevišķi meistari uzmanīja, lai uz laukiem pie zemniekiem nestrādātu neviens necunftīgs meistars vai zellis. Tas tomēr plašā mērā notika, jo necunftīgie bija lētāki un zemnieki tos labprāt pieturēja. Tādus necunftīgos nu cunftīgie meistari rūpīgi izspiegoja un, ja varēja pierādīt, ka pie kāda zemnieka strādā tāds necunftīgs amatnieks („Störer“ — traucētājs, „Bönhase“), tad to bez žēlastības padzina no pilsētas „Bannmeile's“ apkārtnes un, ja varēja, apziņoja arī tālākās cunftes, lai uzmanās uz šo necunftīgo. Pilsētu nodibināšanās iesākumā un to ziedu laikos, 13. un 14. gadu simtenī, pilsētām bija ļoti svētīgs iespaids uz kultūras izplatīšanos apkārtnē: no pilsētām izplatījās krāsnis, stikla logi, labāki trauki un istabu piederumi (mēbeles), labāki audumi. No milzu svāra bija, ka pilsētās tirgos satikās tieši patērētāji ar ražotājiem, tiešie pārdevēji ar tiešiem pircējiem bez kādas vidutājības. Ar to tad istie patērētāji dabūja visas sev vajadzīgās mantas lēti iepirkt. Zināma siktirdzniecība gan pilsētās tika pielaista: siktirgotājiem bija brīv tirgus dienās uz tirgus iepirkt preces un citās, netirgus dienās ar nelielu peļņu pārdot — zināms, tikai nabadzīgiem ļaudīm, algādžiem nelielā, mazvērtīgā daudzumā („Pfennwerte“ — „dažu feniņu“ (mazākā naudas vienība) vērtībā. Bez tuvās, tirgus tirdzniecības, pamazītēm attīstījās pilsētās i tālā tirdzniecība, ar kuŗu varēja nodarboties tikai turīgi tirgotāji, jo tam nolūkam vajadzēja lielākas naudas summas iepirkumiem, pārvadāšanai un muižu nodokļiem — gandrīz katrā kunga valstībā par cauri izbaukšanu bija jāmaksā 1—2 proc. muižas. Gar Reinas upi vidus laikos bija kādas 30 muižas vietas, apmēram ik uz 20 kilometriem pa vienu. Tālā tirdzniecība aptvēra vispirms tikai visvajadzīgākos un nepieciešamākos priekšmetus: dzelzi un sāli. Bet muižnieki — bruņinieki mīlēja ne tikai labi paēst, bet arī iedzert; tā iesākās vīna tirdzniecība. Un drīz jau arī to dāmas prasīja greznus apģērbus un rotas lietas, kādas nevarēja kuŗas katras pilsētiņas amatnieki pagatavot. Bruņinieku dāmas ticās pēc zīda, samta, muselina. Tālāk attīstījās plaša tirdzniecība ar žāvētām un sālitām zivīm (siļķēm), jo zināmā dienā nedēļā (piektdienā) un gavenos katoļu baznīca aizliedza ēst gaļu, atļāva zivis. Tālāk vidus laikos ļoti cienīja stipri piparus ēdienus. Piparus, vīrces, „lozberu“ lapas, „nagliņas“, muskata riekstus varēja dabūt tikai ar tālo tirdzniecību no tāļajiem austrumiem. Taisni šī tirdzniecība, kas bija iespējama tikai lielākiem un bagātākiem tirgoņiem, atmeta milzu peļņu, tā kā Vācija bagātākos tirgoņus iesauca par „piparu maisiem“. Tālai tirdzniecībai noderīgi priekšmeti,

kas sevī saturēja prāvu vērtību un tik viegli nebojājās, bija arī vasks, medus, ādas, ģērētas un neģērētas, sevišķi arī kažoku ādas. Dažos apgabalos, sevišķi gar upēm, attīstījās arī tirdzniecība ar labību. Ar labību apgādājami bija arī kalnu raktuvju apgabali (Vācijā vidus laikos Harca un Ercu kalni, kur raka varu un sudrabu). Vispār gan agrāko, vidus laiku pilsētu nozīme bija tā, ka tās nepieauga lielākas, nekā to tuvējā apkārtnē, „Bannmeile“ (— jūdzes apkārtnē) varēja ražot un pievest pārtikas produktus, jo tas abām pusēm, i ražotājiem, i patērētājiem bija parocīgāki: zemniekiem bija no svara, ka tam nebija tālu jābrauc tirgū, amatniekam — pilsētniekam, ka tam par precēm nebija jāmaksā frakts vadātāja izdevumi un starptirgoņa peļņa. Tādējādi tad saprotams, ka Vācijā ik uz 4—5 kvadrātjūdžēm izcēlās pa pilsētai: vidus laikiem beidzoties, Vācijā saskaitīja ap 2300 pilsētas un pilsētiņas, no kurām, zināms, lielākais vairums bija mazpilsētiņas, parasti ar 2—3000 iedzīvotājiem; dažas pat tikai ar 500—1000 iemītniekiem. Pat ievērojamām un slavenām pilsētām, kā Nūrnbergai, kuŗa no 1500. g. kļuva slavena i ar lētām rotas lietām („Nūrnberger Tand“), i ar kabatas pulksteņiem, un Augsburgai kuŗa guva lielus ienākumus ar lielgabalu liešanu, nebijis vidus laikos pārāk par 20—40.000 iemītniekiem, kā pirms pasaules kara Jelgavai. Rīgai liekas būt bijuši tikai 4—6000 iedzīvotāji.

Itālijā, kur uz laukiem vidus laikos valdīja liela nedrošība, sevišķi no arābu un berberu jūras laupītāju uzbrukumiem, turīgi un bagātie zemes īpašnieki sāka apmesties lielā mērā pilsētās, kuŗu mūri deva lielāku drošību. Tādējādi tad pilsētās nodibinājās bagāta un iespaidīga patriciešu, pilsētu dižcilšu šķira. Venēcijā dižciltīgie kungi tika ierakstīti sevišķā „zelta“ grāmatā — vienīgi dižciltīgajiem piederēja tiesība pilsētu pārvaldīt, vienīgi no to aprindām sastādījās pilsētu padome („rāte“) ar „birģermeistaru“ vai pilsētas galvu priekšgalā. Dižciltīgie parasti sagrāba savās rokās ienesīgo tālo tirdzniecību. Tā kā tiem pa daļai piederēja zemes īpašumi ārpus pilsētas, tad tie saņēma rentes maksas un patērēja dabūto renti pilsētās, kur bija vairāk izpriecas iespējas nekā uz laukiem. Ar laiku pilsētu bagātie iemītnieki, „patricieši“ un naudas aizdevēji, sagrāba visu zemi pilsētu apkārtņēs savās rokās — zemnieki nebija nekas cits, kā to rentnieki un pusgraudnieki: pilsēta nomāca laukus, pilsētnieks valdīja pār laucinieku.

Ne gluži tāda bija pilsētu attīstība Vācijā, Anglijā, Francijā. Tur uzturējās i spēcīga lauku muižniecība, i „brīvzemnieki“, t. i. tādi zemnieki, kuŗi nestāvēja zem kāda bruņinieka,

bet tikai zem zemes kunga varas. Gan arī šajās zemēs daļa muižniecības apmetās pilsētās un ieņēma cienījamākās vietas pilsētu valdē. Bet arī amatniecība tur baudīja diezgan lielas tiesības, prasīja dažkārt līdzdalību pie valdības. Un lielumi lielā muižniecības daļa palika uz laukiem dzīvot, savu „pavalstnieku“ starpā. Šie patstāvīgie muižnieki allaž sadūrās ar pilsētniekiem alus brūvēšanas un degvīna dedzināšanas tiesību dēļ. Pilsētnieki prasīja, lai lauku muižniekiem būtu tiesība brūvēt alu vienīgi savas un savas tiešās saimes vajadzībām, bet ne pārdošanai. Muižnieki atkal gribēja izkaulēt neaprobežotas tiesības. Atsevišķie zemes valdnieki, firsti, grāfi, bīskapi; ja tiem pašiem piederēja pilsētas, labprāt aizstāvēja savu pilsētu tiesības jo „viņu“ pilsētas deva tiem nodevas. Bet grūta cīņa bija patstāvīgajām, brīvpilsētām (freie Reichstädte). Lai būtu iespējams sekmīgāk ciņties ar muižniecību, tās allaž nodibināja pilsētu savienības: Ziemeļu Vācijā slaveno Hanzas savienību, Dienvidus Vācijā Švābijas pilsētu „bundu“. Hanza ieguva savā laikā, 14. g. s., lielu svaru un nozīmi, cīnījās pat ar svešām karālū valstīm, Zviedriju, Dāniju. Hanzas „bundam“ pievienojās Rīga, Rēvele, Novgoroda un Pleskava. Bet maz pamazītēm Vācijā lielie un mazie zemes kungi ņēma virsroku un brīvpilsētu svars un nozīme, tāpat kā vispār pilsētu nozīme, grīma. Ap 1800. g. Vācijā vēl pastāvēja 50 brīvpilsētas. Lielas priekšrocības baudīja arī gan bīskapu pilsētas un atsevišķo firstu un grāfu galvas pilsētas, kuŗu pilsoņi labi nopelnīja ar parastī grezno galmu dzīvi.

Vācijas ziemeļu un austrumu daļās, Prūsijā un Baltijā, pilsētu bija maz; tur tāpēc uzturējās lielā mērā „slēgtā mājsaimniecība“, zemnieki bija spiesti izgatavot gandrīz visus vajadzīgos darba rīkus, dažādos daiktus paši; arī nama mātēm bija pašām jāvērpj, jāšuj, jāauž, jāsamal milti (meitiņas „malējīgas“), zemnieki paši brūvēja godiem alu.

Büchers domā, ka vidus laiku beigās, 16. g. s. esot atsva-binājies pilsētas rentes kapitāls, pārvērties par aizdevu fondu, par kuŗu maksāti procenti. Pilsoņi, naudu iekrājuši, to labprāt noguldīja pilsētas valdes kasēs, kuŗas tiem galvoja zināma augstuma „leibrenti“ uz visu mūžu. Tāpat uz namiem un veikalēm labprāt sāka aizdot naudu. Ar to, t. i. ar daļas namu kapitāla pārvēršanu hipotēkās (obligācijās), šis kapitāls dabūjis kustēšanās un akumulācijas spējas, pie tirdzinieku pašu kapitāla pievienojies aizdevu- aizņēmumu fonds (kapitāls).

Pilsētās izceļas bankas, vispirms vienkāršākā veidā vekselu bankas, tad depozītu un žiro bankas un beidzot kreditbankas, bankas, kas aizdeva pret hipotēkām (obligācijām) naudu, vai arī pret dažādu mantu lombardu (ieķilāšanu). Līdz

ar to varēja tirdzniecība un rūpniecība ievērojamā mērā paplašināties.

Tirgos parasti bija brīv tirgoties tikai pilsētas iemītniekiem pilsonim ar laucinieku vai arī ar kādas citas pilsētas pilsoni — „viesi“. Bet cieši aizliegts bija „viesim ar viesi“ tirgoties, jo ar to cieta pašas pilsētas tirgoņu peļņa. Tomēr dažas pilsētas — Vācijā Leipciga un Frankfurte — bija tik gudras, ka tās zināmos laikos, parasti divi reizes gadā, sarīkoja veselu nedēļu no vietas t. s. „meses“, t. i. gada tirgus, kušos bija atļauts „viesim ar viesi“ tirgoties. Uz šādām mesēm tad tirgotāji labprāt sabrauca no malu malām, jo tur taču varēja ievērojami lētāki iepirkties. Meses pilsētai tad gan zuda peļņa no vidutājības, bet to tiesu tās pilsoņiem ienāca lielas summas no viesu uzņemšanas pa meses laiku. „Viesu“ sabrauca parasti tik daudz, ka viesnīcu ne tuvu nepietika un gandrīz pie katra pilsoņa pa meses laiku iekortelējās viens, divi vai vairāk „viesi“, kušiem tad par uzņemšanu bija labi jāsamaksā. Par sevi saprotams, ka tādos meses laikos ieradās pilsētās arī liels pulks dažādu peļņās braucēju, „kumēdijanti“ u. t. t.; pilsētās tika krietni plītētš un uzdzīvots, no kā pilsētniekiem atkal nāca prāva peļņa.

Vidus laikos pilsētām bija ziedu laiki no 12.—14. vai 15. gadu simtenim, kad pilsētnieku turība izpaudās cēlo, lielisko gotisko domu un lepnu padomes namu (rātužu), kā arī krāšņu bagāto pilsoņu (patriciešu) privātnamu uzbūvē un ierīkojumā. Mēs tagad pavisam nevaram lāgā saprast, ka vidus laikos allaž mazas pilsētiņas ar 2—3 vai 4000 iedzīvotājiem varēja uzbūvēt tik lieliskus, krāšņus „domus“, kādus vēl tagad pēc gadu simteņiem tur apbrīnojam. Sevišķi visās Ziemeļu Francijas pilsētās sastopami šādi lieliski, pat milzīgi gotiskā būves stila mākslas pieminekļi, kas nekādi neliekas būt piemēroti pilsētu lielumam un nozīmei. Bet noslēpums atrisinās, ja dabūjam zināt, ka šādi gotiskie domi tikuši būvēti dažkārt 100 gadus no vietas un vēl ilgāk. Pilsētu valdes iecēla domu būvmeistarus, kušiem deva būves materiālu (gandrīz katrai pilsētai bija pašai ķieģeļnīca un kaļķu ceplis) un tikdaudz algas, ka tie varēja turēt kādus zellus un mācēkļus. Būvmeistari tad arī būvēja un būvēja pamazītēm visu savu mūžu un parasti vēl atstāja arī saviem dēliem un dēlu dēliem vai znotiem, ko tālāk būvēt. Dievbijīgi ļaudis šad, tad ko ziedoja domu iekšējai ietaisei izgleznošanai, košu altāru, kanceļu ietaisei. Tādējādi tad par 100—200 gadiem izcēlās arī mazās pilsētiņās apbrīojami mākslas pieminekļi. Protams, ka katoļu baznīca, sevišķi biskapi, kušiem bija ļoti lieli ienākumi, arī no savas puses šad tad ko ziedoja baznīcu uzbūvei un izbūvei. Bet pa lielākai da-

lai gan tie šo pienākumu atstāja dievbijīgiem ļaudīm, vai uzlika tiem kādus upurus par padarītiem grēkiem, grēku piedošanas iegūšanai...

Pamazītēm pilsētu saimniecība it kā sastinga. Daudz kaitēja pilsētām Vācijā un Francijā ticības kari, cīņas starp protestantiem un katoļiem. Sevišķi Vācijā tika 30 gadu karā lielākā daļa pilsētu stipri izpostītas — Vācijas iedzīvotāju skaits samazinājās uz trešo tiesu. Tādējādi saprotams, ka pilsētu saimniecība nikuļoja. Dzejnieku-romantiķu ieskatī par turīgām amatnieku ģimenēm, pārtikušu, ērtu pilsoņu dzīvi pilsētās pa lielākai daļai — fantāzijas auglis. Apstākļu pazinēji izsakās diezgan nicinoši par amatniekiem. Uzskati par amata „zelta pamatu“ nav uzturami. Šillera Vallensteinā sastopam no vienas vietas nicinošas piezīmes par „Gevatter Schneider und Handschuhmacher“ (rada gabaliem skroderīšiem un cimdu taisītājiem); „tas jau runā tīri kā ziepju vāritājs“ (t. i. muļķīgi), „fui, kas tad vairs ies tirgoties ar sēra pavedieniem“. Cunftīgie meistari 17. un 18. gadu simtenī bija mazturīgi. Tas jau redzams no tam, ka parasti nevis uz viena meistara nāca 5—6 zelli un mācekļi, bet otrādi. 1784. g. Magdeburgas hercogistē uz 27.050 meistariem saskaitīja tikai 4285 zellus un mācekļus; Vircburgas apgabalā tai pašā laikā uz 13.762 meistariem 2176 zellus un mācekļus. Tādējādi tad arī nav brīnums, ka tādiem maziem meistarišiem neklājās visai labi, to bija daudz, bet pietiekoša darba nebij. Pilsētu valdes allaž regulēja darbu, noteica, vai katrs maizes cepējs drīkst, piem., vienu reizi vai divas reizes nedēļā cept maizi... Tāpat miesniekiem tika atļauts tikai pēc rindas kaut pa cūkai, vai pa liellopam, lai tie nekonkurētu savā starpā, lai visiem būtu maize. Protams, ka tādējādi meistarū vidutājība, meistarū darbi palika dārgi... Daudzi amatnieki pavisam nebūtu varējuši noturēties, ja tiem nebūtu piederējis mazs gabaliņš zemes, dārzs, maza pļaviņa, no kurās varēja izturēt kādu govī. Tādējādi tad, kopjot dārzu, ražojot augļus, saknes, vēlāki kartupeļus pašu vajadzībām, nobarojot kādu cūku ar piepirktu labību, turot kādu govī, mazie meistari varēja, kā nekā, cauri sisties. Vislabāk klājās aldaŗiem un pārdevējiem — viesnīcniekiem.

Vidus laiku baznīcas iespaidi.

Kristīgā baznīca teŗrijā vispār nicināja laicīgas lietas, laicīgas mantas, tā nosodīja spekulāciju, tirgošanos peļņas nolūkā un procentu ņemšanu. Varētu tādējādi domāt, ka tā būtu bijusi nabadzīgo ļaužu šķīru, plašo masu aizbildne un aizstāve. Bet tā tas nebij! Vidus laikos bija galvenais likums, ko ga-

rīdzniecība ļaudīm mācīja: tici Dievam, klausī kungam! Pār zemākām šķirām, pār zemniekiem, proti, pacēlās muižniecība — agrākā kareivju šķira. Ģermāņu valstīs vispirms katrs pieaudzis ģermāņu pilsonis, kā jau iekarotājs, bija arī kareivis. Uzvarētiem zemkopjiem bija uzlikts pienākums maksāt nodevas. Bet ar laiku ir brīvo ģermāņu kareivju pēcnācēji izvērtās par zemniekiem, kuŗi gan bija brīvi un nemaksāja par savu zemi nodevas, bet kuŗi arvien smagāki sajuta senseno pienākumu iet karā. Un kuŗi vidus laikos gandrīz nekad nebeidzās! Tādējādi saprotams, ka brīvie zemnieki sāka no kara klausības pienākumiem atpirkties: salika pa vairākiem kopā naudu, lai pieņemtu algotu kareivi savā vietā. Ar laiku karāļi sāka šo parašu izmantot savā labā, ņemt vai nu no ģermāņu „brīvzemniekiem“ tāpat nodevas, kauču mazākas, kā no uzvarētiem. Vai arī brīvzemniekus, tāpat kā uzvarētos zemniekus, sāka piedalīt muižniekiem, kuŗi bija cēlušies no agrākiem cienījamākiem kareivjiem — virsaišiem, virsniekiem un kuŗiem jau bija piedalīta daļa no uzvarētiem zemniekiem. Otra daļa uzvarēto zemnieku dzīvoja uz agrāko brīvo kareivju zemes, kā Hintersassen, Kotsassen (dubļos — mēslos dzīvojošie). Zemniekus nu sāka ar laiku arvienu stiprāki spaidīt — arī brīvo ģermāņu kareivju pēcnācēji krita necieņā. Viena daļa gan noturējās kā „brīvzemnieki“, kas tikai zemes kungiem, firstiem un grāfiem, maksāja nodevas, bet daļa noslika dzimtsbūšanas zvenģī, līdz ar uzvarētiem agrākiem zemes iemītniekiem.

Vidus laikos diezgan cieši nodalījās dažādas šķiras: Nährstand, Wehrstand, Lehrstand. Nährstand — šķira, kas strādā ražīgu darbu, galvenā kārtā zemnieki — amatnieki: Wehrstand — bruņinieki — kareivji; Lehrstand — mācītāji, garīdznieki, mūki. No vienas puses, nu garīdzniecība mācīja visu laicīgo mantu iznīcību — no otras puses, pabalstīja muižniecības, bruņniecības un zemes valdinieku valdīšanas un ļaužu apspiešanas — izsūkšanas kāri. Bruņiniekam — grēciniekam vajadzēja tikai iet pie garīdznieka grēkus izsūdzēt — tad tas tam „visus grēkus piedeva“. Ilgi, ilgi ļaudis cieta šādu apspiešanu un nekurnēja. Pat — baznīca tos mierināja ar svētīlaimības dzīvi viņpus kapa. Bet vidus laiku beigās tautās šad tad cēlās lieli nemieri. Tā slavenais Uott Teilera (Tyler'a) dumpis Anglijā, kad ļaudis dziedāja: Kad Ādams ara un leva vērpa, kur tad gan bija muižnieks? Ar to apzīmēja, ka ja jau cilvēki pēc baznīcas mācībām visi viena dzimuma, tad arī visiem jābūt līdzīgiem tiesībās... Bet dumpis tika apspiests un zemnieku liktenis kļuva vēl ļaunāks. Interesanti ir muižnieku ieskatī. Pazīstamais poļu rakstnieks Senkevičs tēlo, ka kāds muižnieks, kad tam pārmet nežēlīgu izturēšanos pret zemniekiem, nikni

atbild: ko tad es tur varu darīt, ka Dievs mani par muižnieku radījis? Otrs muižnieks, stāsta „Ar uguni un zobenu“ varonis. Kad tam saka, ka muižniecība ar savu nežēlīgo izturēšanos pret laudīm pati vainīga pie ukraiņiešu zemnieku dumpja, atbild: Un vai tad tā muižniecība nav jūsu? Vai tā nav no jums pašiem cēlusies? Vai tie gan kādi atnākuši vācieši vai tatāri, kuriem jums jāklausa, vai ne jūsu pašu muižnieki?

Bet apskatīsim vēl sīkāk kristīgās baznīcas mācītāju, scholastiķu, kā Toma Aquino, teoriju! Toms Aquino dzimis 1225. g. Neapolē. Tā skolotājs bija slavenais vācu scholastiķis Alberts Magnus Keļnē. Toms uzsver „justum pretium“ — taisnu cenu, nosoda procentu ņemšanu un tirgoņu peļņu, atļauj tikai ņemt par preču pārvadāšanu tik daudz, cik nepieciešami vajaga to ģimenes uzturam. Teorijā vispār visi baznīcas mācītāji dūšīgi apkaņo pašmīlību, pašlabuma meklēšanu, peļņas kāri. Baznīcas mācītāji atzīst pat, ka vispirmā un dabīgā saimnieciskā iekārta: visu mantu kopīpašums. Bet šādu iekārtu neesot bijis iespējams uzturēt... Tāpēc tad nu vismaz esot vēlams, lai neviens neņemtu vairāk mantas savā personīgā īpašumā, nekā uzturam vajadzīgs... (Praksē, lūk, no baznīcas stutētie muižnieki-bruņinieki ņēma labprāt desmit un simtkārt vairāk.) Interesanti vēl, ka baznīcas mācītāji liek lielāko svaru uz zemkopību; ražoto mantu, jēlvielu pārstrādāšanu tie atrod par ciešāmu, bet tirdzniecību, t. i. pirkšanu un pārdošanu peļņas nolūkā, tie nosoda. Nauda esot vienīgi maiņas un maksāšanas līdzeklis; ar naudu nevarot naudu radīt. Augļus ņemt tāpēc — grēks. Jāievēro, ka jau Nicejas koncils 325. g. pēc Kr. noliedza garīdzniekiem par aizdotu naudu ņemt augļus, pamatojoties uz Lukasa ev. 6,35: „Aizdodiet, nenieka atpakaļ par to negaididami.“ Baznīctēvi šo vietu tā saprata, ka tur esot vienīgi augļu ņemšana aizliegta, nevis pašas aizdotās naudas atpakaļ prasīšana. No baznīctēviem Sv. Augustīns stingri nosaka: kas vairāk saņem atpakaļ, nekā tas devis, ir augļotājs! 9. g. simteni baznīca noteica procentu ņemšanu arī negarīdzniekiem par grēku. Pāvests Aleksandrs III. 1189. g. piedraud augļotājus izslēgt no baznīcas, liegt kristīgu paglabāšanu! 1311. g. Klements V. Vīnes koncilā noteic, ka pasaulīgi likumi, kas runājot pretīm baznīcas likumiem, esot nederīgi. Vispār baznīcas mācītāji lūkoja saskaņot kristīgās mācības ar Aristoteļa filosofiju — proti, ar s a b o j ā t u tā filosofiju. Un Aristotēls jau arī prasa vergu būšanas pastāvēšanu. Tā tad vidus laiku prakse atrada tajā atbalstu. Nelīdzēja nekādas Kristus mācības par bagāto vīru un nabaga Lācaru, nelīdzēja izteikumi: „Neviens nevar Dievam kalpot un mantai“, „Kas negrib strādāt, tam arī nebūs ēst“, kuŗu sevišķi uzsver Toms Aquino (bruņinieki neviens

nestrādāja), „ikviens darbinieks ir savas algas cienīgs“, „tava vaiga sviedros tev būs tavu maizi ēst“. Toms Aquino gan teorijā uzstādījis kuŗa katra cilvēka tiesību uz darbu, bet tas, sekojot Aristoteļam, skaita rupju miesas darbu par zemāku par garīgu darbu. Vispār jau nu starp Kristus mācībām un vidus laiku praksi pastāv neaizpildāma plaisma. Baznīca to izjuta un tāpēc aizliedza negarīdzniekiem lasīt bībeli. Protestantu garīdzniecība reformācijas laikā gan izcīnīja bībeles pieejamību negarīdzniekiem, bet attiecībā uz pastāvošo iekārtu tā labprāt atsaucās uz apustuļa Pāvila izteikumu, ka neesot priekšniecība bez Dieva, un kas uzstājoties pret valdību, tas uzstājoties pret Dieva nolikto iekārtu. Tādējādi tad taisni protestanti varēja katru netaisnību aizstāvēt, ja vien valdība to prasīja. Tiešām, dzimtsbūšana, protestantismam valdot, kļuvusi ļaunāka: laicīgie kungi piesavinājās baznīcas zemes un nu tiem nebija ne kontroliera, ne konkurenta. Protestantu garīdznieki, lūk, nebija no garīgās valdes iecelti, no laicīgiem kungiem neatkarīgi reliģijas priekšstāvji kā katoļu priesteri, bet tie tika no laicīgiem kungiem un muižniekiem iecelti. Vienā ziņā protestantismam tomēr bijis ļoti svarīgs iespaids. Ar prasību, ka visiem jauniešiem jāiet pie garīdznieka „bērnu apmācībā“, jāprot lasīt un jāizmācās pieci galvas gabali, tika ievērojamā kārtā pacelts protestantu zemēs ļaužu masu garīgais līmenis; tas ir vispārī līdz šo baltu dienu palicis augstāks par katoļu vai grieķu (krievu) „pareizticīgo“ ļaužu garīgo līmeni.

Daži šolaiku oikonomisti norāda, ka baznīca ar savu uzstāšanos pret augļu nemšanu nelāvusi ražīgām kredītam, t. i. kredītam kāda uzņēmuma pabalstīšanas labā, attīstīties — tā sapratusi tikai tādu kredītu, kas neražas vai nelaimes gadījumos atsevišķām personām vai pat dažkārt veselām sādžām vai pilsētām (ugunsgrēka u. t. t. gadījumā) vajadzīgs. Bet vidus laiku prakse nerēķinājusies ar baznīcas noteikumiem, tā atļāvusi vekselu procentus, valsts un pilsētu aizņēmumu procentus, atradusi arī par attaisnojamu, ka tas, kas otram zināmu summu aizdod kāda nama vai veikala nopirkšanai, kas atmet peļņu, arī bauda līdz labumus, kas ar nama pirkšanu ceļas, t. i. saņem daļu īres naudas — saņem renti.

Vidus laiku baznīca ieskatīja augstāko ideālu no laicīgām lietām novērstā dzīvē — mūku dzīvē, kas tolaik bija slinkošana un ubagošana (arī mūkiem bija atļauts ubagot). 525. g. pēc Kr. nodibinātais benediktiniešu ordenis gan bija prasījis lūgšanu un darbu, bet vēlākie mūku ordeņi uz darbu lika mazu svaru. Tam pretim, un vidus laikiem izbeidzoties, nostājās noteikti lielie humānistī, kā Erasms (1467.—1536. g.), kas uzsvēra, ka katrs

ražīgs darbs teicams un godājams kā Dievam patikams. Noso-
dāma esot zaldātu un mūku bezdarbība, kas novedot pie izvī-
tulīgas dzīves. Erasms kopā ar dažiem citiem humānistiem iz-
deva „epistulae clarorum virorum“ (slavenu, ievērojamu vīru
vēstules) par vēlamu sadzīves iekārtas uzbūvi, kas lai dibinātos
uz ražīgu darbu un cienību pret zinātni. No citiem humānistiem
Huttens Vācijā iztirzā jautājumu, kā Vācijas garīgo un mate-
riālo stāvokli uzlabot. Huttens līdz ar citiem izdevis „epistulae
obscurorum virorum“ (tumšu vīru-tumšoju vēstules), kuŗas pa-
likuŗas par paraugu visādas tumsonības, liekulības un atpakaļ-
rāpulības apkaŗošana, kāda toreiz vislielākā mērā ziedēja pie
mūkiem kareivjiem un — galmiem. Humānisti cerēja pasauli
reformēt ar atgrieŗanos pie klasiskās senatnes ideāliem mākslā
un zinātnēs. Tieŗām tiem ŗai ziņā lieli nopelni. Mākslas un zi-
nātņu atjaunoŗana, atdzimŗana, vispirms Itālijā 15. un 16. g. s. s-
tenī ir humānistu nopelns. Bet humānisti atŗķirās no tautas,
gribēja sastādīt kādu augstāku mācīto ŗķiru, kas arī savā starpā
runāja tikai latīniski. Humānistu ideāls bija dabūt savā pusē aug-
stākās ŗķiras, tās pacelt garīgā ziņā uz augstāku pakāpi. Pa-
ŗam pirmam un galvenajam humānistam, pēc to uzskatiem, bija
būt — pāvestam, lai tādējādi humānisms varētu iespaidot
visu baznīcas attīstību. Varbūt humānisti savu mērķi būtu sa-
snieguŗi, ja nebūtu par agru izcēlusies tieksme pēc baznīcas re-
formas. Kā zināms, Vācijā un ŗveicē lielie reformātori, Luters,
Cvinglijs, Kalvins uzstājas pret pāvestu varu, kad tā bija iz-
paudusies tirdzniecībā ar grēku piedoŗanas zīmēm, cedelēm.
Reiz izcēlusies plaisma kļuva pastiprināta ar neveikliem pā-
vesta aizstāvētajiem. Pēdējie prasīja, lai Luters atsauc savas
prasības, ka garīgās lietās vienīgi Svētie raksti lai noderētu par
mērauklu, ka pat baznīcas koncili un pats pāvests varot mal-
dīties... Notika daŗas kristīgo atŗķelŗanās. ŗis apstāklis iz-
sauca pie katoļu baznīcas priekŗstāvjjiem ticības fanātismu, vēr-
stu pret atkrītējiem — protestantiem... Ar humānismu bija
beigas, tā vietā katoļu zemēs stājas jezuītisms. Pēdējā
tieksmes bija, p a r k a t r u c e n u („mērķis attaisno līdzekli“)
atjaunot baznīcas varu. Mākslas un zinātņu cienītāji pāvesti
aizgāja kapā — to vietā stājas aprobeŗoti fanātiķi, kas muzejos
antika marmora statujām lika uzlikt vīģes lapas, sāka nicināt
mākslu, nostāties noteikti pret zinātni, zinātniekus sāka vajāt
kā ķecerus, ja vien mazliet bija iespējamās aizdomas, ka to
pētījumi nesakrīt ar baznīcas mācībām un interesēm.

Luters nostājas pret liekulīgo laicīgā dzīves jaukuma nīci-
nāŗanu („kas nemīl sievieti, vīnu un dziesmas, paliek muŗķis
visu mūŗu“ — klusībā aiz kulisēm, arīgi dievbijīgie toreizējie
katoļu garīdznieki veda, ar nedaudz izņēmumiem, izlaiduŗos

dzīvi). Luters uzsver, ka „cilvēks darbam radīts“, tas pazīst darba dalīšanas un tirdzniecības nozīmi. Procentu ņemšana viņam nepatīk, no cenu regulēšanas, kāda toreiz bija parasta, tas nekā daudz netur, bet tomēr nosoda maizes sadārdzināšanu. Nenokārtotu ubagu dāvanu izsniegšanu, kādu piekopa katoļu baznīca, tas nosoda, tā tikai veicinot slinkumu un apkārt klenđerēšanu. Vēl enerģiskāki šai ziņā uzstājās Kalvins. Valsts varai jāregulē katras zemes sociālās un saimnieciskās attiecības. Cilvēki jāaudzinot darbam. Vajadzīga esot zemkopība kā amatniecība un tirdzniecība. Procentu ņemšana par aizdotu kapitālu esot tāpat attaisnojama, kā īres ņemšana par iznomātu dzīvokli. Kalvins, tāpat kā Luters, uzstājas pret katru lielāku greznību un izpriecām: tauta pieradināma pie darba un dievbijīgas, vienkāršas dzīves. Tiešām, Kalvinam izdevās Ženevas pilsētas iemītniekus pārvērst par stingri tikumīgiem un darbiņiem. Luterānismam arī izdevās stiprā mērā izskaust ubagošanu un slinkošanu. Bet reizē ar to tas mācīja: „tici Dievam, klausī kungam,“ tas mācīja nekurnēt pret kungiem, kad tie savu varu nelietīgi, velti valkāja, bet palauties uz algu citā pasaulē. Luters pats 1525. g. lielajā vācu zemnieku dumpī noteikti nostājās kungu pusē... Un zemnieki nemaz nebija uzstādījuši kādas pārliecīgas prasības: tie bija ar mieru piekāpties, ja to prasības varētu no Sv. rakstiem pierādīt par nepamatotām. Bet kungu un valdnieku, no Lutera stutēti, dumpi apspieda visnežēlīgākā un briesmīgākā kārtā un pavairoja ļaužu nastas... Un vācu, kā arī citu zemju zemnieki uz gadu simteniem ļāvās, no baznīcas nosunīts un nosodīts, kalties važās, neiedrošinājās vairs kurnēt, kad to noslicināja „vergu zveņģi“.

Pāreja no vidus laikiem uz jaunākiem laikiem.

Merkantilisms.

Ar Romas valsts bojā iešanu 5. g. simtenī beidzās plašāka satiksme starp austrumiem un rietumiem — izbeidzās tautsaimniecība. Palika pāri — slēgta māsasaimniecība. Pamazītēm vidus laikos, līdz ar krusta kariem, atjaunojās satiksme ar austrumiem. Krusta kari gan tika sludināti un vesti Svētās zemes, svētā kapa atsvabināšanas nolūkā no turkiem, bet dievbijīgie bruņinieki, sasnieguši savu mērķi, nebūt nenicināja laicīgas mantas. Pavisam otrādi: netikai kaut pagānus turēja par Dievam patīkamu darbu, bet arī atņemt tiem mantas, ar citiem vārdiem,

prasti laupīt. Tādējādi, saprotams, ka pēc dažu rakstnieku domām no krusta karu sākuma laikiem līdz Konstantinopoles krišanai bez dažādiem greznuma rūpniecības priekšmetiem, sevišķi zīda audumiem, dārgiem tepikiem (grīdsegām) u. t. t. caurmērā ikgadus uz Eiropu plūduši par kādiem 10 milj. lat. zelta un sudraba. Dievbijīgie bruņinieki nekautrējās arī, ceļā uz Svēto zemi, mazliet pasirot pa kristīgām, grieķu zemēm. 1204. g. tie pat ieņēma Konstantinopoli, to pamatīgi izlaupīja, stipri sa-postīja un uzcēla tur „latīņu ķeizaristi“. Sauszemes grieķu daļas paņēma bruņinieki sev par pavalstīm: Dženovas un Venēcijas priekštāvji, kas ar bruņiniekiem kopā karoja, paņēma grieķu salas, nodibināja tur italiešu kolonijas, izlietoja, izmantoja no grieķiem ražotās bagātības, izvedot zīda audumus, rotas lietas, dažādus greznuma priekšmetus. Ar varu un tirdzniecību ar mākslas rūpniecības priekšmetiem kļuva bagātas italiešu jūras pilsētas, sevišķi pieminētās Venēcija un Dženova. No svara bija, ka italiešu pilsētas ar savām flotēm pārvaldīja jūras ceļu uz austrumiem, uz Eģipti, Konstantinopoli un tālāk pa Melno jūru. No šīm vietām, proti, plūda Indijas un Ķīnas mantas uz Eiropu. Indijas mantas — pipari, virces un dārgi kokvilnas audumi nāca pa trīs ceļiem uz Eiropu. Tuvākais un parocīgākais ceļš bija jūras ceļš līdz Eifrata upes iztekām, Bazras vai Bassoras pilsētu, kuņas tirgotāji kļuva bagāti ar tirgošanos ar Indijas mantām un ar Persu jūras licī zvejojotām pērlēm. No Bazras Indijas preces gāja uz augšu pa Eifrata upi, tad ar kameļu karavanēm uz Sirijas ostām, kur šīs preces iepirka italiešu tirgoņi, kas tās nogādāja līdz Italijai un tālāk uz franču ostām vai arī pār Alpu kalniem uz Austriju un Vāciju. Otrs Indijas ceļš gāja uz Sarkanā jūru līdz Suecas zemes šaurumam, no turienes ar karavanēm līdz Nilupeļ, kuņas ostās tās iepirka italiešu kuģinieki. Trešais Indijas ceļš bija visgrūtākais, bet tomēr diezgan stipri izlietots un galu galā ne dārgāks, kā abi pirmie ceļi tāpēc, ka ceļā nebija tik daudz muitas jāmaksā. Šis trešais ceļš veda no Indus upes augšgala pa Kabulas ieleju uz Afganistanu, tad tālāk vai nu caur Afganistanu uz Amudarjas upi pa pēdējo līdz Arala ezeram un no šī ezera ar karavanēm līdz Kaspijas jūrai, vai arī caur Afganistanu un Persiju ar karavanēm līdz Kaspijas jūras dienvidus piekrastei, no turienes ar kuģiem līdz Itilas pilsētai pie Volgas upes (apmēram pie tagadējās Caricinas). Itila bija bagāta pilsēta, kuņas tirgotāji nogādāja Indijas mantas tālāk ar karavanēm līdz Donas upei, pa upi uz leju līdz Kaffas pilsētai Krimā. No turienes Dženovas tirgoņi tās nopirka kopā ar citām austrumu precēm, sevišķi vasku, medu, kažoku ādām un izvadāja uz Eiropu, Tatāri 13. g. s. gan izpostīja Itilu, bet tirdzniecība pa Volgu līdz Indijai no vienas puses un Kaffu no otras pu-

ses atjaunojās. Tā tikai izbeidzās ar Konstantinopoles krišanu 1453. gadā, kad turki, lai atriebtos Dženovas pilsētai, kas bija palīdzējusi grieķiem Konstantinopoli aizstāvēt, aizliedza tirdzniecību ar Kaffas pilsētu, kuru pēdējo turki arī drīz ieņēma un izpostīja. Arī uz tirdzniecību caur Siriju turki uzlika savu smago ķetnu. Tāpat tas bija ar tirdzniecību caur Eģipti, arī tā palika gandrīz neiespējama, tika apkrauta ar tik smagiem nodokļiem, ka tirdzniecībai bija ļoti neizdevīgi no turienes pirkt. Tādējādi tad saprotams, ka varēja rasties ideja meklēt tiešo jūras satiksmi ar bagāto Indiju. Ir zināms, ka Kolumbus piesolījās, vispirms savai tēvu pilsētai Dženovai, uzmeklēt šo ceļu, braucot Atlantijas jūrā tieši uz rietumiem. Bet Dženovas tirgoņi — valdnieki bija pārāk bailīgi, lai ielaistos uz tādu lielu uzņēmumu un atraidīja Kolumbu. Tas griezās pie Spānijas valdības, kurā pēc Granadas atņemšanas mauriem sarīkoja trīs mazus kuģus toreiz briesmu pilnam jūras braucienam atklātā okeanā. Kuģu sarīkošana izmaksājusi tikai ap 28.000 latu! Un Kolumbus neuzgāja gan Indiju, bet uzgāja — Ameriku. Spāniešu avantūristi nu bariem devās turpu. Kortesa vadībā tie iekaroja senās amerikāņu kultūras tautas acteķu valsti — Meksiku. Otrs avantūristu vadonis Pizarro iekaroja inku valsti — Peru. Abās šajās valstīs spānieši atrada zeltu un sudrabu. Bet ne diezgan savām prasībām. Tāpēc tie tur ieveda t. s. „mitu“, t. i. kalnu raktuvju klausību. Ikgadus nēma 20.000 jaunus indiāņu rekrūtus kalnu darbu klausībā uz 5—7 gadiem. Darbs bija tik smags un uzturs tik trūcīgs, ka liela daļa klausības gados nobeidzās. Bet zelta izrakumi jau 16. g. simtenī Perus un Jaungranadas valstīs sasniedza ap 10 milj. latus gadā, 17. un 18. g. simtenī 16 miljonus. Vēl lielāki bija sudraba izrakumi. Tie pacēlās jau 16. g. s. uz 27 milj. latu gadā no Perus, galvenā kārtā Potozis raktuvēm un ap 40—50 milj. no Meksikas raktuvēm. Sākumā ik 3 gadus, vēlāk ikgadus devās no Amerikas uz Spāniju t. s. „sudraba flotes“. Spānija kļuva 16. g. s. vidū bagātākā un varenākā valsts visā Eiropā, jo spāniešu valdība varēja pieņemt un algot prāvāko kara spēku. Spānijas karālim piederēja arī bagātie Nīderlandi — pirmā un vecākā rūpniecības valsts Eiropā. Nīderlandi jau vidus laikos bija attīstījuši plašu vilnas audumu, dārgu „tūka“ vadmalas, bukskina audumu rūpniecību. Ipernas pilsētā jau 13. g. s. tika uzcelta sevišķa „tūku birža“, grezna milzīga gotiska būve, kurā, diemžēl, pasaules karā izpostīta. Ipernā bija ap 100.000 iedzīvotāju. Tā bija vai pirmā lielpilsēta vidus laikos, kur ziedēja dārgo vilnas audumu rūpniecība. Arī citas pilsētas Nīderlandos ieguva lielu spožumu un bagātības: jūras pilsēta Brigge, vēlāk Gente un ostas pilsēta Antverpe. Kārlis V., Spānijas karalis un vācu ķeizars, varēja lielīties uz franču karali: es

iebāžu jūsu Parīzi savā cimdā (t. i. Gentē, Gente - franciski Gand-cimds), ar ko tas gribēja teikt, ka Gente bija toreiz bagātākā un lielākā par pašu franču galvas pilsētu Parīzi. Nīderlandieši izveda savus rūpniecības produktus, bet ieveda labību. Jau vidus laiku beigās Nīderlandi patērējuši līdz 200.000 tonnas svešas labības, kuŗa nāca pa lielākai daļai no Prūsijas un vēlāk no Polijas, galvenā kārtā caur Dancigas pilsētu. Nīderlandieši — holandieši nodarbojās ar silķu zveju un plašu tirdzniecību. Tie kļuva vācu Hanzas pilsētu „bunda“ mantnieki, sagrāba savās rokās vai visu Ziemeļeiropas tirdzniecību. Galvenais tirdzniecības centrs visā Eiropā 16. g. s. kļuva Antverpe, no kurienes veda labāks ceļš uz Vāciju nekā no Brigges. Antverpes tirgoņi aizgādāja uz Spāniju Nīderlandu rūpniecības izstrādājumus un saņēma to vietā Spānijas — Amerikas zeltu un sudrabu. Kad portugāļi no savas puses bija atklājuši 1498. g. jūras ceļu uz Indiju ap Āfriku, Indijas virces un kokvilnas preces plūda vispirms uz Lisaboni, no turienes tālāk uz Antverpi. Tā spāniešu karāļi, tieši un aplinkus uzliekot nodokļus nīderlandiešiem, kļuva bagātākie valdnieki Eiropā. Bet ilgi tas tā nepalika. Filipa II. ticības fanatisms izpostīja Spānijas varu, Ziemeļnīderlandi ar galvas pilsētu Amsterdamu atkrita. Filips II. veda ilgus karus, bet ziemeļnīderlandus uzvarēt tam neizdevās. Un nu spānieši izdarīja to vismulķīgāko, kas vien bija iespējams: tie aizslēdza Antverpes ostu tāpēc, ka Antverpes iemītnieki bija vairākkārt sacēlušies pret Spānijas valdību. Ar to tie aizbēra paši savus bagātības avotus. Ziemeļnīderlandieši-holandieši kļuva arvien dūšīgāki un uzņēmīgāki, tie uzmeklēja spāniešu flotes Amerikas ūdeņos un dažreiz atņēma slavenās „sudraba flotes“. Un tālāk, kad Filips II. sev 1581. g. pievienoja Portugāli un līdz ar to portugāļu īpašumus Indijā un Dienvidamerikā, aizslēdza Lisabonas ostu holandiešiem, pēdējie brauca paši pa portugāļu pēdām uz bagāto Indiju — atkaŗoja tur ar spāniešiem savienotiem portugāļiem vienu koloniju pēc otras un palika beidzot gandrīz vieni paši par iekāroto Indijas produktu apgādātājiem. Lepnajai Spānijai bija 1648. g. ar Holandi jāslēdz miers, atzīstot tās iekāŗojumus Rīt- un Vakarindijā un atļaujot holandiešiem pilnu tirdzniecības brīvību visās Spānijas ostās. Tādējādi tad Lisabones un Antverpes vietā kļuva par bagātāko ostas pilsētu Eiropā un galveno preču apgrozības punktu Amsterdamā. Līdz ar to Holande 17. g. s. pirmā pusē kļuva par bagātāko valsti Vakareiropā, kauču tā bija maza valsts ar nedaudz vairāk par 1 milj. iedzīv. Holandieši bija galvenie frakts izvadātāji — to flote skaitīja 1634. g. vidū ap 35.000, pa lielākai daļai, zināms, mazus buŗukuŗus, ieskaitot zvejniecības katerus, kopā tomēr 2 miljonus laŗtu lielumā. Holande toreiz bija

jūras valdniece. Holandē attīstījās liela rūpniecība, kuras produktus izvadāja pa visu pasauli. Amsterdamas bankas pagrabos gulēja 1648. g. par 300 miljoniem gulžu zelta un sudraba. Holande piekopi pilnīgu tirdzniecības, rūpniecības un ticības brīvību; zinātne un māksla uzplauka līdz tam neredzētā kārtā: māksla, likās, no Itālijas pārvietojusies uz Holandi, kur dzīvoja slavenie mākslinieki Rubenss, Vandeiks, Rembrands. Amsterdamā ieviesās dimantu apstrādāšana un brillu slipēšana ar no Portugāles padzītiem žīdiem („Sefardim“). Holandes laurus sāka apskaust lielākās Vakarēiropas tautas, angļi un franči, kuriem toreiz vēl pašiem savas ievērojamas flotes nebija. Nebija arī vēl lielāku koloniju. Anglija, angļu varenais „protektors“ Olivers Kromvels deva Holandai kā jūras valdniecei pirmo triecienu 1651. g. ar savu „Navigācijas (kuģniecības) akti (nolikumu)“. Ar šo „akti“ aizliedza svešiem kuģniekiem ievest Anglijā citādas, kā tikai to pašu zemes preces. Un Holandai gan bija pašas zemes preces, bez rūpniecības produktiem siļķes, ko izvest, bet mantu vairums, ko holandiešu tirgoņi ievēda Anglijā, bija iegūtas tirdzniecībā ar citām valstīm... Mazāk svarīga bija navigācijas akts caur noteikumu, ka tirdzniecība ar angļu kolonijām drīkst notikt tikai uz angļu kuģiem, jo angļu kolonijas tikai vēl radās! Holandieši tomēr ne tik viegli ļāvās atņemties sev jūras valdību. Tie vairākkārt vedā laimīgu jūras karus ar Angliju un Franciju, kamēr Anglija 1692. g. ieguva ar uzvaru jūras kaujā pie La Hagues raga par Francijas floti galīgo jūras valdību... Ko Holande bija sasniegusi ar brīvītdzniecību, to Anglija un Francija centās iegūt ar apsardzības muižu politiku, panākt, proti, izdevīgu tirdzniecības bilanci, paturēt tādējādi dārgmetālu krājumus. Uz šādas sistēmas cauri izvešanu arī sevišķi vilināja isredzīgā Spānijas politika. Spānija ar ilgiem kariem uz ārieni, ticības fanātismu, inkvizīcijas tiesas trakošanu iekšienē, 1/2 miljona mauru padzīšanu 1609. g. bija galīgi novāļējusi. Mauri (arabu saļaukums ar berberiem un spāniešiem) vidus laikos bija Spāniju padarijuši par ziedošu zemi, kur mākslas rūpniecība, māksla un zinātne bija atradušas patvērumu, vai nu, pareizāki sakot, pēc ģermāņu iekarotāju barbariskiem laikiem atkal atdzimušas... Spānieši, ieguvuši galīgu uzvaru par mauriem, par greznuma rūpniecības uzturēšanu likās maz zinot, kauču gan spāniešu lepnie augstie un zemie muižnieki („grandi“ un vienkāršie „hidalgi“) ļoti milēja greznumu... Spānieši bija vairāk avantūristi un kareivji. Nodarbošanos ar dažādiem amatiem, tirdzniecību un rūpniecību tie turēja par ko zemāku, sevis necienīgu. Amerikas atrašana tiem deva iespēju laist darbā kareiviskās īpašības, iekarot indiāņu zemes. No turienes plūda uz Spāniju zelts un sudrabs, par kuŗu

varēja greznuma priekšmetus pirkt no citām zemēm, vispirms no Itālijas un Nīderlandiem. Spānijā gan pašā bija lieli aitu bari, spāniešu aitas deva vislabāko un dārgāko („merino“) vilnu, bet to pēc mauru padzišanas nepārstrādāja vairs smalkos vilnas audumos; tādi bija jāpērk no citurienes. Arī zīda rūpniecība ar mauru padzišanu Spānijā gandrīz izbeidzās... To ieguimēja citās valstīs, sevišķi arī Francijā. Tirdzniecības brīvība, kādu holandieši bija 1648. g. Spānijā ieguvuši, noveda pie tā, ka drīz vien Spānijas ostās valdīja nespāniešu tirgoņi. Spānieši gan cieši turējās pie likuma, ka vismaz tirdzniecība ar Ameriku drīkstēja notikt vienīgi uz spāniešu kuģiem, vienīgi no Spānijas bija brīv kuģiem braukt uz Ameriku. Visa tirdzniecība ar Ameriku bija nodota nedaudzu spāniešu tirgoņu sabiedrību rokās, kuŗas, protams, guva milzīgu peļņu, sevišķi tāpēc, ka Amerikā bija aizliegts vīnu un kviešus audzēt, lai spāniešu zemkopji un vīna dārznieki varētu par saviem uz Ameriku pārdodamiem produktiem labi pelnīt. Bet starptirdzniecība ar Eiropu nokļuva svešu tirgoņu rokās un tādējādi plūda uz svešatni Spānijas Amerikā iegūtais zelts un sudrabs, kauču gan likums aizliedza izvest no Spānijas dārgmetālus. Savāda parādība: Spānijai bija smalkākā vilna, tai bija vīns, zelts un sudrabs, tā ieguva labākās ādas no Amerikas, cukuru un kakāo šokolādes izgatavošanai, vēlāki kafiju un labāko tabāku (no Kubas un Meksikas) un — Spānija palika tomēr nabaga zeme. Tās iedzīvotāju skaits samazinājās 200 gados pēc Amerikas atrašanas no 11 uz $7\frac{3}{4}$ miljoniem, kauču gan uz Ameriku samērā maz spāniešu izceļoja. Izceļot atļauts bija tikai stingri ticīgiem katoļiem, kuŗi varēja pierādīt, ka no to priekštečiem neviens nebija stāvējis zem inkvizīcijas tiesas!

Lai saprastu merkantilisma izcelšanos, tad jāievēro, ka, vīdus laikiem beidzoties, viscaur Eiropā bija notikusi pāreja no nepaklausīgiem, skaita ziņā niecīgiem, grūti kopā sadabūjamiem bruņinieku kuŗa spēkiem uz stāvošu armiju; pāreja reizē no naturālās saimniecības uz naudas saimniecību. Stāvoša armija prasīja prāvus naudas līdzekļus — viss bija par naudu jāpērk. Par naudu tolaik saprata tikai zeltu un sudrabu. Tādējādi jo vairāk zelta un sudraba bija kādā valstī apgrozībā, jo vieglāk varēja izvest cauri naudas saimniecību, jo vieglāk arī saskrūvēt naudā maksājamus nodokļus. Tāpēc tad visas valstis centās pēc zelta un sudraba. Teoretiski, kā Antonio Serra Itālijā (ap 1613.) uzsvēra, ka katrai zemei nevajagot pašai būt zelta un sudraba raktuvju īpašnieci: ja vien tajā esot ziedoša rūpniecība (sevišķi greznuma lietu rūpniecība) un zemkopība, tad tā ar tirdzniecības palīdzību varot tikt pie zelta un sudraba. Naudas izvešana un tirdzniecība neesot aprobežojama. No angļu teoretiekiem se-

višķi ievērojams Tomass Muns, kas 1609., 1621. un beidzot 1664. gadā izdeva rakstus. Pirmajā tas ieteica rūpīgi kontrolēt svešus tirgoņus, piespiest viņus par visu no Anglijā pārdotām precēm ieņemt naudu atkal iepirkt angļu preces, lai tie nedabūtu izvest skaidru naudu. Bet vēlākos rakstos tas jau atzīst, ka neesot noderīgi aprobežot satiksmes brīvību. No svara esot tikai, ka svešu ievestu produktu patēriņa vērtība lai būtu zemāka, nekā izvesto preču vērtība. Ar vārdu sakot, viss attiecoties uz to, tikt pie izdevīgas tirdzniecības bilances. Bet Muns ir nevien tēvs mācībā par tirdzniecības bilanci, tās zina arī, ka ar ievesto un izvesto vērtību salīdzināšanu vien nepietiek, bet esot jāievērojot, kas vadānot preces, t. i., kuŗas zemes kuģniekiem no preču pārvadāšanas nākoties lielākā peļņa. Tādējādi tas arī tēvs mācībā par maksāšanas bilanci. Muns aizstāv angļu Rītindijas kompānijas rīcību pret pārmetumiem, ka tā izvedot skaidru naudu no Anglijas, lai Indijā par to iepirktos preces, kokvilnas audumus un vīrces. Muns uzsver, ka neesot vis vien no svara, cik Rītindijas tirdzniecība aizgādānot naudas no Anglijas, bet cik tā pārvedot atpakaļ starptirdzniecībā ar citām Eiropas zemēm par Rītindijas produktiem iegūtās naudas. Bet šī pēdējā Anglijā ievestā naudas summa esot vismaz otri tik liela nekā pirmā, izvestā naudas summa. Kāds no Muna skolniekiem, Čeilds, 1668. un 1690. g. rakstos pat tādās domās, ka par Indijā iepirktiem produktiem peļņa esot tik liela, ka šajā tirdzniecības apgrozībā tirgoņi nopelnot seškārtīgi.

Praktiskie valsts vīri Anglijā 17. g. s. uzstājās ar bargiem aizliegumiem pret ārzemēm. Jau aizrādīts uz angļu slavenā valsts vīra „protektora“ Olivera Kromvella 1651. g. izdoto navigācijas (kuģniecības) akti, kuŗa aizliedza svešiem tirgoņiem tirgoties ar angļu kolonijām — preču vadāšana uz kolonijām drīkstēja pēc Spānijas parauga, notikt tikai uz pašas zemes kuģiem. Vilnas izvešana no Anglijas bija aizliegta, lai tā tiktu pašu zemē pārstrādāta gatavos audumos, bukšķinos, vadmalā, smalkās „tūka“ drānās, par kuŗām, tās izvedot, varēja iegūt vairāk naudas. 17. g. s. beigās aizliedza Anglijā ievest franču zīdu. 1699. g. tika aizliegta vilnas izstrādājumu izvešana no Īrijas, lai angļu izvedējiem neceltos konkurence. To tiesu iriem atļāva 1705. g. izvest baltus un pelēkus linu audeklus uz kolonijām, krāsotus un musturotus, bet vēl 1777. g. Arī Prūsijas valdnieki, kā Fridrichs, Viļums I., aizliedza 1723. g. izvest neizstrādātu vilnu, vēl Fridrichs Lielais 1774. g. šo aizliegumu atjaunoja un kad daži lielgruntnieki pamazināja savus aitu barus, tas noteica par šādu pamazināšanu 1000 dukātu augstu sodu.

Visplašākā mērā merkantilisma mācības tika izvestas Francijā. Jau 1304. g. vērpeji - audēji piedāvāja franču karalim

Filipam smalku tūka audumu nodokli, ja tas aizliegtu izvest vilnu un tādējādi palētinātu tiem iekšzemē materiālu—jēlvielu. Karalis bija ar mieru un aizliedza arī vēl dažu citu jēlvielu izvešanu. Bet visintensīvākā kārtā iesākās rūpniecības pacelšana Francijā Kolbēra laikā. Kolbērs bija Ludviķa XIV. finansu ministrs no 1661.—1683. gadam. To uzskata par galveno merkantilisma priekšstāvi, kāpēc tā sistēmu arī sauca par „kolbertismu“. Kolbērs izteicās kādā piemiņas rakstā: „es došu Francijai pašai visas tās manufaktūras, kuŗu produktus šimbrīžam ievēd no ārzemēm.“ Francijā no 1598.—1754. gadam pastāvēja labības izveduma aizliegums, ar ko tika uzturētas zemes labības cenas un līdz ar to lēta maize rūpniekiem. Kolbērs nu ar lielām sekmēm aicināja rūpniekus un greznuma priekšmetu amatniekus no citām zemēm uz Franciju. No Itālijas tas atveda zīda rūpniekus, kuŗus apmetināja sevišķi Lionas un Turas pilsētās, Ziemeļfrancijā tas apmetināja Flandrijas un Brabantas smalku tūku audējus, Parīzē tas nodibināja gobelēnu un spoguļu fabrikas: lielus spoguļus līdz tam izgatavoja tikai Venecijā, no kurienes tie bija jāpērk par dārgu naudu. Bet nu jau varēja jaunbūvējamās karaļa pils, kā Versalijas pili, apgādāt lētāki ar greznuma priekšmetiem no pašu fabrikām. Kolbērs izdeva ikgadus vairāk kā vienu miljonu liru (priekš toreizējiem laikiem liela nauda) jaunievestu rūpniecības nozaŗu pabalstam. Tika ieviesta stingra fabriku un manufaktūru inspekcija, izstrādāti sīki reglamentī, kā jāstrādā, pie kādām metodēm jāturas, lai izstrādājamie priekšmeti būtu augsta labuma un mākslas garšu. Kolbēram tas tiešām izdevās tik lielā mērā, ka Francijas greznuma rūpniecības priekšmeti drīz vien iekaroja visus Eiropas tirgus un līdz pat 20. g. s. palika priekšzīmīgi, ļoti meklēti un dārgi samaksāti. Tur piepalīdzēja arī no Kolbēra 1670. g. nodibinātā mākslas akadēmija, kuŗas audzēkņi radīja jaunu mākslas skolu un ļoti iespaidoja tālāko mākslas amatniecības, mākslas rūpniecības attīstīšanos Francijā. Francijā nodibinājās un ieguva lielu ievēribu dažādu „galantērijas“ preču izstrādājumi; dārgas tabākas dozes, ķemmes, pogas, sprādzes, mutautī, dāmu vēdekļi, dārgi un ar garšu izgatavoti dažnedažādi zīda audumi, vēlāk arī grāmatas. Arī franču mēbeļu rūpniecība kļuva priekšzīmīga Eiropā. Pazīstamās „stila“ mēbeles: Ludviķa XIV., Ludviķa XV. un XVI. „rokoko“ un „baroka“ stils. Kolbērs nodibināja arī zinātņu akadēmiju 1669. g. un 1672. g. mūzikas akadēmiju, pabalstīja māksliniekus, zinātniekus, rakstniekus un dzejniekus. Ja Ludviķa XIV. laikmetu nosauca par „zelta laikmetu“ priekš Francijas mākslas un literatūras, tad galvenā kārtā par to jāpateicas Kolbēram, kuŗš tām apgādāja vajadzīgos materiālos pabalstus... Reizē ar to Kolbērs lielā

mērā pacēla valsts ienākumus, proti no 35 uz 110 miljoniem liru gadā. Ar šādu ienākumu pavairošanu tas deva greznumu un varu milētājam karālim Ludviķim XIV. iespēju izvest savus plānus: 1) būvēt lieliskas pils: viena pati Versalijas pils izmaksāja 116 miljonus liru — par to tā arī palikusi līdz šiem laikiem viena no visievērojamākām mākslas būvēm — visi tolaiku liele un mazie valdnieki un valdniecīņi būvēja sev pils pēc Versalijas parauga, kauču mazākos apmēros. Tālāk Kolbēra sagādātie līdzekļi pietika liela stāvoša kara spēka uzturēšanai un veselas rindas (ap 300) robežu cietokšņu un cietokšņu („fortu“) izbūvei. Kurus būvēja slavenais cietokšņu būvmeistars, maršals Vobans. Kara spēku Ludviķis XIV. pavairoja līdz 175.000 vīriem, toreizējā laikā nedzirdēta lieta: trīsdesmit gadu karā vislielākās armijas neskaitīja vairāk par 50.000 vīriem. Ar šādu kara spēku Ludviķis XIV. gribēja uzsākt lielu iekarošanas politiku: tiešām tam 1672. g. ar 100.000 vīriem izdevās ieņemt gandrīz visu Holandi, kurās bagātība to vilināja. Holandi glāba atkusnis un lielu zemes gabalu pārplūdināšana: par drošu cerētais laupījums bija jāpalaiž. Ludviķa XIV. iekarošanas politika izcēla neuzticību pie citām valstīm, Anglijas, Zviedrijas, vēlāk arī Spānijas un Austrijas. Iesākās ilgi kari, kuriem pat Kolbērs nevarēja gādāt diezgan naudas, sevišķi arī tā kā pats karaļa galms patērēja milzīgas summas. Kolbērs nomira 1683. g., salauztu sirdi par to, ka karaļa prasības pārsniedza katru prātīgu samēru. Kolbēra nopelns vēl tas, ka tas lieliski uzlabojis iekšējo satiksmi, būvējis kanālus (slavenais kanāls „du Midi“, kas savienoja divas jūras, Atlantikas un Vidus jūru un izmaksāja 17½ miljonus liru — Kolbēra darbs); tas sāka būvēt šosejas, kādam mērķim bija jāieved zemju laudīm nepatīkamas kļaušas. Šī iemesla un nodokļu saskrūvēšanas dēļ tā mūža beidzamie gadi bija sarūgtināti no tautas plašo masu ienaida; pat pēc tā nāves ļaužu ienaidis bija tik liels, ka tā liki vajadzēja slepenībā, naktī, kara spēka pavadībā aizvest uz kapiem. Bet faktiski, pēc jaunākiem pētījumiem, Kolbērs bijis plašo ļaužu masu, t. s. trešās šķiras aizstāvis pret galma pārliecīgām prasībām: tā pēcnācējs, Ludviķa XIV. kara ministrs Luvoā saskrūvēja nodokļus un kļaušas vēl augstāk, tik augstu, ka „striķis trūka“ un ļaužu nabadzība pamazināja iespēju dabūt lielus ienākumus: Ludviķa XIV. valdības laika beigās ar nemākulīgu, pārāk naudas kāriģu finansistu aplamībām valsts ienākumi bija no 110 milj. saņukuši uz 68 milj. liru, bet valsts parādi pieauga uz 2000 milj. liru. Kolbēra nopelns — valsts iekšējo muitu robežu atcelšana, kas gan tam pilnā mērā neizdevās. Kolbērs pirmais ievēda Francijā kārtīgu meža saimniecību valsts (kroņa) mežos un spieda arī privātos īpašniekus atstāt

līdz tam parasto mežu izlaupīšanas sistēmu. Kolbērs arī atrada iespēju sabūvēt Francijā lielu kara floti, vairāk par 300 kara kuģu, kuŗi gan jūras karā ar Angliju un Holandi pēc Kolbēra nāves, 1692. g., gāja bojā un netika vairs līdzīgā mērā, kā Kolbēra laikā, atjaunota. Kolbērs pašā savā ministra laika sākumā uzsvēris, ka tā mērķis, Franciju padarīt uz jūras varenu: esot taču divaina lieta, ka mazai Holandai piederot 36.000 tirdzniecības kuģu, Anglijai 3—4000 un Francijai pat tikai 500. Bet nav noliedzams, ka Kolbērs, gādājot par rūpniecības un ārējās tirdzniecības uzplaukšanu, par zemkopību bija maz rūpējies; ar izvedu aizliegumiem uz labību un jēlvielām tika sasniegtas zemes cenas šiem priekšmetiem, bet arī liels lauksaimnieku nemiers, kuŗi žēlojās, ka nevarot nodokļus un rentes naudas, kādas prasīja izšķērdīgā muižniecība, samaksāt. Nevar garām paiet Kolbēra nopelniem pie Francijas koloniju politikas nodibināšanas. Tā laikā sāka caur K. sekmīgu rīcību uzplaukt Francijas kolonijas Vakarindijā un jo sevišķi milzīgajā Kanadā un Luizianā. Pēc Kolbēra nāves par karāli Ludviķi XIV. valdīja tā miļākā (kuŗu tas vēlāk apprecēja) markīze Mentenona, kuŗa, jezuītu kūdīta, gumdīja karāli uz protestantu vajāšanām. Taisni rūpniecības darbinieku starpā bija daudz protestantu, kuŗus Kolbērs bija veicinājis un sargājis... Vēlāk, valdības vajāti, protestanti lielā skaitā slepeni atstāja Franciju (pēc dažām ziņām 200.000, pēc citām pat 500.000), ar ko kaimiņu zemes, Holande, Vācija, Anglija ieguva ļoti vērtīgus pilsoņus, „Refugiēs“, kas palīdzēja pacelt šo zemju rūpniecību un tā izcelt pašas Francijas izstrādājumiem konkurenci. Uz kolonijām izceļot, pēc kā tie bija lūguši, protestantiem neatļāva, turpu drikstēja doties tikai stingri ticīgi katoļi. Tādējādi Ludviķis XIV. aprija Francijas nākotni. Nesalīdzinot gudrāki bija angļu valdnieki, kuŗi nemierīgajiem protestantu sektantiem atļāva izceļot uz „Jauno Angliju“, t. i. Ziemeļamerikas rietuma piekrastes zemēm. Šie protestantu sektanti tur nodibināja ziedošas kolonijas, no kuŗām vēlāk izauga „Savienotās Valstis“.

Vispār Anglijas merkantilsistēma stipri atšķiras no Francijas: Anglijā valsts sargāja i rūpniecību, i tirdzniecību, i zemkopību. Karalis Viļums III. 1689. g. izveda „labības likumu“, kuŗa mērķis bija noturēt labības cenas zināmā augstumā, lai lauku fermeriem būtu pietiekoša peļņa un zemes kungiem, lordiem „pienācīga“ rente. Kā „normālā cena“ tika noteikta — 48 šiliņi no kvartera kviešu (12 šiliņi — 15 zelta lati pūrā), 32 šiliņi no kvartera rudzu, 24 šiliņi no kvartera miežu. Kamēr cena iekšzemes tirgos nebija sasniegusi šādu augstumu, nebija brīv labību ievest; bet gan tika priekš izvedamās labības izsniegtas prēmijas, proti 5 šiliņi no kvartera kviešu (1½ lati no

pūra), $2\frac{1}{2}$ šilipi no kvartera miežu vai rudzu. Tikai ja tirgus cena pārsniedza augšā minēto normu, atkrita prēmijas izmaksa un tika pat atļauts labību ievest no ārzemēm, līdz kamēr cena atkal bija nokritusi zem normas. Šo labības likumu daudzi apbrīnoja un ieteica arī uz Eiropas sauszemes. Sevišķi Francijā ieteica Boagillebērs 1706. g. turēties pie Anglijas sistēmas. Francijā esot ar izvedumu aizliegumu labības cenas zemas un franču zemkopji tāpēc atrauļoties no zemkopības, atstājot lielus, auglīgus zemes gabalus dikā — zemkopji esot nabagi. 1694. g. dibināja Londonā „angļu banku“. 1703. g. lords Metjūens noslēdza Lisabonē ar portugāļu valdību līgumu, pēc kura Portugales valdība apņēmas ielaist Portugalē bez muitas angļu vilnas izstrādājumus, bukskinus, tūkus, vadmalu. Anglija to tiesu apsoliņa Portugales vīnu ielaist Anglijā, ņemot par to par vienu trešdaļu zemāku muitu, nekā par franču vīnu; ja no Portugales ieveda vairāk vīna kā no Francijas, tad par pārākumu bija jāmaksā pilna muita. Merkantilisti apgalvo, ka šis līgums bijis Anglijai daudz izdevīgāks nekā Portugalei — pēdējās zemes vilnas rūpniecība, līgumam pastāvot, gājusi pilnīgi bojā — uz Angliju aizplūdusi pat lielākā daļa no Brazīlijas zelta. Brazīlija, Portugales kolonija, kļuva 18. g. s. par lielāko zelta zemi pasaulē, kur ražoja par 10 milj. r. zelta gadā. Ne mazāk izdevīgs bija priekš Anglijas 1713. g. ar Spāniju noslēgtais „Assiento“ traktāts (līgums). Pēc šī līguma dabūja angļu „Klusā okeana sabiedrība“ tiesību, 30 gadus no vietas ievest spāniešu Amerikas kolonijās ikgadus 4800 nēģeru vergus un uz vergu kuģiem izvest Spānijas koloniju preces. Bez tam bija atļauts sūtīt ik gadus uz Portobellas tirgu (uz Panāmas zemes šauruma) kuģi ar 500 tonnām angļu manufaktūras preču. Bet no 500 tonnām drīz iznāca 1000 tonnas, un angļu kuģinieki parasti ņēma vēl līdzī dažu pavadoņu kuģus ar pārtikas lietām, kuģos patiesībā arī atradās manufaktūras preces; pa nakti preces pakāpeniski pārslādēja galvenā kuģī. Arī vergu kuģi noderēja angļu manufaktūras preču kontrabandai.

1721. g. angļu ministrs Valpols troņa runā izsakās, ka Anglijas bagātība un vara dibinoties uz tirdzniecības. Esot jāveicina jēlvieļu ievēšana valstī un manufaktūras preču izvešana, lai kuģniecība pieņemtos un tirdzniecības bilance kļūtu izdevīga; ar to arī tikšot dots darbs pieaugušam nabaga ļaužu skaitam. No svara esot, dabūt kuģniecības būvmateriālus no angļu Amerikas kolonijām, no šo materiālu izvedumiem kolonijas labi pelnišot un nedomāšot savukārt pie sevis attīstīt manufaktūras un tādējādi kaitēt pašai Anglijai... No svara koloniju labklājības veicināšanas ziņā bija, kā jau Olivers Kromvells bija aizliedzis pašā Anglijā audzēt tabāku: tas aiz-

rādīja, ka tādu varot pirkt no Virdžīnijas kolonijas, kuŗas mai-
gais klimats labas tabākas izaudzēšanai, daudz noderīgāks nekā
Anglijas.

Valpols gribēja atcelt visas ievedu un izvedu muitas un
ievest vienīgi akcīzes, bet šis nodoms tam dēļ pretestības parla-
mentā neizdevās. Tikai daudz vēlāk, 18 g. s. beigās un 19. g. s.
sākumā Anglijā ievada plašākā mērā akcīzes sistēmu. Bet zem-
kopības un rūpniecības interešu savienošana — veicināšana,
kļuvusi par stūŗa akmeni Anglijas oikonomiskā politikā: angļu
rakstnieki-merkantilisti cenšas pierādīt, ka, ja rūpniecība un
tirdzniecība plaukšot, arī zemkopībai iešot labi. No svāra kāds
vēl 16. g. s. no angļu valsts vīra, karālienes Elizabetes padom-
nieka, Grežama uzstādīts tautsaimniecības likums: ja kādā
zemē apgrozībā divējādas naudas šķirnes, dažāda labuma, tad
sliktā nauda izspiežot labo... To Grežams tā pierāda, ka labā
nauda aizplūstot uz ārzemēm, jo tur neesot neviens, kā iekš-
zemē, spiests ņemt pretī slikto naudu, bet tur varot maksāt
tikai ar pilnvērtīgu naudu. Līdz ar to Grežams stājās to autoru
pusē, kuŗi izsakās, ka naudai jātiekot arvienu izkaltai pēc pil-
nas metāla vērtības, nevis zem tās vērtības. Anglijā arī jau
17. g. s. iztīrāts jautājums, vai derot ievest brīvtirdzniecību.
Bet zem brīvtirdzniecības toreiz saprata nevis multu atcelšanu,
bet vienīgi atsevišķu tirdzniecības sabiedrību privilēģiju atcel-
šanu, lai katram tirgotājam būtu iespējams brīvi tirgoties, ra-
dīt konkurenci.

Kā kuriozums jāmin, ka angļu karalis Kārlis I. (1625.—
1651. g.) izdeva likumu, pēc kuŗa bija pavēlēts, ka liķi jāieliek
zārkā, ietēŗpti vilnas segā. Tādējādi karalis gribēja veicināt
vilnas rūpniecību. Dažnedažādi priekšraksti un aizliegumi 17.
un 18. g. s. bija ļoti parasti. Šie gadu simteņi iedzīvotāju po-
litikas ziņā ar to nozīmīgi, ka vai visi valdnieki centās pa-
vairrot savās zemēs ļaužu skaitu, lai tiem būtu vairāk pavalst-
nieku — nodokļu maksātāju. Lieta saprotama tādējādi, ka
daudzie kuŗi bija stipri samazinājuši iedzīvotāju skaitu. Se-
višķi Vācijā 30 gadu kuŗš bija samazinājis iedzīvotāju skaitu
uz trešo tiesu, no 21 uz 7 miljoniem. Daudzas sādžas un pil-
sētas bija pilnīgi no zemes noslaucītas. Kuŗa vešana tos laikos
bija visai nežēlīga un neprātīga: kuŗa spēks tikai prata rīt un
postīt. Ja tas kuŗ apmetās, tad tas palika parasti tik ilgi, ka-
mēr visi labības krājumi un lopi bija apēsti. — Kad vairs ne-
bija palikusi ne sēkla, tad tikai kuŗa spēks gāja tālāk. Prom
ejot tas vēl aizdedzināja atstātās ēkas, lai tad otrā vietā tāpat
ēstu un dzīvotu, kamēr viss bija iznīcināts. Tādējādi daudzi
ziedoši zemes gabali, kuŗa spēkiem pārstaigājot, izskatījās kā
no siseņu bariem noēsti. Iedzīvotājiem, cik tāļu tie bija dzīvi

atstāti, bija jānomirst badā. Līdzīgi kaŗoja Krievijā juku laikā (1606.—1613.), kad veselās guberņās ļaudis tika izkauti. Arī poļi ar kazākiem un ukraiņiešu zemniekiem kaŗojot atstāja allaž pilnīgi izkautus, nodedzinātus zemes gabalus. Tādējādi saprotams, ka, miera laikiem iestājoties, valdnieki tiecās pēc lielāka cilvēku skaita, aizliedza izceļot, veicināja turpretim ieceļošanu visādām privilēģijām. Francijā Ludviķa XIV. laikā atsvabināja no nodokļiem ģimenes tēvus, kuriem bija vairāk par 10 bērniem. Kas precējās vecumā zem 20 gadiem, tika uz 5 gadiem no nodokļiem atsvabināts. Pat Kolbērs nekautrējās fabrikantus, kuri gribēja izceļot, mest cietumā; turpretim tas ar viltu un naudu veicināja beļģiešu fabrikantu ieceļošanu.

Jau pieminētais, briesmīgais, nežēlīgais kaŗošanas veids, kādu piekopa arī Ludviķa XIV. ģenerāļi (ģenerālis Melakas pilnīgi nopostīja, nodedzināja Falcas grāfisti pie Reinas), bija darījis dziļu iespaidu uz kādiem apziningākiem Ludviķa XIV. kaŗa vadoņiem, sevišķi uz jau pieminēto, lielo cietokšņu būvētāju Vobanu. Vobans dziļi novērojis franču zemnieku nelaimīgo, nospiesto stāvokli. Zemniekiem bija jāmaksā sinjoriem (kungiem) nomas nauda un bez tam jānes visi valsts un baznīcas nodokļi. Bet labība bija lēta, jo to izvest nebija brīv. Kolbērs bija paaugstinājis nodokļus uz no augstākām un bagātākām šķirām patērējamiem greznuma priekšmetiem un pēdējās tāpēc vairāk izsūca zemniekus. Anglijā zemkopība uzplauka un plašām ļaužu masām visā visumā klājās labāk, nekā Francijā. Vobans nu nodrukāja 1707. g. kādu jau 1698. g. pēc Risvikas miera sarakstītu piemiņas rakstu „Dime royale“. Piemiņas raksta pamata ideja tā, ka vajagot atcelt dažnedažādos neizdevīgos postošos nodokļus, atstājot vienu galveno nodokli: karālim maksājamo desmito, bet kuŗš būtu jāmaksā visiem karāja pavalstniekiem, tā augstiem, kā zemiem. Ideja tā tad nenozīmē atpakaļ krišanu sensenā austruma zemju nodokļu sistēmā: tā ir personāla ienākuma nodokļa ideja. Karālim šī propozīcija, aplikt arī augstmaņus ar nodokli, tā nepatika, ka tas Vobanu atcēla no visiem amatiem un raidīja trimdā, kuŗā tas aiz sirds-sāpēm driz nomira. Bet Vobana grāmata tika tā nāves dienā uz „parlamenta“ (tiesas) pavēli no bendes uz sārta sadedzināta. Vobans pie tam nav tik vienpusīgs, kā vēlākie fiziokrāti, tas atzīst, ka jāpatur nodokļi uz stipriem dzērieniem, sāls nodoklis, robežu muitas. Fiziokrāti labi zināja, ka Vobans nav viņu cilvēks. Vobans proponē desmito kā maksimumu un ir tajās domās, ka caurmērā pietikšot jau divdesmitais; amatniekiem būtu jāmaksā pat tikai trīsdesmitā tiesa. Ja Francijā būtu ievestas reizē ar šādu „desmito“ Anglijas labības cenas, tad gan nav šaubu, ka valsts ieņēmumi samērā ar lielā Kolbēra

ievesto nodokļu sistēmu vēl būtu pavairojušies. Francijā bija tobrīd ap 20 miljoni iedzīvotāju, to starpā vismaz $2\frac{1}{2}$ miljoni zemnieku ģimeņu. Ja nu katra ģimene ražotu tikai 200 pudus labības un dotu 20 karālim, kopā tā tad 50 milj. pudus=4 miljonus kvarterus, tad cena būtu jau ap 160—200 milj. franku Kolbēra 110 vietā. Vobans, kā labs inženieris, lielākais cietokšņu būvētājs, kas atzīmēts vēsturē, bija bez šaubām arī labs rēķinātājs, bet karalis, kuŗam netikās domāt un rēķināt, ārpriekšīgā uzpūtībā un iedomībā vieglu sirdi raidīja trimdā savu, pēc Kolbēra nāves uzticamāko un ģenialāko padoma devēju.

Merkantilisma kolōniju politika.

Spānija un Portugale bija pirmās eiropiešu kolōniju ieguvējas valstis. Pēc pāvesta Aleksandra VI. 1493. g. šķirēju tiesas sprieduma, pēc Amerikas atrašanas portugāļiem piekrita Dienvidu Amerikas rīta daļa, visa Brazīlija; spāniešiem — visa cita Amerika. Par citām Eiropas tautām pāvēsts nedomāja. Faktiski 16. g. s. no sākuma tikai spānieši iekaroja Vidus un Dienvidus Ameriku, portugāļi apmetās Brazīlijā. Spānieši un portugāļi toreiz Amerikā meklēja tikai dārgmetālus, kuŗus tiem arī izdevās atrast Meksikas un Peru valstīs; portugāļiem gan vēl tikai 17. g. s. Brazīlijā, kuŗa vēlāk (18. g. s.) izvērtās par lielāko zelta un dimantu zemi pasaulē, deva līdz 1800. g. par 3000 milj. latiem zelta un par kādu miljardu latu dimantus. Tā saucamos kolōniju produktus, cukuru, kafiju, tēju, kakāo, tabāku, Amerikas kolōnijās pēc Amerikas atklāšanas vēl neauudzēja, tos Eiropā vēl nemaz nepazīna. Pazina tikai Indijas piparus un virces, par kuŗiem maksāja pasakainas cenas, 10 latus par mārciņu. Pamazām iesākās cukura niedru kultūra; portugāļi visupirms pārveda cukura niedru no Kīpras salas uz Maderu, pēc uz Brazīliju; spānieši uz Vakara Indiju. Bet zem spāniešu un portugāļu valdības cukura niedras audzēšanai un cukura ražošanai nebija liela nozīme priekš Eiropas. Kad 1636. g. holandieši iekaroja Brazīliju, tie jau enerģiskāki ar ievestu nēģeru vergu palīdzību ķērās pie cukura kultūras veicināšanas, tie saprata, ka cukurs varēja dot milzīgu peļņu. Holandieši 20 gadus vēlāk tika no Brazīlijas padzīti, bet paturēja dažas salas Vakara Indijā un Aizindijā, kur tie nu enerģiskā kārtā organizēja cukura niedru, vēlāk kafijas un kakāo kultūru. Līdz ar holandiešiem arī angļi un franči kaŗos ar Spāniju ieguva Vakara Indijas salas, uz kuŗām tie sāka ar lielu sparū izplatīt cukura niedru un citu tropisku stādu kultūru. Angļi ieguva 1655. g. 900 kvadr. kilometru lielo Jamaikas salu, jau 1625. g. tie bija apsēduši vēlāko „cukura salu“ Barbadosu.

1636. g. Antiguas salu. Franču jūras laupītāji, „flibustieši“ apmetās 17. g. s. vidū uz Haiti salas, 1697. g. Spānija atdeva Francijai visu salas rietumu daļu 28.000 kv. kilom. lielumā. Šajā daļā franči ar tādu enerģiju piekopa koloniju produktu audzēšanu, ka pirms lielās revolūcijas, 1789. g. franču Haitis salas daļa skaitīja ap 400.000 nēģeru vergus un 28.000 baltos un izveda par 175 milj. fr. koloniju produktus, cukuru, kafiju, kakāo, tabāku. Pirmais kafijas stādīņš nonāca vēl 1720. g. uz Martinikas salu, kuŗu franči bija kopā ar otru, Gvadalupas salu, jau kopš 1635. g. apsēduši. Arī angļi prata tik izveicīgi attīstīt dārgo koloniju produktu audzēšanu Vakara Indijā, ka merkantilisma rakstnieks Davenants aprēķināja, ka jau 1699. g. Anglija pelnījusi 900.000 mārciņas sterliņu no Vakara Indijas kolonijām, 600.000 no tirdzniecības ar Indiju un tikai 500.000 no preču izvedumiem no pašas Anglijas. Šis salīdzinājums pierāda, ka tropu produktu kultūra varēja uz samērā niecīgas zemes platības ienest ne mazāk, kā spāniešu un portugāļu valdība par veselu pasaules daļu, kas bija savienota ar nežēlīgu iedzimto izmantošanu kalnu raktuvēs... To saprata arī Kurzemes hercogs Jēkabs, kas valdīja no 1642. līdz 1682. g. Tas visupirms ar lielu sparū ķērās pie kuģu būves Ventspilī, kuŗas tuvumā atradās milzīgi, vēl neizmantoti meži. Jēkabs esot sabūvējis 119 kuģus, puse no tiem bijuši, zināms, mazi kara kuģi, uz dažiem gan bijuši 20 un pat 72 lielgabali. Ventspilī strādājuši 74 kuģu cimernaņi un citi amatnieki, 16 kalēji kaluši kuģiem vajadzīgās dzelzs daļas, ķēdes, enkurus u. t. t. Baldonē, Meža muižā, Engurē un Uguņciemā bijuši dzelzs āmuri. Pagatavota tikusi pa daļai dzelzs no purva rūdas, pa daļai arī no Zviedrijas augstvērtīgās dzelzsrūdas. Arī kapara (vara) āmuri bijuši pašā Kurzemē, tā kā bijis iespējams izgatavot bronzas lielgabalus. Skrundā bijusi buŗu austuve, Zūrā — tauvu fabrika. Ar vārdu sakot, „lielskungs“ Jēkabs pratis to apstākli, ka tam piederēja personīgi vairāk nekā $\frac{1}{3}$ no Kurzemes, izlietot lieliskas kuģu būvēšanas rūpniecības attīstīšanai, lai tad tālāk izvestu cauri koloniju iegūšanas plānus. Tas tiešām jau bija ieguvis Tabago salu Vakara Indijā, uzcēlis arī kādu apcietinājumu pie Gambia upes iztekas Afrikā. Zviedru-brandenburgiešu karā ar Poliju, 1655. g., Jēkabs gribēja palikt Polijai uzticams; zviedri tā bagātības pilnīgi izputināja, to pašu aizveda gūstā. Jēkabs gan bija pratis būvēt un celt rūpniecības ietaises, bet nevis pietiekošā mērā organizēt karaspēku, kā to bija sapratis tā svainis, Brandenburgas „lielais kurfirsts“, kuŗš 1656. g. kopā ar zviedriem iznīcināja poļu karaspēku pie Varšavas. 1660. g. Jēkabs gan dabūja Kurzemi atpakaļ, bet visi

tā uzņēmumi bija iznīcināti, Kurzeme stipri izpostīta, tā ka tas to vairs nespēja pacelt visā savā atlikušā valdības laikā.

Lo (Law) švindels.

Karalis Ludviķis XIV. atstāja, kā jau minēts, 1715. g. mirstot savam pēcnācējam, piecus gadus vecam Ludviķim XV., 2000 miljonu liru lielu parādu nastu, par kuŗiem bija jāmaksā 80 milj. liri gadā procentu, kamēr viss valsts ieņēmums iztaisīja tikai 68 miljonus. Tāpēc Francijas pavaldonis Ludviķa XV. mazgadības laikā, Orleans hercogs Filips, sākumā prātoja izsludināt valsts bankrotu, nemaksāt vairs procentus par aizņēmumiem. Bet 1716. g. pavaldonim piesitās skotietis Lo (Law), kuŗš bija pratis ar laimīgām spekulācijām iegūt prāvu mantu, kādus 2 milj. lirus. Zelts un sudrabs, tā māca Lo kādā 1705. g. iznākušā rakstā, nevarot noderēt par pareizu preču mērauklu, tāpēc ka tie paši esot ražojumi, kuŗu vērtība svārstoties. Bet vērtību mērauklai jābūt negrozāmai. Nekas nesot negrozāmāks, kā zeme, zemes īpašums. Bet zeme esot nekustama. Tai jāpiedodot kustamība. To varot sasniegt ar hipotēkām (obligācijām). Pēdējā vērtība, kas ierakstīta uz papīra, esot ļoti parocīga pārsūtišanai, pārnešanai. 500 franku papīra zīme esot vieglāka kā 5 zelta franku gabals. Papīru varot tāpat sadalīt kā zeltu, vajagot tikai drukāt sīkākas naudas zīmes. Papīrs nenolietojoties kā zelts. Holandē esot parasts noguldīt metālu bankās un izņemt tā vietā papīra zīmes. Bet zemes īpašums esot vēl vērtīgāka un drošāka ķīla, nekā metāls. Tā tad nu Lo proponē dibināt zemes banku, kuŗa lai aizdotu pret zemes iekīlāšanu papīra naudas zīmes. Šī papīra nauda nekritīšot cenā, jo tai par ķīlu būšot drošvērtība, zeme. Šādai naudai vēl esot tas labums, ka tā nevarot aizplūst uz citu zemi, kā metāla nauda.

Par sevi ņemot Lo'a aizrādījumi nebija nemaz tik nepareizi. Uz tiem dibinās galu galā visas agrārbankas, kas izdod ķīlu zīmes un akcijas, kuŗas apgrozās biržā, pērkamas un pārdodamas. Starpība tikai tā: Lo'a propozīcijā banka varēja izdot tieši papīra naudu. Dabūjis privilēģiju nodibināt 1716. g. tādu kreditbanku, Lo no sākuma rikojās solīdi. Tas izdeva pirmā gadā laikā 110 milj. liru pret zemes iekīlāšanu, nos'tot par hipotēkām parastos procentus no 12 uz 6. Tā bija liela labdarība zemes īpašniekiem, kuŗi tad arī Lo'u sāka slavēt. Caur šo uzslavu Lo palika drošāks. Tas izdabū atļauju izdot par 400 milj. kredita zīmes pret zemes iekīlāšanu. Tas nu ar vēl nebija nekāds švindels. Bet šv'ndels iesākās ar to, ka tas 1717. g. izbrīvēja sev tiesību dibināt sevišķu „Misisipi“ banku,

izlaist 200.000 akcijas par 100 milj. franku, t. i. par 500 frankiem akciju. Par pamatu bankai nodereja liels valsts koncesijas Amerikā pie Misisipi upes. Bet šai zemei jau kā tādai nebija nekādas vērtības: uz tās netika ražots kā uz iekīlātām Francijas muižām. Misisipi lejā atradās auglīgi klajumi un meži, bet ražotāju cilvēku tur nebija, tie būtu bijuši vēl turpu jāraida, zeme būtu bijusi vēl „jākolonizē“. Bet tas Lo'am prātā nenāca, Tā nolūks bija — biržas spēle, akciju cenas sadzīšana biržā. Šim nolūkam tas Misisipi akcijām pievienoja vēl klāt kādas izbankrotējušas Rīta Indijas un Ķīnas tirdzniecības sabiedrības koncesijas, izdodot par tālākiem 50 miljoniem akcijas. Šo akciju cenu, „kursu“ nu Lo ar izveicīgiem paņēmieniem sāka dzīt uz augšu. Akcijas tiešām izdevās nedaudz mēnešos sadzīt uz 1000 frankiem (500 franku izlaiduma vērtības vietā). Bet nu Lo izspēlēja savu galveno trumpi. Tas izbrīvēja no valsts tiesību izlaist par veseliem 1500 miljoniem franku papīra naudu un aizdot šo pašu papīra naudu valstij pret 3%. Valsts nu varēja, tā Lo mācīja un arī tiešām izdarīja, kad tas bija iecelts par finansu virskontrolieri, izpirkt 4% parādu zīmes ar šo no Lo'a bankas pret 3 proc. aizņemtā naudu. Tur nu tūlīt iesākas mūsu izbrīnīšanās: kāda vajadzība bija valstij aizņemties pret 3 proc. papīra naudu, kurā tā bija pati izlaidusi? Bet lai šo valsts aprāpšanu varētu izdarīt, Lo turpināja otru švindelī, proti, Misisipi akciju skaitu tas pavairoja vēl par 300.000, sadzenot šo akciju kursu uz 5000. No akcijām lielu daļu dabūja iespaidīgi valsts vīri, prinči, augsti muižnieki, zināms, ka arī pats zemes pavaldonis, Orleanas hercogs. Šie akciju dabūtāji nu iekīlāja akcijas tūlīt par bezkaunīgi sadzīto kursu valsts bankā un dabūja pret tām papīra naudu. Tas nu jau bija acīs grābjošs švindels: akcijas taču nebija ne ar ko segtas, kā ar neapdzīvotiem klajumiem un mežiem Amerikā, kuri nedevis nekādus ienākumus. Lo pirmo gadu ar naudas preses palīdzību izdalīja 40 proc. dividendes. Bet akcionāri bija vēl augstāku dividendi sagaidījuši, jo akcijas bija sadzītas uz 9000 frankiem, reizēm pat līdz 18.000. 40 proc. — 200 franku dividendes uz 9000 frankiem tad nu bija tikai 2 proc. no biržas kursa. Tas daudzus akcionārus atsaldēja. Akciju kurss sāka krist. Lo izvieda nu par veselu miljardu papīra naudas tirgū, lai uzpirktu krītošās akcijas. Bet ar to publikā radās neuzticība pret tik milzīgā daudzumā (uz 3½ miljardiem) pavairotu papīra naudu. Lai glābtos, Lo 20. februārī 1720. gadā dabūja cauri likumu, kurā bija pavēlēts, lai visi metala naudas īpašnieki to nogādātu valsts bankā, paturot vienīgi 500 frankus. Bet zeltu banka vairs neizdeva, sudrabu tikai nelielā mērā. 5. martā 1720. g. fiksēja izlaisto 625.000 akciju vērtību uz 9000

frankiem katru, t. i. kopā uz 5625 miljoniem franku. Bet drīz vairs šim pavēlēm neviens neklausīja, oficiāliem kursiem neticēja. Papīra naudas īpašnieki bariem apsēda bankas durvis un ar draudiem prasīja papīra naudas izmaiņu pret zeltu un sudrabu. Lo nobijās un sāka arī izmanīt. Bet tādējādi ar bankas metala krājumiem bija drīzi beigas un decembrī 1720. gadā pats Lo aizlaidās lapās — uz Venēciju. Savu mantu tas bija gandrīz visu pametis, t. i. tas to nedabūja vairs no Francijas izvest. Misisipi akciju cena, tiklab kā papīra naudas cena, nokrita līdz nullei. Daļa izveicīgu spekulantu bija sarausuši visu Francijas zeltu un sudrabu, bet publikas vairums bija apkrāpts un zaudēja visu iemaksāto naudu. Lo'a pēcnācējs, finanšu virskontrolieris amatā, nu notaisīja „godīgu“ valsts bankrotu, izsniedza agrāko valsts parāda zīmju īpašniekiem 4 procentīgu papīru vietā 1 proc. papīrus.

Līdzīgs švindels, kauču ne tik lielos apmēros kā Francijā, notika tai pašā laikā Anglijā. Klusā okeana kompānija dabūja 1720. g. tiesību ar savām par 5 miljonu mārcinām sterliņu izlaistām akcijām samaksāt valsts parādus. Kompānijas portfeli bija jāpaliek valsts parādu zīmēm un līdz ar to arī tai bija jādabū valsts parādu procenti. Publika turpretī m saņēma akcijas tiešo valsts parāda zīmju vietā. Šīs akcijas apmūļotā publika turēja par vērtīgākām, nekā pašas tiešās valsts parādu zīmes. Akcijas izdeva arī par 300 proc., vēlāk tās sadzina uz 500, 600 un beidzot uz 1000 proc. Bet drīzi publika sāka apķert, ka akcijām nebija nekādas reālas virsvērtības un to cena tai pašā gadā nokrita uz 175 proc.

Fiziokrāti.

Lo'a švindels bija atstājis Franciju dziļā sabrukumā. Valdība nezināja nekā cita darīt, kā vienkārši turpināt sen seno zemnieku apspiešanas un izsūkšanas sistēmu. Sakarā ar jau agrāk (sevišķi no Vobana un Boagilbēra) proponētiem reformas plāniem izcēlās vesela tautsaimnieciska sistēma, kura apkaŗoja līdz tam valdošo merkantilismu ar tā pārlietu cienību pret skanošo metalu un labas tirdzniecības bilances cildināšanu. Šī sistēma, kas galveno svaru piegriezta zemkopībai, bija fiziokrātisms.

Fiziokrātu ievērojamākais teoretīķis — Kenē (Quesnay). Dzimis tas 1694. g., miris 1774. gadā. Kenē bija ārsts, uzstrādājis par karaļa Ludvika XV. leibārstu un varēja tādējādi savas par radikālām turētās idejas nesodīts pie tik absolūtiska galma priekšā celt, kāds bija Ludvika XV. galms. Klausīties gan uz to no iespaidīgiem valsts vīriem reti kāds klausījās;

pats karalis to bija sācis ievērot, bet drīz atslāba un dzīvoja vienās dzīrēs, izpriešanās un meitu medībās, atstāja zemes valdīšanu savām metresēm. Kenē galvenais darbs — 1757. g. izdotā grāmata „Tableau économique“. Grāmatas saturs šāds: Kenē uzsver, ka nauda neesot bagātība. Naudu nevarot ēst, nedz ar to ģērbties. Nauda esot tik maiņas līdzeklis, kuŗas vērtība kritot, ja tās daudzums pieaugot. Istā bagātība esot cilvēkam noderīgo mantu (Gebrauchsgüter) — jēlvielu daudzums. Tādas dodot galvenā kārtā zemkopība. Gan arī rūpniecība pavairojot zemkopības produktu vērtību. Bet lai to panāktu, rūpniekam-amatniekam jāpatērējot par tikpat daudz zemkopības produktu, par cik tas pavairojis jēlvielas vērtību, to apstrādājot rūpniecībā. Kenē pieved sekošu piemēru: 1 persona varot, izgatavojot dārgas mežģīnes no sauļiņas līnu, pacelt šīs līnu sauļiņas vērtību no 1 franka līdz 1000 frankiem. Bet šāda pacelšana, mežģīņu „klepelēšana“, tai maksājot 2 gadus darba! Šajos divos gados tai jādzīvojot no zemkopības produktiem, kuŗus ražojot zemnieks. Tā tad rūpniecība tikai summējot (pieskaitot) savus ražojumus pie zemkopības vērtības, tā neradot pati nekādas vērtības, nedodot vērtību tīratlīkumu, kā to darot zemkopis. Zemkopība ne tikai atmaksājot tajā ieguldītos izdevumus, bet dodot vēl tīru atlikumu (produit net) — zemes renti, kuŗa varot tikt nodota zemes kungiem (senjoriem), jo viņa dibinoties uz zemes auglību! Zeme atmaksājot bagātīgi ieliktais pūles. Tirdzniecības bilance Kenē nav no svara. Zeme plauks tad, kad tajā būs lietojamas mantas.

Sabiedrība pēc Kenē dalās trīs šķirās. 1) zemkopji — ražīgā šķira (classe productive), kas strādā un par savu darbu manto tikai iztiku, 2) dzimtkungi (propriétaires), kas saņem zemes tīratlīkumu. Šo dzimtkungu pienākums esot, dzīvot savu pavalstnieku vidū un patērēt zemes atlikumu valsts labā. Kenē tā tad uzstājas pret muižnieku „absenteismu“, to parašu, atstāt zemi pārvaldniekiem un patērēt tīratlīkumu pilsētās, pie galma; 3) neauglīgā šķira (classe stérile) — amatnieki, fabrikanti-rūpnieki, bet jo sevišķi tirgoņi, kuŗi nekā nepieliekot pie zemes bagātības. Pie šās šķiras Kenē pieskaita arī ierēdņus un kareivjus (classe stipendiee, salariée), kas arī dzīvojot no zemkopju atlikuma.

Ar savu prasību, lai dzimtkungi, zemes īpašnieki dzīvotu savu pavalstnieku — dzimtsilvēku vidū, Kenē cer pēdējo stāvokli uzlabot. Tā, zināms, liela alošanās. Latvijā dzimtlaikos kungi dzīvoja uz laukiem. Bet tie laudis izspieda un izvaroja nežēlīgā kārtā — latviešiem šie laiki palika atmiņā kā „varmāču laiki“. Bet Francijā Kenē mācība daudziem izlikās kas

jauns, ievērojams, jo tā prasīja atgriešanos pie dabas uz laukiem, lai zemkopji un zemkopība tiktu pabalstītas, lai izzustu daudzie vidutāji starp zemkopi un pilsētā dzīvojošu zemes kungu — senjoru. Kenē tālāk prasa visu ievedu un izvedu muitu atcelšanu, kuŗas esot pilnīgi liekas un pat kaitīgas. Tā tad tas savā ziņā brīvirdzniecības teorijas tēvs.

Visi valsts ienākumi smejami tikai iz viena paša avota: iz zemkopības, jo visi nodokļi, kādus maksājot tirdzniecība un rūpniecība, tiekot galu galā arvienu novelti uz zemkopību. Tāpēc tad esot pareizākais, visu daudzo un dažnedažādo nodokļu vietā, ņemt vienu vienīgu nodokli (impot unique), proti, nodokli no zemes.

Lai Kenē sistēmu saprastu, visupirms jāiepazīstas ar Francijas toreizējo nodokļu sistēmu. Nodokļi no zemniekiem tika ņemti kā galvas nauda un zemes nodoklis. Bet tālāk pastāvēja akcīzes un muitas, pastāvēja sāls nodoklis. Nodokļus neiekasēja vis valsts ierēdņi, bet nodokļu iekasēšana bija uzticēta kādiem 60 „ģenerāl-nomniekiem“, kuŗi nodokļu iekasēšanas tiesību ieguva, atpērkot to no valsts uz torga. Šos 60 ģenerāl-nomniekus toreizējie ministri labprāt nosauca par „60 valsts stutēm“. Nodokļu ģenerāl-nomnieki uzturēja milzīgu apakšierēdņu un spiegu baru — šo baru Kenē laikā vērtēja uz 100.000 cilvēkiem. Protama lieta, ka tādējādi nodokļu iekasēšana iznāca visai dārga, jo arī iekasētāji gribēja dzīvot un pa lielākai daļai labi dzīvot. Tādējādi tad saprotama žēlošanās par šo ierēdņu cietsirdību un nežēlību. „Drīzāk vilks palaidīs jēru, nekā nodokļu ņēmējs savu upuri — nodokļu maksātāju!“ bija parasta parūņa. Kas negribēja maksāt — tam draudēja bargs sods kā valsts varas pretiniekam un dumpiniekam. Karatavas, „rats“, cietums strādāja neapkususi. Daži rakstnieki apgalvo, ka nodokļu ņēmēji iekasējuši otrtik, nekā tiem pēc likuma nācies ņemt. Tas nu gan pārspilēts, bet par trešo tiesu vai pusi gan tie būs vairāk ņēmuši. Launums bija vēl tas, ka šīs nodokļu sistēmas dēļ bagāti palikušie ģenerāl-nomnieki, kā slavenais rakstnieks Monteskjē izsakās, turēja savā kabatā kā augstākos valsts ierēdņus, tā likuma devējus. Muižnieki, muižniecība, bija svabada no nodokļiem, jo valdošie uzskati bija tādi, ka tie jau maksājot nodokli valstij savām asinīm (kaŗa dienestā). tāpēc nevarot no tiem prasīt vēl darbu, vai naudas nodokli, kā no zemniekiem un pilsoņiem. Bet no zemniekiem gan prasīja, lai tie maksā naudā un bez tam vēl savus dēlus dod kaŗa spēkā. Bet zemnieku dēli jau bija tikai prasti zaldāti, ja daudz apakšoficieri, to asinis tāpēc neskaitīja. Skaitīja tikai augsti dzimušo muižnieku — virsnieku asins upurus.

Svabada no nodokļiem bija arī garīdzniecība, t. i. tā maksāja tikai labprātīgi uzņemtās maksāšanas.

Kenē rakstiem bija liels iespaids sabiedrībā, bet ne valdošās aprindās. Tās turpināja, vienaldzīgas pret tautas ciešanām, izšķērdīgo un palaidnīgo saimniecību. Kad karalis Ludviķis XVI. 1774. g. nāca uz troņa, izrādījās valsts saimniecībā 100 miljonu franku liels deficīts. Nu bija pie galma liela prātošana, ko nu iesākt. Viena daļa ministru gribēja izsludināt jaunu valsts bankrotu, kā priekš 55 gadiem, pavaldoņa Orleanas hercoga Filipa laikā pēc Lo'a sistēmas sabrukuma. Daži rakstnieki tajā pārliecībā, ka, ja Ludviķis XVI. būtu izvēlējis šo līdzekļi, tas būtu atsvabinājis no deficīta valsts saimniecībā un tādējādi tam nebūtu bijis vajadzības iesaukt „ģenerālstatus“ (šķiru vietnieku sapulci), kāda iesaukšana noveda pie lielās revolūcijas. Bet tad tik un tā būtu bijušas vajadzīgas pamatīgas zemnieku likteņa un nodokļu reformas... Karalis Ludviķis XVI. savas valdības sākumā tiešām iedomājās iet pa reformu ceļu. Tas aicināja par finansu ministri Tirogò (Turgot). Tirogò bija Kenē skolnieks un pats izdevis dažus rakstus fiziokratisma garā. Ievērojamākā tā grāmata „Reflexions sur la formation et distribution des richesses“ 1766. un 1764. gados. (Domas par bagātības izcelšanos un izdalīšanu). 13 gadus tas bija sabijis par Limuzēnas provinces intendantu (gubernatoru) un ar saudzīgu finansu politiku, nodokļu ņēmēju patvarību aprobežošanu bija ievērojamā kārtā pacēlis lauku turību. Tirogò iesāka savu darbību ar dažiem svētīgiem pasākumiem. Tas dibināja Diskonta banku, ar kuru tas ievērojamā kārtā pazemināja procentu tirdzniekiem un rūpniekiem. Valsts finansēs tas apsoliņās rīkoties pēc tādas mērauklas, ka 1) no katra valsts bankrota, atklāta vai slepena, stingri jāizvairās. Tikpat maz 2) drīkstot nodokļus paaugstināt. Arī 3) no jauniem aizņēmumiem jāsarģoties! Tā bija brīnišķa, daudz apsološa programma un Tirogò vajadzētu būt bijušam brīnumu darītājam, lai šādu programmu izvestu dzīvē. Bet taisni šīs programmas dēļ to iespaidīgie rakstnieki ļoti cildināja. Sevišķi gavilēja Voltērs: „laimīgie parīzieši! Jums nu ministrs, tik gudrs, ka Sullys (karaļa Indriķa IV. ministrs ap 1600. g.) un Kolbērs kopā saņemot!“ Bet kā nu šādu programmu izvest dzīvē? Tirogò visupirms ķērās pie ietaupījumiem, tas gribēja ierobežot galma izdevumus, kādi cēlās ar galma izšķērdīgo un grezno dzīvi. Tirogò strīpoja daudzas liekas un nevajadzīgas pensijas un „sinekures“ (no „sine cura“, bez pūlēm, bez darba), t. i. amatus, kas bija izdoti muižniekiem un to lolojumiem un neprasiņa nekāda cita darba, kā algas saņemšanu zināmos laikos. Tādējādi sašaurināja izdevumus par 20 milj. franku. Bet kad Tirogò

gribēja ierobežot galma izdevumus, tam radās pretinieki. Pat tā agrākais draugs Malesherbe, kuŗu tas pats bija iecēlis par galma ministri, neiedrošinājās Tirdō pieslieties, bet labāk atkāpās no amata. Izvedot valsts budžeta sastādīšanā stingru taupības principu, tam izdevās 1776. g. sastādīt tādu budžetu, kuŗā iztrūkums bija no 100 uz 36 milj. franku samazināts. No svara un svētības bija Tirdō darbība tai ziņā, ka tas izdabū cauri protestantiem tolerances (ticības brīvības) ediktu (karaļa pavēli), tālākos 6 ediktos tiek atceltas cunftes un atceltas ceļu kļaušas. Bet augstākās tiesas iestādes, t. i. „parlamenti“ liedzās šos ediktus reģistrēt! Tā tad ceļas arvienu asākas sadursmes. Bez tam otrā Tirdō ministrijas gadā izceļas neraža. Ļaudis mirst badu, labība dārga. Izceļas bada dumpji. Tirdō tiek asi pārmests, kāpēc tas iznīcinājis valsts labības magazīnas. Tirdō to bija darijis pa daļai aiz principa (tas bija tādā pārliecībā, kā jau visi fiziokrāti, ka valsts nedrīkst iejaukties saimnieciskā dzīvē), pa daļai gan arī Tirdō bija izpārdevis labību, lai tiktu pie naudas, segtu daļu deficīta. Kritiķiem bija taisnība, nevis netaisnība, kā vēl šobrīd tautsaimniecības vēsturnieki apgalvo: ar valsts labības magazīnu atcelšanu vien bija bezkaunīgā spekulācija ar labību kļuvusi iespējama. Pavisam citādi, kā Tirdō, izturējās tajā pat laikā Prūsijas karalis Fridriķis Lielais. Tas turēja valsts magazīnās pastāvīgi vismaz 120.000 tonnas (7,2 milj. pudus) labības. Labas ražas gados tas labību lēti iepirka, uzpildīja magazīnas. Sliktos gados tas to par mērenu cenu pārdeva, lai augļotāji nedabūtu izmantot tautas nelaimi. Fridriķa Lielā labības magazīnu sistēmai jāpateicas par to, ka septiņgadu karā tās zemes, kuŗās karš plosījās, netika pagalam izpostītas un izlaupītas. Protī, Fridriķis uzturēja savu kara spēku ar labību, kuŗu ņēma no valsts magazīnām. Rekvizēt pašu zemē bija atļauts tikai pie vislielākās vajadzības un ne par velti. Aplaupīt iedzīvotājus, kā 30 gadu karā, pat ienaidnieka daļā bija zaldātiem uz visu stingrāko aizliegts. Pateicoties šai arī no Fridriķa pretiniekiem pieņemtai labības magazīnu sistēmai, iedzīvotāju skaits karā aizņemtos apgabalos nebija mazinājies. Bet Tirdō doktrinārisms (tiepšanās uz reiz pieņemtu mācību) noveda pie saimnieciska sabrukuma neražas gadā, kas tā ienaidniekiem deva iespēju to nomelnot karaļa priekšā par nejēgu un nespējnieku. Karalis to atlaida. Bet Tirdō tam šķīroties noturēja labu morāles sprediķi par tā galma izšķērdību, kas valsti novedot postā un pareģoja tam angļu karaļa Kārļa I. likteni. (Kārlim I. uz parlamenta pavēli 1651. g. nocirta galvu.)

Fiziokrāti tiek cildināti kā nabagu ļaužu likteņa atvieglošanas pravieši. Tas nu drusku par daudz teikts. Pareizāki

fiziokrātismu novērtē Kārlis Markss, kas to definē (paskaidro) par pirmo kapitālistiskās ražošanas iekārtas sistēmātisko sastādījumu. No praktiskā finansu stāvokļa fiziokrātisms ar savu vienīgo nodokli, kāds ņemams vienīgi no zemes, neiztur kritikas. Tas būtu vēl attaisnojams un saprotams pie pilnīgi naturālas saimniecības iekārtas. Tikpat maz iztura kritiku tautsaimnieciskās tēzes par to, ka rūpniecībā patērētais darbs neražīgs. Lai iedomājamies tikai, ka zemkopim, lai tā darbs būtu sekmīgs, vajaga darba rīku, sevišķi dzelzs darba rīku. Bet to labāki un lētāki pagatavos kalējs, kas savu amatu mācījies, nekā zemkopis, — zemkopim būtu jāatrauj ievērojami lielāks darba laiks, ja tas visu pats gribētu pagatavot. Pie tam dzelzs rūda un ogles nav visur zemē atrodami, bet tikai dažās reālās vietās.

No fiziokrātiem vienā laikā ar Tirdzniecību dzīvoja un tiek pieminēti kā ievērojams teorētiķis Gurnē (Gournay). No Gurnē esot izteikts slavenais teikums: „laisser faire, laisser passer“, t. i. ļaujiet darīt, ļaujiet notikt (paiet), ar ko domāts, ka valsts nedrīkst iejaukties saimnieciskās lietās, ka visam jāļauj notikt tā, kā tas notiek. Še domāts galvenā kārtā, ka jāatceļ visi aprobežojumi tirdzniecībā un rūpniecībā, t. i. še likts pamats slavenai brīvā tirdzniecības un „brīvās saimniecības“ teorijai, kuŗu visā visumā attīsta vēl angļu „klasiskā“ skola.

Fiziokrātiem, labāki sakot, vēsturniekiem, kā Monteskiē un t. s. oikonomiskai skolai, kuŗa stāvēja ar fiziokrātiem tuvās attiecībās un kuŗas galvenie priekšstāvji bija d'Aržensons un vecākais grāfs Mirabò, bija liels iespaids uz franču revolūcijas izcelšanos ar to, ka tie prasīja likumību un ražotāju šķiru iespaida pavairošanu, gāja līdz prasībām pēc karaļa neaprobežotās valsts varas aprobežošanas un satversmes ieviešanas pēc Anglijas parlamenta parauga. Tirdzniecība krita galvenā kārtā nežēlastībā tāpēc, ka tas lika karalim priekšā sasaukt provinču priekšstāvjus. Nedrīkst tomēr domāt, ka fiziokrātu prasības būtu zemākām šķirām bijušas diezin cik izdevīgas: Kenē ideāls nevis sīkzemniecības, bet — lauksaimniecība pēc Anglijas parauga, kur fermeri — lielzemnieki-rentnieki ar 200—300 pūra vietām zemes saimnieko ar pieņemtu, stipri izmantotu strādnieku un algādžu palīdzību. Tas neatsakās proponēt arī ārzemju strādnieku ieviešanu, ja vien viņu darbs iznāktu lētāks un fermeriem lielāka peļņa, no kuŗas tie var atdot daļu valstij. Ka franču revolūcija novirzījās stingri demokrātiskā virzienā, tur galvenais nopelns piešķirams Rusō ar tā tēzēm, ka visi cilvēki vienādi, ka civilizācija tos samaitājusi, ka jāatgriežoties pie dabas. Nevis valdnieka, bet sabiedrības kopgribai jābūt pēc Rusō augstākam likumam — visu likumu gala

mērķis — brīvība un līdzība. Franču revolucionāri ar savām „brīvības, līdzības, brālības“ prasībām tādējādi Russò, ne fiziokrātu, skolnieki. — Nod'binājās Francijā revolūcijas laikā nevis lielzemniecība fermeru būšana pēc Anglijas parauga, bet sīkzemniecība.

Angļu filosofi un Ādama Smisa priekšteči.

Anglijā interesējās par tautsaimnieciskiem jautājumiem ne vien statistiķi, tirgoņi, valsts vīri, bet arī filosofi, kā Hobbess un Loks. Hobbes (1588.—1679. g.) tēlo savā, 1651. g. izdotā *Leviatānā* valsti kā briesmīgu mākslīgu nezvēru (pieslejo ties bībeles, ļjaba grāmatas *Leviatana* aprakstam). Kamēr no sengrieķu filosofa Aristoteļa un tāpat no holandieša Hugo Grocija uzsvērtā cilvēka sociālā (sabiedriskā) daba, kuŗa novedot pie sabiedrības un galu galā pie valsts nodibināšanas, tamēr, pēc Hobbesa ieskatiem, cilvēks ešot pretsabiedriskas, egoistiskas, cilvēku naidīgas dabas. Neierobežotā dabas dzīvē izceļoties visu cilvēku cīņa pret visiem. Lai no šāda pirmatnējā mežona stāvokļa tiktu laukā, cilvēki padevušies stiprākā varā, kas darijis galu savstarpējai apkaušanai, gādājis par drošību un reizē — pārvērtis visus par sev padotiem-pavalstniekiem, kur lielā (valdnieka) egoisms (patnīlība) savalda daudzo mazo egoismu... Hobbes ļoti konservatīvs, absolūtisma filsofs, tā ideāls — romiešu cezaru valsts, kur valsts galva neaprobežots valdnieks-Dievs, tā sistēmas konsekvence — merkantilisms. Filsofs Loks (1632.—1704. g.) turpretim ir angļu liberālisma priekšstāvis, konstitūcijas (parlamentāriskās) sistēmas teorijas galvenais filsofiskais nodibinātājs. Bija viens no angļu bankas galveniem nodibinātājiem un akcionāriem (1694. g.). Redzams, ka tas prata savienot filsofiju ar paša interešu piekopšanu. Uzstājās par pilnvērtīgas metala naudas izkalšanu (metala naudai piemītot iekšēja vērtība) un pret procentu pazemināšanu likuma ceļā, kādu bija ieteicis Čeilds. Piekrit mācībai par izdevīgas tirdzniecības bilances nozīmi, dod angļu valdībai padomu, apspiest Irījas vilnas rūpniecību Anglijas labā. Izteicas, tāpat kā vēlākie fiziokrāti, par vienu vienīgu nodokli, kāds uzliekams zemkopjiem. Daži skaita Loku par politiskā un sociālā individuālisma tēvu, tā kā tas uzsvēris, ka valsts vienīgais pienākums, sargāt katra pilsona īpašumu un brīvību. Loka nozīme gaužām liela dēļ tā mācības; ka tautai tiesība atteikties no paklausības valdniekam, kas neievēro tautas prasības, valda varmācīgi, apkrauj tautu ar neciešamiem nodokļiem. Loks tādējādi angļu revolūcijas ideolōgs. Ādama Smisa attīstību iespaidojuši Hečsons (Hutcheson) un Dāvids Jums (Hume). Hečsons jau izsaka

vēlāk Smisa plaši apstrādāto domu, ka darbs noderot par cenu mērauklu. Jums nostāda kādā 1752. g. izdotā rakstā *d a r b ī b u* par bagātības pamatu. Jo lielāks kādas zemes darba krājums (*stock of labor*), jo lielāka tās vara un bagātība. Ne tikai zemkopība, bet arī rūpniecība un tirdzniecība esot ražīgi arodi, jo arī pēdējos spēlējot lomu cilvēka darbs. Zemkopība tikai tur uzplaukstot, kur attīstoties manufaktūras un reizē ar tām kā vidutāja iekšēja tirdzniecība. Ārējai tirdzniecībai neesot mazāka nozīme kā iekšējai. Ārzemju tirdzniecība veicinot manufaktūru attīstīšanos. Nauda pēc Juma — preču vērtības mēraukla, eļļa, kas vajadzīga saimnieciskās mašīnas ratu iesmērēšanai. Jums arī naudas kvantitātes teorijas aizstāvis, uz kādu teoriju jau norādīja Bodinus 16. g. s. un Loks. Ja nauda pavairojas, tad tās vērtība samazinās.

Ādams Smiss.

Ādams Smiss (Smith) dzimis Krikkoldijā, Skotijā, 1723. g., miris 1790. gadā. Sākumā tas studēja teoloģiju, bet vēlāk no tās atsakās, pāriet uz filosofiju un uzstrādājās 1751. g. par loģikas profesoru Glazgovā. 1764. g. tas izdod savu galveno filosofisko darbu par morālisko dzinekļu teoriju. Tad tas pieņem priekšlikumu, pavadīt jauno Bekelejas (Buccleugh) hercogu tā va'rākgadus ceļojumā uz Franciju. Tur tas uzturas sākot Dienvidfrancijā, sevišķi Tuluzā, pēc Parizē, stājas sakaros ar franču fiziokrātiem, kā Kenē, Tirgò un tāpat ar slaveņajiem enciklopēdistiem (līdzstrādniekiem pie franču enciklopēdijas — konversācijas leksikas) d'Alambèru, Helvetiusu, Marmonteli, Nekeru (vēlāko Ludviķa XVI. finansu ministri). Uz Angliju 1766. g. atgriezies, tas nepieņem tam piedāvāto profesora vietu, bet nodzīvo veselus 10 gadus klusībā pie mātes, Krikkoldijā. Tur tas saraksta savu lielo tautsaimniecisko darbu, kurš 1776. g. tika drukāts zem virsraksta: „*Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*“. (Pētījumi par tautu bagātības dabu (īpatnību) un tās cēloņiem). Grāmatai bija priekš tā laika milzīgi panākumi. Vēl tā dzīves laikā iznāca 4 izdevumi. 1778. g. to aicināja par muitu valdes locekli, muitu komisāru Ēdinburgā, vēlāk to ievēlēja par Glazgovas universitātes rektoru. Smisa nozīme tautsaimniecībā milzīga, neskatoties uz visiem tā priekštečiem, neraugoties uz to, ka visas tā galvenās idejas bija jau no viena vai otra oikonomista izteiktas. Bet tas viss bija noticis diezgan neizstrādātā un nepietiekoši aprādītā formā. Smisam piekrit nopelnis, ka tas visas savas tēzes ļoti pamatīgi iztirzā, raksta vieglā, saprotamā valodā. Smiss uzskatāms tiklab par modernā

sociālisma, kā par modernā individuālisma tēvu. Par sociālisma tātē, ka tas uzstāda darbu par visu vērtību mērauklu, kādai teorijai ar dzīvu interesi pieķeras visi sociālisti. Bet individuālistu tēvs tas kā cilvēku egoisma labvēlīgās nozīmes cildinātājs, kā brīvīdzniecības un rūpniecības-amatniecības brīvības noteiktais aizstāvis. No Smisa cēlusies vesela pilsonisko tautsaimnieku skola, „klasiskie“ tautsaimnieki, Rikardo, Mills, Maltuss; uz Smisu atsaucas 19. g. s. brīvīdzniecības kustība, „mančestrieši“. Smisa darbu bezgala cildināja, to pielīdzināja bībelei un Kopernika pasaules teorijai, to iztulkoja visās kultūras valodās (krieviski tas jau neilgi pēc tā parādīšanās tulkots).

Smisa lielais darbs iesākās ar darba dalīšanas labumu iztīrāšanu. Ceļas jautājums: kas ir darba dalīšana? To Smiss nepaskaidro. Bet tas pastāsta un attīsta „likumu“, ka katrā rūpniecības nozarē darba ražīgums pieaug samērā ar darba dalīšanu. Kā piemēru Smiss piedev kniepadatu fabrikāciju. Pie tās viens strādnieks izvelk stiepu, otrs to pagarina, trešais nogriež, ceturtais noasina stiepu, piektais pagatavo augšas galu galviņas uzlikšanai, divi uzliek galviņas u. t. t. Pavisam vajadzīgi pie kniepadatu fabrikācijas 18 dažādi padarījumi.

Smiss nu apgalvo, ka ja viens pats amatnieks vai strādnieks gribētu pēc kārtas paveikt katru no vajadzīgiem darbiem vai padarījumiem, tā darbs būtu 480 reizes neražīgāks. Tas ir apgalvojums, ko neviens tautsaimnieks nav līdz šim visos sīkumos pārbaudījis! Jūlijs Volfs 1891. g. grāmatā par sociālismu un kapitālistisko iekārtu zoboju par Ādama Smisa kniepadatu piemēru un izsakās: esot skaidri redzams, ka šolaiku vergi atrodoties „zaudētās pozīcijās“. Vai darba ražīgums pie kniepadatu fabrikācijas būtu palicis 10 vai 1000 kārt lielāks, tam neesot tautsaimnieciskas nozīmes, jo adatu patēriņš tik un tā esot gaužām mazs. No svara esot nevis darba ražīguma pacelšanas jautājums kādās atsevišķās rūpniecības nozarēs, kurās izgatavojot priekšmetus ar mazu tautsaimniecisku nozīmi, bet gan darbs zemkopībā. Bet tur darba ražīgums kopš 2000 gadiem stāvot uz vietas, esot pat kritis. Sicīlijā senatnē bijušas augstākas ražas, nekā šobrīd. Šie Volfa iebildumi nav bez pamata tad, ja mēs tikai apskatām lauksaimnieku darba ražīgumu caurmēru pasaulē, sevišķi ja atdūramies uz krievu vai indiešu-ķīniešu zemnieka zemo darba ražīgumu. Bet citādi stāv, ja apskata un iztīrā kauču statistiski zemkopības darba ražīgumu progresīvākās zemēs. Anglijā, Amerikā. Jau krievu oikonomisti atzīst, ka darba ražīgums Amerikas zemkopībā esot 10 kārt lielāks nekā Krievijā. Un beidzot no svara ideālais

darba ražīgums zemkopībā, tas ražīgums, kādu atļauj sakopotie šolaiku tehniskie līdzekļi un kas pārspēj arī šolaiku attīstītāko Amerikas fermeru darba ražīgumu.

Smiss tālāk uzsver, ka darba dalīšana iesākoties jau, kad vilna ejot no aitkopja uz vērpēju, savērptas dzijas no tā uz audēju (vēveri), tad tālāk gatavie audumi uz krāsotāju; ja viena persona gribētu visus šos atsevišķos vilnas izstrādāšanas paņēmienus apvienot savās mājās, tad tās darbs būtu daudz neražīgāks. Bez šaubām, starpība būtu. Bet cik liela? Tas vēl būtu jāiztirzā, jāpierāda! Smisa tālākais piemērs — trīs kalēji. 1) Vienkāršs kalējs, kas strādā visus darbus. Tā darbs ir neražīgs. 2) Kalējs, kas prot arī naglas izgatavot. Tā darbs ir jau ražīgāks. 3) Kalējs, kas gatavo vienīgi naglas! Tā darbs samērā daudz, daudz ražīgāks. Nav ko liegt, ka tad, kad Smiss rakstīja, pašulaik Anglijā attīstījās visās rūpniecības nozarēs jauni darba paņēmieni, attīstījās mašīnu darbs. Notika pilnīga revolūcija tekstilrūpniecībā!

1764. g. Hargrīvs (Hargreaves) atrod, izgudro astoņu spolīšu savienojumu ar vienu darba padarījumu, — Jenni (jenni) mašīnu. Bet Kromptons (Crompton) šo „jenniju“ savienoja par „Mule Jenny“, mēchaniski, ar zirgēzēļa palīdzību griežamu savienojumu no 100—500 spolītēm, pie kuŗas vajadzēja tik nedaudz cilvēku. 1769. g. Džēms Vatts bija izgudrojis noderīgu tvaika mašīnu, kuŗa varēja kustināt daudz spēcīgākus pumpjus kalnu raktuvēs nekā agrāk, kur ūdens bija jāsmel vai jāpumpē ar zirgu dzenamiem aparātiem. 1787. g. Kartreits izgudroja un laida darbā mēchaniskas stelles, kuŗas nu gan nepadarīja vēvera (audēja) darbu 8, vai pat simtkārt ražīgāku, kā Kromptona „mulejennija“, bet tomēr dubultoja rokas stēllu ražīgumu. Nu vēl tikai iesākās angļu mēchaniskās mašīnu tekstilrūpniecības uzvaras kuŗa gājiens pret citu zemju rokas rūpniecību. Līdz 18. g. s. beigām lētie Indijas vēveri-audēji sekmīgi konkurēja ar saviem lētiem audumiem Eiropas tirgos. Tagad lietas apgriežas: angļu audēju darbs izkonkurēja indiešu darbu netikvien Eiropā, bet pašā Indijā. Jau 19. g. s. 30-tos gados kāds angļu Indijas gubernātors var paziņot: Indijas audēju kauli balinās uz visiem Indijas ceļiem. Bet šo darba ražīguma pieaugumu tekstilrūpniecībā Ādams Smiss nemaz vēl nepazīst. Vismaz tas to nepieved, iztirzājot darba dalīšanas nozīmi. Attiecībā uz darba dalīšanas nozīmi darba ražīguma pacelšanas ziņā arī Smisam priekšgājēji. Sevišķi Fergusonss. Bet Smiss to prata labāki izstāstīt un aprādīt.

Zemkopības darbus Smiss neiztirzā — tas tos nepazīst. Tāpēc Smisa tautsaimniecības sistēmu daudzi nosauc par „rūpniecības sistēmu“. Zemkopībā daudz, daudz vairāk atse-

višķu padarījumu, nekā kuŗā katrā rūpniecības nozarē. Tos nevar, kā rūpniecībā, vienā reizē pastrādāt, bet tikai vienu pēc otra. Pavasarī zemkopim jāaŗ, jāecē, jāsej, jābluķē. Vasarā tas var rakt grāvjus, pļaut zāli, pļaut labību, kaltēt sienu, kaltēt labību, kraut vezumā, izkraut vezumu. Rudenī tam atkal jāaŗ, jāsej, jākuļ labība, jānorok sakņu augi. Ziemā tam jācērt mežs, jāzāgē, jāved koki un malka mājā. Ziemu bez tam jāizgatavo vienkāršie darba riki, grābekļi, dakšas, lāpstas, rati, spriguli u. t. t. Ar vārdu sakot, zemkopjiem vesela rinda padarījumu, kur no darba sadalīšanas nevar būt runa. Bet vēlākā mašīnu saimniecība iespiedusies arī zemkopībā. Bez tam zemkopībā radusies vajadzība, pacelt ražas ar zemes meliorāciju un ar mākslīgu mēslu palīdzību. Ar vārdu sakot, zemkopība kļuvusi par grūtu zinātņi. Tas viss nu no Ādama Smisa pavisam nav un arī nevarēja tos laikus tikt iztīrzāts, pamatīga šo lietu iztīrzāšana trūkst arī šolaiku tautsaimniecības mācības grāmatās, visi sikumi jāsameklē pa speciālliteratūru. Bet Ādamam Smīsam piekrīt tas nopelns, ka viņš pirmo reizi sikākā iztīrzājis darba nozīmi, kā vērtības un līdz ar to katras zemes bagātības radītāja. Bagātība pastāv no tekošā kārtā jaunražotām mantām, priekšmetiem, precēm, kas noder cilvēka dažnedažādo vajadzību apmierināšanai. Smiss izšķīŗ jau pie katra priekšmeta lietojamo vērtību (value in use) no tirgus, vai maiņas vērtības (value in exchange). Visa cilvēku saimnieciskā darbība vērstā uz dabas doto priekšmetu vērtības pavairošanu, kāda notiek caur darbu. Priekšmetu vērtību vispirms noteic vienīgi darbs, kas bija vajadzīgs, lai to ražotu, kas tādējādi katrā zināmā priekšmetā ieguldīts. Bet Smiss uzsver tālāk, ka uz augstākas kultūras pakāpes pie katra priekšmeta izgatavošanas spēlē lomu ne tikai 1) cilvēka rokas darbs, bet arī 2) uzņēmēja peļņa un 3) zemes rente. Bet noteicošais moments katra priekšmeta maiņas vērtībai ir tomēr ieguldītais darbs.

1. Zemei pašai — dabas faktoram kā tādām, pēc Ādama Smisa mācības, maza nozīme. Kvadrātjūdze auglīgas zemes uzturot, tā Smiss, atsaucoties uz Amerikas piemēru, uzsver, tikai vienu nabadzīgi apgādātu indiāņu ģimeni, kuŗa trūcīgi pārtiekot no zvejas un medības. Bet apstrādāta un apkopta šī kvadrātjūdze uzturot pārtībā vairāk tūkstošus cilvēkus. Tā tad cilvēka darbs radījis zemes vērtību. Smiss noteikti uzstājas pret fiziokrātu mācību, ka zeme dodot „tīru atlikumu“. Ja zeme dod tīratlikumu, tad šis tīratlikums neesot dabas balva, bet cēļes no cilvēka rokdarba. Katram noderīgam darbam, ar kuŗu tiekot ražotas cilvēkam vajadzīgas man-

tas, esot vienāda vērtība un nozīme. Ražīgs darbs tā tad notiekot nevien zemkopībā, bet arī rūpniecībā-amatniecībā, tirdzniecībā. Lai zemkopja darbs būtu ražīgs, vajagot rīkoties pēc darba dalīšanas principa, t. i. zemkopis ietaupot darbu, ja tas iemainot darba rīkus no izmācīta amatnieka. Fiziokrātu sistēma esot — dzimtlaiku atmiņa — reminiscence, kad amatnieks bijis vergs — darba rīks.

Katrs cilvēks ar darbu kļūst pats savas laimes kalējs. Darba ražīguma cēloņi: darba dalīšana un brīva konkurence! Katram cilvēkam jāatļauj ar to nodarboties, kas tam pašam liekas noderīgāki. Smiss tā tad no fiziokrātiem (sevišķi Gurnè) pārņēma principu: „laissez faire, laissez passer“, — ļaujot darīt, ļaujot notikt. Šo principu gan arī jau Platons piemin, tāpat ķīniešis Mengtze, tas pieņemts kā indiešu kastās, tā modernā tautsaimniecībā. Darba dalīšana esot mašīnas pirmsākums, jo tā darbu padarot vienkāršu, sadalot to savās sastāva daļās, tā to mēchanizējot un radot ceļu mašīnām.

No svāra ražošanu izmaiņa! Darba ražīguma ideāls prasot, lai neviens savu roku darba produktu pats nepatērē, kā tas notiek slēgtā mājsaimniecībā, pa daļai arī pilētās saimniecībā, bet lai ikviens savus ražojumus raidot tirgū! Visai zemei, veselai tautai jātiek ierautai produkcijas (ražošanas) un apmaiņas virpulī! Bet kas nu nosaka, ka apmaiņa notiek pareizi, kas regulē darba ražīgumu? T a s i r p i e p r a s i j u m s u n p i e d ā v ā j u m s.

Ražotie priekšmeti, ražotās preces tirgū nesatiekas tieši. Vajaga vidutāja. Šis vidutājs — nauda. „Visi gudri cilvēki“, tā saka Ādams Smiss, „centušies no senlaikiem turēt gata-vībā netikai sava rokas darba produktus, bet arī maiņas līdzekli, t. i. tādu preci, kuŗa vispār tik labi ieredzēta, ka retais liegsies to pieņemt“. Smiss aizrāda uz naudas izcelšanos; neparocīga nauda bijuši lopi (romiešu „pecus“, no kā cēlies nosaukums pecunia — nauda), tāpat nepilnīga nauda zvēru ādas, gliemežu vāki, tabāka. Pilnīgākā nauda, kas jau lietota senā Ēģiptē, Indijā un Babilōnijā — dārgmetali, zelts un sudrabs. To īpašība, kā tie diezgan reti, lai uzturētos augstā cietnā, nesabojājami, dalāmi mazās daļās, kuŗas var tikt noteiktas pēc svāra un satūra.

Tirgū vēstām un izmaiņai piedāvātām precēm jau ir sava dabiska cena. Kas ir dabiska cena? Vispirms un visagrākī vienīgi ieguldītais darbs — darba izmaiņas vērtība. Bet uz augstākas kultūras pakāpes pie attīstīta privātipašuma nāk pie darba vērtības klāt 1) darba algas; 2) zemes rente, t. i. tās zemes, kuŗa kāda priekšmeta ražošanai

vajadzīga, nodevas zemes kungiem; 3) tā kapitāla procenti, kas kādā uzņēmumā ieguldīts, uzņēmēja peļņa!

Ja tirgus cena nesedz ražotāja izdevumus, tad ražošana un līdz ar to piedāvājums tirgū samazināsies līdz tam laikam, kamēr cena celsies līdz dabiskai cenai. Ja tirgus cena pārsniedz dabisko cenu, tad piedāvājumi tirgū pavairošies līdz tam laikam, kamēr tirgus cena būs nokritusi līdz dabiskās cenas līmenim. Tādējādi tad tirgus cena pastāvīgi svārstās ap dabisko cenu.

Lai katra cilvēka darbs būtu visaugstākā mērā ražīgs, vajaga pilnīgas uzņēmumu un ražošanas brīvības!

Jāatceļ tāpēc cunftes, jāatceļ visi tirdzniecības aprobežojumi. Tikai pilnīgi brīvs cilvēks centīsies vislabāk un vislētāk ražot! Brīvā konkurence tā tad tautsaimniecības regulātors! Aizbildniecības sistēma, policijas priekšraksti ražošanas attīstībai kaitīgi. Katrs cilvēks, pēc Ādama Smisa, pats saprot vislabāk savu labumu, katram iedzimts pašuzturības dzineklis, dzineklis uzlabot dzīves apstākļus.

Bet vai katrs negribēs egoistiskā kārtā izmantot citus, iegūt izmaiņā vairāk, nekā paša darbs vērts? Pie pilnīgi brīvas konkurences, tā atbild Ādams Smiss, tādas tieksmes tam neizdosies. Jo katram atsevišķam egoistam stāv pretim citi egoisti-konkurenti, kas tūlīt nomanīs, ka pie zināmas preces ražošanas var labi nopelnīt un tāpēc, savukārt, pavairo preču piedāvājumu tirgū. Tā tad katram atsevišķam egoistam stāv pretim kā vaktnieks, t. i. kā peļņas ierobežotājs konkurents, kas to galu galā piespiež tā darboties, kā tas notiek vispārības labā! Egoisti, kas cenšas tikai pēc pašlabuma, tā dējādi tiek it kā no kādas neredzamas varas, kādas augstākas varas tā vadīti, kā to prasa vispārējais, visu cilvēku labums! Tāpēc jāatjauno dabiskā, tiesiskā iekārta.

Pastāvošā feodālā iekārta, t. i. muižniecības vara par zemniecību, zemnieku dzimtbūšana, atceļama! Jāstājas atkal spēkā romiešu likumiem, kas prasa vienlīdzīgu īpašumu dalīšanu! Katram tēvam dabiski katrs bērns vienlīdzīgi mīļš! Vecāko dēlu priekštiesība uz zemes mantošanu cēlusies juku laikos pēc Romas valsts sabrukšanas. Zeme toreiz izvērtusies no uzturības ražošanas līdzekļa par varas uzturēšanas līdzekli! Katrs lielāks zemes īpašnieks izvērties par mazu karali, zemnieki, darba rūķi par tā pavalstniekiem. Jo lielāks zemes īpašums, jo lielāka bijusi arī pārvaldāmā drošība pret naidīgām varām. Īpašumu dalīt toreiz nozīmējis, to darīt vieglāk izpostāmu, vieglāk sadragājamu kara

kāriem kaimiņiem iebrūkot. Tādējādi tad esot saprotama majorātu un fideikomisu tiesības izcelšanās, kur mantība tiek piešķirta tikai vienam — vecākam dēlam vai nu (pēc t. s. „seniorāta“) vecākajam ģimenes loceklim un kur aizliegtā mantojuma, zemes īpašuma, pārdošana. Aizliegtas dalīt arī muižniecības zeme. Tiesiskai valsts iekārtai attīstoties, katra īpašums kļūst drošs. Tāpēc tad vairs nav attaisnojami majorāti un fideikomisi, to vietā jāstājas brīvai zemes dalīšanai. Zemi sadalot, to pārdodot tikšot allaž panākts tas, ka zeme pāriešot no neveikla un vienaldzīga cilvēka darbīga un saprātīga cilvēka rokās, kas zināšot pacelt ražu un tādējādi kalpošot arī vispārējam labumam. Lielie zemes gabali tiekot reti tik labi apstrādāti, kā mazie. Lielgruntniekiem neesot vajadzības pēc intensīvas zemes kultūras. Lielgruntnieks piekopjot nevajadzīgu greznību, pavadot savu laiku medībās un citās izpriecās, pārvēršot nereti auglīgas druvas par medības parkiem, „zvēru dārziem“. No dzimtlaudīm, kas gandrīz neizšķīroties no senlaiku vergiem, nevarot sagādāt rūpīgu zemes apstrādāšanu! Vergu darbs esot neražīgs, jo vergs strādā pret savu gribu. Tāpat dzimtcilvēks, kam jādod kļaušas un nodevas, esot laisks un vienaldzīgs strādnieks. Cilvēkam, kuram neesot tiesības zemi iegūt par savu īpašumu, nepiemītot griba, sekmīgi un ražīgi strādāt, tam neesot citādas tieksmes, kā pie izdevības pierīties un piedzerties, negādājot, nerūpējoties par rītdienu, kā sekas tad esot vispārēja dzimtlaužu nabadzība, trūkums, bieži atkārhojošies bada gadi. Neauglīgā dzimtbūšana, zemnieku saistīšana pie zemes gan esot atcelta Dienvidu un Vakara Eiropā, bet tur tomēr zemniekam neesot tiesība zemi iegūt par īpašumu, tas to varot tikai rentēt. Bet tādējādi tas sargoties ielikt visai daudz pūles zemē, kurās augļi tam jādalot ar zemes kungu. Katra neīsta īpašuma tiesība traucējot labu zemes apkopšanu.

Smisam taisnība — attiecībā uz Franciju, kur viņa laikā dzīvoja sīkzemnieki-rentnieki un zemkopība atradās uz ļoti zemas pakāpes, bet tam netaisnība attiecībā uz Angliju, kur visa zeme piederēja, tāpat kā Francijā, lielīpašniekiem, bet īstie zemes saimniekotāji bija ilggadīgi nomnieki, fermeri, lieli saimnieki ar 200—300 pūra vietām rentes zemes. Anglijā zemkopība atradās 18. g. s. uz visaugstākās pakāpes Eiropā. Vispār Smiss ļoti maz pazīst zemkopības tehniku.

Attiecībā uz pilsētu iemītnieku stāvokli Smiss ceļ iebildumus, ka to īpašums gan esot brīvs, bet aprobežots ar cunftēm — amatniekiem-rodniekiem. Ar cunftēm esot domāts katram meistaram nodrošināt darbu — pasūtījumus, tādēļ meistarū skaits visur tiekot aprobežots. Tāpat cunftu aiz-

stāvji apgalvojot, ka cunftes galvojot par darba labumu, darba „kvalitāti“, jo katram meistaram jāiztur mācekļa gadi un zella gadi, jāiztur pārbaudījumi pie iecelšanas par zelli, jāpie-rāda sava amata prašana ar „zelli stīķi“ un „meistara stīķi“.

Bet cunftu iekārta vispirms runājot pretim cilvēka dabiskām tiesībām un vispārējam labumam!

Nabaga cilvēka, strādnieka, vienīgā manta esot tā rokas! Viņu kavēt, viņam neatļaut savas rokas vislabāk izlietot, no-zīmējot aizkārt svētākās īpašuma tiesības. Ar to, ka neesot atļauts katram ražot to, ko tas gribot, notiekot pārestība kā strādniekam, tā publikai: publika, ražojumu pircēja, neļiekot pie lētas preces! Cunftes publiku izmantojot, preču labums krītot, jo cunftīgo meistaruru skaits esot aprobežots un tie paļaujoties uz to, ka publikai pie tiem jānāk. Cunftīgie amatnieki esot sliņķi un slikti strādnieki. To prece esot dārga un slihta. Zellu un meistaruru stīķi esot pilnīgi nevajadzīgi. Publika pati izdodot katram amatniekam vislabākos atestātus, ar to, ka tā slihta meistaruru ražojumu nepērkot! Cunftes publiku izman-tojot. Šajā Smisa kritikā, labāki sakot, polēmikā pret cunftēm, ir daži pārspilējumi, bet to, ka cunftes bija nokļuvušas 18. g. s. līdz izvīrtībai, apliecina arī citu zemju rakstnieki.

Ļoti noteikti Smiss griežas pret tirdzniecības aprobežo-jumiem, sevišķi pret augstām „prohibitīvām“ — aizliedzo-šām muižām. Tā esot siktīrgoņu māksla, kas nepareizā kārtā tiekot pacelta par valstisku principu! Ārzemju preces ievēdot taču tikai tad, ja tās esot 1) lētākas, 2) labākas nekā iekš-zemes preces, t. i., ja iznākot praktiskāki tās no ārzemēm p rkt nekā iekšzemē ražot. Katrai zemei jāražo tas, kas tai vislētāk (ar vismazāk darba spēka) un vislabāk iespējams ražot. Ang-lijā esot iespējams siltumnīcās izaudzēt vīnogas. Bet praktiski tas neesot: siltumnīcās ražots vīns būšot 30 reiz dārgāks nekā no Portugales ievestais. Arī Anglija ražojot vīnu, bet to tā darot kokvilnas un vilnas audumu veidā, vai arī tērauda lietās, pret kuŗiem tai parocīgāk iemainīt vīnu un citas svešzemes mantas.

Caur ievēdumu aizliegumiem un ierobežojumiem tautas kapitāls tiekot ievēdīts nepareizās slīdēs, tiekot atņemts no-derīgākam mērķim. Atsevišķiem fabrikantiem gan celoties la-bumi ar robežu muižu, bet visai tautsaimniecībai vienīgi zau-dējumi. Tiekums pēc izdevīgas tirdzniecības bilances ar ievēdumu aprobežošanu esot neprātīga. Aizrādījumi uz naudas iekrāšanas nepieciešamību esot maldīgi. Nauda neesot bagā-tība, tā nenoderot tieši kā dzīves vajadzība, bet tā esot tikai maīņas līdzeklis. Jo vairāk no tās sakrāts, jo mazāk tā no-derot savam mērķim, jo tad tā zaudējot vērtību; varot nonākt

tik tālu, ka esot kabatas jāpiepilda ar naudu, lai kādu mazumiņu iepirktu. Spilgtākais piemērs esot, ka Amerikas zelta un sudraba plūdi esot pacēlušī vairākkārt preču cenas. Naudu krāt nederot: ja tā zaudējot vērtību iekšzemē, tā plūstot uz ārzemēm, neskatoties uz visiem ierobežojumiem un aizliegumiem. Nauda esot kā ūdens, kas plūstot prom, līdz dabūjot līdzsvaru.

Smisa mācībām sabiedrībā bija milzu iespaids. Tā grāmatu uzskatīja kā jaunu evaņģēliju. Sistematizēt Smisa mācības mēģina vispirms J. B. Sēs (Say), Francijā savā plašā darbā *Traité d'économie politique*, Paris 1803.

Vācijā Smisa mācībām radās visvairāk piekritēji un paskaidrotāji — komentātori. Tā Raus jau 1826. g. Smisa mācības sadalīja 1) „tirā tautsaimniecībā“ (Reine Nationalökonomie), 2) praktiskā tautsaimniecībā (Wohlstandspflege), 3) finansu zinātnē — agrākā vācu kamerāl- un policējas zinātnē. Bet interesanti, ka pašā Anglijā Smisa mācībām tūlīt visnesejoja! Apsardzības muitas palika pilnos ziedos. 1787. g. valsts virs Pitts pat vēl „kodificēja“, apvienoja 3000 atsevišķus likumus sevišķā likumu grāmatā. Angļu muižnieki gan slavēja Smisu, bet neatteicās no virsīpašuma par zemi. Mazos saimniekus, sīkzemniekus tie 18. g. s. otrā pusē pilnīgi izēda, izskauda. Aitkopība, lūk, bija ienesīgāka, nekā zemes izrentēšana sīkrentniekiem. Nevis zemes sadalīšana tika veicināta, bet gluži otrādi: 1833. g. „Entail“ likums uzturēja spēkā lauku māju iedalāmību. Cunftes gan Anglijā faktiski izbeidzas 18 g. s. otrā pusē un 19. g. s. sākumā, caur likumu tās tika galīgi atceltas vēl 1835. g. Bet augstās aizsargu muitas Anglijā vēl pastāvēja vairāk kā pus gadu simteni pēc Smisa grāmatas iznākšanas. Tikai 1846. g. Anglija pārgāja uz mērenu apsardzības muitu sistēmu; 1860. g. krita visas muitas, 85 gadus pēc darba par „Tautas bagātības“ iznākšanas. Daži pilsoniski vācu oikonomisti šo gauso Smisa mācību izvešanu dzīvē izskaidro ar angļu tautas „mantoto gudrību“ (Erbweisheit): tā neļaujoties tik viegli aizrauties no jaunām mācībām, bet nogaidot, kādas tām sekas... Faktiski lietas bija tādas, ka par Angliju valdīja lielie zemes īpašnieki un tiem bija parocīgi uzturēt augstas apsardzības muitas.

Franču lielās revolūcijas iespaids uz tautsaimniecību.

Lielš, pēkšņš lūzums ar feodālo iekārtu notika 18. g. s. beigās Francijā! Francijā zemnieku stāvoklis 17. un 18. g. s. pēc tolaiku rakstnieku ziņojumiem bija visai neapskaužams: zemnieki dzīvoja nabadzībā, zeme tika izsūkta, slikti apstrādāta. 19. g. s. vēsturnieks De Toqueville savā darbā

„Francijas izcelšanās“ (Origines de la France Contemporaine) gan mēģina pierādīt, ka Francijā zemnieki nemaz neesot bijuši tik visai nospiesti, tiem esot bijusi tik liela personīga brīvība un tik lielas tiesības par savu personīgu mantu, kā nevienā citā Eiropas zemē. Tokevils — muižniecības rakstnieks, tā tad tā stāvoklis saprotams. Pilnīga dzimtbūšana „mainmorte“, kāda būtu savienota ar pilnīgi beztiesīgu zemnieku stāvokli, Francijā gan nepastāvēja (tādu panāca sev 18. g. s. no Pētera Lielā Vidzemes muižnieki — sekas „varmāču laiki“). Bet zemnieks nedrīkstēja arī Francijā bez muižnieka atļaujaszemi atstāt, tam bija jāmaksā rente un jānes dažādas kļaušas. To gan nevarēja izmainīt pret medības suņiem un pīpes galviņām, kā Vidzemē. Tam bija kustams īpašums. Ja saimnieks mira, tad muižnieks tā mantu nevarēja paturēt, tā lopi, iedzīve piekrita tā ģimenei. Bet zemi atņemt un atdot citam muižnieks varēja!

1779. g. gan iznāca karaļa edikts, ka domēnos (kroņa muižās) tiek atcelta „pierakstīšana pie zemes“, katrs zemnieks var zemi atstāt, ja tas grib. Ediktā bija izteikta cerība, ka „senjori“ — privātie zemes kungi, muižnieki un augstie garīdznieki sekošot karaļa piemēram, bet turklāt bija pieminēts, ka karalis cienot pārāk augstu īpašuma tiesības, lai to muižniekiem pavēlētu! Un muižnieki un bīskapi nesevoja vis karaļa priekšzīmei.

Kādas bija zemnieku nastas Francijā pirms revolūcijas? Tās bija sekošas. Nodokļi bija jāmaksā:

1) pie pirkšanas un pārdošanas („lods et vents“);
2) jāmaksā bija šamparts („Champart“), dzimtsrente, kas bija ļoti augsta, iztaisīja dažkārt pusi no ražas, t. i. daudzi rentnieki bija faktiski pusgraudnieki. Bet no atlikušās puses tiem vēl bija jāmaksā:

3) Desmitais baznīcai. Šis desmitais gan bija daudzos apgabalos ticis pārvērsts naudā, bija caur to palicis mazāks, jo naudas vērtība bija kritusi.

4) Taille (telja) — grunts nodoklis, zemes nodoklis, savienots ar galvas naudu — valstij.

Malt zemniekam bija atļauts, zināms, pret samaksu, tikai kungu dzirnavās. Vinogas spiest tikai kunga spiestavā. Smaga nasta bija kunga medības tiesība: ja caur kunga medībām sējumi tika apskādēti, zemnieks nevarēja prasīt atlīdzības. Medības tiesība gāja līdz absurdam. Daudzi kungi aizliedza zemniekam slacīt ar vircu tirumus, lai neciestu īrbju gaļa!

Pastāvēja patrimonial-tiesas — kunga tiesa pie sīkākiem pārkāpumiem. Par aizliegtu medību draudēja vairāk gadu spaidu darbs uz galierēm!

Angļu zemkopības rakstnieki, kas 18. g. s. isi priekš revolūcijas Franciju apceļojuši, tēlo franču zemnieku apstākļus visai drūmās krāsās. Daudzos apgabalos tikusi lietota ozolu ziļu maize. Valdījis gandrīz pastāvīgs bads — ne mazāks trūkums un nabadzība kā Irijā. Arturs Jungs, kas apceļoja Franciju 3 gadus pirms revolūcijas, domā, ka $\frac{1}{5}$ daļa no visas ariamās zemes guļot dikā. Auglīgā Bones (Beaune) apgabalā tas atradis 200 tukšas zemnieku mājas. Zemnieki bijuši aizbēguši tāpēc, ka tie nespējuši renti samaksāt. Tāpat angļu rakstnieks Vrakšels izteicas, ka zemnieki Francijā — zemes paradizē, ciešot badu. Tādējādi tad saprotams, ka reiz masās iemesta revolūcijas dzirkste, ātri uzliesmoja par briesmīgu ugunsgrēku. Bastilles pils izpostīšana Parīzē 14. jūlijā 1789. g. nodereja par dumpja signālu visā zemē!

Zemnieki liedzās maksāt „šamparu“ un „talji“, dedzināja pils, nosita muižniekus, kuņus sastapa.

Nacionālsapulce (tautas padome) 4. augustā, 1789. g. „nemirstīgajā naktī“ sankcionēja (piedeva likuma tiesību) tautas rīcībai: visas muižniecības tiesības un privilēģijas tika ar reizi atceltas. Brīvprātīgie gavilēja: tā esot bijusi privilēģiju un nelietību gala nakts.

Vecās iekārtas draugi, kā Lally Tolendals žēlojās, neviens vairs nevarot savaldīties.

10. septembrī 1789. g. karalis tautas padomes lēmumu apstiprināja. 11. septembrī 1789. g. to „Monitērā“ („Valdības Vēstnesi“) izsludināja. Dzimtbūšana, klaušas, medības tiesība atceltas bez atmaksas!

Katram mantojuma tiesība uz zemi! Tāpat atļauts taisīt testamentu.

Atceltas patrimonāl-tiesas un desmitais baznīcai. Garīdznieku priekšstāvis Siè (Sieyes) žēli sauca: „Jūs neprotat būt taisni,“ kauču gan reizē tika nolemts, ka valsts algos garīdzniekus.

Šampars — muižniekiem maksājamā zemes rente atcelta pret atlīdzību, proti pret ar $3\frac{1}{2}\%$ kapitālizētu gada maksu. Bet tādējādi zemniekiem nekāds liels labums nebūtu iznācis. Tikai nu zemnieki drīz patvarīgi atteicās no jebkādam maksāšanām.

Aizliegta tika tiesnešu amatu pirkšana un pārdošana, tiesnešu „sporteles“ (samaksa par tiesāšanu) un garīdznieku „akcidentes“ (labprātīgas maksas pie krustībām, laulībām, apbedīšanas, sv. vakariņa). Muižnieku un garīdznieku privilēģijas: atsvabināšana no tiešiem nodokļiem, priekštiesības pie iestāšanās valsts amatos un karaspēkā (virsniecība) atceltas. Atceltas tāpat daudzās „sinekures“ (amati, ar kuņiem nebija

savienots faktiskais darbs), visas valsts pensijas u. t. s. „Pētera grasis“ (nodevas pāvestam).

Tālāka attīstība radikālā garā nav vairs novēršama. Tā ka pēc finansu ministra Neckera aprēķina, neskatoties uz visu taupību, valsts finansēs palika 56 miljonu liru liels deficīts, tad vispirms samazināja galma budžetu no 33 uz 25 miljoniem, bet tad, 2. novembrī 1789. g. nosprieda visu baznīcas mantu atņemšanu valstij par labu. 2. decembrī 1789. g. nospriež par 400 miljoniem liru pārdot baznīcas mantas.

2. martā 1791. g. atceļ cunftes. Katra arodnieku biedrošanās tiek atzīta par sodāmu, kā savvērestība pret vispārēju labumu. Kuŗš katrs pilsonis var izņemt uz kuŗu katru amatu valsts atļaujas zīmi! Šajā likumā spilgti parādās Ādama Smisa gars un iespaids! Valsts atmaksā cunftīgo meistarū iepirkšanās naudu: parūku taisītāji dabūja 22 milj. liru, tāpēc, ka to amats galīgi izbeidzās — neviens vairs nevalkāja parūkas, kādas agrāk pie augstākām šķirām bija parastas. Bet visi citi amati dabūja kopsummā tikai 16 milj. liru.

Bet interesanti, ka citādi tik radikālā franču nacionālā padome nospriež 17. martā 1791. g. ievest aizliedzošu muižu tarifu, lai iekšzemes amatniekiem būtu darbs un maize.

Zemnieki nemitējās dumpoties un dedzināt muižnieku muižas — tie nevēlējās maksāt ne renti, ne nodokļus! Daudzi muižnieki emigrēja (izceļoja, aizbēga) uz ārzemēm. Un nacionālā padome nospriež 9. novembrī 1791. g. visas emigrantu muižas valstij par labu konfiscēt! 28. augustā 1792. g. un 17. jūlijā 1793. g. tiek visas feodālās tiesības bez atlīdzības atceltas! Zemnieki nu brīvi īpašnieki uz savas zemes!

Šiem likumiem bija sākot neparedzēti panākumi. Zemnieki, tikuši vajā no rentes un nodokļiem, apēda paši savu ražoto maizi un nepārdeva pilsētās. Bet muižnieku muižās ražošana, muižniekiem aizbēgot, bija stipri samazinājusies. Pilsētās izcēlās bads! Nacionālā sapulce to lūkoja tādējādi novērst, ka tā 5. decembrī 1792. g. aizliedza labību izvest. Sekmes bija mazas. Tāpēc izdeva 3. maijā 1793. g. t. s. maksimuma likumu, pēc kuŗa visiem zemniekiem bija jāpaziņo, cik tie izkūlušī un noteikts atlikums par cietām cenām jāpārdod. Nevienam pilsonim nebija brīv iepirkt labību maizei vairāk kā priekš viena mēneša. Izcēlās maizes kartiņu sistēma! Vēlāk tam pievienoja gaļas, vīna, malkas, tūka drēbes kartiņas — gluži kā 122 gadus vēlāk pasaules karā. Tirgotāji-slēpēji tika ar nāvi sodīti. Bet neskatoties uz sodiem, izcēlās spekulācija milzīgos apmēros. Gluži kā Padomju Krievijā pēc 1918. gada. Otrā analogija (lidzība) ar Padomju Krieviju — bezgala papīra naudas-asignātu izdošana! Kon-

fiscētās muižnieku muižas un baznīcas zemes tika pret asig-
nācijām vairāksolišanā pārdotas. Šīs muižas ieguva turīgi pa-
likuši pilsoņi, galvenā kārtā spekulanti, pret asig-nācijām. Bet
valstij bija mazs labums, jo asig-nācijas krita arvien zemāk.
kamēr tās 1795. g. apmainīja, izdodot pret 100 franku „asig-
nāciju“ zīmēm 3 frānkus jaunas papīra naudas „mandātu“
zīmes, kuras savukārt, nokrita uz ½ procenti! Tādējādi Fran-
cijā maz gados apgrozījās un nokrita līdz nullei par 45 miljār-
diem franku asig-nācijas. 1797. g. pārgāja atkal uz zelta un
sudraba naudu. Franču karaspēka uzvaras Nīderlandos, pie
Reinas un Itālijā radīja metala naudas saplūdumu Francijā, tā
ka nu atkal varēja iztikt bez papīra naudas.

Daži oikonomisti apgalvo, ka franču revolūcija radījusi
tikai ļaunumus un tikai Napoleons I. vēl ievēdis tādu kārtību,
ka tauta varējusi atpūsties un tikt pie turības. Tā nu ir acīs
grābjōša nepatiesība. Angļu rakstnieki, kas Franciju apce-
lojuši 1799. g., pirms kā vēl Napoleons bija ticis pie varas, ap-
liecina, ka Francijā pavisam vairs nevarot pazīt: visur agrā-
kās rēgojōšās nabadzības vietā esot nomanāma ļaužu turība.
Zemnieks, ticis par brīvu pie zemes, sācis to labi apstrādāt un
ražojot tikdaudz, ka tas agrākās nabadzības vietā dzīvojot
pārticībā. Zemnieki esot labi apģērbti, ubagu vairs nerēdzot!

Pazīstams, cik ļoti bijuši izbrīnījušies 1814. g. uz Fran-
ciju atgriezušies emigranti — muižnieki par franču zemnieku
turību. Napoleons gādāja par politisku drošību, reformēja
likumu grāmatas. Ļaudis gribēja mieru un drošību un piekrita
tam, kas tiem garantēja, ka tie dabūs paši baudīt savu pūlņu
augļus.

Revolūcijas laikā Francijā izveda cauri vēl dažas citas
radikālas reformas: 6. jūlijā 1794. g. iznāca „dekrēts“, pavēle
par vienlīdzīgu mantu dalīšanu bērnu starpā. Te tad Ādams
Smīss un romiešu likumi bija vēl pārtrumpēti: pēc romiešu
likumiem caur testamentu varēja vienam bērnam piešķirt
samērā vairāk kā citiem. Šis likums ļoti veicināja zemes sa-
skaldīšanos: dalīts tika „in natura“, t. i. dabā, mantojamie lauki
pārdalīti vienlīdzīgi, caur ko tad pie lielām ģimenēm iznāca
mazi zemes gabali. Šis likums un vēl kāds otrs Napoleona iz-
dots likums, pēc kuŗa bija aizliegts meklēt pēc nelikumīgā
bērna tēva, atstāja uz Francijas tautsaimniecību tai ziņā ļaunu
iespaidu, ka tie veicināja divbērnu un vienbērnu sistēmas iz-
platīšanos un līdz ar to franču tautas izmiršanu tai laikā, kad
visas kaimiņu tautas stipri vairojās. Ap 1800 g. Francijā
bija par 10—15 proc. vairāk iedzīvotāju, nekā Vācijā, ap
1914. g. Vācijā bija par 70 % vairāk cilvēku, nekā Francijā un
rekrūšu skaits bija Vācijā jau par 150 proc. lielāks. (Francijā

ikgadus 300.000, Vācijā 750.000 rekrūšu vecumā jaunekļi.) Napoleons tai ziņā darbojās reakcionārā garā, ka tas saviem māršaliem un ģenerāļiem dāvināja lielas muižas un ievēda atkal „fideikomissus“ (lielo muižu nedalāmību, atstāšanu vienam mantiniekam). Pēc 1814. g. „restorācijas“ burbonu atgriešanās valdība cītīgi rīkojās reakcijas labā — tomēr zemniekiem atņemt zemi, vai atņemt „buržujiem“ pārdotās, revolūcijas gados konfiscētās muižnieku muižas tā taču neiedrošinājās. Bet muižnieki dabūja kopā 1 miljardu franku atlīdzības, apmēram ceturto daļu no agrākās muižu vērtības. 1830. g. „jūlija revolūcija“ aizskaloja visas feodālās atliekas, sevišķi fideikomissus

Prūsijā pēc Jēnas katastrofas zem Steina-Hardenberga ministrijas valdība steidzās ievest reformas Ādama Smisa garā; reformu garā strādāja sevišķi Albrechts Thaer's, slavens lauksaimniecības profesors un zinātnieks, Ādama Smisa pielūdzējs. Pēc 1811. g. likuma tika ieviests noteikums, ka meistara un zella stiķi nav vairs vajadzīgi; katram pilsonim tiesība izņemt atļauju katram amatam (Gewerbeschein). Zemnieku dzimtbūšana tika 1811. g. atcelta uz zemniekiem apsolīta zeme, bet 1816. g. pēc Napoleona varas krišanas, pamodās reakcija un zemnieku brīvlaišanas likums tika revidēts. Lielaļiem zemniekiem, kam bija pajūgs (pāris zirgu), samērā vēl klājās labi, tiem tika dota tiesība paturēt par dzimtu $\frac{2}{3}$ no visas zemes, kuŗu tie agrāk bija apstrādājuši, $\frac{1}{3}$ bija jāatgriež un jāpiešķir muižniekiem. Mazākie, vidējie zemnieki „lassiti“ (apmēram vienzirdznieki) paturēja tik pusi no savas zemes, bet sīkzemnieki nedabūja gluži nekā! Nolūks rokām taustāms: likuma devēji gribēja, radot lielu bezzemnieku šķiru, nodrošināt muižniekiem lētu darba spēku. Laucinieku ģimeņu lielākā puse toreiz palika par bezzemniekiem. Likuma gala rezultāts Pomerānijā bija tāds, ka tur dabūja muižnieki no 260 kvadrātjūdžēm zemes, cik tiem agrāk piederēja, savā brīvā īpašumā 190, zemnieki saņēma tik 70 (agrāk zemnieku lietošanā bija 104 kvadrātjūdzes). „Brīvzemniekiem“ Pomerānijā agrāk bija piederējušas tik 5 kvadrātjūdzes, kronim un pilsētām 195. Brandenburgas provincē 700 muižnieku ģimenēm piederēja 1200 muižas. Tur tika atbrīvotas līdz ar zemi 78.000 ģimenes, 44.000 palika kalpu kārtā. Brīvā pirkšana un pārdošana, tā tika mācīts, gādāšot par to, ka arī kalpi tikšot pie zemes. Bet muižniekiem prātā nenāca pārdot kalpiem zemi.

Maltuss.

Anglija attīstās 18. g. s. par lielu tirdzniecības un rūpniecības valsti! Angļu statistiķi aprēķinājuši, ka no 1697. līdz

1822. g. Anglija nopelnījusi caur ārēju tirdzniecību 490 milj. mārciņas sterliņu (ap 12.250 latu milj. zelta), kauču gan tā šai laikā zaudējusi tirdzniecībā ar Indiju un Ķīnu 285 miljonus mārciņu (ap 7.200 latu milj. zelta). Vienīgi caur šo lielisko peļņu Anglijai bijis iespējams vest 23 gadus no vietas karus ar Franciju un pabalstīt vai visus Eiropas valdniekus cīņā ar Napoleonu. Anglija deva sauszemes valstīm, kuŗas ar to sastādīja sabiedrību, lielgabalus, šautenes, biszāles un naudu. Samaksāt tā samaksāja visu ar tirdzniecības peļņu, kuŗu tā ieguva no šo pašu valstu iemītņiem. Uz Vāciju Anglija 1783. g. izveda par 400.000 mārciņām manufaktūru, 1792. g. jau par 1½ milj. mārciņām, bet 1814. g. par 4 milj. mārciņu. Iedzīvotāju skaits Anglijā 18. g. s. otrā pusē ļoti vairojās, neskatoties uz stipru izceļošanu uz Angliju. 1750. g. Anglijai bija 6 milj. iedzīvotāju, 1790. g. 8½, 1811. g. jau ap 11 milj. Bet to starpā zemkopju vairs bija tik 34,3 proc., ar tirdzniecību un rūpniecību nodarbojās jau 45,3 proc., neskatoties uz spožu zemkopības uzplaukšanu. Anglijā tika visupirms ieviesta pārhabota lauku iedalīšana un āboliņa audzēšana, piem., slavenā „Norfolkas“ sistēma (ziemāji, sakņaugi, vasarāji, āboliņš), lauku drenāža. Angļu īstie lauksaimnieki bija lieli zemnieki — rentnieki: zemes kungļi — lordi aprobežojās ar zemes iznomāšanu. Mazos rentniekus tie izspieda ar varu, vai nu izpirka to zemes. Kopējās ganības sagraba lordi, tās iežogojot. Neskatoties uz pārhaboto lauku kultūru un labības ražas pacelšanu, 18. g. s. beigās Anglijai sāka priekš savairojušās lauku skaita aprūkt pārtikas: no 1791. g. sāka agrāko labības izvedumu vietā labību ievest. Tika izdots likums, pēc kuŗa bija atļauts kviešus ievest tikai tad, ja to tirgus cena pārsniedza 55 šiliņus 5 pensus par kvarteri (ap 17 latas par pūru); 1801. g. šo minimālo kviešu cenu noteica uz 63 šiliņiem 5 pensiem no kvartera.

Šis apstākļi, Anglijas pārvēršanās no labības izvedējas valsts par labības ievēdēju valsti, darija lielu iespaidu uz Maltusu.

Tomass Roberts Maltuss bija garīdznieks, pēc tautsaimniecības profesors pie „West India“ koledžas (augstskolas).

Nelūkojoties uz bagātībām, kādas saplūda Anglijā, vēl vairāk pieņēmas nabadzība. Nabagu nodokļi (nodokļi nabagu labā), kas 1750. g. iztaisīja 713.000 angļu mārciņas, bija 1790. g. pieaudzis jau uz 2,7 milj. mārciņām, 1800. g. uz 3,8 milj. mārciņām. Darba algas paaugstinājās, bet pārtikas cenas pieauga vēl ātrāk. Angļu likuma devēji zināja tik tā sev līdzēt, ka tie 1796. g. izdeva likumu, pēc kuŗa strādniekiem bija

jādabū pabalsts no nabagu palīdzības kasēm. Bet fabrikanti nu tūlīt pazemināja algas. Tādējādi nācās nodokli nabagu labā paaugstināt no jauna, šoreiz no 3 uz 10 m'lj. mārciņām. Šis apstāklis daudzus sabiedēja. Bet vienīgi Maltuss ņemas nabadzības problēmu vest sakaros ar iedzīvotāju vairošanās jau-tājumu. Līdz tam laikam vispār Anglijā ļoti optimistiski ska-tījās uz ļaužu vairošanos. Uz Eiropas sauszemes pēc daudzajiem karšiem 16. un 17. g. simtenī valdīja tāds ļaužu tukšums, ka visi valsts vīri domāja tikai, kā pabalstīt cilvēku vairošanos. Stingri katoliskajā Francijā aizliedza „kritušām meitām“ uzlikt grēku nožēlošanu baznīcā, dibināja bērnu audzināšanas namus. Ādams Smiss gan bija merkantīlistu populācijas teorijas preti-nieks, bet tas tomēr nebaidījās no pārāk ātrās iedzīvotāju vai-rošanās. Tā pārliecība bija vienkārši tāda, ka ar cilvēkiem notiekot tautsaimniecībā tas pats, kas ar precēm: ja algas esot augstas, iedzīvotāji vairojoties. Tiklīdz kā būšot par daudz cilvēku, algas kritīsot un ļaudis vairs nevairošoties. Cilvēku vairošanai jāliekot notikt dabiskā ceļā, jāatļaujot pilna vaļā pašai dabai! Pie cilvēku skaita valdot pašregulēšanās. Azijā, Indijā, Ķīnā cilvēki gan esot tā savairojušies, ka to uzturs pa-licis gaužām trūcīgs, daudzi neatrodot darbu. Bet mīļajā ve-cajā Anglijā (merry old England) alga esot augstāka, nekā dzī-ves uzturam vajadzīgs. Citi rakstnieki, kā Godvins, novēro-juši lielu nabagu skaitu un ļaužu trūkumu slavētā Anglijā, iz-teicās, ka pie nabadzības vainīga vienīgi sabiedriskā iekārta. Pie sociālistiskās iekārtas pietiktu ar pusstundas darba dienā, lai visi dzīvotu pārtikuši. Šiem uzskatiem nu nostājās noteikti pretim Maltuss. Nevis sociālā iekārta, bet cilvēki paši, viņu vieglprātīgā vairošanās tieksme vainīga pie ļaužu nabadzības, bada un trūkuma. Interesanti, ka Maltuss savā 1797. g. pirmo reizi izdotā plašā darbā „Essay on population“ nostājās pret-statā pret savu paša tēvu, kas arī bija mācītājs un karsts God-vina piekritējs.

Daba pēc Maltusa mācības izšķiež neticamā mērā dzīvī-bas sēklu! Ir diģli, kas, ja atļautu tiem vairoties, maz gadu simteņos piepildītu netikvien visu zemi, bet arī miljonu pa-sauļu. Kustoņu, kā stādu auglībai, vairošanās spējai neesot robežu, bet zemei gan. Dzelzs likums šo vairošanos ierobežo. Ne citādi, kā ar stādiem un dzīvniekiem, stāv ar cilvēku. No Amerikas iedzīvotāju statistikas Maltusam bija zināms, ka tur cilvēku skaits dubultojies daudzos apgabalos ik 25 gadus. Bet pārtikas līdzekļi nesekojo ar cilvēku vairošanās spējai. Starp pārtikas līdzekļu un cilvēku vairošanos varot pieņemt tādu sa-līdzinājumu, ka cilvēki vairojoties ģeomētriskā progresijā, t. i. no 1 uz 2, pēc 4, tad 8, tad 16 u. t. t., bet pārtikas līdzekļi tai

pašā laikā tikai apmēram aritmētiskā progresijā, t. i. tie apmēram pavairojušies no 1 uz 2, pēc 3, tad 4 un 5. Acīm redzot, tā tad jau trešajā paaudzē nesaskaņa: cilvēki vairojušies 4 kārtām, pārtikas līdzekļi tikai 3 kārtām. Ceturtā paaudzē cilvēku un pārtikas līdzekļu samērs kļuvis pilnīgi neiespējams: 8 pret 4. Patiesībā tad arī no sen seniem laikiem cilvēku dzīvē esot darbojušies vairošanas apspiedoši, nepatikami traucēkļi (repressive checs). Tie esot: trūkums, bēdas, posts, bads, mēris, karš! Vienīgi pateicoties šiem traucēkļiem, cilvēku skaits esot noturējies līdzsvarā ar pārtikas līdzekļiem. Vēsturnieki līdz šim esot pārāk maz ievērojuši cilvēku masu likteni, tie esot interesējušies tikai par valdošo šķiru klāšanos. Iedzīvotājiem arvienu un visos laikos piemītusi tendence pavairoties pārāk par uzturas līdzekļu daudzumu, kamēr šī vairošanās caur briesmīgiem traucēkļiem tikusi savaldīta. Laužu vairošanās tendence kavējot katru svarīgāku cilvēku likteņa uzlabošanu. Vieglprātīgi iespiedušies dzīvē tiekot no dzīvības vārtiem atraidīti: priekš tiem neesot galds klāts, nedz uzlikts ēdiena trauks! Problēma esot, kādējādi cilvēku vairošanās lai paliktu līdzsvarā ar pārtikas līdzekļiem. Prātīgiem cilvēkiem tāpēc jāpadomā, jāizvest cilvēku dzīvē vairošanas novērstošus traucēkļus (proventive checs): t. i., izvest cauri lielākā mērā atturīgu, bezlaulības dzīvi, vai vismaz vēlas laulības! Katram jāzinot un jāpārliedz, vai tas iedodoties laulībā varēsot noturēties uz agrākā sabiedriskā stāvokļa — limeņa, vai tam nebūšot jānoslid. Pretim Godvinam, kas bija izteicies, ka visu sociālo ļaunumu sakne privātīpašums, Maltuss uzsver, ka, ja arī mantas kļūtu vienlīdzīgi izdalītas, drīz vien, cilvēkiem vairojoties, iestātos bads un trūkums. Izceļošana uz citām zemēm varot novērst postu tikai uz īsu laiku, drīz būšot visa pasaule pārpildīta ar cilvēkiem. Eiropā vien pēc 100 gadiem būšot 100 miljonu vietā 1000 miljoni cilvēku, otra tik, nekā dzīvojošot visā pasaulē... Nepareizi esot nabagu pabalsti; aplams 1601. g. ievestais nodoklis nabagu pabalstīšanas labā. Nabagu labā visiem citiem iedzīvotājiem esot jāmaksā, nodokļi un nabagu skaits vēl pastāvīgi vairojoties, jo nabagiem esot atļauts doties laulībā. Nabagu pabalsti iznīcinot neatkarības apziņu, pašlepnumu. Nabagu pabalsti sadārdzinot pārtikas cenas darba ļaudīm, kas iztiekot no sava roku darba, stāvēt virs nabagiem un nospiežot tos pa daļai nabagu šķirā. Nabagu pabalsti tiekot pasniegti apvainojošā formā: nabagu namos valdot briesmīga neērtība, netīrība, uzturs esot gaužām trūcīgs, caur to ceļoties liela mirstība! Tādējādi tad nabagu pabalsti izpostot vairāk nekā uzturot cilvēku dzīvības. Jāsauboties, vai varot uzskatīt par strādnieku tiesību, prasīt darbu,

kamēr tie darba spējīgi, ūzturu (nabagu namos), kad tie vairs neesot darba spējīgi.

Aizrādot uz rūpniecības uzplaukšanu, prasot lētu maizi, lai veicinātu tautas bagātības pieaugšanu. Bet ja tauta visu savu bagātību ieguldīšot rūpniecībā, tad gan manta augšot, bet nevis iespēja uzturēt lielāku strādnieku skaitu. Tas atkarājoties vienīgi no zemkopības. Bet zemes auglībai esot robežas. Pīrkt no ārzemēm esot nedroši, jābaidoties, ka caur karu šis avots neizsīktu. Labības izvedējas zemes arī pašas varot atstīt rūpniecību.

Smisa dēfinīcija (paskaidrojums) par tautu bagātību esot pareiza, cik tālu tā vēršoties pret fiziokrātiem, bet esot tomēr jāievēro, ka rūpniecībai un zemkopībai jābūt pareizā samērā. Ja manufaktūras vien pavairošot, tad bagātība gan pieņemšoties, bet visa zeme tomēr nevarēšot vairāk strādniekus uzturēt, kā no zemkopības. Pieprasījums pēc laukstrādniekiem pieņemšoties, algas celšoties, bet celšoties arī produktu cenas, tā tad strādniekiem labuma nebūšot.

Esot ļoti bistami palauties uz pārtikas vielu ievedumiem. Anglijai jāievedot jau 400.000 kvarteri (1,6 milj. pūru) kviešu, bet sliktos gados pat 2 milj. kvarteri (8 milj. pūri). Pirmo daudzumu varot ārzemēs sadabūt, otro nē, vismaz ne bez trākas cenu pieaugšanas. Neesot no tik liela svāra, ka Anglija neesot pietiekoši apgādāta ar vilnu, kokvilnu, liniem, tēju, cukuru, kafēju, no svāra esot pārtikas vielas, maize, gaļa. Bet esot jābaidās, ka ārzemju lētā labība izkonkurēšot dārgo pašu labību. Tāpēc jāveicinot zemkopība ne tikai caur ievēdu mīltām, bet vēl caur izvēdu premijām! Tikai tad, ja Anglija arī labību izvēdīšot, tā varēšot būt droša neražas gados un karā.

No vēstures mācāmies, to saka Maltuss, ka valstis un tautas aug, zied un — novīst. Izcelas arvienu jaunas valstis un jaunas tautas uz agrāko drupām. It sevišķi pārzied tirdzniecības valstis. Bagātībai pieaugot tiek arvienu vairāk zemes arklam atņemts un ziedots medībai un parkiem... Nu esot jāieved labība. Senie rakstnieki esot sirdījušies par luksusu (greznību), bet neievērojuši, ka briesmīgākais posts esot zemkopības panīkšana. Anglija jau nu esot laimīgos apstākļos: tā valdot pār jūru. Bet arvienu vairāk labības ievēdot, to pieņākšot katras tirdzniecības tautas liktenis. Tas nu gan varot ilgt 200—300 gadus.

Jāapkarojot garīgais aizspriedums: „Esat auglīgi un vairojaties“ tādā jēdzienā, kā to parasti laudis saprotot. Esot jāliek svārs uz teikuma otro daļu: „piepildāt to zemi“. Tā tad neesot teikts „pārpildāt“. Esot liekulība, ja dažī autori apgalvojot, ka tie grībot strādnieku likteni labot un reizē ietei-

cot vairošanos. Strādnieku skaits jāierobežojot. Neesot jābaidās, ka caur strādnieku skaita ierobežošanu algas pārāk augšot. Reizē taču kritišot pieprasījums pēc pārtikas vielām, kritišot cenas un līdz ar cenām arī alga! Bet ietaupišot nodokli nabagu labā. Un tagadējās slinkās, paklidušās strādniecības vietā būšot darbīga un uzticama. Lauība katram jāuzbīdot līdz tam laikam, kamēr tas droši zinot, ka spēšot 4—5 bērņus uzturēt. Esot viss svars jāliek uz tikumisku atturību — moral restraint. Visa tikumība esot grūta. Bet tai jābūtot. Dabiskie dzinekļi jāierobežojot. Parastais iebildums esot, ka tādējādi notikšot netiklības pieaugšana. Bet trūkums un viss, kas ar to sakarā, esot vēl lielāks ļaunums. Tas cilvēku padarot par lopu. Ja arī ne visi cilvēki sekojot tikumības mācībām, tad tas vēl neesot iemesls tās nesludināt. Pie augstākām šķirām sen esot parasts neprecēties agrāk, nekā esot nodrošināti uzturas līdzekļi. Vajagot tikai šo parašu padarīt par vispārīgu arī pie strādniekiem. Jāsludina strādniekiem, ka nekāda vara to likteni nelabošot, ja tie raidot pārāk lielas ģimenes pasaulē.

Atturība uzturot ilgāki cilvēku fizisko spēku. Tas, kas padodoties kaislībai, grēkojot pret Dieva likumiem, kaitējot sev un saviem tuvākiem.

Vajadzīgas esot labas skolas. Esot ļauni, ka skolas Anglijā noturot tik svētdienās, bet totiesu maksājot augstus nabagu pabalstus. Nabaga ļaužu bērņi esot jā māca, lai tie piesavinātos sev augstāku tikumību.

Ādams Smiss ieteicis mācīt ģeometriju un mēchaniku. Bet vajagot vēl pirmās saimnieciskās mācības. Daudzi baidoties, ka ļaudis lasišot grāmatas par franču revolūciju. Bet revolūcijas cēloņi esot: zemo šķiru trūkums un nezināšana. Izglītota tauta esot prātīga, tā mācījies jau Smiss. Mantiģās šķiras juku laikos labprāt paklausot despotiem (varmākām). Bet vainīgas pie tam esot tumšās, zemās šķiras ar savām pārmērīgām prasībām. Tāpēc vien jau to vairošanās nevēlama, izglītība to apturēšot.

Maltusa ideāls: jābūtot īpašniekiem un strādniekiem. Īpašums esot visas censības un uzcītības piesis un pirmprasība. Tikumība, uzticība, talants uzziedot visuvairāk vidējās šķirās. Bet augstākās un zemākās šķiras esot tāpat vajadzīgas. Vajagot zemākām radīt cerību, ka tās varot caur censību kāpt augstāk, tās brīdināt, ka caur laiskumu jāslīd uz leju. Būtot laime, ja vidējās šķiras vairāk pieņemtos.

Mašīnu izlietošana no svara: caur to bagāto vajadzības apmierināmas ar mazāk darba. Bet ļaužu vairošanās jāierobežo, samērā ar patieso vajadzību...

Maltusa mācības iespaids bija milzīgs. Agrākā optimisma vietā izcēlās pie daudziem pilnīga panika (izbailes) par ļaužu vairošanos. Matuss tika slavēts, kā svarīga tautsaimniecības likuma atradējs. 1834. g. Anglijā reformēja nabagu pabalstu likumu. Pabalstu dabūšana tika centralizēta un līdz ar to visai apgrūtināta. Reizē gan arī Anglijā uzlaboja tautskolas (pēc Maltusa mācības), bet skolas mācība vēl netika ieviesta kā obligātoriska.

Kas nu par Maltusu sakāms? Tā pamata mācība, ka tiklab stādu, kā dzīvnieku vairošanās spēja pārspēj pārtikas līdzekļu pieaugšanu, nav apstridama. Darvīns atzinies, ka tas savu mācību par „cīņiņu dēļ dzīvības“, „struggle of life“ uz-būvējis uz Maltusa mācības pamata. Cits jautājums, vai tad, kad Maltus mācība, vai pat tagad, jau tiešām pasaule bij netik-vien piepildīta, bet jau pārpildīta cilvēkiem? Uz šo jautājumu jāatbild ar nē! Amerikas kolonizācija tad tikai vēl kā iesākās. Arī Krievija — Sibīrija vēl bija ļaužu tukšas zemes, tāpat Aizindijas salas, Austrālija, Afrika. Indijā dzīvoja tolaik trūcīgi 70 miljoni cilvēku, cieta bieži badu. Tagad, kur angļi izbūvējuši apūdeņošanas kanālus Inda un Ganges upes lejās, tur pārtiek 320 miljoni. Tikai Ķīna jau toreiz bija netik-vien piepildīta, bet pārpildīta zeme. Varētu pat par to strī-dīties, vai senākie karī notikuši vairāk aiz uztura trūkuma, lai iegūtu ienaidnieka zemes nepieciešamā uztura ražošanai, vai drīzāk aiz valdošo šķiru iedzīves un laupīšanas kāres... Bez šaubām, iedzīvotāju problēma i senatnē spēlējusi lomu. Grieki un romieši, bez šaubām, veda dažus iekarošanas kara gājienus, lai būtu kur novietot iedzīvotāju pārākumu, pieaugumu; tie to izsūtīja kolōnijās.

Iedzīvotāju problēma jaunākos laikos mikstinājusies, tā attālināta caur zemkopības uzplaukšanu. Mēs tagad zinām, ka pie augstas kultūras iespējams ražas pacelt vairākkārt. Bet protams, ka ar to nav zemes piepildīšanas un pārpildīšanas problēma atceļta, bet tikai atbīdīta uz priekšdienām. Tāpat šobrīd vēl nav visa pasaule pilnā mērā kolōnizēta. Tomēr cil-vēkiem stipri vairojoties, 100 gados varētu pienākt pasaules pārpildīšanās laiks...

Bet visu jaunākos laikos, no 1900. g. sākot, Eiropas stati-stiķus un tautsaimniekus vairs nesaviļņo bailes no iedzīvotāju pārliecīgi ātrās vairošanās, bet gan no vairošanās apstāšanās vai pat ļaužu izmiršanas. Sevišķi franču statistiķi dzīvo vienās bažās par Francijas ļaužu izmiršanu caur daudzos apgabalos ieviesušos vienbērnu un bezbērnu laulību sistēmu. Dzimstību skaits vispār Vakarā Eirōpā pēdējos 20 gados līdz pasaules kara sākumam vairs nevairojās, bet palika uz vietas.

vietām gāja atpakaļ. Ar to tad sacīts, ka visas Vakara Eiropas tautas bija sākušas staigāt pa Francijas pēdām. Pasaules karā visā Eiropā ļaužu skaits gājis atpakaļ. Visu-vairāk cietusi Krievija, kurā priekš kara bija vislielākā, varētu sacīt, vieglprātīgākā, neapzinīgākā vairošanās... Pēc kara Vakar-Eiropā (arī Latvijā) ļaužu vairošanās stipri mazinājusies — Krievijā tā kopš 1925. g. atkal sasniegusi priekš kara apmērus. Katrā ziņā no vēstures mācāmiem nevien to, ko Maltuss uzskatīja par iedzīvotāju problēmu: ļaužu pārliecīgu vairošanos, bet arī to, ka senatnē bijuši laiki, kur mieram valdot, veselas tautas izmira. Plutarks žēlojās par „briesmīgo ļaužu trūkumu“ Grieķijā, 2. g. simtenī pēc Kr. Tāpat izmiruši kādreiz tik slavenās Romas iedzīvotāji. Kad notika „cīņiņš Romas dēļ“ 6. g. simtenī, tad vairs nebija romiešu — Roma neskaitīja ne 60.000 iedzīvotāju agrākā miljona vai 1,3 miljonu vietā.

Tā tad Maltusa mācībā ir liela daļa taisnības, bet arī pārspilējumi. Jaunākos laikos aizrādīts, piem. Vācijā no prof. Delbrücka, ka Vācijā 100 gados vairojušies pārtikas līdzekļi 4 kārtām, iedzīvotāji tikai 2 kārtām. Tā tad būtu akurāt pretēja parādība, nekā to mācīja Maltuss. Esmu aprādījis, ka Delbrücks mazliet kļūdījies, samainījis sakņu augu ražas pacelšanu ar visu pārtikas vielu ražošanas pacelšanu. Bet nav tomēr noliedzams, ka Vācijā ļaužu masu uzturs pēdējos 100 gados ir uzlabojies. Bet tas jau tā nevar ilgi iet! Jāpienāk drīz laikam, kad zemes aprūks. Krievijā, neapšaubāmi, ļaužu turības līmenis slidējis beidzamos 100 gados ievērojami atpakaļ. Tur Maltusam taisnība!

Rikardo.

Rikardo — iespaidīgākais oikonomists no Smisa skolas, galvenais no klasiskiem Smisa pēctečiem. Žīdu dzimuma, bija ieguvis līdz 25. vecuma gadam lielu mantu biržas spekulācijās un nu ņēmās nodarboties ar tautsaimniecības teoriju. Dzimis 1772. g., tas izdeva 1810. g. kādu ļoti ievērojamu rakstu par angļu valūtas krišanu. 1815. g. otru, par zemu labības cenu iespaidu, 1817. g. savu galveno darbu par tautsaimniecības pamata mācībām. 1823. g. Rikardo miris. R. stāv jau zem Maltusa iespaida, ir pesimists attiecībā uz moderno tautsaimniecības attīstību. Reizē tas stāv uz stingri deduktīviem pamatiem, iedomājas, ka tautsaimniecībā var visas mācības un gudrības atrast, pamatojoties tikai uz loģiku, uz cilvēka prātu. Izejot no nedaudziem, par sevi gaišiem un skaidriem jēdzieniem, R. uzbūvē veselu tautsaimniecības sistēmu. Šai ziņā tas ir pilnīgs pretstats Ādamam Smisam, kas piekopa induktīvo metodi, bija domājis, ka plašā patiesās dzīves pazīšana un novērtēšana ne-

pieciešama, pirms kā var ķerties pie kādiem slēdzieniem un aprādījumiem. Cīņa starp induktīvās un deduktīvās metodes aizstāvjiem vilkusies līdz jaunākiem laikiem: Rošers, Šmollers, vispār vācu oikonomistu „vēsturiskā skola“ ciena induktīvo metodi; t. s. „austriešu skola“, Kārlis Mengers, bet arī Kārlis Būchers, Adolfs Vagners — deduktīvo, kauču gan taisni pēdējie zinātnieki ļoti daudz strādājuši tautsaimniecības vēstures pētījumos. Kad Rikardo uzsāka savu zinātnieka gaitu, Anglija atradās zem „kontinenta aizsprostojuma“ iespaida. Proti, Napoleons, satriecis 1806. g. pie Jenas Fridriķa Lielā valsti, Prūsiju, izdeva dekrētu (pavēli), kurā tas aizliedza ievest angļu preces uz Eiropas sauszemes. Tas bija smags trieciens priekš Anglijas jaunās, uz plašās mašīnu izlietošanas dibinātās tekstilrūpniecības, dzelzs izvedumiem u. t. t. Kauču gan arī Eiropas sauszemes valstīs no šāda tirdzniecības aizlieguma ar Angliju stipri cieta, tām nebija kur pārdot savas jēlvielas, tad tomēr Anglijai klājās visgrūtāk; rūpniecībā izplatījās bezdarbs, līdz ar to trūkums strādnieku starpā... Angļu valdība lūkoja tādējādi palīdzēt angļu tautsaimniecībai, ka tā caur labības muitu paaugstināšanu pacēla zemkopju peļņu un tādējādi veicināja lielāka strādnieku skaita nodarbināšanu zemkopībā. Ezeri tika nolaisti, purvi nogrāvoti, arumi paplašināti. Kviešu cena pacēlās 1812. g. līdz 155 šilīņiem par kvarteri. Zelta cena gan pa starpām bija stipri paaugstinājusies. Angļu mārciņas kurss kritis. Kara rīku un munīcijas rūpniecība, zināms, strādāja ļoti intensīvi, Anglija taču apgādāja Napoleona pretiniekus, Austriju, Krieviju, Spāniju ar kara rīkiem. Labības ievedumi, kas bija 1801. g. sasnieguši 1,4 miljonus kvarteru, nokrita 1807./09. gados uz 300.000 kvarteriem. Tikai 1810. g. Anglijai sliktas ražas dēļ nācās ievest 1½ milj. kvarterus, 1811./13. gados atkal tikai 240 — 400.000 kvarterus. 1814. g. krita Napoleons, un nu bija angļu precēm valā visa Eiropas sauszeme, bet no otras puses ieplūda arī Eiropas labība. Kviešu cena nokrita līdz 66 šilīņiem kvarterā. Angļu lordi, kuŗu rentes bija sasniegušas šausmīgu augstumu, satrūkās, tie izdabūja 1815. g. cauri likumu, kas atļāva labību ievest tikai tad, kad cena kāpa augstāk par 80 šilīņiem kvarterā = 25 zelta latiem pūrā. Tādējādi lordiem izdevās 1815.—1818. gados uzturēt augstas labības cenas. 1819.—1825. gados zem labu ražu iespaida labības ievedumi nokrita gandrīz līdz nullei, cenas nokrita uz pusi uz Eiropas sauszemes izcēlās zemkopības krīze. (Prūsijā izūtrupēja kādas 2000 muižas). Rikardo savā rakstā par zemu labības cenu iespaidu pūlas pierādīt, ka neder aizliegt vai apgrūtināt labības ievedumus. Zemkopis-uzņēmējs esot spiests maksāt augstas algas, tāpat fabrikants, peļņa esot tikai zemes īpaš-

niekiem, „landlordiem“, kuŗu „rente“ augot. Alga, procenti, rente neesot tirgus cenu cēloņi, bet gan sekas. Tādējādi maiņas cenas noteicējs — vienīgi darbs.

Rikardo pārmet Smisam, ka pēdējais neesot maiņu vērtību pareizi uztvēris. Tādā sabiedrībā, kuŗa dibinoties uz darba dalīšanu, esot pats galvenais — maiņu vērtība. Maiņu vērtība (value in exchange) svārstoties ap ražošanas izdevumiem, vismaz pie visām tām mantām, kuŗu ražošanu iespējams pēc patikas pacelt. Zelts esot 15 reizes dārgāks nekā sudrabs tāpēc, ka tā rakšana prasot 15-kārt augstākus izdevumus (tā, zināms, aplamība — šis R. teikums pierāda pilnīgu patiesās dzīves nepazīšanu).

Priekšmetu cena varot mainīties tāpēc, ka

1) viņu pašu maiņas vērtība (ražošanas izdevumi) grozījušies;

2) pārkamās mantas maiņas vērtība grozījusies.

Piemēram:

Kokvilnas cena varot celties: 1) tāpēc, ka tās ražošana palikusi dārgāka, 2) tāpēc, ka zelta un sudraba ražošana ar jaunatradumiem kļuvusi lētāka.

Tas esot tiešām noticis pēc Amerikas atrašanas.

No svara tāpēc zināt salīdzinošo maiņas vērtību (comparative value). Tikai tādas mantas tikšot laiku maiņā līdzīgi apmaiņitas, kuŗu ražošana prasot līdzīgus izdevumus — konkurence necietišot citādu virzienu. Kādas ražošanas sastāvdaļas tad nu īsti darbojas pie cenas noteikšanas? Tās ir — ražošanas izdevumi. Rikardo kritizē Smisu, ka tas vispirms noteicis darbu par vienīgo katras ražotas mantas vērtības mēra auklu, bet pēc paskaidrojās, ka sabiedrībai attīstoties nākot klāt kapitālista tiesa, kuŗa īpašumā atrodoties darba rīki un jēlvielas, tāpat zemes īpašnieks prasot savu daļu. Tiklīdz kā visa zeme pārgājusi privātīpašumā, zemes īpašnieks gribot tur plaut, kur tas neesot sējis. Mežoņu sabiedrībā, tā Smiss mācīja, tiekot mainīti divi bebrī pret vienu briedi, ja mežoni esot izdibinājuši, ka viena brieža samedīšana prasot otri tik darba, nekā bebra samedīšana. Bet civilizētā sabiedrībā, pēc Smisa, valdot 3 izdevumu katēgorijas: 1) alga, 2) kapitāla peļņa — atlīdzība uzņēmējam, 3) zemes rente. Rikardo nu piemetja, ka visas šīs katēgorijas neesot nekas cietī noteiktis, bet tās svārstoties. Ja alga ceļoties, tad uzņēmējs taču negribēšot savu peļņu ziedot, pat ne samazināt, tas uzsitīšot preču cenu. Tur nu tas allaž alošoties, jo to pašu darīšot visi citi uzņēmēji un tādējādi alga necelšoties vienā ražošanas nozarē vien, bet visās. Ap-

maiņa tā tad iznākšot tik un tā atkal pret līdzīgu darba daudzumu.

Rikardo nu uzstāda tēzi, ka neviens uzņēmējs nevarot uzsist preču cenu tad, ja kāds no ražošanas faktoriem palicis dārgāks. Ja alga augot tas esot spiests ziedot vai nu daļu no kapitāla tiesas, vai arī daļu no zemes rentes. Ne izdevumi noteicot cenu, bet cena noteicot, cik varot tikt izdots par algām, par kapitāla peļņu, par zemes renti. Tikai tad, ja ražošie spēki mainoties, tie iespaidojot cenu. Ja ievēdīšot šujmašīnas, tad gatavu drēbju cena kritīšot.

Darbs gan neesot vienīgais mantu izcelšanās avots, bet tas esot tomēr vienīgā, katras preces maiņu vērtības mēraukla. Dažādas mantas tiekot apmainītas pēc tā darba samēra, kas tajās ieguldīts.

Attiecībā uz zemes renti, Smiss esot izteicies, ka parūkas vajadzība nodrošinot zemes īpašniekiem augstāko iespējamo renti. Bet tā tas neesot vis, zemes īpašnieks iegūstot renti tikai no tā laika sprīža, kad izcēlies zemes trūkums. Jaunajās zemēs, kolonijās esot zemes tiku tikām. Zemej neesot lielāka vērtība, kā gaisam un ūdenim, t. i. tai neesot gluži nekādas vērtības. Ja kāds kolonists gribēšot iegūt renti, tad tikšot ražots uz blakus atrodošajiem zemes gabaliem. Par sevi saprotams, ka vispirms tikšot apstrādāta labākā, pirmā numura zeme. Tikai tad, ja visa pirmā numura zeme būšot izdota, laudis keršoties pie otrā numura zemes. Šī otrā numura zeme izdodot mazāk augļu uz līdzīgas zemes platības, nekā pirmā numura zeme. Pirmā numura zemes īpašnieki nu saņemšot starpību starp pirmā un otrā numura zemes ražīgumu kā tīru peļņu — zemes renti. Tas ir, ja pēc Rikardo schēmas pirmā numura zeme izdod 10 pūrus uz pūra vietas, otrā numura 8 tad zemes rente uz pirmā numura zemes iztaisīs 2 pūrus no pūra vietas. Tam līdz laudis būs piespiesti pāriet uz trešā numura zemes apstrādāšanu, tiklīdz kā visa otrā numura zeme būs izņemta, kauču arī trešā numura zemes ražīgums iztaisītu tikai vairs 6 pūri no pūra vietas. Pirmā numura zemes īpašnieku zemes rente tad jau iztaisīs četrus pūrus, otrā — 2 pūrus. Iedzīvotāju skaitam vēl vairāk pavairojoties, notiks pāreja pat uz ceturta numura apstrādāšanu, kuŗa varbūt izdēs tikai 4 pūrus no pūra vietas. Pirmā numura zeme tad dos 6 pūrus rentes, otrā — 4, trešā — 2.

Šī Rikardo zemes rentes teorija ļoti asprātīga kombinācija. Bet kritiķi, kā Rodbertuss, iebilst, ka zemes rente izceļas arī uz sliktākas zemes, tiklīdz kā visa zeme pārgājusi privātīpašumā. Rikardo

arī nav ievērojis, kādu lomu spēlē zemkopībā attālumi. Pilsētas tuvumā ceturtnā numura zeme var būt vērtīgāka, nekā kaut kur simtiem kilometru attālu guļošā pirmā numura zeme, ✓ no kurās, attāluma dēļ, nevar neko aizvest līdz pilsētai. Praksē arī zemākās auglības šķira dažādu kadastru novērtēta diezgan augstu. Vidzemes kadastrī piem. IV. numura zemes vērtība nav vis pielīdzināma nullei, kā tas būtu jādomā pēc Rikardo teorijas, bet „mucu vieta“ IV. numura zemes vērtēta uz pus dālderī, tad kad III. numura zeme vērtēta uz trīs piektdaļām, II. numura uz trīs ceturtdaļām un I. numura uz vienu veselu dālderī.

Rikardo tālāk izsakās, ka katras preces cena tiek noteikta no pēdējās visneproduktīvāki ieguldītās kapitāla daļiņas, ja šī daļiņa vēl vajadzīga visa tirgū pieprasītā preču daudzuma ražošanai. Attiecinot uz zemkopību, šis Rikardo likums tika tā saprasts, ka labības cenu nosakot ražošanas izdevumi tai zemē, kurā visdārgāk ražojot, ja vien šīs zemes labība tirgū vēl vajadzīga. Patiesībā 19. g. s. 80. un 90. gados iznāca tā, ka labības cenu noteica vislētāk ražojošās zemes. Argentīna un Rietumu Kanāda, ar to, ka tās tirgu pārplūdināja ar savu lēto labību. Un nevar nebūt teikt, ka dārgāk ražojošo zemju labība toreiz tirgū nebūtu bijusi vajadzīga: Argentīna un Kanāda neražoja vairāk kā ceturto, piekto daļu no visiem pasaules tirgū apgrozītiem kviešiem.

Kapitālu R. uzskata kā uzkrātu darbu (hoarded labour). Kapitālu tāpēc nevarot tādā mērā sadalīt, kā zemkopības ražošanas cenas sastāvdaļu (zemes renti).

Smiss apgalvojis, ka visām mantām jātopot pakāpeniski lētākām, jo tās tiekot ražotas ar aizvien mazāku darba daudzumu. Bet lietas esot pavisam otrādas: visām mantām jātop dārgākām, bet nevis tāpēc, ka kapitālisti un zemes īpašnieki ņemtu monopola cenas, bet tāpēc, ka 1) zemkopības produktu ražošana paliekot aizvien neizdevīgāka, neražīgāka, 2) ka arī rūpniecības uzņēmumos, fabrikās vēlāki kapitāla ieguldījumi atmaksājoties sliktāk kā agrākie.

Jaunās zemēs visu ražu dabū strādnieks un kapitāls. Tādējādi esot jāsaprot augstā alga, kāda tiekot maksāta jaunajās zemēs, kolonijās... Vecajās, bagātajās zemēs algas un kapitāla procentes stāvēt zemu, to tiesu zemes rente augstu. Rikardo te, acīm redzot, izdara slēdzienu pēc Anglijas piemēra:

uz Eiropas sauszemes kapitāla procentes stāvēja samērā augstu.

Svarīga un daudz iztīrāta vēl Rikardo algas fonda teorija. Strādnieku alga nevarot tikt bez kā tālāka paaugstināta tāpēc, ka katrā zemē pastāvot pie zināma saimniecības stāvokļa zināms algas fonds. Algas tiekot maksātas no uzņēmēju kapitāla... Ja strādnieku skaits augot un algas fonds palēkot tas pats, algām jāmazinoties. Paaugstināties tās varot tikai tad, ja strādnieku skaits sašļūkot. Te tad nu Rikardo piemirsis, ka kapitāliem pieaugot — un kapitāla pieaugšana notika Anglijā milzīgā mērā, vajadzētu proporcionāli (samērīgi) augt algas fondam. Bet līdz tam Rikardo, kā jau kapitālistu priekšstāvis, nav varējis vai gribējis domāt; tas uzskata algas fondu kā kaut kādu atsevišķu, par sevi stāvošu kapitāla daļu, kuŗu visai grūti pavairot.

Dabīgā alga pēc Rikardo svārstās ap strādnieka un tā ģimenes eksistences minimumu (mazākā izmaksa, kāda vajadzīga dzīvības uzturēšanai). Tiklīdz kā alga paceļas, strādnieku skaits vairojas, kāpēc alga noslīd vēl zem eksistences minimuma, līdz kuŗam tā paceļas strādnieku skaitam sašļūkot. Un šās Rikardo tēzes 45 gadus vēlāk Lasals uzbūvēja savu „dzelzs algu likumu“, pēc kuŗa pie kapitālistiskās iekārtas strādnieks pavisam nevar uzlabot savu likteni.

Rikardo uzskatāms kā noteikts tolaiku „interest of money“ (naudas, naudinieku interešu) aizstāvis, pretstatā pret Anglijā vēl valdošo „landed interest“ (zemes interešu) aizstāvjiem — landlordiem, kuŗu viņa gudrība sastāvēja maizes cenu un līdz ar to zemes rentes saskrūvēšanā. Atsaucoties uz fabriku rūpniecības augošo nozīmi. Rikardo uzsver, ka labības muižu atcelšana rūpniecības dzīvības jautājums. Augstā zemes rente, kas savienota ar augstām maizes cenām pilsētās, izsaucot augstas algas tiklab pilsētās kā uz laukiem. Ar to tiekot pavairoti ražošanas izdevumi; sekas esot grūta konkurence tirgū. Bet ja rūpniecībai nebūšot pienācīga peļņa, tā sabrukšot un raušot līdz ar sevi bezdibeni arī zemkopību un līdz ar to zemes īpašnieku zemes renti. Zemes rente varot tikt racionālā kārtā pacelta tikai ar lielāku zemkopības produktu pieprasījumu. Interesanti, ka jaunākos laikos (pēdējos 30—40 gados) Vācijā prof. Brentano ļoti noteikti nostājās uz Rikardo viedokļa polemikā pret vācu agrāriešiem.

Čartisms un mančestrieši.

Rikardo uzsāktā cīņa pret augstām labības muižām neaprima, bet palika arvienu asāka, neskatoties uz lordu pre-

testību, kuŗi valdija tiklab angļu parlamenta augšnamā kā, pateicoties novecojušamies vēlēšanu likumiem, apakšnamā. Vēlēšanas iecirkņi, proti, nebija no pat vidus laikiem grozīti. Tādējādi iznāca, ka jaunizcēlušamies rūpniecības un kalnu raktuvju apgabaliem nebija vēlēšanas tiesības (piem. lielām pilsētām, kā Mančestrei), kurpretim daudziem miestīņiem, sastāvošiem no nedaudz namiem gan, tāpēc, ka tur vidus laikos bija bijušas pilsētas. Šajos „sakrupušos miestīņos“ (rotten boroughs) piederēja vēlēšanas tiesība zemes kungiem — lordiem, kuŗi tādējādi savus jaunākos dēlus varēja iedabūt parlamentā — apakšnamā. Jaunai rūpniecībai pieaugot, ne tikai strādniecība, bet arī jaunie bagātnieki, fabrikanti sajuta šādu nebūšanu, ar kuŗu tie bija izslēgti no vēlēšanas tiesībām, par kliezdošu netaisnību. 1832. g. gan notika maza parlamenta reforma: „sakrupušiem miestīņiem“ atņēma vēlēšanas tiesību. Bet vēlēšanu likums deva vēlēšanu tiesības tikai turīgiem ļaudīm — strādnieku masas bija no tā izslēgtas. Trīsdesmitos gados pār Angliju nāca rūpniecības krīzes, no kuŗām ļoti cieta strādniecība, cieta tāpēc jo vairāk, ka agrākie liberālie nabagu pabalstu likumi 1824. g. no parlamenta bija atcelti. 1838. g. Anglijā izcēlās sevišķi liela krīze: Londonā vien bankrotēja 306 lielāki tirdzniecības nami, provincēs 781. Izcēlās darba trūkums, līdz ar to algu samazināšana un bads. Tādos apstākļos tika dibināta angļu strādnieku sabiedrība, kas 1838. g. O'Konнора vadībā uzstādīja plašas prasības: vispārējū balsu tiesību, aizklātu nobalsošanu, ikgadus vēlēšanas, dietes parlamenta locekļiem, lai nebūtu jāvēl vienīgi bagāti un turīgi ļaudis, kuŗi aļlaž nekautrējās ņemt kukulus. Tālākās prasības bija: ienākuma nodokļa atkalievēšanu (šāds nodoklis pa Napoleona kara laikiem bija pastāvējis, bet 1816. g. bagātnieku interesēs atcelts), strādnieku nastu samazināšana, 10 stundu darba laika ievēšana fabrikās. Parlaments liedzās 12. jūlijā 1839. g. ņemt pretim no 1.280.000 strādniekiem parakstīto, šīs prasības saturošo lūgumrakstu. Nu izcēlās plaši strādnieku nemieri, kuŗus visus karaspēks apspieda. 380 čartistu vadoņiem tika piespriesti cietuma sodi. 1840. g. čartistu kustība no jauna uzliesmoja, tika iesniegts parlamentam jauns, šoreiz jau no 3¹/₃ miljoniem cilvēku parakstīts, lūgumraksts, kuŗu parlaments, paļaujoties uz karaspēku, no jauna atraidīja. Tomēr angļu sabiedrībā maz pamazītēm uzausa sajēga, ka nevarēs uz visiem laikiem noturēt tautu beztiesīgā stāvoklī, negādājot par darbu un maizi. Tādējādi tad taisnī liberālie fabrikanti iesāka lielu aģitāciju „lētas maizes“, t. i. labības apsardzības muitu atcelšanai, lai no vienas puses lauztu muižniecības varu, no otras puses izsistu strād-

nieku, čartistu vadoņiem to galvenāko ieroci no rokām, reizē pamazinot darba algas. Un fabrikantiem bija nauda — tie varēja vest aģitāciju. Jau 1841. g. tie salasīja 10.000 mārciņas sterliņu, 1843. g. 50.000, 1846. g. pat 250.000. Nu tie varēja izdot, izplatīt avīzes, kuŗās aģitēja par labības muitas atcelšanu, pieņemt simtiem labi samaksātu apkārt ceļojošu runātāju, kuŗi sekmīgi konkurēja ar nesamaksātiem vai slikti samaksātiem čartistu runātājiem. Fabrikanti pirka pat namus vēlēšanu tiesības iegūšanas dēļ. Galvenais rūpnieku aģitācijas centrs bija Mančestres pilsēta, kuŗas tirdzniecības kamera ar sevišķu enerģiju uzstājās par pilnīgu brīv-tirdzniecību. Tādējādi tikšot pie lētas maizes un lētām jēlvielām un Anglijas rūpniecībai nebūšot jābaidās ne no kādas konkurences pasaules tirgū. Mančestres tirdzniecības kameras priekšgalā stāvēja Roberts Kobdens. Lordi gan sākot ļoti nikni apkaŗoja mančestriešus, kuŗiem jau piederēja daudz sēdekļi parlamentā, apakšnamā. Ministru prezidents lords Melborns tos nosauca par vistrakākiem cilvēkiem pasaulē. Bet draudošā strādnieku kustība un rūpniecības krīzes veda saprātīgākus torijus (konservatīvos) pie apdomāšanās. Agrākais torijs, sers Roberts Pils (Peel) pats nostājās liberālo prasību priekšgalā. Tas ieveda strādniecības prasīto ienākuma nodokli. Tāļāk tas 1844. g. ieveda 10½ stundu darba dienu sievietēm un jauniešiem; faktiski ar to bija panākta šāda darba dienas saīsināšana visiem strādniekiem. 1846. g. Pils izveda parlamenta apakšnamā ar 337 pret 240 balsīm labības muitu atcelšanas likumu, atstājot līdz 1849. g. vēl reģistrācijas nodokli — vienu šiliņu no kvartera. Lordu nams gan sākot gribēja pretoties, bet kad Pils, kas tagad vadīja apakšnamu, tam piedraudēja izdarīt „lordu izbīdīšanu“ t. i. dažu simtu jaunu lordu iecelšanu (uz ko valdībai bija tiesība) tad hercogs Velingtons uzstājās par labības muitas atcelšanu. Īsi pēc šīs atcelšanas krita arī apsardzības muitas uz vilnu, liniem, kokvilnu. Citas apsardzības muitas tika uz pusi pazeminātas. Tāļāk tika atļauts izvest mašīnas, sevišķi arī tekstilrūpniecības mašīnas, kas agrāk bija pie nāves soda aizliegts, lai neizceltos citās zemēs spēcīga tekstilrūpniecība. Mančestres pilsēta piesprieda Kobdenam par tā laimīgo aģitāciju 170.000 mārciņas lielu gadaalgu. Mančestrieši — pilnīgas brīv-tirdzniecības un „brīvās konkurences“ ļaudis nu ietika valdībā un spieda parlamentu izvest cauri arvienu pilnīgāku brīv-tirdzniecību: 1853. g. liberālais ministru prezidents Gladstons atcēla muitas arī uz dzijām, atstājot uz gataviem rūpniecības izstrādājumiem vēl 10—15 proc. muitas. Bet drīz tās atcēla. Anglija izvērtās par pilnīgu brīv-tirdzniecības zemi. Brīv-tirdzniecības ievēšanai bija svētīgas saimnieciskas sekas, kuŗas

gan vairāk stāvēja sakarā ar tolaik visās zemēs uzsāktām dzelzceļu būvēm, nekā ar brīvirdzniecību kā tādu. Anglija, proti, pārdeva uz visām zemēm dzelzceļu materiālus un mašīnas. No 1846. g. līdz 1857. g. pavairojās Anglijas izvedumi no 45 uz 126 milj. mārciņu. Labības ievedumi arī gan pieauga no 3½ uz 19 milj. mārciņu. Bet bezdarbs bija mitējies, visur bija nomanāma lieliska rūpniecības uzplaukšana, līdz ar to uzlabojās strādnieku stāvoklis. Tādējādi tad saprotams, ka 1848. g. revolūcija, kas saviļņoja visu Vakara un Vidus Eiropu, pagāja Anglijai gandrīz nemanīta garām. Gan 1848. g. čartisti vēl reiz iesniedza parlamentam lūgumu ar 5½ miljoniem parakstu, bet čartistu vadonis O'Konnors uzstājās „tikai“ par mēreniem līdzekļiem, un līdz ar to šī, sākot tik lieliskā, kustība sabruka. Ideālists O'Konnors nobeidzās ārprātīgo namā un uzvaru svinēja bagātie fabrikanti — praktiķi.

Fridrichs Lists.

Lists pirmais ievērojamais vācu tautsaimnieks. Dzimis 1789. g. Virtembergā, amatnieka dēls, bija visupirms skrivers, tad klausījās tautsaimniecības priekšlasījumus Tībingā un tika 1817. g. no labvēlīga ministra Vangenheima iecelts turpat par profesoru. Lists uzstājās ļoti stingri kādā nodibinātā laikrakstā pret ierēdņu korupciju (izvirtību, kukuļniecību) Virtembergā, prasīja pēc reformām tirdzniecībā, sevišķi iekšējo muitu atcelšanu. Ar to tas ieguva sev daudz ienaidniekus izvirtušās nespējīgās ierēdniecības vidū. Lista ienaidnieki panāca, ka Listu netikvien atcēla no amata, bet vēl par valsts ierēdņa disciplīnas neievērošanu notiesāja uz 10 mēnešiem cietumā! No cietuma glābdamies, tas aizbēga uz Elzasu, pēc tam uz Ameriku, nopirka pie Harrisburgas Pensilvānijā kādu fermu. Iepazinies ar amerikāņu tautsaimniecību, tas sarakstīja un izdeva 1827. g. angļu valodā rakstu par galveniem virzieniem (līnijām) tautsaimniecībā. L. uzstājās jau šai rakstā par nacionālu tautsaimniecību; L. iespaidojis vēlāk pazīstamo amerikāņu oikonomistu Kereju (Carev), kas būdams 4 gadus jaunāks par Listu, izvērties, kā rādās, zem L. iespaيدا, no agrākā brīvirdzniecības piekritēja par apsardzības muitu cildinātāju. Uz Listu darījusi lielu iespaidu Amerikas tirdzniecības politika. Brīvības kara laikā (no 1776.—1783. g.) iekšējā rūpniecība uzplauka, jo tai nebij jākonkurē ar lētajām Anglijas precēm. No 1783.—1789. g. tā panīka, jo ievedumi no Anglijas bija atļauti. 1789. g. nu tika izdarīta muitu tarifa revīzija, tika ieviestas mērenas muitas. Jau 1791. g. prezidents Vašingtons varēja paziņot amerikāņu kongresam, ka amerikāņu pašu manufaktūras

uzplaukšot. Vašingtons pats ģērbās iekšzemes vilnas (tūka) uzvalkā, lai citiem dotu priekšzīmi. 1804. g. ieveduitas noteica uz 15% no ievedamo preču vērtības. 1814. g., pēc kara ar Angliju muitas paaugstināja uz 30%, kas deva amerikāņu rūpniecībai iespēju ātri attīstīties. Savienoto valstu dienvidus daļas plantāžnieki bija brivtirdzniecības aizstāvji, jo tiem bija no svara lētas rūpniecības preces. Jaun-Anglijas valstu rūpnieki turpretim enerģiski nostājās par apsardzības muižām. Lists uzgāja savas fermas tuvumā ogļu slāņus, sastādīja ar dažiem citiem kopā akciju sabiedrību to izmantošanai un palika par turīgu vīru. Ilgojoties pēc tēvijas, tas panāca, ka to iecēla 1833. g. Leipcīgā par amerikāņu konsulu, pēc tam, kad Virtenbergas valdības vīriem, kas Listu vēl arvienu nāvīgi ienida, dēļ to korupcijas apkaŗošanas, bija izdevies izgāzt cauri tā kandidatūru Hamburgā. Leipcīgā Lists ļoti sparīgi uzstājās par otru dzelzceļu būvi: tas bija mācījies Amerikā pazīt dzelzceļu nozīmi un nu sastādīja lielus izbūves plānus nākamam Vācijas dzelzceļu tīklam. Tam izdevās nodibināt akciju sabiedrību Leipcigas-Drezdenes dzelzceļu būvei. — Bet drīz šī dzelzceļu valde Listu „izkantēja“ ārā: tai bija Lists nepatīkams kā spējīgs kritiķis. Nozaudējis caur kādu bankas bankrotu Amerikā savu mantu, tas nodarbojās ar rakstniecību, izdeva 1840. g. savu lielo darbu par „nacionālo tautsaimniecības sistēmu“. Atraidīts no visām toreizējām nespējīgām Vācijas valdībām, tas krita trūkumā un nobeidza savu dzīvību ar pašnāvību 1846. g. Kufsteinā. Vēlāk — par vēlu to cildināja kā vācu muitas savienības (Zollverein) garīgo tēvu, cēlu, nesavtīgu raksturu un ievērojamāko vācu oikonomistu...

Lists māca, ka būvtirdzniecība ignorējot tautu. Esot rupjš materiālisms, tautas bagātību noteikt mēchaniskā darbā. Pēc Smisa teorijas iznākot, ka cūku audzētājs esot ražīgs strādnieks, cilvēku audzinātājs ne. Tāpat aptiekara mācekļis, kas izgatavo zāles, ražīgs, jo tas ražo materiālas vērtības; ārsts, kas recepti parakstījis, ne. Jāievērojot, ka katrs viens esot mirstīgs, tauta nemirstīga, tāpēc tad jāgādādot arī par nākamām paaudzēm. Valsts uzdevums esot gādāt par tiesu un taisnību, iekšēju drošību, tikumību un izglītību. Pret Smisu un Rikardo Lists griežas vēl ar aizrādījumu, ka to preču izmaiņas teorija tautu starpā esot kļūdaina, tie piešķirot pārāk augstu vērtību tiešai peļņai. Esot jau taisnība, ka ar svešu produktu izslēgšanu valsts zaudēšot to procentu, par cik kādas preces ražošana iekšzemē dārgāka. Bet iekšzemē tikšot attīstīti ražīgie spēki. Šo ražīgo, ražotāju spēku attīstīšana esot īstais valsts vīru uzde-

vums. Izcelšoties pašu rūpniecība, kas savu apkārtni apaugļošot. Iekšējo rūpniecības — tirdzniecības apmaiņu neatsverot nekāda ārējā tirdzniecība. Tikai pašas zemes rūpniecība varot izmantot visas tēvzemes iekšienē guļošās mantas. Jāievedot tāpēc pārejas — audzināšanas muitas. Vācija esot ogļu bagātības ziņā Anglijai pakal, tāpat dzelzs un tekstilrūpniecībā. Tiešām, Vācija nevarēja pat vēl 1878. g., kad Bismarks ieveda apsardzības muitu tarifu, ar Angliju konkurēt. Vācijas primās fabrikas lietoja angļu ogles un dzelzi. Tikai kad vācu atsevišķās valstis noslēdza savā starpā muitas ūniju, „Deutscher Zollverein“ 1833. g., radās pašā Vācijā lielākā dzelzs rūpniecība. Lai Listu saprastu, jāzin, ka pēc Napoleona kariem Vācijā valdīja brīvtirdzniecības teorija. Vācu teorētiķi pielaida vienīgi t. s. „retorzijas“ muitas, t. i. atmaksas, „atgrūšanas“, atspīēšanas muitas pret kādu svešu valsti, kura turējās pie apsardzības muitu politikas. Bet Vācijas praksē pastāvēja 35 atsevišķo valstu starpā muitas. Ne augstas, bet liela daļa valstu, kā Prūsija, tomēr ņēma 10%. Lists jau 1819. g. bija redīgējis kādas vācu fabrikantu grupas lūgumu iekšējās muitas atsevišķo vācu valstu starpā atcelt. Prūsija pirmā piespieda dažas mazākās valstis ieiet ar to muitas ūnijā — „Zollverein“ pie kam tad tika atstātas nelielas robežu muitas pret ārvalstīm, kas nebija ūnijā. Lists bija karstākais šīs muitas ūnijas cildinātājs; uzsvēra tikai, ka pret Angliju jāpiekopjot pārejas — apsardzības muitu sistēma. Aizrādīja, ka zemkopības valstis zemkopības produktiem maza cena, tāpēc, ka tirgus tālu. Taisni rūpniecības valstī arī zemkopim būšot labāka peļņa. Sēvišķi zemkopības blakus produkti, kā gaļa, sviests, piens, olas, sakņu augi, augļi nevarot tikt tālu transportēti. Tiešām, Lista laikā šo produktu pārvadāšana pa tālākiem ceļiem vēl nebij iespējama. Tagad jau nu gan kā gaļu, sviestu ved no Australijas un Arģentinas uz Eiropu kuģos ar atvēsināšanas, iesaldēšanas ietaisēm. Bet ar to, zināms, pārvadāšana sadārdzinās, nereti cieš arī kvalitāte (labums). Nav ko šaubīties, ka arī tagad pārdošana tuvumā zemkopim visu noderīgākā. Baltijā priekškaŗa laikā zemkopība arī sāka uzplaukt, kad radās sviesta tirgus Pēterpilī, turienes rūpniecībai uzplaukstot. Lists aizrāda, ka Amerika dibinot pilsētas mūža mežos, ar ko tad zemkopjiem, kas tajās apmetoties, esot tūlīn tirgus durvju priekšā.

Nevar arī liegt, ka tīras zemkopības valstis noder rūpniecības valstīm kā izmantošanas objekti. Tā tas bija priekš pasaules kaŗa ne tikai ar Arģentīnu, Kanādu, Austrāliju, Dienvidu Afriku, bet arī ar Bulgāriju, Serbiju, Rumāniju, Turciju,

Indiju, Ķīnu. Dānija pirms kara nebija bagāta valsts. Pasaules karā gan neitrālas zemkopības valstis ar augstām cenām milzīgi pelnīja, dzēsa pa labai daļai savus parādus Eiropai. Lista laikā vispār uz Eiropas sauszemes visus interesēja cīņa starp brīvirdzniecības un apsardzības muitu piekritējiem. Francijā Sejs (Say) izteicās, ka tirdzniecības brīvība varot pastāvēt tikai universālā republikā. Krievijā ķeizara Nikolaja I. visuvarenais finansu ministrs grāfs Kankrins bija stingrs apsardzības muitu piekritējs un valsts sociālists. Brīvirdzniecības idejas Krievijā uzvarēja pēc Krimas kara, kad tika ieviests zemu muiņu tarīfs — jauns apsardzības muitu posms iesākās apmēram ar 1890. g.

Kerejs (Carey).

Vienā laikā ar Listu sāka Amerikā darboties tautsaimniecības teorijā Kerejs. Dzimis 1793. g., miris lielā vecumā 1879. g. Jaunībā bijis brīvirdzniecības aizstāvis, pēc noteikts apsardzības muitas cildinātājs. Izdevis 3 sējumu biezu darbu par tautsaimniecības pamata mācībām (Principles of political economy) 1837.—1840. gados īsi priekš Lista; otru un galveno, arī 3 sējumu biezu darbu par sociālo zinātņu pamata mācībām (principles of social sciences) 1858.—1860. gados. Šajā beidzamā darbā tas atkal attālinās no Lista. Kerejs nācis tautsaimniecībā sevišķi pazīstams mazāk kā apsardzības muitu cildinātājs, bet galvenā kārtā kā pretinieks Rikardo teorijām par zemes rentes izcelšanos un par produkcijas (ražošanas) izdevumu lomu, kā cenu noteicējiem. Kerejs visupirms uzstāda tēzi, ka bagātība esot vara (valdība) pār dabu. Vērtība — pārvaramā pretestībā, kura, pēc Kereja domām, jāuzvar, ja grib iegūt kādu vēlamu vērtību, vērtīgu priekšmetu. Bagātība pastāvīgi pieaugot; līdz ar to kļūst katras preces maiņu vērtība, jo cilvēks iemācoties (turoties pie oikonomiskā principa) iegūt dabas dāvanas ar arvienu mazāk darba.

Pāreja no akmens cirvja uz dzelzs un tērauda cirvi nozīmējot darba ražīguma pieaugšanu, tāpat pāreja no stopa un bultas izlietošanas uz šautenes, svina un biszāļu lietošanu. Ar tērauda cirvi vieglāk uzcirst namu nekā ar akmens cirvi, ar šauteni vieglāk samedīt zvēru, nekā ar stopu. Tātad kultūrai attīstoties, cenām par viena un tā paša priekšmeta iegūšanu jākrīt. Tādējādi tad katra priekšmeta vērtību tautsaimniecībā noteicēt nevis ražošanas (produkcijas) izdevumi pagātnē, kā Rikardo domājis, bet gan reprodukcijai.

ja s i z d e v u m i, t. i. tie izdevumi, kādi rastos, šo pašu priekšmetu no jauna izgatavojot, piem jaunu namu uzbūvējot. Arī zemes īpašums esot no cilvēka radīts, jo pie liduma lišana, zemes meliorācijas, grāvju rakšanas, ēku būves, ceļu taisīšanas u. t. t. jāpieliekot ļoti lielas pūles. Veco kultūras zemju iemītnieki to vairs nesaprotot. Ja Anglijas zemes rente iztaisot 48 miljonus mārciņu, pati zemes vērtība (renti ar 4 proc. kapitālizējot) 1200 miljonus, tad tagadējie oikonomisti vairs neiedomājoties, ka šāda vērtība nozīmējot 24 miljonus darba gadus (ja 1 gada darbinieka darbu vērtē uz 50 angļu mārciņām — 1.250 zelta latiem). Bet patiesībā izejot pat vēl vairāk darba. Amerikā tiekot fermas parasti pirktas par meliorācijas vērtību, pie kam grūtais dabs, kā liduma lišana, дренаža, ceļu taisīšana paliekot nesamaksāts. Tā tad zemes īpašums esot tikai sevišķs kapitāla veids: agrāk zemē ieguldīts darbs. Par to tad zemes īpašniekiem pienākoties atlīdzība. Nevarot būt runa par sabiedrības izmantošanu ar zemes īpašumu... Zeme izdodot arvienu vairāk augļu no apstrādājamās vienības (tas nu taisni priekš Amerikas nepareizi: amerikānietis izsūc zemi), visauglīgākās zemes vēl guļot pilnīgi neizstrādātas. Viena pati Orinoko upes leja varētu uzturēt visus pasaules iemītniekus (Kerejs — slikts rēķinātājs un pavisam pats nepazīst Orinoko leju). Kapitāla procents, tiklab kā zemes rente, pastāvīgi kritot. Kapitāla procents nokritis no 30 proc. agrākos laikos (kad? romiešu laikos maksāja 10—12 proc.) uz 5,4 un pat 3 procentiem. Zemes rente kritusi uz $\frac{1}{5}$. Tā tad, pārdodot ražojumus tirgū, to darba tiesa pastāvīgi augot, kapitāla un rentes tiesa kritot... Visu šķiru intereses atrodoties vispilnīgākā harmonijā. Bet nepieciešamiesot gan, lai patērētājs dzīvotu ražotāja tuvumā. Tāpēc ražotājs jāšargā no ārzemju konkurences ar muitām.

Kerejs uzstājās stingri pret labības izvešanu. Ar to ejot bojā stādu barības vielas, to mēslošanas vērtība, tas esot ražīga, ražotāja spēka zaudējums. Zemnieks pārdodot līdz ar graudiem arī zemi. Acumirkļīgais labums ar brīvirdzniecību tāpēc esot maldīgs. Preču apmaiņa esot savienota ar transporta nodokli!

Pret Rikardo zemes rentes teoriju iebilst Kerejs, ka nesot pareizi, ka cilvēks visupirms ķeroties pie labākās zemes apstrādāšanas. Pavisam otrādi: Amerikas piemērs rādot, ka jaunie kolonisti visupirms apstrādājot slikto zemi tāpēc, ka tā vieglāka, vieglāk apstrādājama. Tikai ar laiku tie pārejot uz labākās, bet reizē smagākās zemes apstrādāšanu, kur jāpieliekot daudz pūles, jā-

rokot grāvji u. t. t. Rikardo apkarot vajadzēja Kerejam tāpēc, lai pierādītu, ka istās zemes rentes nemaz nav.

Visa Kereja teorija dibināta uz piedzīvojumiem Amerikā. Vēstures Kerejs tiklab kā nepazīst. Tas nezina, vai negrib zināt par Eiropas un Azijas zemkopju izmantošanu, verdzību. Pat tā teorijā, ka Amerikā kolonists apstrādājot visupirms slīktāko, vieglāko zemi, ir tikai daļa patiesības. To kolonists dara tur, kur vieglā zeme bagāta ar humusu, kur tādējādi zemkopis vismaz pirmos gados ieguva ar vieglāku darbu tikpat bagātas ražas, kā labajā, bet smagā māla zemē. Bet kolidz vieglā zeme bija izsūkta, zemkopis bija spiests ņemt apstrādāšanā smago zemi.

Kerejs, kā tas pēc visa augšā sacītā noprotams, ir sīvs Maltusa teorijas pretinieks, aizrāda, ka visu auglīgākās zemes pasaulē vēl nemaz neesot ņemtas apstrādāšanā. Protams, ka ar šādu aizrādījumu nav sagāzta Maltusa teorija kā tāda, bet tikai atbīdīta uz priekšdienām visu pasauli kopā saņemot. — Priekš atsevišķām zemēm, kā Ķīnas, Japānas, tai arī tagad jau liela nozīme.

Amerikā Kereja teorijai bijis liels iespaids, tā noderēja Amerikas valsts vīriem par attaisnošanos pie pastāvīgās muižu paaugstināšanas, kādu tie piekopa sevišķi no 1861. g. — pilsoņu karu sākot, kad Amerikas valstij vajadzēja kara izdevumu un pēc kara parādu procentu segšanai arvienu lielāku ieņēmumu.

Optimisti. Bastiats.

Reizē ar mančestriešiem Anglijā, kas tur panāca Smisa mācību uzvaru ar pilnas brīvīdzniecības izvešanu, arī Francijā pacēlās optimistiski oikonomisti, kuŗi no brīvīdzniecības un brīvās konkurences sagaidīja visu labu. Šo brīvīdznieku-optimistu galvenais priekšstāvis Francijā — Bastiats. B. izdeva 1850. g. grāmatu „*Harmonies économique*“, kurā tas vēl pārtrumpē Kereja optimismu. Tikai B. sagaida tautsaimniecības uzplaukšanu no citāda virziena, no brīvīdzniecības. Pēc B. domām, vēl bezgala daudz materiāla un spēka par brīvu dabūjami! Vērtība svārstoties ap *d a r b a c e n u*, samaksāti tirgū tiekot tikai darba izdevumi! Ražīgie dabas spēki nākot cilvēkam pilnīgi par brīvu palīgā. Īpašums esot taisns. Īpašuma dališana, atņemšana, ko prasot sociālisti, būtu laupīšana, īpašnieku darba augļu atņemšana citiem par labu. Tas, ko komūnistu vēloties: taisnīgu atalgojumu, esot jau visupilnīgākā kārtā sasniegts. Citiem vārdiem: Bastiats ņemas tautsaimniecībā atjaunot slavenā filosofa Leibnica mācību, ka mēs jau dzīvojot labākajā no visām iespējamām pasaulēm.

Lai cilvēku piedabūtu pie darba, vajagot tam rādīt kā algu īpašuma iegūšanas iespējamību! Jo vairāk privātipašuma, jo vairāk bagātības. Agrāk esot valdījusi vispārīga nabadzība, tagad valdot vispārīga bagātība. B. pūlas attaisnot pilnīgu mantošanas tiesību, kapitāla procentu, zemes renti. Tie nebūt nestāvot komūnismam ceļā. Lai tikai katrs pūloties tikt pie turības! Mantošanas tiesība attaisnojāma tādējādi, ka katram taču vajagot piederēt tiesībai atstāt savu roku darbu pilnīgi neaizkartu saviem bērniem vai citiem, kam vienas vēlas! Sociālisti maldoties, ka kapitāla procents un zemes rente nozīmējot darba izmantošanu. Tie tikai nozīmējot atlīdzību par agrāk pastrādātu darbu. Klasiskiem oikonomistiem esot netaisnība, ja tie mācot, ka zemes rente esot maksa par neizpostāmiem, pirmatnējiem dabas spēkiem. Tā tas nebūt neesot. Tā esot tikai taisna atmaksa par zemē ieguldīto, uzkrāto darba spēku. Dabas spēki: saule, lietus tik un tā darbojoties par velti. Tiklīdz kur kāds par zemes un kapitāla lietošanu gribēšot ņemt peļņu, stāšoties konkurence darbā, nositīšot kapitāla procentu un zemes renti. Cilvēks varot dzīvot no 3 šefeliem labības gadā. Bet to ražošana nemaksājot vis vesela gada darbu, bet tikai 21—24 darba dienas. (B. tikai piemirst, ka strādnieka cilvēkam jāuztur arī ģimene, ja negrib, ka cilvēce izmirst, ka vajadzīgs tālāk apģērbs un pajumts, un ka cauru gadu nevar pie labības apkopšanas darboties, bet tikai vasarā). Kapitāla procents slidot pastāvīgi uz leju, līdz ar to augot strādnieka peļņa. Caur brīvo konkurenci tiekot panākts, ka visas zemes mainot savus produktus pēc ieguldītā darba daudzuma. Tā tad vienīgā gudriba, kas katram jāzin: „laisser faire, laisser passer“ (laujiet darīt, laujiet notikt).

Šis Bastiata optimisms izplatījās pie visiem franču un vācu pilsoniskiem oikonomistiem. Francijā Bastiatam līdzīgi optimisti sagrāba savās rokās it visus augstskolu tausaimniecības zinātņu mācības katēdrus, pat zinātņu akadēmiju (Leroā Boližē. Levasērs u. c.) un nelaida nevienu, kas nebija to mācību aklis piekritējs, tikt pie zinātniskās karjeras. Vācijā šis optimisma mācības cildināja un izplatīja liberālie avižnieki zem kādas sevišķas pseido zinātniskas „tautsaimnieku“ skolas iespaida. Šī skola vai ik gadus noturēja kongresus, kuros cildināja brīvirdzniecību, brīvo saimniecību un nosunīja strādnieku prasības. Galvenais šo optimistu priekšstāvis Prinze-Smiss, Bastiata darbu tulkotājs. Šiem optimistiem bija iespaids uz valsts viru, kā Delbrika politiku. 60-os gados tie panāca apsardzības muižu apturēšanu un grozišanu brīvirdzniecībai par labu. Vācijā Bastiata mācības ap 1862./64 g. tik

pilnīga satrieca sociālists Lasals, ka gandrīz neviens augstskolas skolotājs tās vairs neiedrošinājās aizstāvēt. Vācu augstskolu tautsaimniecības profesori nodibināja 1872. g. sabiedrību „Verein für Socialpolitik“, kurās pirmā gada sapulcē tie konstatēja, ka visas līdzšinējās tautsaimniecības mācības esot tiklab kā izbankrotējušas, jāstājoties nopietnī piejauņiem pētījumiem. Liberālie tautsaimnieki — neprofessori par to profesoriem nikni uzbruka, nosauca tos par katēdra-sociālistiem, kaut gan tie savās mācībās stāvēja sociālistiem tikpat skeptiski kritiski pretim, kā liberāliem optimistiem.

Sismondi.

Francijā izcēlās vēl agrāk nekā citās zemēs Ādama Smisa un angļu „klasiskās“ skolas kritika. Pirmais ievērojamais kritiķis ir šveicietis Sismondi, kurš 1819. g. izdeva darbu „Nouveaux principes d'économie politique“ (Jauna tautsaimniecības pamatu mācība); 2. izdevums 1827. g. Sismondi uzskatāms kā sociālpolit'kas un valsts sociālisma tēvs. S. aizrāda, ka tirgoņu mantkārība pati sev rīkstes griežot. No Anglijas pēc Napoleona gāšanas plūdušas uz Eiropas sauszemi dažnedažādas tur pa kara laiku uzkrātas mantas: manufaktūra, kafija, cukurs, kokvilnas dzijas, vīns, degvīns. Bet sauszemes valstīm nebijis ko pretim dot. Zelts un sudrabs bij's izsīcis un labības Anglija neņēmusi, to tā centusies ar savām augstām muitām izslēgt. Tādējādi tad 1814. g. pēc miera noslēgšanas uz augšu sadzītās tirgus cenas par dažādām Anglijā uzkrātām precēm ātri atkal nokritušas zem agrākā līmeņa. Sekas bijušas, ka 1816. g. izcēlusies asa krīze: daudzi tirdznieki nobankrotējuši; angļu preces kļuvušas Holandijā, uz kurieni tās bija izvestas lielā daudzumā, par pus lētāk pārdotas nekā pašā Anglijā. Tādējādi ar krīzi Anglijā izcēlies darba trūkums, notikušas daudz slepkavības, zādzības, aplaupīšanas. Otrā krīze iestājusies 1825. g.

Smisa mācībi, ka pie piedāvājuma pārākuma cenaskritot, bet drīzi atkal izlīdzinoties, esot nepareiza. S. neesot paredzējis pārāk produkcijas krīzes, kādas faktiski iestājušas. Tautsaimniecības uzdevums esot, nevis mācīt bagātību saraušanu, bet visu cilvēku, visu lielāko iespējamo līdzdalību pie baudas! Plašās masas, lūk, dzīvojot trūkumā. Valdot mamonisms. Cilvēks tiekot uzskatīts tikai kā līdzeklis un ierocis. Faktiski esot atjaunota tā pati vecā verdzība. Tautsaimniecībai vajadzētu būt ētiskai zinātnei, kristīgai zinātnei. To

varot panākt tikai ar Smisa noliegto valsts iejaukšanos. Darbs esot vienīgais bagātības avots, taupība — līdzeklis to uzturēt. Bet Smisa valstī strādniekiem tiekot ņemta iespēja taupīt. Tāpēc valstij jānākot palīgā. Smisa cild'nātai cunftu atcelšanai un zemes sadalīšanai esot savas jaunās puses, zemes gabaliem esot jābūt tik lieliem, ka tie varot īpašnieku uzturēt. Arodnieciskā brīvība esot fabriku rūpniecības izcēlēja. Ar darba dalīšanu un mašīnām tiekot panākts, ka 1) mazie uzņēmēji un strādnieki tiekot izmantoti, 2) izplatoties bankrotu epidēmija, vājākie uzņēmēji tiekot izkonkurēti. Rūpniecība esot asiņains kaujas lauks. Tekstilrūpniecībā, vērpšanā un aušanā lielrūpniecība jau esot uzvarējusi: mazie meistari esot izputināti. Arī zemnieki, pārejot lielīpašnieku varā, paliekot par rokpelņiem. Vidus laiki bijuši labāki laiki: amatnieks — meistars bijis pats savu darba rīku īpašnieks. Zemnieks gan nebijis zemes īpašnieks, bet tas nevarējis arī palikt bez maizes un darba, kā allaž strādnieks. Fabriku rūpniecība esot radījusi jaunu feodālismu, bet bez agrākā patriarhālisma (tēvišķas gādības par visiem). Maltusam un Rikardo neesot taisnība, ka vienīgi iedzīvotāju vairošanās vainojama par nabadzības izcelšanos — šai mācībai esot tikai daļa taisnības. Par pierādījumu noderot, ka vēl nekur neesot visā zemē kultūra. Zemes kungiem tas bijis vienaldzīgi, tie meklējuši tikai savu labumu. Audzējuši to, kas labāki ticis samaksāts — aitas (vilnu) cilvēku vietā. Cilvēku vairošanās esot ierobežota ar cilvēku prātu (gribu). Agrāk, vidus laikos, amatnieka kā zemnieka dēls precējušies tikai tad, kad varējuši uzturēt ģimeni, dibināt jaunu saimniecību. Tāpat darot vēl tagad izglītotie. Agrāk tāpēc nebijis pārlicīga iedzīvotāju skaita, tagad gan (tur nu S. netaisnība, taisni vidus laikos allaž iedzīvotāju skaits bija stipri audzis un tika samazināts caur karu, mēri, badu). Strādnieks nekādi nevarot savu ģimeni piemērot darba daudzumam. Pastāvīgi nākot darbā jaunas mašīnas, kuŗu dēļ daļa strādnieku paliekot lieki, tiekot izmesti no fabrikām. Katra jauna mašīna nositot strādniekus, nositot darba algu. Tādējādi tehnikas progress izvēršoties par lāstu. Cenas krītot aritmētiskā progresijā, pieprasījums pēc strādniekiem ģeometriskā, veikalnieki ražojot tirgum. Tie nekad nezinot, cik varēšot pārdot. Tāpēc tad ceļoties tirdzniecības — preču pārprodukcijas krīzes. Agrākais amatnieks ražojis tikai uz pasūtījumiem. Fabriku kungi ražojot ne tāpēc, ka daudz pieprasījumu, bet tāpēc, ka darba spēks lēts, cerēdami taču ko pārdot. Kapitālists dzīvojot no darba virsražīguma, ņemot dalību pie darba ienākuma. Tomēr Sis-

mondis necinās pret kapitāla procentiem un zemes renti kā tādu, bet tikai pret procentu un rentes pārmēru. Tas pat slavē zemes īpašumu un mazo zemnieku saimniecības. Lielās saimniecības dodot gan vairāk peļņa s. Bet kapitāla procents un rente sarītot viena rokās. Tāpēc esot jāvēlas zemes sadalīšana, bet tikai līdz eksistences minimumam. S. nosoda angļu lordu latifundijas (lielīpašumus). Personīgs īpašums esot jāciena, bet, ievēdot darba takses, jācenšoties panākt solidaritāti (interesu kopība) starp lauku un pilsētu iedzīvotājiem. Tāpēc esot nepielaižami, ka strādnieki tiekot slimības un vecuma nespēka gadījumos kā veca dzelzs uz ielas izsviesti. Pie feodālās sistēmas gan pastāvējusi dzimtbūšana, bet par slimniekiem un nespējniekiem ticis gādāts. Tāpēc esot jāievēd nabagu nodoklis (nodoklis par labu nabagiem), kas ņemams tikai no fabrikantiem. Ar šādu nodokli tikšot vēl sasniegts tas labums, ka fabrikanti nepatērēšot tik ātri strādnieku darba spēju un veselību, lai tiem nebūtu jāgādā par pārāk lielu baru nespējnieku. Fabrikanti tad došot lielākas algas un sargāšoties no pārspekulēšanās...

S. mācībām bijis iespaids uz Frankfurtes parlamenta darbinieku lēmumiem 1848. g.: šis parlaments nosprieda, ka fabrikantiem jāgādā par savu strādnieku apdrošināšanu slimības un vecuma nespēka gadījumos.

Franču sociālisti Babēfs, Sen Simons.

No franču sociālistiem vispirms minams Gracchus Babēfs (Babeuf) lielās franču revolūcijas laikā. B. gribēja ar varu, izceļot dumpi, panākt savas sistēmas izvešanu un mira līdz ar saviem piekritējiem 1797. g. zem giljotīnas. B. prasa patiesu vienlīdzību mantas izdalīšanas ziņā; vienlīdzībai tiesas priekšā neesot nozīmes. Nevienam neesot tiesība baudīt vairāk kā citiem, katram esot tiesība tikt laimīgam, bet arī pienākums strādāt darbu, kuŗam jābūt ar likumu regulētam. Centrālās varas pienākums — piešķirt katram piemērigu darbu un amatu; gādāt par 1) mēbelētu istabu, 2) nacionālkoštinu — labāku svētdienām, vienkāršu darba dienās, 3) pietiekošu majzes, gaļas, vīna u. t. t. rāciju, par siltumu ziemā, gaismu, par ārstu u. t. t. Rācija visiem vienāda. Visi iedalās pēc arodiem; ievēlēts priekšnieks vada darbus un izdala ražojumus. Pāri par arodu priekšniekiem stāv draudžu priekšnieki; visbeidzot nāk augstākā valde. Pēdējā izlīdzina ražojumus, izrēķina un piešķir rāciju. No kopražas tā atvelk 1) desmito — kara

spēkam un neražai, 2) daļu izmaiņai ar ārzemēm. Privāta tirdzniecība aizliegta, naudas nevajāga. Māksla un zinātne samazināta līdz minimumam. Audzināšana visiem vienlīdzīga, uz garīgām dāvanām nav jāliek svars (tā tad iznākums būtu — lopīņu valsts).

No franču varas vīriem lielās revolūcijas laikā Robespjers bija sociālists, bet ļoti neskaidra galva: vienīgais, kas no tā runām redzams, ir prasība, ka visiem jādabū darbs un maize un ka mantošanas tiesība aprobežojama. Sen Žists bija komūnists, Marats savā avīzē apkarēja augstās maizes cenas, dziļāku tautsaimniecisku ieskatu, tautsaimnieciskas programmas arī tam nebij.

Ievērojams teorētiskis ir grāfs Sen Simons, 1760. g. dzimis, cēlies no bagātas ģimenes, labi audzināts. Iededzās priekš tautas brīvības idejas, ņēma dalību Amerikas brīvības karā, tad nodarbojās dažādiem lieliem plāniem. Revolūcijas laikā nozaudējis mantu, tas ieņēma zemāka ierēdņa vietu 1790.—97. gados, pēc atdabūj's daļu mantas, daudz ceļoja un studēja tautsaimniecību. Mantu patērējis, tas atkal nogrima nabadzībā. Galvenie darbi divi: 1) 1814. g. izdots darbs par Eiropas sabiedrības reorganizāciju, 2) jaunā kristīgā ticība, 1825. g. Sen Simons sociālaristokrāts: labākiem un spējīgākiem jāvalda, t. i. nevis muižniecībai, bet spējīgākiem zemkopjiem, rūpniekiem, tirdzniekiem. Nebūtu nelaime, ja Francijā nozustu 3000 personas no karaļa galma, augstās muižniecības un garīdzniecības, ja tikai paliekot dzīvi 3000 zinātnieki un rūpnieki. Agrāk valdošo aristokrātiju apkarojot vidus šķiras advokāti, žurnālisti, bet šo pēdējo īstais nolūks esot tikai izdabūt aristokrātiju no valsts vietām, lai paši tajās ciešāki nosēstos. Bet valdība pienākoties spējīgākiem, sevišķi rūpniekiem. Savā pēdējā darbā S. S. uzsver, ka kristīgas ticības pamata princips esot, lai cilvēki dzīvotu savā starpā kā brāļi. Izteiciens „mana valstība nav šīs pasaules valstība“ bijusi kļūda; jādibinot jauna reliģija, kurā lai turētu cieņā i garīgās, i materiālās vajadzības. Sen Simona mācības izplatījās sevišķi ar diviem tā ievērojamiem skolniekiem-piekritējiem, Bazāru un Anfantēnu. Bazārs izdeva divus sējumus biezu darbu par Sen Simona mācībām. Sen Simonu uzskata par savu skolotāju arī krievu revolūcionārs, dzimtbūšanas apkarotājs, Aleksandrs Hercens. Bazārs, kā Anfantēns, uzstājās pret mantošanas tiesību: mantot drīkstot tikai visa tauta. Tad būšot sasniegta vispārēja harmōnija un zelta laikmets. Katrai baudai pēc Anfantēna jābūt dibinātai uz padarīta darba: procentiem, zemes rentei, irēm jāpazūdot.

Sievietei esot jātiekot visās tiesībās pielīdzinātai vīrietim. Anfantēns mācīja arī „brīvo mīlestību“ un tā sanīdās ar Bazāra piekritējiem. Galvenā Sen Simona skolas nozīme, ka tā mācīja, ka darbam jāatsvabinās no īpašuma virsvaras, ka darbiniekam jātiek par ražošanas līdzekļu īpašnieku un jāsāk ražot švienībās — „asociācijās“.

Furjēs (Fourier). Kabè (Cabet).

Iespaidīgāks vēl kā Sen Simons bija Furjēs. Dzimis tas 1772. g., pārtikuša tirgoņa dēls Bezansonā; revolūcijas laikā zaudējis mantu un pēc tam visu atlikušo mūžu kāvies ar trūkumu, miris 1837. g. Palicis par tirdzniecības komiju, tas sašuta par to zemisko mantkārību un krāpšanas kāri, kādu tas sev visapkārt novēroja. Furjēs izsakās, ka baznīca esot apspiedusi cilvēka dabiskos dzīekļus, apsolut tam svētlaimību citā saulē. Bet ar to esot izcēlies Harmonijas (saskaņas) trūkums, izcēlies ļaunums pasaulē. Esot jāorganizē sabiedrība, kas dibinātos uz baudu šai saulē. Kaislību harmonija jāpadarot par darba pamatu. Katram jānod iespēja, tikai tādu darbu strādāt, kāds tam darot prieku, kas pašu darbu padarot par baudu. Tad izcelšoties pie darba visaugstākā cītība un līdz ar to augstākais darba ražīgums. Pieslienoties Tomasa Mora utopijai, tas prasa, lai visa zeme tiktu sadalīta draudzēs vienas franču kvadrātjūdzes (2.500 hektāru) lielumā, katra draudze no 1800 personām. Kuŗas lai dzīvotu lielos, labi būvētos namos, „falansteros“. Vajadzīgais kapitāls sadabūjams izlaižot akcijas. Zeme, nami, darba rīki — kopīpašums. Visi falansterā dalībnieki ražo it kā vienā lieluzņēmumā, sadaloties zemkopju un arodnieku sabiedrībās. Darba produkts tā sadalāms, ka $\frac{5}{12}$ jādabū tiem, kas devuši kapitālu; $\frac{3}{12}$ — tālantu (mākslinieku, zinātnieku) tiesa, $\frac{4}{12}$ — darba tiesa (tādējādi uz fiziskā darba tiesu iznāktu mazāk, nekā kapitālistiskā valstī). Tādējādi tad darba augļi netiktu vis vienlīdzīgi izdalīti. F. tomēr tai pārliecībā, ka falanstieši dzīvošot labāki, nekā karaļi savās pilīs. Darbs būšot visiem par prieku, tikšot pavadīts mūziku un dziesmām. Bērni jāaudzē kopēji, sievietēm ar vīriešiem pilnīgi līdzīgas tiesības, jāvalda pilnīgi brīvai mīlestībai... Furjēs visu mūžu velti gaidīja uz labsirdīgu miljonāru, kas tam nonestu miljonu franku pirmā falansterā nodibināšanai un nomira nabadzīgā jumta istabiņā. Bet kāds tā skolnieks, bagāts fabrikants, nodibināja 25 gadus vēlāk t. s. „familisteri“, norakstot visu savu mantu saviem strādniekiem. Cits skolnieks, Viktors Konsiderāns izmēģinājis Amerikā, Tek-

sas valstī nodibināt falangu 1854.—63. gados. Dalībnieku nesaticības dēļ falangs beidzot izira.

K a b è (Cabet) dzimis 1788., miris 1856. g. Studējis pedagogiķu, medicīnu un tieslietas, bijis par ģimnāzijas skolotāju, pēc par advokātu. 1831. g. to ievēlēja par tautas vietnieku, kur tas nosēdās uz galējās kreisās. 1842. g. izlaida grāmatu: „Ceļojums uz Ikāriju“. Mēģina šai grāmatā tēlot komunistisku valsti. Ikārijā visi dzīvo pārticībā, zinātne un māksla sasniegusi augstu pakāpi. 1848. g. Kabē ar kādiem 400 piekritējiem aizbrauca uz Ameriku, lai tur Nauvoo tuvumā nodibinātu „ikāriešu“ koloniju. Bet arī tam neveicās. Izcēlās dumpis, K. pašu izdzina līdz ar 180 piekritējiem. Šie nu nodibināja jaunu koloniju, kuŗa arī pēc Kabē nāves 1864. g. iznīka.

Prudons. Lui Blanks.

Prudons (Proudhon) palicis slavens 1846. gadā ar savu izteikumu: „īpašums ir zādzība“. P. cerē mierīgā ceļā izvest pāreju uz sociālistiski-anarķistisku ražošanas iekārtu, vienīgi ar maiņu bankas dibināšanu. Šai maiņu bankai jāizdod ražotāju sabiedrībām bezprocentu aizdevums: papīra naudas zīmes jēlvieļu un ražošanas līdzekļu iepirkšanai, kā arī darba algām. Ražojumus tad pārdod banka pret darba vērtību. Naudas vienība: darba stunda. Procentiem, zemes rentei jāizbeidzas. Par sevi ņemot, ideja nemaz nav tik muļķīga, kā to daudzi kritiķi apgalvo: valsts taču tik un tā, netikvien kaŗa, bet pat miera laikos allaž izlaiž nesegtas bezprocentu valsts parāda zīmes — papīra naudu neražīgiem izdevumiem. Tādējādi tad papīra naudas izlaišana ražīgiem izdevumiem nemaz nav smādējāma. Bet viss atkarājas no tam, kas un kā ar izlaisto naudu rīkojas. Pie labas rīkošanās varētu būt arī labas sekmes. Bet pirms kā organizē strādnieku savienības produktu ražošanai, jāzin, kāds būs patērējums, t. i. jāzin, cik daudz no katras preces var ražot. Arī to var panākt, ja organizē labu statistiku. Viss atkarājas no personām un to spējām, kas nostātos līdzīgas organizācijas priekšgalā. Prudons ir anarķists tai ziņā, ka tas iedomājas, ka var iztikt pilnīgi bez kādiem valsts likumiem, līgumi vajadzīgi tikai starp atsevišķām ražotāju un patērētāju sabiedrībām. Valsts vietā jānākot mazu politisku grupu — draudžu federācijai.

L u i B l a n k s izdeva 1840. g. rakstu par darba organizāciju. Tas apkaŗo individuālismu un „brīvo konkurenci“, ar kuŗiem tiekot nospiestas darba algas. Tāpēc esot pašai valstij jāņem rūpniecība savās rokās, lai visus varētu taisni atalgot. 1848. g. revolūcijas laikā Blanks organizēja, darba trūkumam izceļoties, t. s. „nacionālās darbnīcas“, kuŗas nodarbināja līdz

118.000 strādnieku, pa lielākai daļai gan diezgan neproduktīvā darbā, pie 2 franku algas dienā, kāpēc arī pret tām celās daudzi pārmetumi un tās beidzot likvidēja.

Roberts Ovens.

Ovens dzimis 1771. g., uzstrādājies jau jaunības gados par kādas lielas vērptuves — dziju fabrikas direktoru Mančesterē, pēc, apprecējis bagātu sievu, nopirka pats fabriku 1800. g. Ņū-Lanarkā — Skotijā. Tur tas atrada pilnīgi pakļidušus, lielā nabadzībā dzīvojošus ļaudis, kurus tas maz gados ļoti pacēla: ierīkoja skolas, gādāja par kooperatīviem, virtuvēm, uzbūvēja katrai ģimenei mazu mājiņu ("kotedžu"). Turējās pie principa, ka arī bezdarba laikā strādniekiem jāmaksā alga, lai tie nepanīktu. Ovena slava drīzi izplatījās pa visu Angliju: kad 1814. g. Angliju apmeklēja Eiropas sauszemes valdnieki, tie gribēja iepazīties ar Ovenu.

Ovens sarakstījis vairāk darbus par to, kā cilvēku raksturu labot. Tautsaimnieciska nozīme tā priekšlikumam, dibināt banku, kuŗas pamats lai nebūtu metala nauda, bet darba nauda. Naudas vienība, tāpat kā pie Prudona — darba stunda. Tādējādi O. cerēja panākt to, lai preču cena nepārsniegtu darbinieka darba vērtību, lai no otras puses arī darba ražīguma pieaugšana nāktu tam pašam darbiniekam par labu.

Ovens izmēģinājis arī praksē ar lielu zemkopības koloniju dibināšanu Amerikā. Vispirms tas nopirka New-Harmony 30.000 akus (33 000 pūra vietas) zemes un devās pats turpu, lai ierīkotu komunistisku koloniju. Bet šis darbs tam neveicās. Vai nu tāpēc, ka tas pats no zemkopības maz ko zināja, vai galvenā kārtā tāpēc, ka citi dalībnieki negribēja vairs padoties tā vadībai, bet iedomājās paši būt gudri, tas grūti izredzams. Katrā ziņā tā kolonijās drīzi izcēlās šķelšanās un nesaticība, kāpēc tās nikuloja. Roberta Ovena piemērs spilgti māca, ka nav iespējams zemkopības kolonijas citādi dibināt, kā vai nu uz tīri individuālistiskiem pamatiem, vai arī paturot pilnu vadību, tā sakot diktatūru, rokās, kamēr visi dibināšanas darbi izvesti un iesākta ražošana pilnā, dalībnieku uzturēšanai vajadzīgā apmērā. Ovens miris 1858. g.

Fichte.

Fichte pazīstams filozofs, profesors, 1810. g. Berlīnes universitātes rektors. Uzaudzis nabadzīgos apstākļos (amatnieka dēls), un mantojis no saviem jaunības iespaidiem dziļu līdzjūtību pret visu cilvēci, tas mēģina attēlot, kādai vajadzētu būt valstij, kas dibinās uz prāta un taisnības pamatiem. Galvenais

tautsaimnieciskais darbs 1801. g. izdots par „noslēgto tirdzniecības valsti“. Tas attēlo tādu valsti, kurā no ārienes nekā neieved, bet visu ražo savās robežās. Valsts no katra prasa darbu un izdala — piešķir arodus tā, lai tiktu ražots tieši tas, kas patērētājiem vajadzīgs, lai neizceltos darba trūkums ar pārākražu. Valsts aprēķina, kādā daudzumā katrs priekšmets jāražo un noteic katra ražojuma cenu vai nu samērā ar to laika sprīdi, cik ilgi no tiem var dzīvot, vai arī samērā ar ieguldīto darbu. Visiem ražojumiem jānāk visupirms valsts magazinās, no kurām tad to izdala tālāk patērētājiem. Metala naudas nevajaga, pietiek par sevi nevērtīgas naudas zīmes produktu apmaiņai. Visupirms jāražo nepieciešamie pārtikas un apģērba priekšmeti, ja to diezgan saražots, ir atļauts ražot arī greznuma priekšmetus un rotas lietas.

Lasals.

Lasals (dzimis 1825. g. no ļoti turīgiem žīdu vecākiem, kritis 1864. g. duelī) spīdoša parādība pie sociālisma apvāršņa, nepārspējams runātājs un aģitators, nodibināja 1863. g. „Vispārējo vācu strādnieku sabiedrību“. Studējis filosofiju un tieslietas, izdevis 2 sējumus biezu darbu, „iegūto tiesību sistēmu“. Pazīstamākais tā tautsaimnieciskais darbs „Bastiāts Šulce fon Dēličs, oikonomiskais jūlians“ 1864. g., kurā tas satricēja toreizējās no t. s. vācu „tautsaimniekiem“ piekoptās vulgārās, līdz smieklībai izvīrtušās optimistiskās tautsaimniecības mācības. Apbruņojies ar visu savu gadu simteņa zinātni, (kā Lasals pats sevi cildināja), tas pārmet saviem pretiniekiem rupju zinātnes nepazīšanu. Nevar tomēr teikt, ka L. būtu izteicis oriģinālas, patstāvīgas domas: vulgāro tautsaimnieku kritikā tas atbalstās galvenā kārtā uz Rikardo, sociālistiskās mācības uz Rodbertusu un Marksu. Praktiskās prasībās Lasals seko Lui Blanka priekšlikumiem. Lasals, atbalstoties uz Rikardo, uzsver, ka dēļ „dzelzs algas likuma“ darbinieks nevar kapitālistiskā valstī mūžam cerēt, pacelt savu dzīves iekārtu virs ekscitences minimuma. Tāpēc tad valstij jānāk strādniekiem palīgā. L. prasīja, lai prūšu valsts izdotu strādnieku sabiedrībām 100 miljonus dālderu, lai tie varētu nodibināt paši savas fabrikas, pie kam tad uzņēmēju peļņa, virsprocents, piekristu pašiem strādniekiem. Vēl pazīstamāks Lasals ar prasību pēc vispārīgas balsu tiesības, ar kādu prasību tam tiešām izdevās pārliecināt konservatīvo valsts vīru Bismarku. Bismarks nebija nekāds

tautas vai strādniecības draugs, bet tas cerēja, ka vispārīga balsu tiesība nākšot taisni konservatīviem par labu, kādā cerībā tas arī sākumā nevilās: plašas tumšās tautas masas balsoja sākumā konservatīvā garā un tikai pēc 10 gadiem sāka sociālisti to starpā iegūt lielāku iespaidu. Šo iespaidu tad arī Bismarks nekavējās apkarot ar savu „sociālistu likumu“, kuŗš 1890. g. krita. Pēc tam sociālisma mācības Vācijā ieguva arvienu vairāk piekritējus; priekš pasaules kara ap 35% no visiem balsotājiem, pēc kara 45 proc. Vīriešu balsotāji bija pat neapšaubāmā vairākumā, bet sievietes, dabūjušas balsu tiesību, to izlietoja vismiļāk konservatīvā vai klerikālā, sevišķi katoļu baznīcas garā. Sociālistu valsts vīru nespējība, atraidošā izturēšanās pret zinātni un zinātniekiem, sagādāja reakcijai lielu uzvaru 1924. g. Strādnieku partiju balsu skaits noslidēja uz 35%, pēc, 1928. g. ar pilsonisko partiju nespējību atkal cēlies līdz 40%, bet Vācijā sociālisti pārvērtušies no sociālistiem vienīgi par sociālpolitiķiem.

Rodbertuss.

Rodbertus dziļš domātājs, zinātnieks — sociālists. Dzimis 1805. g., Greifsvaldē, profesora dēls, turīgs, nopirka muižu 1836. g. Pomerānijā un nodarbojās līdz nāvei, 1857. g., ar zemkopību. Rakstījis ļoti daudz, ievērojami tā vēsturiskie pētījumi par senās Romas valsts agrārām būšanām un sevišķi tā raksti par zemkopības kredītu. Tas uzsver, ka zemkopības kredīts plašākā mērā reformējams, esot jāieved „rentes“ kredīts: pie mantības dališanas zeme jānovērtē nevis pēc tirgus cenas, bet pēc tīras rentes, kādu tā var izdot. Rakstījis tas arī par „normālo darba dienu“. Tautsaimnieciskā ziņā lielākā nozīme tā 1851. g. drukātām „sociālām vēstulēm, rakstītām F. Kirchmanam.“ F. Kirchmans bija tā draugs, „valdības prezidents“ — gubernātors, kuŗš dēļ saviem radikāliem ieskatiem tautas labklājības veicināšanas lietās tika no amata atcelts. Vācu pilsoniskie oikonomisti tajos ieskatos, ka Lasals un Markss esot lielu daļu no savas teorētiskās gudrības smēluši iz Rodbertusa, bet R. nemaz neminot. Šie apgalvojumi grūti pierādāmi, nav pierādāms, ka Markss un Lasals Rodbertusa darbus pamatīgi studējuši. Bet nenoliedzami ir, ka „prioritāte“ (pirmā formulēšana) dažās sociālistiskās teorijās gan pieder Rodbertusam, nevis Marksam. R. atbalstoties uz Smisu-Rikardo uzsver, ka visas ražotās mantas ir darba produkts un maksā tikai darbu. Tādējādi tad patērētais darba laiks ir labākā vērtības mēraukla. Ja tagad preču vērtība netiekot mērota pēc patērētā darba laika, tad tur esot vainīgs

tas apstākļi, ka strādnieks nedabūjot patērēt visu to, ko tas ražojis, bet paliekot atlikums. Tālākais traucēklis esot privātpašums, kapitāla procents un zemes rente; zemes īpašnieki allaž paši nestrādā, bet prasot samaksu par zemes lietošanu no tiem, kuri to strādā. Rodbertuss uzstājās pret Rikardo rentes teoriju, uzsver, ka privātpašumam attīstoties jāmaksā rente arī par visu sliktākās zemes lietošanu. Pēc Rodbertusa tagadējā tautsaimniecībā attīstoties „krietošās algas kvotes (tiesas) likums“: strādnieku alga, darba ražīgums (ar mašīnu izlietošanu arvienu plašākos apmēros) pieņemoties, nebūt nepieaugot, bet paliekot uz vietas; visu peļņu sagrābjot uzņēmēji un zemes īpašnieki. Tas esot netaisni un traucējot kultūras progresu. Vēsture mācot, ka arvienu mazāks iedzīvotāju procents sagrābjot savās rokās arvienu lielāku tautas ienākumu tiesu. Iznākums esot nabadzības pieņemšanās un tirdzniecības krīzes. Pie augošās tautas bagātības ražotāji paši grimstot arvienu dziļākā nabadzībā. Tādējādi ražoto mantu pārpilnība radot trūkumu — nabadzību. Tāpēc tad jāpaceļ strādnieku daļa, jāgādā vismaz par to, ka strādnieku daļa vairs nevarētu pamazināties. R. domā, ka pietiktu, ja varētu fiziskā darba atlīdzību organizēt tā, kā paši darbinieki dabūtu vismaz trešo tiesu no ražoto priekšmetu vērtības. Še nu ir starpība ar Marksu: Markss prasa radikālā kārtā visu ražoto preču vērtību īstajiem darba rūķiem. R. konservatīvs sociālists, kas tādās domās, ka pilnīga sociāla iekārta varēšot tikt izvesta tikai pēc 500 gadiem. Šimbrīžam jāapmierinoties ar reformām darba produkta vērtības dalīšanas ziņā. Valstij jānoteic normālais darba dienas garums katrā arodā (6, 8, vai 12 stundas, skatoties pēc darba smaguma), tāpat arī, cik īsti jāsarāžo šajā „normālajā“ darba dienā produktu.

Markss.

Markss — iespaidīgākais no visiem jaunlaiku sociālistiem: uz Marksa kamiešiem izaugusi, pēc Marksa nosaucas visa jaunāko laiku strādnieku kustība, modernais sociālisms. pie kam tas interesantais tas, ka tiklab radikālie komūnisti, kā t. s. „revizionisti“, „sociālisti-mazinieki“, kas sociālisma izvešanu atbīda līdz tālākai nākotnei, vienādi nosaucas par „marksistiem“. Pašam Marksam jau nācās par dažiem saviem piekritējiem žēloties vārdiem: „es neesmu marksists“. Marksa galvenais darbs tā „Kapitāls“, no kuŗa pirmais sējums, kas satur „kapitāla ražošanas procesu“, iznāca jau 1867. g. un tika maz gados tulkots visās kultūras valodās; otrais un trešais sējums

(kapitāla apgrozības process un kopējais kapitālistiskās ražošanas process), iznāca pēc tā nāves, 1885. un 1894. gados. Markss dzimis 1818. g. no žīdu vecākiem Trīrā. Tēvs advokāts, lika Marksu kristīt. M. studējis tieslietas, vēsturi un filosofiju, palika 1842. g. par toreizējās radikāli-liberālās „Reinas avīzes“ redaktoru, kura jau pēc gada tika aizliegta. M. pārgāja uz Parīzi dzīvot, kur tas jau 1844. g. izdeva sociālistisku avīzi „Vorwärts“; sarakstīja arī no tā reizē izdotā „vācu-franča gada grāmatā“ Hegeļa filosofijas kritiku, 1845. g. tas izdod kopā ar Fridrihu Engelsu, kas no tā laika tam visu mūžu palika uzticams draugs un līdzstrādnieks, rakstu, „Svētā ģimene“, jeb „kritikas kritika“, vērstu pret filosofu Brūno Bauera, kurā jau atrodams komūnistu idejas iztirzājums. No Parīzes izraidīts, tas devās uz Briseli un tur izdod 1847. gadā darbu par brīvo tirdzniecību un par filosofijas misēri (nelaimi, kļūdišanos), vērstu pret Prudonu. Briselē tas arī paliek par starptautiskās demokrātu sabiedrības vācu nodaļas (sekcijas) viceprezidentu un par slepenās komūnistiskās „taisnājo sabiedrības“ locekli. 1848. g. tas izdod kopā ar Fridrihu Engelsu slaveno „komūnistu manifestu“, kurā tiek attīstīta materiālistiskā vēstures teorija un izklāstītas sociālistu-komūnistu prasības. Pēc vācu revolūcijas tas pavasari 1848. g. no jauna ierodas Keļnē un sāk izdot ar 1. jūniju „Jauno Reinas avīzi“. Maijā, 1849. g., avīzi aizliedz un to pašu izraida. M. nu vispirms dodas uz Parīzi, pēc, arī no turienes izraidīts, uz Londonu, kur tas dažus gadus visai trūcīgi pārtiek no avīžu rakstiem, sevišķi no līdzstrādniecības dažās Amerikas avīzēs. Pēc M. tā draugs Fridrihs Engelss, kurš pastarpām tapis par kādas tirdzniecības firmas līdzīpašnieku Anglijā, atsvabina no materiālām rūpēm, dodot tam kārtīgu gada pabalstu. Markss nu savu mūžu veltī pa lielākai daļai zinātnei, izdod 1859. g. „tautsaimniecības kritiku“, kurā tas attīsta savu vērtības un naudas teoriju. 1864. g. Markss Londonā organizē arī starptautisku strādnieku sabiedrību (strādnieku „Internacionāli“) un paliek par tās vadītāju līdz 1872. g. Arī Vācijā Markss mēģināja iespaidot uz radikālas-revolūcionāras sociālistiskas partijas dibināšanu tāpēc, ka tam Lasals un tā piekritēji izlikās pārāk mēreni. Zem Marksa vadības tā draugs un skolnieks Vilhelms Liebknechts nodibināja Vācijā „sociāldemokrātu strādnieku partiju“, kura vēlāk, 1875. g., savienojās ar Lasala piekritējiem par „Vācijas sociālistisko strādnieku partiju“. Miris Markss Londonā, 1883. g., atstājot daudzumu manuskriptu, no kuriem tā draugs, Engelss, sastādīja „Kapitāla“ II. un III. daļu. Bet daļa manuskriptu palika vēl nedrukāti, to izdošana uzticēta Bernsteīnam un Kautskam; pēdējais arī jau izdevis „Teorijas par virsvērtību“.

Marksa teorētisko uzskatu izejas punkts tā „vēsturiskā materiālisma teorija“, teorija, pēc kuras visā vēsturē cauri izredzama rupju materiālistisku dzinekļu valdība par garīgiem dzinekļiem, tendence organizēt vienas, augstākas šķiras valdību partautu. Ražošanas iekārta noteic politisko, sociālo un garīgo dzīvības progresu, (dzīvības norisināšanos). „Katrreizējā sabiedrības oikonomiskā struktūra (uzbūve) ir tas reālais (patiesais) pamats, par kuŗu paceļas visa tiesiskās iekārtas virsuzbūve, no tās izskaidrojas galu galā („pēdējā instancē“) katra vēsturiska posma reliģiozie, filosofiskie un citi uzskati.“ Bet saimnieciskā dzīve nestāv uz vietas, tā pastāvīgi pārgrozās. „Katra saimnieciska iekārta attīsta no sevi (sevi) ražotājus spēkus (produktive Kräfte, производительные силы), kas ar veco produkcijas normu un veco šķiru valdību nāk nesaskaņā. Ražotāji spēki sacelās, sadumpojas pret ražošanas apstākļiem (Produktionsverhältnisse, производственные отношения), iznākums—krīze, šķiru cīņa. Gala iznākums vai nu abu šķiru bojā iešana, vai agrākās sabiedriskās iekārtas salaušana un pārvešana (pārformēšanās) augstākā ražošanas iekārtā, caur agrāko valdošo šķiru bojā iešanu.“ Marksa galvenais piemērs: Feodālās iekārtas krišana par labu pilsoniskai kapitālistiskai iekārtai, kuŗa savukārt sevi attīsta tos spēkus, kas noved pie šīs kapitālistiskās iekārtas sadragāšanas un sabiedriskās (sociālistiskās) ražošanas uzvaras.

Marksa vērtības teorija — darba vērtības uzsvēršana. Katras noderīgas mantas vērtību nosaka vienīgi tās ražošanai sabiedriski vajadzīgais darbs (gesellschaftlich notwendige Arbeit, общественно необходимый труд). Kas tad nu ir „sabiedriski vajadzīgais darbs?“ Kas to noteic? Nu, tas ir darbs, kāds vajadzīgs pie vidējas zināšanas un piespiešanās (intensitātes), („при средней степени умьлости“) zem normāliem apstākļiem. Precēm vienāda vērtība tad, ja tās ražotas vienādā darba laikā, pie vienāda darba. Prece A tiek mainīta ar precī B pēc darba laika A' samērā ar darba laiku B'.

Vērtība ir — sarecējis darbs (geronnene Ar-

beit, Arbeitsgallerte, застывшее раб. время), sarecējis darba laiks.

Cilvēka darbs, pēc Marksa paskaidrojumiem, netikai galvenais vērtības faktors, kā to mācījis Rikardo, bet pati vērtības substance (esamība, sastāvs). Visi ražojumi uzskatāmi kā abstrakti cilvēka darba izveidojumi (выражения), kā zināma cilvēka spēka sakorojums, vai nu spēka patērējums. Zābaki, svārki esot tik un tik cilvēka darba, darba laika izveidojumi. Mācīts profesionāls, kvalificēts) darbs satur sevī pavairotu („potencētu“) vienkāršu darbu... (Lielinieki, kā zināms, sākumā kvalificētu darbu neatzina, pēc pamazītēm sāka atzīt). Vērtība tā tad galu galā, ražojumā (precē) kristalizēties cilvēka darbs.

Kapitālistiskā sabiedrībā valdot preču fetišisms (fetišs — nēģeru elka dievs, fetišisms — elka dievība). Visa saimnieciskā iekārta esot tā noskaņota, ka izliekoties, ka nevis cilvēki valda par ražojumiem (precēm), bet it kā prece valdītu par cilvēkiem. Par precēm tiekot runāts gluži kā no dzīvjiem radījumiem: preču cenas aug, krit, svārstās! Pilnīgi tā, it kā precēs atrastos kādi iekšēji spēki. Mežonis, izgatavojot fetišu, iedomājas tajā dvēseli — Dievu. Kultūras cilvēks, izgatavojis preces, iedomājas tajās iekšēju vērtības apziņu. Preču fetišisma priekšgalā, pēc Marksa, stāv nauda, kurā cilvēks ieliek mistisku nozīmi. Pasaules valdnieks — zelta teļš. Mistika tikšot atnesta tad, kad preču ražošana nāksot zem apzinīgas un plānveidīgas sabiedrības kontroles. Bet līdz tam jāpaiet ilgām un mocošām vēsturiskām procesam.

Pie naturālās saimniecības katrs saimnieks zin, cik katrā ražojumā ieguldīts darba, darba laika.

Tāpat to zināšot sociālistiskā saimniecībā, kur sabiedrība valda par ražošanas līdzekļiem.

Nezinot to preču saimniecībā, kapitālistiskā saimniecībā. Cilvēka darbs rada vērtību, bet nav pati vērtība, paliek par tādu tik ražojuma formā.

Bet kas tad nu ir cena?

Cena pēc Marksa I. sējuma ir vērtības izteikšana naudā. Bet ir priekšmeti, kuŗiem gan cena, piem. mežiem, zemei, bet nav nekādas vērtības.

Vidējās cenas tiek regulētas pēc kapitāla izdevumiem (Produktionskosten, стоимость произв.). Markss tā tad pieņem Rikardo teoriju, ka darba izdevums galvenākā, bet ne vienīgā cenas sastāvdaļa (cenas faktors). Cena nav abstrakta vērtības jēdziena konkrētais izteikums. Markss

neapgalvo, ka vidējā preču cena stāv proporcijā — samērā ar darba izdevumiem, vai arī tikai, ka pastāv tāda tendence (virziens).

Aristotels negribējis darbu atzīt par vērtības substanci tāpēc, ka tā valsts pamats — cilvēku nevienādība — verdzība.

Sociālistiskā nākotnes sabiedrībā nevajadzēšot vidutējās mērauklas preču apmaiņai, bet tās tikšot mainītas vienkārši samērā ar patērēto darbu, darba laiku (stundām). Marksa draugs un teorijas paskaidrotājs Engelss izsakās, ka sociālistiskā sabiedrībā tikšot ierēķināts, cik, piem., normālu darba stundu ieguldīts ražotā pūrā kviešu vai stopā piena. oļektī auduma (zināma labuma), tvaika mašīnā u. t. t. Absolūtā mēraukla — sabiedriski vajadzīgais darba laiks.

Sociālistiskai sabiedrībai, tā turpina Engelss, vajadzēšot uzstādīt vispārēju ražošanas plānu, ņemot vērā katra ražojuma priekšmeta derīgumu un tad izrēķināt ražošanai vajadzīgo darba laiku.

Viss tas notikšot bez „vērtības“ vidutājības. Vērtība esot jēdziena kategorija pie preču ražošanas kapitālistiskā valstī.

Bet kāpēc tiek pavisam ražots kapitālistiskā valstī? Lai iegūtu virsvērtību! Lai iegūtu peļņas tiesu, „profītu“, virstiesu, pāri par ražošanas izdevumiem. Virsvērtība ir — nesamaksāts darbs. Ja darbs samaksāts par 6 stundām, bet pārdevējs par ražojumu ņem 8, 10, vai pat 12 stundu cenu, tad starpība ir — nesamaksāts darbs, kuŗu kapitālists sev piesavinās, uz kuŗa rēķina tas paliek bagāts.

Virsvērtību rada tikai darbs, ne kapitāls. Ražošanai vajadzīgs: 1) cilvēka darbs, 2) darba rīki, mašīnas un jēlvielas-kapitāls. Pēdējā, kapitāla daļa parādās produktā bez virsvērtības, virsvērtību dod vienīgi darbs. Kapitālista tieksme iziet pēc ilgas darba dienas, lai gūtu vairāk virsvērtības; strādnieks tiecas pēc īsākas darba dienas, lai tam būtu jāatdod mazāk virsvērtības...

Te var iebilst, ka īsāks darba laiks ražīgāks, nekā ilgs darba laiks, pastāv liela varbūtība, ka ievēdot intensīvu gabala strādāšanu, sevišķi t. s. Tailera (Tayler'a) sistēmu, 8 stundās var ražot visaugstāko preču tiesu, kādu vien iespējams ražot, nebojājot strādnieku veselību un dzīvību.

Bet uzņēmēju aizstāvji gan visās zemēs aizstāv gaŗāku darba dienu un ar to it kā Marksam dod rokā ieročus.

Pazīstams uzņēmēju aizstāvju iebildums pret Marksa virsvērtības teoriju tāds, ka: 1) darbs bez uzņēmēja neražīgs. Tikai uzņēmējs izdzen strādnieku

tā, ka tā darbs top ražīgs; 2) tikai uzņēmējs raīda ražoto precī tirgū. Bez tirgoņa-uzņēmēja, kas to nogādā tur, kur par to maksā visaugstāko cenu, ražotā prece maz ko ienestu.

Marksa tālākās tēzes, kā: 1) kapitālists pūlās iegūt vislielāko peļņu visīsākā laikā, 2) tas cenšas pavairot „variablā“ = mainošā kapitāla tiesu, kas ieiet produktā, lai gūtu vairāk virsvērtības, samazinot totiesu „konstantā“ (stāvošā kapitāla daļu).

Atkal var iebilst, ka tirgū mašīnu darbs dod visaugstāko renti, t. i. tāds darbs, kur darba alga vismazākā produktu cenas sastāva daļa.

3) No svara darba ražīguma pacelšana — ražošana ar mašīnu palīdzību. Mašīnām svarīga nozīme: tās dod: a) iespēju likt pie darba, izlietot nekvalificētus-nemācītus strādniekus, b) iespēju, darba ražīgumu pavairot, to plašā mērā sadalot, c) izlietot pie darba lētos cilvēkus un bērnu darbaspēku. Ar to grimst darba alga, jō vīram nu vairs nav vienam jāuztur: visa ģimene; sieva un bērni strādā līdz un pelna līdz.

Mašīnas rada strādnieku rezerves armiju, t. i. lētus strādniekus, nosīt algas. Kapitālistiskā saimniecībā pieprasījums pēc darba spēka pastāvīgi mainās, notiek strādnieku „attractija“, pievilksana pie darba, augstas „konjunktūras“, „hosses“, laikmetos, kad pēc precēm liels pieprasījums un tiek maksātas augstas cenas; bet, otrkārt, tikpat bieži, ar „attractiju“ mainoties, nāk „repulsija“-atstumšana, atgrūšana, „krīzes“, „beses“ (Baisse), „depresijas“ laikmets, kad preces nav kur likt, kad tās nevar pārdot. Šādos laikmetos tad tiek daļa strādnieku, strādnieku „rezerves armija“ izsviesta uz ielas un tai jānomirst badā, ja tai nav vecu iekrājumu, kādi tikai nedaudziem ir. Krīzes pēc Marksa, t. i., pēc Anglijas saimniecības vēstures fāktiem, atkārtojas ik 10 gadus un kļūst arvienu briesmīgākas un bistamākas, līdz beīdzot jānāk ģenerālkrīzei, kad sabrūk visa kapitālistiskā iekārta...

Pagaidām gan buržuāzija — kapitālisti pārspējot krīzes tādējādi, ka tie krīzes laikos: 1) apstādinot fabrikas, mašīnas, tādējādi samazinot ražošanu, 2) lūkojot iegūt jaunus tirgus, uzspiest manufaktūras vēl neattīstītām tautām, 3) sagatavojot jaunas, vēl ļaunākas krīzes.

Attiecībā uz cilvēku vairošanos problēmu, tad Markss nepiekrīt Maltusam, bet izsakās, ka katrai saimnieciskai iekārtai esot sava īpatnēja iedzīvotāju problēma. Kapitālistiskā saimniecībā iedzīvotāju skaita pieaugšana kapitālistiem pa prātam, tā tiem gādā strādnieku rezerves armiju.

Strādnieki, pēc Marksa, slīkst zem kapitālisma valdības arvienu lielākā nabadzībā un trūkumā. Nabadzība pieņemas ātrāki nekā iedzīvotāju skaits un bagātība. Buržuji esot piespiesti vienu daļu strādniecības par velti uzturēt, tā esot kļuvusi nespējīga saimniecisko attīstību meistarot, paturēt šīs attīstības virzienu savās rokās. Kapitālisma „iekšējais likums“ novedot uz arvienu stiprāku kapitālu centralizāciju (sakopošanu). Lielie kapitālisti nositot, aprijojot mazos un vidējos, vislielākie — lielos.

Kapitālistu skaits pastāvīgi mazinās, bet to bagātība pieaug. Visa tautas bagātība, sarītarvienu mazākā kapitālistu skaita rokās. No otras puses pieņem nabadzība un trūkums, kalpināšana un izvirtība. Bet līdz ar to arī niknums pret kapitālistu valdību. Attiecības starp strādniekiem un kapitālistiem pieņem arvienu asāku šķiru cīņas raksturu... Strādnieki gan nospiesti, bet tie nāk arvienu vairāk pie savas varas atziņas.

Strādnieku masas, lūk, tiek organizētas un sakarsētas „sasveicētas“ caur pašu kapitālisma mēchanismu — lielumā augošām fabrikām, palielinājušamies rūpniecības uzņēmumiem. Kapitāla monopols nu kļūst par produkcijas (ražošanas) traucēkli — kapitālistam krīzes laikos jāprobežo ražošanu. Tā tad ražošanas līdzekļu centralizācija un darba asociācija (savienošana, sakopošana) nāk pretstatā ar kapitālistiskām formām. Pēdējās tiek salauztas, kapitālisti, citu ekspropriētāji (mantu atņēmēji), tiek paši ekspropriēti. Strādniecība ņem pati ražošanu savās rokās, ieceļot nogāzto kapitālistu vietā vispirms „proletāriāta diktatūru“, kuŗa nu organizē komūnistiski-sociālistisku ražošanas iekārtu, komūnistu sabiedrību. Tiktāļu Markss. Vārds kritikai.

Lai Marksu saprastu, jāņem vērā, kādā laikā tas sāka rakstīt. Tas bija tai laikā, kad visi franču un anġļu sociālistu-utopistu uzsāktie praktiskie mēģinājumi, nodibināt komūnistiskās kolonijas Amerikā, bija skaitāmi par neizdevušamies. Nebija arī grūti atrast un pierādīt Furjē, Kabē un c. pilnīgas komūnistiskās valsts tēlojumos pārspilējumus un pat

neiespējamības. No otras puses — toreiz bija nākusi modē dažādu „likumu“ atrašana zinātnē. Sevišķi pazīstams kā tādu „likumu“ uzstādītājs iedzīvotāju statistikā pazīstamais statistiķis Ketlè. Tādējādi saprotamas Marksa tieksmes: Markss domāja atradis likumus, kas virza cilvēku saimniecisko dzīvi. Ja reiz bija tāds likums atrasts, tad bija viss vienalga, vai komunistiskie mēģinājumi izdevās, vai nē. Ko arī pilsoniskie rakstnieki neiebilda pret sociālismu, marksisti tiem atcirta: tas, ko jūs sakāt, ir gaužām interesanti, tam arī ir zināma nozīme priekš tagadējā laika. Bet pasaule griežas netikviem ap sauli, tā seko arī nenovēršamiem, nepielūdzamiem saimnieciskiem likumiem un šiem sekojot tai loģiski — dabiski jānonāk pie sociālisma, kādi arī nebūtu tagadējie šķēršļi. Ja jūs apgalvojat, ka tagadējā cilvēku psiholoģija nesakrīt ar sociālisma — komūnisma prasībām, tad jums jāzin, ka arī cilvēku psiholoģija padodas saimnieciskiem iespaidiem, kā arī tas, ka tā ar laiku mainās. Ir pazīstams, ar kādu pašapziņu leprumu Engels savā laikā, rakstot „Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft“ un „Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft“ 1878. g. nosaucis visus agrākos sociālistus par utopistiem un marksismu par zinātnisko sociālismu tāpēc, ka Markss neielaidās uz kaut kādām sociālās valsts konstrukcijām vai aprakstiem, bet uzsvēra vienīgi cilvēku saimnieciskās dzīves iekšējos likumus. Šai Engelsa uzstāšanai bija visai nopietnas sekas. Pareizi domājošam sociālistam nu vairs nebija pavisam tālāk jādomā, jālauza galva. Priekš viņa domājis bija Markss, priekš viņa strādāja, gatavoja sociālisma uzvaru sociālisma pretinieks — kapitālists. Pašam ļaužu masām tad, „kad tas laiks būs atnācis“ sociālismu ievest dzīvē, nav citas lomas, kā vecmātes loma, kas mātes miesās (šai gadījumā vecā kapitālisma miesā) nobriedušam bērniņam palīdz tikt pie dienas gaismas... Tādējādi saprotams, ka Marksa piekritēju pulkā izplatījās liela domu kūtrība — laiskums. Kad marks'stus vaicāja, kā tie īsti gribot ierīkot savu nākotnes valsti, tad tie ar niknumu atcirta: tā nav jūsu daļa. Jums nav vajadzīgs mūsu galvas laužīt! „Gan jau redzēsīm, kas tad notiks, kad vecā sabiedrība būs sabrukusi.“ „Nākotnes gleznošana ir nezinātniska utopija.“ Liebknechts, kāds no Marksa ievērojamākiem skolniekiem, 1893. g., vācu reichstagā uz jautājumu par nākotnes valsti nikni atbildēja: „tas ir jautājums, uz kuŗu tik ģekis var atbildēt.“ Bet pats Engels rakstā „Die Entwicklung des Socialismus“ atzīst, ka nākotnes sabiedrībai būšot jāuzstāda plāns un aprēķins, kā un ko ražot... Jautājums te tikai par interpretāciju, kā šo

Engelsa izteikumu saprast: vai tikai tad brīv domāt par sociālistiskās valsts ražošanas aprēķinu plānu un organizāciju, kad šī valsts jau nodibināta, ar citiem vārdiem, vai suns jabaŗo, „kad vilks jau lopos“, vai jau agrāk. Lielais marksistu vairums aiz domu kūtrības to tā saprata, ka jāsāk domāt par peldēt mācīšanos tikai tad, kad ūdens nāk mutē... Daudzi uzsvēra taisni Marksa nepārspējamo gudrību, ka tas izgudrojis, mācījis tādu sociālisma sistēmu, pēc kuŗas viss pats no seviš attīstās līdz sociālisma piepildīšanai, t. i. pēc kuŗas paši sociālisma ienaidnieki — kapitālisti ar nenovēršamu fatalistisku dziņu strādā priekš sociālisma. No šā domu kūtrības viedokļa tad arī saprotams tas niknums, ar kādu „Vorwaerts“ divi kritiķi, viens pēc otra notiesāja šā raksta autora 1898. g. iznākušo grāmatu par „nākotnes valsti“, kauču gan pats galvenais, no vācu sociālistiem atzītais Marksa interpretē (paskaidrotājs) Kautskis, bija šai grāmatai rakstījis priekšvārdu, kuŗā tas izteicās, ka tamlīdzīgi aprēķini no liela svāra: pats Kautskis 5 gadus vēlāk izlaida rakstu par to, kas sociālistiem darāms „pirmā dienā pēc sociālās revolūcijas“. Tamlīdzīgi arī pazīstamais vācu sociāldemokrātu aģitators, grāmatas „Sieviete un sociālisms“ autors, Augusts Bebelis izsakās, ka būšot par vēlu, ja vēl pašas darbības brīdī sākšot prātot: nākotnes valsts plānam vajagot būt iepriekš visos sīkumos gatavam. Un pazīstamais modernais ievērojamākais Marksa turpinātājs Rūdolfs Hilferdings, grāmatas „Das Finanzkapital“ autors, ir gribējis dot „nākotnes valsti“ aprēķinus — tēlojumus, nav vēl pie to izstrādāšanas pieticis. Bet darīts praktiska sociālisma noskaidrošanai iespējamības aprēķināšanai netika no sociāldemokrātu partijas puses gluži nekas... Totiesu Marksa kritika, kas gāja līdz pašu galveno Marksa mācības sagŗaušanās mēģinājumiem, radās nevis pilsonisku oikonomistu, bet pašu sociālistu-marksistu vidū. 1898. g. beigās izdeva Eduards Bernsteins, paša Engelsa luteklis, kuŗam Engelss miršot, 1895. g., bij norakstījis testamentā 120.000 zelta markas, grāmatu „Die Voraussetzungen des Sozialismus“, kuŗā tas mēģināja ķerties pie pašiem Marksa teorijas pamatiem, apgalvoja, ka vidējo šķiru piederīgo skaits nebūt nepaliekot mazāks, bet gan pieņemoties; neesot taisnība, ka bagātības sarītētu arvienu mazākā skaita bagātnieku rokās. Nabadzība un trūkums strādniecības starpā vis nepieņemoties, bet gan tās stāvoklis esot uzlabojies. Un no sociālisma cauri izvešanas tuvā nākotnē jau tāpēc vien nevarot būt runas, ka Vācijā vien 1895. g. vēl pastāvējuši trīs miljoni

atsevišķu uzņēmumu. Kā lai tos visus pārņemot valsts rokās? Tā tad Marksa teorija par fatālistisko, nenovēršamo attīstību uz sociālisma pusi esot nepareiza... Pēc visa tā varēja sagaidīt, ka nu Bernsteins novirzīsies no sociāldemokrātu partijas. Bet tas nenotika. B. palika partijā un pūlējās joprojām sociālisma gala mērķi sagraut no iekšienes, kritizējot visus agrākos partijas centienus un ideālus. Bernsteina sekoja vesela „revizionistu“ skola, kuŗa, tāpat paliekot partijā, centās tai nolauzt sociālistisko dzeloni un pārvērst to par vienkārši pilsoniski sociālpolītisku partiju, kuŗas mērķis vienīgi, uzlabot strādnieku likteni kapitālistiskās iekārtas robežās. Vācu „Revizionistu“ starpā ieguva sevišķu nozīmi agrārais spārns, kuŗš, Dāvida, Herca u. c. vadībā apgalvoja, ka Marksam attiecībā uz zemkopības attīstīšanos jau pavisam netaisnība, ka tur pieņemoties nevis lielsaimniecību, bet siksaimniecību svars un nozīme. Tādējādi tad saprotams, ka tad, kad Vācijā pēc 9. novembra 1918. gadā sociāldemokrāti dabū valdību savās rokās, to vairums t. s. vairākuma sociālisti, ne no kādas sociālizācijas negribēja zināt, bet probežojās ar 8 stundu darba laika cauri izvešanu un dažu citu sociālpolītiku prasību pieņemšanu. Agrārjautājumā vācu „vairākuma sociālisti“ izdabūja cauri likumu, kas atlāva ar valsts pabalstu dibināt Vācijā 400.000 siksaimniecības. Tikai Vācijas slikto finansu apstākļu dēļ, šis likums palicis pa ¹⁶/₁₆ daļām uz papīra. Pēc tam, kad 1923. gada rudenī Hilferdings, ticis par vācu finansu ministri, izrādīja pilnīgu nespējību, sociāldemokrātu iespaids Vācijā nokritis līdz nullei. Nav tas pacēlies arī pēc H. otrreizējas ministrijas 1928. g.

Krievijā, kur pēc lielnieciskās revolūcijas oktobrī 1917. g. „lielinieki“ — komūnisti dabūjuši valsts varu savās rokās, tie rīkojušies ar tik pasakainu nemākulību un šausmīgu, visa pastāvošā izpostīšanas kāri, ka iznākums bijis vispārējs bads, kas lielinieku vadoņiem devis iemeslu pilnīgi atkāpties no saviem agrākiem plāniem un ideāliem, bet paturēt varu rokās, to saimnieciskā ziņā dalot ar ārzemju uzņēmējiem. Lielinieku pretinieki, sociālisti mazinieki un sociālisti revolūcionāri izsakās, ka Krievijā kā saimnieciski neattīstītā valstī itin dabiski vēl nevarējusi tikt izvesta sociālistiskā iekārta. Beidzamos gados lielinieki gan pacēluši rūpniecību gandrīz līdz priekškaŗa līmenim, bet zemkopību, un līdz ar to uzturas ražošanu nav spējuši pacelt.

Vai „revizionisms“ ir tautsaimniecības zinātnes gala vārds? Vai tas nav apstrīdēts, nav pavisam apstrīdams? Tā tas nav. Vispirms pret Bernsteina teoriju uzstājās Kārlis Kautskis: tas aizrādīja, ka ar to, ka ļaužu masu nabadzība vairs neesot tālāk augusi, bet mazinājusies, vēl neesot pierādīts, ka

Marksam netaisnība. Viss atkarājoties no tam, vai bagātie zaudējuši daļu savas bagātības, jeb vai tie palikuši vēl bagātāki, t. i. vai tie sagrābuši savās rokās arvienu lielāku tiesu no visa tautas ienākuma. Bet Kautskis pats šo jautājumu statistiski nav iztirzājis. Bernšteins turējies pie nepareizas statistiskas metodes, pierādot, ka absolūtais lielo ienākumu guvēju skaits pavairojies. Pēc pareizas statistiskas metodes šis jautājums visupirms isumā apskatīts Atlantika 1907. g. iznākušā brošūrā „Марксизмъ или теорія высшей производительности“ tad plašāki manas grāmatas „Nākotnes valsts“ 3. izdevumā. Pie pareizas statistiskas metodes turoties, jājautā, cik lielu procentu no visiem tautas ienākumiem ieguva agrāk pašā spicē atrodošais iedzīvotāju procents, cik lielu daļu pēc. Prūsijā 1892. g. iedzīvotāju grupa ar pāri par 9.500 m. lielu ieņēmumu skaitīja 56.784 ienākuma nodokļa maksātājus ar kopieņēmumu no 1.547 milj. markām. Līdz 1906. g. Prūsijas iedzīvotāju skaits bija pavairojies par 23,28 proc. Augstākās grupas piederīgie tā tad nu skaitāmi uz apaļiem 70.000. Bet šo 70.000 kopieņēmumus sniedzās uz 2473 milj. markām, t. i. tas bija pieņēmis par 60 proc. Visu zemāko grupu, 2.756.000 nodokļu maksātāju kopieņēmums iztaisīja 1892. g. 4146 milj. marku. Iedzīvotāju skaitam par jau minētiem 23,24 proc. pieņemoties, šīs grupas bija 1906. g. skaitāmas uz 3.493.000 nodokļu maksātājiem; šo grupu kopieņēmums bija pieaudzis par 52 proc. Tā tad augstākās, spicē atrodošās šķiras ienākumi bija ātrāk pavairojušies, nekā zemāk stāvošo šķiru ienākumi. Bet jāatzīst, ka šī tendence nav tik strauja, ka tā isā laikā varētu novest pie sabrukuma, pie revolūcijas. Šādai tendencei turpinoties, vienumēr varētu paiet 100 gadi un vairāk, pirms kā tā pieņem visai draudošu virzienu.

Vēl svarīgāks ir jautājums par rūpniecības uzņēmumu koncentrēšanos, sakopošanos, saplūšanu arvienu mazākā uzņēmumu skaitā. Vācijas „Betriebs“ = uzņēmumu statistika dod sekošu pārskatu. Rūpniecībā bija:

gads	mazos uzņēmumos ar 1—5 personām uzņēmumi personas tūkstošos		vidējos uzņēmumos ar 6—50 personām uzņēmumi personas tūkstošos		lielos uzņēmumos ar pāri par 50 personām uzņēmumi personas tūkstošos	
	1907	1870	3200	187	2715	29
1895	1990	3191	139	1902	18	2907
1882	2176	3270	35	1109	9,5	1154

No šā pārskata redzams, ka 1882 lieluzņēmumos tika nodarbināti 1882. g. 26,2 proc. no visiem strādniekiem, 1907. g. jau 45,5 proc. Bet ar to vēl nav lielrūpniecības pieaugšanas nozīme pareizi attēlota.

Dr. Sinzheimers (tagad profesors Mūnchenē) jau 1893. g. kādā grāmatā par fabrikas rūpniecības robežām aizrādīja, ka

darbs lielrūpniecības ietaisēs dēļ plašas mašīnu izlietošanas esot 4 reizes ražīgāks, nekā sīkrūpniecības (amatniecības) ietaisēs un otri tik ražīgs, nekā vidējos rūpniecības uzņēmumos.

Bet ja tā, tad mums jāizved sekošs rēķins:

	sīkrūpniecībā	vidējā rūpniecībā	lielrūpniecībā	kopā
gads	personastūkstošos			darba vienības
1907	$3200 \times 1 = 3200$	$2715 \times 2 = 5430$	$4938 \times 4 = 19.752$	$= 18\ 382$
1895	$3191 \times 1 = 3191$	$1902 \times 2 = 3804$	$2907 \times 4 = 11.628$	$= 18\ 623$
1882	$3270 \times 1 = 3270$	$1109 \times 2 = 2218$	$1554 \times 4 = 6.216$	$= 11.704$

Darba vienību procents.

gads	sīkrūpniecībā	vidējā rūpniecībā	lielrūpniecībā
1906	$3200 : 28.382 = 11,3\%$	$5430 : 28.382 = 19,1\%$	$19.752 : 28.382 = 69,6\%$
1895	$3191 : 18.623 = 17,1\%$	$3804 : 18.623 = 20,4\%$	$11.628 : 18.623 = 62,5\%$
1882	$3270 : 11.704 = 28,0\%$	$2218 : 11.704 = 19,4\%$	$6.216 : 11.704 = 52,6\%$

Tā tad visas rūpniecības kopražas procents vidējos uzņēmumos, neskatoties uz šo vidējo uzņēmumu skaita vairāk kā dubultošanos, palicis uz vietas stāvam; mazrūpniecībās tas sašļucis no 28 uz 11,3 proc. un lieluzņēmumos pacēlies no 52,6 uz 69,6 proc. Ja pieņemtu, ka darbs lielrūpniecības ietaisēs tikai par 50 proc. ražīgāks, nekā vidējās rūpniecībās un 3 reizes ražīgāks, nekā sīkuzņēmumos, tad tik un tā produktu kopražas procents lielrūpniecībās būtu pieņemies no 46 proc. uz 63,2 proc.

Tā tad Marksa tēze par rūpniecības koncentrēšanos uz lielrūpniecības pusi, arī statistiski nav apstrīdama: tā dod pat daudz spilgtāku gleznu, nekā bagātību koncentrēšanās. Attiecībā uz bagātību koncentrēšanos varētu iebilst, kā zemās valūtas zemēs, par visām lietām Krievijā un Vācijā, bet daļai arī Itālijā un Francijā pirmos 5 pēckaŗa gados bagātības vairs nav koncentrējušās, bet izirušas. Tas tiešām tā pie visu mōbilo (kustamo) īpašumu turētājiem, dažādo vērtspapīru, hipotēku, akciju īpašniekiem. Še tiešām liels skaits agrāku turīgu un pat bagātu cilvēku tikuši pie ubagu spieķa. Bet fabriku lieluzņēmēji, lielakcionāri un dažādie „kaŗa peļņas“ guvēji Antantes valstīs tikuši pie lielas mantas. Tā tad iznāk, ka īpašumi vēl vairāk koncentrējušies, nekā priekškaŗa laikā, t. i. varbūt vēl lielāks procents no visa īpašuma atrodas bagātnieku rokās, kamēr t. s. „vidējās šķiras“ pa lielākai daļai novestas pie bankrota... Sevišķi Vācijā un Austrijā agrākās turīgās vidus šķiras vai pilnīgi iznīcinātas. To tiesu, kopš 1924. g. valūtas stabilizācijas, atkal iesākusies ārkārtīgi strauja jaunu bagātnieku izaugšana.

Vēl trešais jautājums: faktiskā attīstība zemkopībā. Tur nu nav noliedzami, ka pēdējos gadu desmitos attīstības virziens bijis labvēlīgs sīkzemniecības pieaugšanai: ir notikusi daļas ne tikai lielīpašumu, bet arī lielsaimniecību likvidēšana

it visās zemēs. Nav tāpat noliedzams, ka pūra vieta zemes pie sikiem zemes gabaliem, sīksaimniecībām maksā dārgāk, nekā pūra vieta zemes lielsaimniecībās. Bet vai šī parādība ir racionāla parādība, vai tā liecina par to, ka zemkopja darbs sīksaimniecībā ražīgāks, nekā lielsaimniecībā, ka tāpēc sīksaimnieks var maksāt vairāk par pūra vietu, kā lielzemnieks vai lieluzņēmējs? Tā nu nav. Visspilgtāki to rāda vācu zemkopības uzņēmumu statistika. Vācijā bija ik uz 100 hektariem zemkopībai noderīgas zemes 1907. g.:

saimniecību lielums hektaros	vīriešu	sieviešu	kopā
	d a r b a s p ē k i		
no 0,1 — 2	48	77	125
" 2 — 5	31	32	63
" 5 — 20	18	15	33
" 20 — 100	10	7	17
pāri par 100	8	4	12

Tā tad darbs mazās, 2—5 hektaru saimniecībās bija 5 reizes neražīgāks, nekā lielsaimniecībās un augstās zemes cenas, kādas tiek maksātas par sikiem zemes gabaliem, izskaidrojas vienkārši ar cilvēku tieksmi pēc patstāvības, tieksmi pēc „sava zemes stūrīša“, „sava kaktiņa“, kauču par to būtu stipri jāpārmaksā. Prof. Laura Šveices zemnieku grāmatvešanas statistika spilgti rāda, ka ieguldītais kapitāls lielzemnieku saimniecībās atmaksājies ar 4½ proc., sīksaimniecībās ar 2½ proc., cilvēka — vīrieša darba diena pie lielzemniekiem ar 5 frankiem, pie sīksaimniekiem ar 3 frankiem.

Pierādījis Markss tikai to, ka ar sociālpolitiku neierobežotai sabiedrībai jānonāk pie katastrofas. Nav tas pierādījis sociālisma iespējamību. Sociālisma nodibināšanās iespējamība vai neiespējamība atkarājas vispirmā kārtā no praktiskiem pierādījumiem un eksperimentiem, sevišķi par to, vai un kādējādi darba ražīgumu vēl iespējams pacelt. Interesanti un ne visai glaimojoši priekš marksistu domāšanas spējas tas, ka „proletariāta diktatūra“, ja tā kādreiz tiktu izvesta pēc kapitālistiskās iekārtas sabrukuma, jau nemaz nevar dot ļaužu masām to, ko tās vēlējušās, labāku dzīvi, jo uzvarētā kapitālistiskā iekārta jau nemaz nebūs tā iekārtota, ka tā bez kā tālāka varēs dot vērtīgu pārtikas vielu vairākražu. Lai to panāktu, tad iepriekš daudz vairāk jālauza galva, jāpēta, jāaprēķina. Ja pie kapitālisma valdības cilvēku skaits tā būs pavairojies, ka zemkopības ražoša-

nas pacelšana jau nonākusi uz augstākās pakāpes, tad nekāda saimnieciska iekārta vairs nevar viņu likteni labot... Nav arī noliedzams, ka Marksa parauga zeme, pirmā un vecākā rūpniecības zeme, Anglija, no Marksa laikiem nav vis nākusi sociālismam tuvāk, bet no tā novirzījusies: Anglija pati neražo ne ceturto tiesu no sev vajadzīgās pārtikas, viss atlikums jā-
ieved.

Pāriet uz sociālistisku iekārtu pēc Marksa schēmas tā tad Anglija nemaz nevar: Anglijas iedzīvotājiem būtu jānomirst badā, tiklīdz izbeigtos plašā preču izmaiņa un citu zemju pie-
maksas angļu kapitālistiem, vērtspapīru procentu un angļu tir-
goņu un uzņēmēju peļņas veidā, kas pirms pasaules kara iztai-
sija 3—4 miljardus šiliņu gadā. Visupirms tāpēc jāzina, vai,
ja Anglija pāriet uz sociālismu, tā var pašas robežās, vai vis-
maz ar dažu koloniju piepalīdzību pie sociālistiskas iekārtas
saražot sev vajadzīgo uzturu. Šis jautājums vēl nav iztirzāts.
Pēc manas pārīecības ir iespējams organizēt pašas Anglijas
zemkopību tā, ka Anglija var pati uzturēt savu tagadējo iedzī-
votāju skaitu. Bet angļu valdošie sociālisti paši tam netic, tā-
pēc, ka tie paši nav zinātnieki-lietpratēji un zinātniekus ne-
ciena. Šī iemesla dēļ strādnieku valdībai Anglijā nav izredzes
uz patiesiem lieliem panākumiem.

Jaunākie virzieni tautsaimniecībā.

Jaunākā pilsoniskā tautsaimniecība pilnīgi atmetusi sociālā
jautājuma, sociālisma iztirzāšanu un izturas pret tā pētīšanu
pavisam atraidoši, pat pēc pasaules kara piedzīvojumiem un
pēckara revolūcijām dažādās zemēs. Vācijā sevišķu nozīmi
un svaru ieguva t. s. vēsturiskā skola ar Rošeru
un pēc Šmolleru priekšgalā, kuŗas galvenā tieksme iziet
uz saimniecības vēstures izpētīšanu. Ar sevišķu labpatiku
vēsturiskās skolas priekštāvji apstājas pie agrāko gadusim-
teņu saimnieciskiem un finansu jautājumiem, bet atstāj totiesu
pie malas šo laiku jautājumus, ja tie pārsniedz sīkus tirdzniecī-
bas vai muitas politikas jautājumu iztirzāšanu. Tiek pētīts
tas, kas ir bijis un kas ir, bet, tā sakot, aizliegts pētīt to, kas
būs un kas varētu būt.

Nav tomēr noliedzams, ka vācu tautsaimniekiem, kas ap-
vienoti t. s. sociālpolitikas biedrībā (Verein für
Sozialpolitik), nebūtu ievērojama nopelnu. Šo pētījumu spo-
žuma punkts ir ap 1890.—96. g. sarīkotā vācu amatniecības
stāvokļa iztirzāšana, vedot sakarā ar lielrūpniecības konku-
renci. Šie pētījumi rādīja amatniecības bojā iešanu vai pār-
veidošanos... Bet vēlāk ar jaunlaiku tehnisko revolūciju sa-
sniegtā un iespējamā, vai sagaidāmā saimnieciskā pārveido-

šānās atstāta pie malas. Jaunākie pētījumi attiecas gandrīz tikai uz dažādu zemju konkurenci pie kapitālistiskās iekārtas, sevišķi uz dažādo lielo pasaules valstu: Anglijas, Amerikas (t. i. Ziemeļamerikas Savienoto Valstu), agrākās Krievijas, Francijas imperiālistisko politiku, pašu valstu un tautu nospiešanas vai izmantošanas tieksmēm. Vācija-Austrija pasaules karā ļoti spilgti attīstīja imperiālistiskās tieksmes, bet neizturēja sadursmi ar antantes valstu imperiālismu. Visa gudrība, līdz kādai pēc kara ticis vācu „Ver. f. Soz. Pol.“, ir izpaudusies 1924. g. rudens rezolūcijā pret labības muitām. Vai jaun dibinātā „tautu savienība“ būs spējīga spriest „tiesu un taisnību“ starptautiskā saimnieciskā dzīvē? To rādīs tuvākā nākotne.

Anarķisms.

Zinātniskā anarķisma tēvs ir pieminētais Prudons, kas visu valsti grib saskaldīt atsevišķu mazu politisku grupu, atsevišķu arodnieku federācijās. Pie visa tā, pēc Prudona pārliecības, varot nonākt bez kādas revolūcijas, vienīgi ierīkojot maiņu banku, kuŗa katram patērētājam spēs piedāvāt ražojumus bez kapitālista peļņas tiesas. Tā tad uz vislētāko, jo pati tā arī procentus nemaksās.

Radikālākais anarķists ir Kaspars Šmidts, kuŗš ar pseudonimu „Makss Stirners“ 1845. gadā laida klajā grāmatu „Der Einzige und sein Eigentum“ („vienīgais un viņa īpašums“). Stirners neatzīst nekādas autoritātes, ne valsti, ne reliģijas, ne pienākumus, ne tiesību ierobežojumus. Pēc Stirnera domām, katram cilvēkam tiesība uz vispilnīgāko izdzīvi un augstākais likums — katra personīgais labums. Nevienam nav brīv viņa darbību ierobežot. Tā kā cilvēks tomēr dzīvo citu cilvēku sabiedrībā, tad lai viens otru neapritu, jādibina tomēr egoistu sabiedrība. Bet neviens nav piespiests šai sabiedrībai padoties. Ja tās rīcība viņam nepatīk, viņš var izstāties. Še tad ir starpība ar sociālistiem, kuŗi atzīst sabiedrības spaidu nepieciešamību. Stirners neatzīst pastāvoša privātīpašuma tiesības, bet grib katram atļaut tiesību piesavināties no visa īpašuma tik daudz, cik tas nu var savās rokās noturēt. T. i. Stirners par īpašuma vienlīdzīgu izdalīšanu neuzstājas. Viņš tādās domās, ka vienam cilvēkam vaiagot daudz, otram maz. Īpašuma iegūšanas dēļ varot nodibināt sabiedrības. Pāreja uz jauno iekārtu varot notikt vienīgi ar varas pielietošanu. Lauzt valsts varu, tiekot uzskatīts par noziegumu, bet kas to varot veikt, tas esot stiprāks par valsti.

Īpašuma jautājums varot tikt izšķirts tikai visu cilvēku cīņā ar visiem. Ka tādējādi cilvēcei jāiet bojā, par to Stirners nedomā.

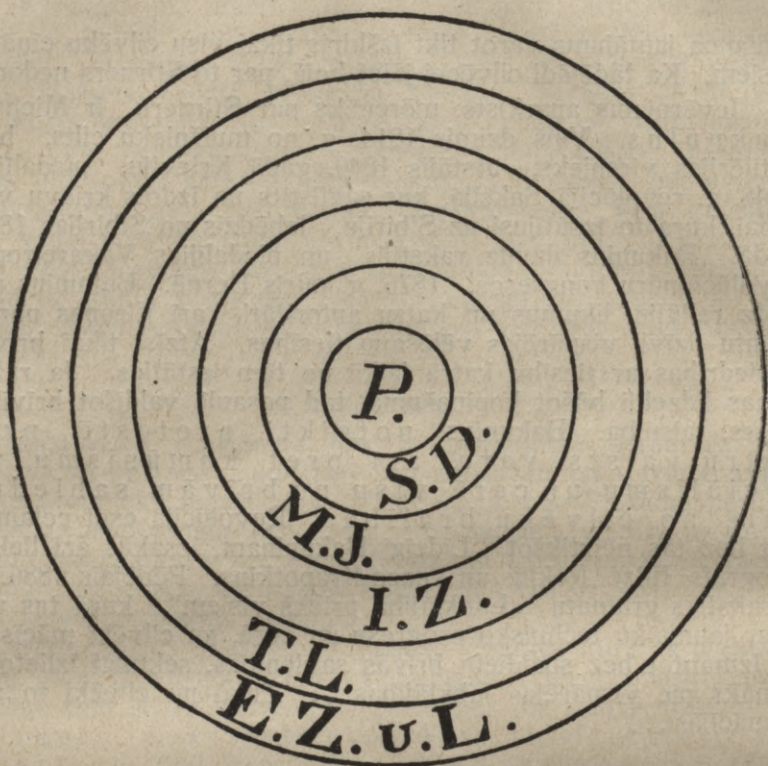
Ievērojams anarhists, mērenāks par Stirneru, ir Michails Bakunins. Viņš dzimis 1814. g. no muižnieku cilts, bijis artilērijas virsnieks, atstājis 1840. gadā Krieviju, piedalījies 1848. g. revolūcijā Saksijā, kur sāgūstīts un izdots krievu valdībai, kuŗa to izsūtījusi uz S'biriju. Izbēdzis no Sibīrijas 1865. gadā. Bakunins daudz rakstījis un piedalījies Vakareiropas revolūcionāru kongresos. 1876. g. miris Bernē. Bakunins noliedz reliģiju, likumus un katru autoritāti, arī Eiropas parlamentu dzīvi, vispārējas vēlēšanu tiesības. Atzīst tikai brīvas sabiedrības ar tiesību katrā laikā no tām izstāties. Ja ražošanas līdzekļi būšot kopīpašumā, tad pasaulē valdišot brīvība, miers, taisnība. Bakunins noteikti protestē pret katru valsts varu, arī pret komūnismu un sociālismu un cerē visu no brīvām sabiedrībām, no cilvēku brālības. Revolūcija esot nelaime, bet bez tās neiztikšot. Līdzīgi Bakuninam, izsakās arī lielais ģeografs Elizé Reklis un kņazs Krapotkins. Pēdējais 1886. g. sarakstījis grāmatu „Labklājība priekš visiem“, kuŗā tas uzsver jaunlaiku tehnisko progresu un cerē, ka cilvēki mācīsies to izmantot bez spaidiem brīvās savienībās, sekmīgi izlietojot nonāks pie vispārējas labklājības... Tikai nu cilvēki to vis nemācījās...

Tinens (v. Thünen).

Tinens ievērojams vācu tautsaimniecības teorētiķis. Dzimis 1783. g., miris 1850. g. Galvenais darbs „Izolētā valsts“, kuŗa pirmais izdevums iznācis 1826. g., otrs, stipri paplašinātais izdevums 1842. g. Tinens ļoti rūpīgi pierakstījis savus novērojumus lauksaimniecībā savā 320 hektaru lielā Tellovas muižā. Uz šo novērojumu pamata viņš dibina savus aprēķinus „Izolētā valstī“. Izolētā valsts ir abstrakcija, bet kuŗai tautsaimniecībā svarīga teorētiska nozīme. Šai teorētiskā konstrukcijā Tinens grib iztīrīt attālumu iespaidu tautsaimniecībā uz preču cenām un uz dažādu lauksaimniecības produktu ienesīgumu un ražošanas iespējamību. Tinens, vienkāršības pēc, pieņem, ka tā izolētā valsts atrodas tuksneša vidū, ka uz ārieni neko nevar izvest, bet ka vienīgā lauksaimniecības produktu atlikuma patērētāja ir valsts centrā (viducī) esošā pilsēta.

Kādus lauksaimniecības produktus ražos pilsētas tuvumā, kādus attālāk? Tinens iedala visu izolēto valsti gredzenos. Gredzeni (joslas) sekoši:

P = pilsēta. S. D. = sakņkopība. M. J. = meža josla. I. Z. = intensīva zemkopība. T. L. = Triju lauku sistēma. E. Z. un L. = ekstensīva zemkopība un lopkopība.

Pirmā joslā (gredzenā) tiks audzēti sakņaugi un dārza augļi, jo tie panes vismazāko transportu. Otrā joslā nenāk vis vēl intensīva zemkopība, bet mežkopība. Pilsētai vajadzīga malka un būvkoki, kas arī nepanes tālu transportu. Trešā joslā nāk intensīva zemkopība un lopkopība, savienota ar augu maiņu. Ceturtā nāk triju lauku sistēma. Piektā nāk beidzot ekstensīvā zemkopība, tādu produktu ražošana, kuri panes vistālāko transportu.

Labības cenas noteic ražošanas izdevumi un transports no visu attālākā apgabala, kuŗa labības atlikumi vēl vajadzīgi pilsētas patēriņa apmierināšanai.

Zemes rente izceļas tā, ka pie pilsētas tuvāk guļošie apgabali nelielo transporta izdevumu dēļ, bauda dabiskas priekšrocības, samērā ar attālākiem. No svāra lauksaimniecī-

bas produktu pārstrādāšana vērtīgākos ražojumos (piem. kartupeļu izdedzināšana spirtā), kas samazina transporta izdevumus.

Kapitāla procentu augstumu noteic pēdējā kapitāla daļņas ienesīgums, darba algu — beidzamā kādā uzņēmumā pieņēma strādnieka darba ražīgums.

Sociālās utopijas.

Vārds „ūtopija“ apzīmē grieķu valodā „nekur neatrodos vietu“. Šis nosaukums lietots visupirms no angļu valsts kanclera Toma Mora (Tomas Morus) 1516. g. izdotā grāmatā, kurā tēlota ideāla komunistiska valsts.

Utopijas sala atrodas dienvidus puslodē, uz kuŗas 54 pilsētas. Katra pilsēta vienas dienas gājuma attālumā no otras. Katrā pilsētā dzīvo 6.000 ģimenes. Ģimenes dzīvi vada vecākais. 30 ģimenes izvēl katru gadu „sigrofantu“ par vecāko. 10 sigrofanti atkal ievēl vienu „traniboru“. Pēdējie ieceļ valdnieku uz visu mūžu. Traniborus var no jauna izvēlēties pēc amatu gadu notecēšanas, sigrofantus tikai pārmaiņus. Daļa salas iemītnieku nodarbojas zemkopībā un strādā grupās jeb lielģimenēs, pa 20 vīrieši un tikpat sievietes. Šīs lielģimenes strādā nama tēva un nama mātes vadībā un uzraudzībā. Pēdējām vēl klātpiedoti divi vergi netīru un neveselīgu darbu veikšanai. Viss īpašums atrodas kopīpašumā. Kopējās lietas vada „senāts“, kuŗu ievēl katra pilsēta no trim locekļiem no savu gudrāko pilsoņu vidus. Katra cilvēka pienākums nodarboties zemkopībā un reizē iemācīties arī kādu amatu. Ar zemkopību ikkatram jānodarbojas divi gadi, pēc kam tas atkal iet atpakaļ uz pilsētu. Darba laiks — 6 stundas dienā. Katram jāstrādā fizisks darbs, izņemot ierēdņus, zinātniekus un māksliniekus. Pēdējos izvēl priesteri no apdāvinātāko bērnu vidus. Paši priesteri no draudzes vēlami. Utopija valda pilnīga ticības brīvība.

Kopražā tiek nodota valsts magazinās, kuŗas iedala katrai ģimenei attiecīgo dzīves uzturam vajadzīgo daļu. Ražošanu, kā arī produktu izdalīšanu vada senāts. Liekas greznības nav, nav arī liekēžu. Pilsētām jāizpalīdzas savā starpā. Tirdzniecība ar ārzemēm un ceļojumi uz ārzemēm samazināti līdz zemākai pakāpei. Izceļošana, jaunu koloniju dibināšana tiek veicināta.

Ievērojama tālāk 1630. g. dominikāņu mūka Kampanella sarakstītā „Sauls valsts“. Politiskā organizācija šē aristokrātiskāka! Valsts vara atrodas liel-metafiziķa (pāvesta) rokās. Pēdējais izvēl gudrus ierēdņus, kuŗi gādā, lai valsti val-

Vispārējā (teorētiskā) tautsaimniecība.

I. Ievads.

Izejas punkts: Cilvēka vajadzības. Tautsaimnieki uzskata cilvēku kā saimniecisku individu (radījumu). Cilvēkam dažādas vajadzības (Bedürfnisse, потребности): viņš grib ēst, dzert, ģērbties, sasildīties, meklē pajumtu.

Vēlēšanās iegūt kādu mantu un nevēlēšanās pielikt pie tās iegūšanas pūles, vienmēr rada cilvēka iekšēju cīru. No šīs cīras rodas oikonomiskais (saimnieciskais) princips: iegūt katru mantu ar vismazākām pūlēm, ražot katru priekšmetu ar vismazāko darba patēriņu. Tā tad darba ražīguma pacelšana ir svarīgākā tautsaimniecības pamata ideja un galvenais tautsaimniecības mērķis.

Bet vai cilvēks arvienu ir gribējis pielikt darbu un pūles, lai kādu vēlamu priekšmetu iegūtu? Nē. Tacīts stāsta par senģermāņiem, ka tie turējuši par kaunu, pielikt darbu un sviedrus tur, kur varējuši gūt panākumus ar asinīm, ar varu un kaŗu, kur varējuši atņemt otram (otrai ciltij) darba panākumus. Tiešām, no pat vēstures sākuma kaŗi un līdz ar to aplaupīšana, otra pūliņu, augļu atņemšana ar varu ir „pasaules mode“. Nebūsim jau lepni uz mūsu sasniegto kultūru: pasaules kaŗš pārāk spilgti rādījis, ka arī kultūras cilvēkā snauž mežonis... Ideālā tautsaimniecība, kad katrs drīkstēs baudīt tikai patieso pūliņu augļus, vēl nākotnes cerība (aina).

Bet katras zemes, valsts iekšienē, tā visi tautsaimnieki uzsver, valda mantu iegūšana ne ar varu, bet ar darbu, valda arī oikonomiskais princips.

Cilvēks darbojoties, ražojot mantas savām vajadzībām, nāk sakaros, bet arī sadursmē ar citiem cilvēkiem. Attīstās saimnieciskas sekas, saimnieciski sakari, saimnieciska atkarība. Jau mežonim maz apdzīvotā zemē, kur diezgan platības, neizdevīgi vienam medīt vai zvejot. Izdevīgāki ir medīt baros, ielencot medījamos zvērus, iet pa vairākiem stipram zvēram pretim, zvejot ar lielu tīklu, kopā ar citiem. Tā redzam, ka arī mežoņu dzīvē vajadzīga kopdarbība. Me-

žoņi nedzīvo, neklejo pa vienam, bet veseliem bariem. Kultūras cilvēks sajūt zemes trūkumu. Attiecības nu paasinās. Izceļas cilvēku plašāki sakari — plaša kopdarbība. Mēs vēl tagad apbrīnojam sirmās senatnes lieliskos kultūras darbus, ar kuriem tika radīta iespēja dzīvot lielam cilvēku skaitam par sevi diezgan neražīgos zemes apgabalos. Mākslīgās apūdeņošanas darbus senā Eģiptē, Babilonijā. Arī Sengriekijā senie minieši ap 1500.—2000. g. pr. Kristus jau bija nolaiduši 250 kvadrātverstis lielo Kopais ezeru, kas deva iespēju ievākt bagātas ražas.

Cilvēku kopdzīvē attīstās psiholoģiski tautsaimniecības pamati. Vienkāršības pēc, tautsaimnieki pieņem, ka:

- 1) cilvēks vadās vienīgi no saimnieciskām (oikonomiskām) interesēm (kaut gan dzīvē darbojas arī citādi dzineklī),
- 2) viņš zin, kā tam jārikojas, kas tam vajadzīgs, lai tā darbs būtu ražīgs. (Patiesībā viņš to nezina, bet iemācās ilgā grūtā mācības laikā, dzīves skolā. „Mulķa zemnieks“ savā dzīvē un darbā iemācās izprast ļoti daudz dabas noslēpumu),
- 3) cilvēks vadoties no saimnieciskām interesēm un zinot, kā tam jāražo, nonāk pie oikonomiskā principa.

Saimnieciskā (oikonomiskā) interese vēl nav egoisms, bet var par tādu tapt. Saimnieciskā interese pēc Diceļa ir tuvākais mērķis, egoisms — tālākais, gala mērķis. Saimnieciskā interese var būt arī nesavtīga: lai pareizi vadītu labdarības iestādi, jābūt oikonomiskam (saimnieciskam). No otras puses egoists var būt arī nesaimniecisks izšķērdētājs.

Paceļas jautājums, vai pavisam iespējama kāda vispārderīga tautsaimniecības mācība, vai šķiru intereses, šķiru cīņa nenoteic visu tautsaimniecības attīstību (kā to māca Markss).

Pieturēsimies pie tās mācības, kuŗa (kā Tugans-Baranovskis, Bernšteins u. c.) arī tautsaimniecībā atzīst ētiku, ētiskus (tikumiskus) principus par izejas punktu! Tikai dibinoties uz ētiskiem pamatiem, mēs paceļamies pār mūs ielencošo ikdienas maziskumu, pār sīkumiem, pār pretruņām, pār tuvredzīgo ikdienišķību — uz vispārības, visas cilvēces nozīmes un ideālu viedokļa, uz Kanta augstākās vērtības idejas augstumiem, kas visiem cilvēkiem piešķir vienādu vērtību. No šā viedokļa raugoties, cilvēka persona, cilvēces attīstība, tās paceļšana uz augstākas kultūras pakāpes ir aug-

stākais cilvēces mērķis. Arī saimniecības, tautsaimniecības uzdevums ir izdibināt un aizrādīt uz tādu cilvēku rīcību, kuŗa noved pie šī mērķa.

Pret ētisko principu tautsaimniecībā uzstājās agrākā klasiskā angļu skola (Smisa, Rikardo u. t. t.), bet arī daudzi jaunākie oikonomisti un, proti, tiklab politiskas reakcijas, sastinguma, kā radikāla liberālisma aizstāvji. Pie pirmajiem pieder Vācijā Pohle, Adolfs Vebers, pie pēdējiem Maksis Vebers, Verners Sombarts. Vācijā ap 1910. g. bija karstas debātes par jautājumu, vai tautsaimniecībā vajadzīgi vērtības jēdzieni — ētika vai nē. Ētikas pretņieki uzsvēra, ka tautsaimniecībai jābūt patstāvīgai, („autonomai“) bezaizspriedumu zinātnei, ka tā tāpēc nedrīkst nekā no ētikas aizņemties. Tās uzdevums esot rādīt vienīgi to, kā sadurās un saistās saimnieciskās intereses. Sombarts uzsvēra, ka marksismā neesot „ne viena grāna ētikas“. Tam pretim runā Marksa morāliskais sašutums, ar kādu tas runā par angļu zemnieku padzišanu no to zemes, par angļu fabrikas strādniecības, sevišķi bērnu un sieviešu izmantošanu.

Smisiānisms jau nu ir bez ētikas, pat antiētisks. Pēc Smisa vislabāk, ka visi cilvēki egoisti. Kā tādi, proti, tie rīkosies oikonomiski un visai valstij būs labums. Miljons egoistu sastādītu bagātu, ziedošu valsti. Nelaiمة tikai tā, ka šie atsevišķie egoisti vis nedalās savās saimnieciskās zināšanās viens ar otru, kas būtu vajadzīgs, lai kopdarbs būtu visražīgāks. Tie rūpīgi slēpj viens no otra arodnieciskus, tehniskus, veikalnieciskus paņēmienus, kāpēc tad liela daļa, kuŗai nav šie noslēpumi zināmi, strādā neražīgi. Tādējādi visa tautsaimniecība stāv dziļi zem ražīguma-saimnieciskā ideāla.

Ja cilvēks, kā tāds, pats sevī mērķis, tad, protams, nevar uz to skatīties no uzņēmēja-kapitālista viedokļa, kas cilvēku vērtē gluži tāpat, kā zirgu, vērsi, darba rīku, vienīgi kā ieroci — darba rīku. Senromiešu rakstnieki, kuŗi rēķinās tikai ar vergu darbiniekiem, izšķir tikai „instrumentum vocale“, un „instrumentum non vocale“, t. i. runājošus un nerunājošus darba rīkus.

Darba alga no kapitālisma (arī smisiānisma) viedokļa ir tikai ražošanas izdevumi. No ētiskā viedokļa — darba tautas ienākums.

Kādas atziņas metodes lietojamas tautsaimniecībā? Tā pati indukcija un dedukcija, kāda sastopama citās zinātnēs. Indukcija ir novērojumi dzīvē, dabā — faktu analīze. Dedukcija ir loģiski (prāta) slē-

dziēni, izskaidrojami uz vispārējās teorijas pamata, kas vajadzīgi pie faktu sintēzes.

Vācu „vēsturiskā skola“ un vācu „Verein für Sozialpolitik“ lietoja kā galveno metodi — indukciju, faktu analīzi; citi zinātnieki, kā Adolfs Vagners, Dicels, Kārlis Mengers, Kārlis Büchers ir deduktīvās skolas piekritēji. Uz vienkāršas dedukcijas pamatiem Rikardo uzbūvē visu savu tautsaimniecības mācību.

Vai tautsaimniecībā valda noteikti, cieši pierādāmi likumi, kā dabas zinātnēs? To, diemžēl, nevar teikt. Markss gan pūlējies tādus likumus pierādīt. Bet viņa teorija, vēsturiskais materiālisms nav viscaur pierādāma, neapšaubāma. Starpība starp dabas zinātnēm un tautsaimniecību tāda, ka ķīmijā, fizikā darbojas arī mazā gabaliņā biljoniem atomu, un pietiek viena izmēģinājuma, lai no tā atvasinātu dabas likumu. Tautsaimniecībā, ja daudz, var atsaukties uz „lielo skaitļu likumu“, kas tiešām pierāda ļoti daudz saskaņas. Bet kur nav novērots liels skaits gadījumu, tur tieksmes pēc „rerum cognoscere causas“ (lietu cēlonības izziņāšanas) ir gaužām grūti realizējamas.

Tautsaimniecības jēdzieni.

Rodberts iedala tautsaimnieciskos jēdzienus: 1) loģiskos, 2) vēsturiskos. Loģiskie noder katrā laikā un pie katras saimnieciskas iekārtas. Vēsturiskie jēdzieni ir pārejoši (verdzība, kapitālistiskā saimniecība u. t. t.).

Pamata kategorijas vai jēdzieni divi:

- 1) Vērtība (цѣнность der Wert).
- 2) Izmaksa (стоимость Kostpreis).

Pirms kā spriežam par vērtību, mums jādomā par priekšmetiem, kuriem ir vērtība.

Cilvēkam dažādas vajadzības. Tas aplūko, novēro ārējo dabu, redz un tausta dažādus priekšmetus. Viena daļa novēroto priekšmetu tam izrādās par noderīgiem vajadzību apmierināšanai, citi nē. Noderīgos priekšmetus mēs saucam par mantu („labumu“) благо das Gut. Noderīgās mantas mēs šķirojam:

1) lietišķās mantās, redzamas, rokām taustāmas. a) ēstgribas apmierināšanai: labība, maize, gaļa, piens, sāls, cukurs u. t. t., b) mantas, kas pasargā no laika (temperatūras) iespaidiem (varas), no aukstuma, lietus, karstuma, proti, a) pēģerbs un pajumts. Pirmatnējs mežonis vispirms iet kails, tad tas tropās sāk taisīt vispirms sev jostu no „vīģes lapām“ un citām lapām; vēlāk segas no dažādiem pinumiem,

līdz tas nonāk pie škiezinas, un no škiezinas vērptiem un austiem segumiem. Ziemeļu zemēs mežonis tērpjas, ietinas zvēru ādās. Pirmatnējais cilvēks vispirms mājokli taisa kokos un zem kokiem; tad ālās, vēlāk būdās no koku zaļiem un lapām; visbeidzot ceļ sev mājas no koku stumbriem. Pārtikas pagatavošanai vajadzīgs bij uguns un tā tad arī malkas; ziemeļos ugunskurs bija vajadzīgs ēdiena pagatavošanai, un pie kā sasildīties.

Kultūras cilvēka vajadzības pastāvīgi pieaug. Cilvēks sev pagatavo dažnedažādus priekšmetus dzīvokļu iekārtai, „mēbeles“: galdus, krēslus, gultas, skapjus, vēlāk atzveltnes un mūzikas instrumentus, visbeidzot tepikus (grīdsegas), gleznas, tēlus, grāmatas — mašīnas. Mežonis sev izgatavo elku tēlus, amulētus, burvju ziļļus u. t. t.;

2) personīgos pakalpojumos. Šķiru valstī vispirms rodas saime (sulaini, kalpotājas, vergi), bet kultūras valstī ierēdņi, skolotāji, ārsti, tiesneši u. t. t.

3) saimnieciskās attiecībās un tiesiskās attiecībās, kas tiek vērtētas vienlīdzīgi ar citām mantām: piem., labs firmas vārds, patentes (kas parasti tiek izdotas uz 15 gadiem), grāmatu izdošanas, teātra izrādes tiesības, tiesība uz pensiju pēc nokalpotiem dienesta gadiem u. t. t. Ār zemēs mēdz pārdot ārstu, advokāta praksi, līdzīgi maiznieka, miesnieka, kalēja un citu amatnieku praksei, t. i. tā saucamās „maizes vietas“ (Brotstellen).

Tautsaimnieki tālāk šķiro cilvēkam vajadzīgās mantas:

a) Brīvās mantas, ko cilvēks nav pagatavojis, ražojis, bet ko pati daba, ko „Dievs devis“.

b) Saimnieciskās mantas, ko cilvēka roka izgatavojusi, kurās cilvēka darbs ieguldīts.

Pie brīvām mantām mežonis skaita bez gaisa un ūdens arī mežu un zemi, līdz ar to medības, zvejas, apmešanās tiesības, kurā katrā vietā. Cilvēku skaitam pieaugot, nodibinās privātpašums uz zemi, mežu. Paliek pāri kā brīvas mantas vienīgi gaiss un ūdens. Kultūrai pieņemoties, izceļas pilsētas. Pilsētās gaiss un ūdens nav vairs brīvas mantas: ūdeni nevar dabūt pilsētā katrā vietā, bet jātaisa ūdens vadi, kas prasa cilvēka darbu. Tāpat pilsētu centros gaužām slikts gaiss. Katrs cenšas dzīvot attālāk, tirākā gaisā, bet tas maksā naudu: jābrauc vai jāiet no darba vietas, kas mēdz būt centrā, uz dzīves vietu, jāzaudē laiks un jāpatērē enerģija. Pitsburgas pilsētā Pensilvānijā (kurai pusmiljona iedzīvotāju) pēc dažu pētnieku apgalvojumiem ogļu tvaiki un dūmi ikgadus sabojānot mantas un veselību 10 miljonu dolaru vērtībā. Londonā — par 4 milj. angļu mārciņām. Turīgie Londonas angļi mēdz trīs dienas nedēļā, no

piektdienas līdz pirmdienai, izbraukt uz laukiem, lai baudītu tīru gaisu.

Akmeņiem, zemei, grantij, smiltīm parasti nav nekādas vērtības. Pilsētu un dzelzceļu tuvumā tie kļūst par vērtīgām saimnieciskām mantām. Citiem vārdiem: jo vairāk sabiezē cilvēku skaits, jo vairāk attīstās kultūra, — jo vairāk brīvās mantas paliek par saimnieciskām mantām, kuras nevar lietot bez īpašnieka ziņas, atļaujas un s a m a k s a s. Tā izceļas zemes rente, nevis uz lauksaimniecībai derīgo zemi vien, bet uz visas zemes, kas vien cilvēkiem kaut kādas vajadzības dēļ noderīga.

Vērtība.

Katras mantas nozīme cilvēka dzīvē ir tās vērtība. Citiem vārdiem sakot, mantas vērtība tiek noteikta salīdzinot ar citām mantām, citiem noderīgiem priekšmetiem. Vērtība ir mantas noderīguma samērs. Ja cilvēks atzīst, ka kāda manta tam noderīga, un ja tas salīdzina tās noderīgumu ar citām derīgām mantām, tad tas to novērtē, piešķir tai vērtību. Citiem vārdiem: vajadzīgi citi priekšmeti, vajadzīgs salīdzināt ar priekšmetiem, kas noderīgi par mērauklu. Piem., cilvēks atrod, ka kādas zāles sēkliņas, graudiņi noderīgi barībai. Tas šo zāli sāk audzēt, un, varbūt, atzīstot, ka tā laba, nosauc to par labību. Ar laiku tas izprot, ka labības audzēšana to padara neatkarīgu no zvejas un medības. Labība kā vērtīgākā saimnieciskā manta arvienu vairāk paceļas tā acīs. Cilvēks mācās novērtēt, cik labības jāiekul, cik jāizsēj, lai visu gadu no tās varētu pārtikt. Viņš izmācās taupīt vecus krājumus, uzkrāt no bagātās ražas sliktiem gadiem. Tas mācās arī atzīt, ka nevar nepārtraukti vienu un to pašu labību audzēt zināmā zemes gabalā, ka dažas labības sugas labāk padodas, ja tās no gada uz gadu vienu ar otru maina. Ari dažādas „labības“ nav vienāda labumā, citas ir gardākas, citas mazāk gardas. Tādējādi cilvēks mācās salīdzināt labības vērtību, tas mācās vērtēt kviešus augstāk par rudziem, pēdējos atkal augstāk par miežiem un auzām.

Līdzīgā kārtā cilvēks sāka novērtēt labības vērtību samērā ar gaļu. Sākot, kamēr medījumu bija daudz, labības graudu maz, cilvēks pēdējos vērtēja augstāk par gaļu. Bet kad medījamie zvēri bija izskausti un uzsāka audzēt mājlopus, cilvēks drīz nāca pie atziņas, ka ražot labību vieglāk, nekā to pašu daudzumu (svaru) gaļas vai tauku. Barojot mājlopus, cilvēks noskārta, ka jāizbaro 5—6 svara daļas labības, lai iegūtu tikai vienu svara daļu gaļas. Ļaužu, masām sabiezējot, izcēlās ve-

ģetāriānisms (pārtikšana no stādu barības, galvenā kārtā labības), jo stādu pārtiku bija vieglāk saražot, nekā gaļu.

Cilvēks cēla ēkas. Sākot vieglas, pavisam viegliņas, pēc arvienu cietākas un labākas. Nu cēlās salīdzinājumi, cik vērts viegla tipa ēkas, cik labākas, no veselīgiem kokiem vai no akmeņiem celtās.

Vienu ēku, vienu tirumu, pļavu u. t. t. var nosaukt par lielu, otru par mazu. Bet lai pamatīgi tās salīdzinātu, vajaga zināt gaļumu, platumu, pie ēkām arī augstumu. Kalns var būt augsts vai zems, bet tā augstumu atrod ar salīdzināšanu. Tā cēlās gaļuma, augstuma un platumā mērīšana pēdām, olektīm, soļiem, asīm, jūdzēm. Pēda — kājas pēda. Olekts — rokas gaļums līdz elkonim. Ass — cilvēka platumas izplestām rokām, kas pa laikam līdzinās cilvēka gaļumam. Jūdze mēdza būt agrāk zināms soļu skaits, pie romiešiem — 1000 soļi.

Vērtība nav kāda priekšmeta absolūta īpašība, — tā piemīt priekšmetam vienīgi cilvēka acīs, viņa izteicas salīdzinot — novērtējot. Zināms, arī lops prot izšķirt gardākus stādus no mazāk gardiem. Cilvēkam no svāra zināt motīvus jeb cēloņus, dzinēkļus, kāpēc vienu mantu novērtē augstāk par otru.

Šinī ziņā no svāra zinātniskā terminoloģijā attiecībā uz vērtību jēdzieniem.

Jau Aristotels, bet sevišķi jaunlaiku tautsaimniecības tēvs Ādams Smiss, šķir lietojamo vērtību (value in use) no maiņas vērtības (value in exchange). Lietošanas vērtība ir priekšmeta noderīgums pašā ražotāja vai saimnieka saimniecībā.

Maiņas vērtība — tirgus vērtība ir tas citu noderīgu priekšmetu daudzums, cik par kādu mantu var iegūt, ja to ved tirgū, ja to izmaina pret citām mantām (precēm). Katras mantas noderīgums kā tāds vēl nepiešķir mantai vērtību: malka mežā, ogles zemes dziļumos, rūda ir par sevi nēmtas bezvērtīgas mantas. Vērtību tās iegūst tad, ja cilvēks tās nogādā tur, kur tās viņa mērķiem, viņa vajadzībām noderīgas. Cilvēku skaitam sabiezējot, gan arī malka mežā, ogles zemes dziļumos pārvēršas par iekārotām mantām, kurās iegūst tirgus vērtību, skatoties pēc attāļuma (dziļuma zemē) un grūtumiem, kas saistīti ar to iegūšanu.

Maiņas vai tirgus vērtība pastāvīgi iespaido lietošanas vērtību. Katrs saimnieks vērtē savu labības krājumu ne tikai pēc tā, cik tam pašam atlec labums (bauda) to patērējot, apēdot vai izbarojot, bet arī pēc tā, cik viņš par šo krājumu var dabūt tirgū. Maiņas vērtība piemīt tikai tādiem priekšmetiem, kuri

cilvēkiem noderīgi, kuriem tā tad piemīt lietošanas vērtība. Lietošanas vērtība nosaka maiņas vērtību.

Tautsaimnieki tālāk šķīro:

Objektīvo un subjektīvo vērtību (Neumans un Behms-Baverks).

Objektīvā vērtība ir mantas noderīgums kāda ārēja efekta (panākuma) sasniegšanai. Piem., noderīgums uzturam, izbarošanai u. t. t.

Subjektīvā vērtība ir vērtība, ko manta iegūst kāda zināma subjekta interešu sfairā, ja šis subjekts atzīst savu patīku (omulību) par atkarīgu no zināma mantas eksemplāra.

Objektīvā vērtība tā tad nav nekas cits, kā tā pati lietošanas vērtība. Tā top par maiņas vērtību, ja pret to vēlas iegūt citas vēlamas mantas.

Subjektīvā vērtība ir privātsaimnieciska vērtība, priekšmeta individuāls (piem., retas gleznas) novērtējums.

Abu vērtību sakopojums ir tautsaimnieciskā vērtība.

Tālāk tiek runāts par izdevumu vērtību.

Parastā vērtība (gemeiner Wert) jurisprudencē ir mantas (sevišķi nekustama īpašuma) parastā vidējā vērtība. Pēc šīs vidējās vērtības mēdz uzlikt nodokļus. Bet no tās atšķiras:

Tirgus vērtība (Verkehrswert), ko var būt augstāka vai zemāka par parasto vidējo vērtību. Tālāk no svara:

Ienesīguma vērtība (Ertragswert, доходность), kādas mājas, zemes gabala u. t. t. gada ienesīgums. Visbeidzot minama:

Mīlotāju, cienītāju vērtība (Liebhaberwert, Affektionswert), kādas retas gleznas, statujas u. t. t. vērtība pazinēju, cienītāju starpā.

Bet kas nosaka mantas vērtību? Tie ir:

- 1) Noderīgums, (полезность, Nützlichkeit). Labības, gaļas, piena u. t. t. barības spēks, garšīgums, smarža; metālu, koku izstrādāšanas iespējamība u. t. t.
- 2) Retums. Pārpilnībā iegūstamas mantas ir bezvērtīgas. Cilvēkam vajaga sajūst kādas lietas trūkumu, lai tas viņai piešķirtu vērtību. Retums un subjektīvā sajūta liek vērtēt augstu dārgakmeņus, spožos dārgmetālus, rotas lietas u. t. t.

Maizes, labības, gaļas vērtība aug kādā ielenktā pilsētā, tuksnesī vai uz jūras, samērā ar krājumu samazināšanos — badam tuvojoties. Dārgakmeņiem uz kuģa jūrā, kojam pārtika pietrūkusi, maza vērtība. Tos maina pret rīcieni maizes vai krūzi ūdens (jūras ūdeni nevar dzert). Tāpat tas tuksnesī. Senromiešu rakstnieki stāsta par Kumas Sibilli, ko sadedzinājusi

sešas pareģu grāmatas, bet par atlikušām trim prasījusi vairāk, nekā agrāk par visām deviņām.

3) **Vajadzība** (pēc kādas mantas). Kur nav vajadzības, tur mantai nav vērtības. Ar vajadzības pieaugšanu aug vērtība.

4) **Upuri, kādijānes zināmu vēlamu mantu iegūstot.**

Mantas, kas ražojamas katrā vairumā, samērā ar pielikto (ieguldīto) darbu, svārstīsies vērtībā ap šo mantu ražošanai vajadzīgo darba vērtību, vai ap ražošanas izdevumiem. (Produktionskosten, стоимость производства). Ja tirgū dos mazāk, ražošana apstāsies.

Attiecībā uz retuma priekšmetiem, sevišķi dārgmetāliem notikušas saimnieciskas pārmaiņas. Tagad arī tos ražo samērā ar ražošanas izdevumiem: sudraba, zelta, ražošanu kapitālistiskos lieluzņēmumos varētu pavairot, ja cenas celtos.

Ražošana tagad dažkārt turpinās arī tad, kad ražojumu cena nesedz ražošanas izdevumus. Tas notiek tāpēc, ka ir neizdevīgi apturēt darbus lieluzņēmumā. Ogļu raktuvēs allaž ražo arī pie zemām ogļu cenām tāpēc, ka arī darbu pārtraukuma laikā lieli izdevumi pie ūdens izpumpēšanas un raktuvju uzturēšanas kārtībā vēlākai ražošanai.

Pie dažādām vērtības dēfīnīcijām (jēdzienu paskaidrojumiem) jāpiemin, ka raksturojumi grozās ap vienu vai otru mantas īpašību. Tirgō cildina vērtējamā priekšmeta derīgumu (Nützlichkeit, полезность), Inams Sterneggs lietderīgumu, lietojamību (Brauchbarkeit, примъняемость), Konrads saka, ka šiem abiem jēdzieniem nozīme tur, kur darba spēkam kā tādām maza vērtība, kā tas pie dažām nēģeru ciltim Afrikā.

Vērtības izcelšanās teorijas.

Klasiskās tautsaimniecības tēva Ādama Smisa vērtības teorija skan tā: pirmatnējā cilvēku saimniecībā katra priekšmeta vērtību noteic darbs, kas patērēts to ražojot, kas tajā ieguldīts vai arī — tas darba daudzums, kas vajadzīgs, lai kādu vēlamu priekšmetu iegūtu ar mainā. Saimniecībai attīstoties, nākot klāt uzņēmēju peļņa un zemes rente.

Uz Smisa teorijas dibinās Rikardo, kurš aizrāda, ka, ievērojot uzņēmēja peļņu un zemes renti, vērtību faktiski noteic ražošanas izdevumi, t. i. darbs, peļņa, rente. Bet mainot priekšmetus tirgū, mainās vērtību samēru tomēr noteic mainās priekšmetos ieguldītais darbs. Rikardo šo ražošanas izdevumu teoriju aprobežo tā, kā tas izsakās, ka tā noder pie tādu priekšmetu ražošanas, kuŗu ražošanu iespējams pēc patikas pavairot.

Retuma priekšmetu cenu nosaka to retums un vēlēšanās tos iegūt. Bet šādi retuma gadījumi tautsaimniecībā nespēlējot izšķirošo lomu, tie esot uzskatāmi vairāk kā izņēmums.

Uz Rikardo kamiešiem stāv:

Kārlis Markss, kuŗš par retuma momentu maz runā, bet dod slaveno dēfinīciju, ka katra priekšmeta vērtību noteic vidējais sabiedriski vajadzīgais darbs (gesellschaftlich notwendige Arbeit, общественно необходимый труд) vai darba laiks, kāds vajadzīgs pie vidējās izveicības un piespiešanās pie normāliem apstākļiem.

Tādējādi tad Markss pazīst tikai darbu kā ražošanas faktoru un nerēķinās ar citiem faktoriem, zemes renti, uzņēmēju peļņu. No sociālisma viedokļa tas saprotams, jo pēc sociālistu uzskatiem uzņēmēju peļņa un zemes rente piekrīt tik un tā visai sabiedrībai. Tāpat netiek ievērots dabas faktors: daba savas dāvanas sniedzot visiem cilvēkiem par velti. Konsekventi ņemot, tad gan vajadzētu nodibināt sociālistisku pasaules republiku, kur visiem cilvēkiem pieietamas visu zemju mantas. Kamēr pastāv atsevišķas valstis, kamēr katra tauta lūko sev izcīnīt visizdevīgākos noteikumus zemes virsū līdz tam no dabas balvu bezvērtīguma nevar būt runa. Ir bagātas un nabagas tautas. Ir tautas, kuŗām uz katrā cilvēka (kā Brazīlijā) iznāk 30 hektāru derīgas zemes, citām (kā vāciešiem, itāļiem) jāpietiek ar pushektāru. Arī apakšzemes bagātības (ogles, rūdas u. t. t.) ļoti nevienlīdzīgi sadalītas. Te tad nu rodas problēma, vai arī tās nabagās tautas ar darbīgumu un enerģiju, izlietojot jaunlaiku zinātņi un tehniku, var sasniegt augstāku labklājības pakāpi.

Kerejs (Carey) izsakās, ka Rikardo teorija, ka vērtību nosaka ražošanas izdevumi, esot nepareiza. No svāra esot nevis ražošanas izdevumi pagājušā laika posmā, bet atkalražošanas (reprodukcijas) izdevumi. Izplatoties mašīnu lietošanai, reprodukcijas izdevumiem jākrīt. Šī teorija pie lielā mantu vairuma maz nozīmīga, jo labības, gaļas, kokvilnas, vispār lauksaimniecības ražojumu reprodukcijas izdevumi nepaliek gads gadā lētāki, bet tikai pēc kādiem lieliem atradumiem. Pasaules kaŗā tie pat sacēlās nedzirdētā augstumā. Pie namu, tiltu, dzelzceļu būvēm jau nu gan ar jaunatradumiem tehnikā un zinātnē parasti krīt reprodukcijas izdevumi.

Tālāk jāpiemin Bastiā (Bastiat) darba un kapitāla interešu harmonijas (saskaņas) teorija. Vērtību noteic tas

darbs, kas ar kādu ieguvumu, pērkamumantu tiek
kot aiztaupīts. Ja, piem., ormanis atvedot uz pilsētu
ūdeni, kurai pašai nav aku vai avotu, tad ūdens neesot jāvērtē
pēc ormaņa izdevumiem jeb darba, bet pēc tā darba, kādu or-
manis pilsētniekiem aiztaupījis, t. i. pēc darba, kāds pilsētnie-
kiem būtu jāpieliek, ja tie paši ietu vai brauktu pēc ūdens. Pro-
tams, ka arī šī teorija ir vienkārša aplamība. Tādējādi kurp-
nieka, skrodeņa darbs būtu jāvērtē pēc tā, cik katram izietu
laika, ja tas pats gribētu pašūt svārkus vai pagatavot zābakus
un nevis tos iemaiņīt pret sava darba ražojumiem.

Tagadējie pilsoniskie oikonomisti saka, ka darba vērtības
teorija neizskaidrojot retuma priekšmetu, dārgakmeņu,
zelta, sudraba, arī retu, ievērojamu gleznu, statuju u. t. t., vis-
pār mākslas priekšmetu, vērtību un cenu. To varot tikai ga-
lējā noderīguma teorija. Kāda tad ir šī teorija?

Šī teorija tautsaimniecības literātūrā pazīstama kā „teorija
предѣльной полезности“, „Grenznutzentheorie“. Tai piekrit gal-
venos vilcienos arī daži tautsaimnieki sociālisti, kā Tugans-
Baranovskis. Vispirms to uzstādījuši Jevons un Gossens
(1854. g. grāmatā „Entwicklung der Gesetze des menschlichen
Verkehrs“).

Tālāk minams Valrass. Bet sevišķi šī teorija izkopta
no t. s. „austriešu skolas“ Kārļa Mengera, Wiesera, Behm-Ba-
werka, Francijā no Žida (Gida). Tā ir subjektīvās vajad-
zības vai kādas mantas subjektīvā trūkuma
sajūtas teorija. Gossena teorija šāda: katras lietojamas
mantas vērtība jo augstāka, jo mazāk mums ir viņas. Katra
klāt pienākusi šīs mantas daļiņa dod mums mazāk baudas vai
apmierinājuma. Tas ir: jo lielāks kādas derīgas un
vēlamas mantas krājums, jo mazāka vērtība
katrai šī krājuma atsevišķai daļai vai vie-
nībai.

Kas tad nu noteiks kādas mantas vērtību? Austriešu
skola (Behm-Bawerks) pieved sekojošu piemēru. Cilvēkam
tris krūzes ūdens. Nozaudējis vienu, tas atteiksies aplaistīt sa-
vas puķes. Bet tas neatteiksies no dzeršanas un mazgāšanās.
Nozaudējis vēl otru krūzi, tas vairs nemazgāsies, bet tomēr
dzers. Citāda izturēšanās jau nesakristu ar saimniecisko prin-
cipu. Tādējādi katras mantas vērtību nosaka vis-
mazākais tās daudzums, bez kura kāda cilvēka vajad-
zība (vai nu vajadzības sajūta) pavisam nevar tikt apmierināta,
bez kuras, tā sakot, cilvēkam jāiet galīgi bojā. Ja nu kādas
mantas daudzums pieaug, tad nepieaug vis tās vērtība vienli-
dzīgi ar katru klātpienākušo daļiņu, bet pavisam otrādi. Ar

katru klātpienākušo daļiņu visas mantas atsevišķo daļiņu vērtība krit, un kritas daudzkārt pat kopvērtība.

Behms-Bewerks pieved vēl sekošu piemēru: Zemkopis vērtē ražotās labības krājumu visaugstāk tad, kad viss viņa krājums pietiek vienīgi, ko apmierināt viņa paša un viņa ģimenes izsalkumu, t. i. apmierina vienīgi dzīves uztura minimumu, bez kuŗa tiem būtu jānobeidzas. Visas citas mantas zemkopim šādos, pie bada tuvos apstākļos, izliksies mazvērtīgas. Šim pašam zemkopim nu gadās bagāta raža. Tas var neviens pats ar visu ģimeni labi paēst, bet arī lopus labi pabarot un tam paliek vēl pāri krājums neizlietojamas labības. Nezinādams, ko ar lieko krājumu iesākt, tas ieinteresēsies par papagaiļiem, kas pie tā atlaižas no tuvējā meža un sāks tos barot. Kā nu viņš novērtēs visu savu ražu? Tikai pēc tās labības vērtības, ar kuŗu tas baros papagaiļus, t. i. viņš uzskatīs visu savu ražu tiklab kā par pilnīgi bezvērtīgu. Tas ir: neražas gadā tas varbūt vērtēs labību uz 10 latiem par pudu, bagātās ražas gadā uz 10 santimiem.

Praktiskā dzīvē, tautsaimniecības vēsturē jau tādi piemēri ir diezgan bieži sastopami, kad bagātīgi saražotas mantas kļūst gaužam mazvērtīgas. Prūsijā ap 1820.—24. gadiem bagāto ražu dēļ maize palika mazvērtīga. Kādas 2000 muižas tika pārdotas torgos par smieklīgi zemu cenu. Krievijā 1894. g. labību nācās gaužām grūti pārdot. Kurzemē kviešu cena nokrita līdz 30 kapeikām pudā. 19. g. s. sākumā Francijā parasti rēķināja, ka zemkopim slikta raža ienesot daudz vairāk, nekā laba raža.

Bet praksē mēs redzam, ka cilvēks arvienu ar lielākām sekmēm apkaŗo pārpilnības vai iztrūkuma sekas. Visgrūtāk tas zemkopjiem, jo tiem daudz vajadzīgs maksāšanām. Saprātīgas valdības no senseniem laikiem turējušas labības krājumus un izlīdzinājušas neražas vai pārākražas sekas. Lielrūpnieki pēdējos gadu desmitos mēdz noslēgt karteļus un sindikātus, ar nolūku regulēt ražošanu. Preču aizturēšana, pat iznīcināšana cenas pacelšanas nolūkā jau sen praktizēta. Portugāļi, holandieši to zināja jau 16. un 17. gadu simtenī. Ja bija pārāk daudz atvests dārgo Indijas preču, tad pārākumu vienkārši izveda jūrā un nogremdēja.

Tā tad — galēja noderīguma teorija ir galvenā kārtā priekš mežojiem, kas nekā nezina no iespējamības regulēt ražošanu. No svāra tā vēl neaprobežotā individuālisma valstī, kur netikai valstij uz ciešāko noliegts, kaut ko darīt saimnieciskās dzīves regulēšanai, bet kur arī privatuzņēmējiem stingri aizliegts bēdroties un vienoties. Modernā tautsaimniecībā tai nedrīkstētu būt vietas — tā ir vienkārša vidus laiku scholastika, matu

skaldišana. Ja mēs gribam daudz maz ko izskaidrot tautsaimniecībā, tad mums tomēr jāatgriežas pie klasiskās Smisa-Rikardo vērtības teorijas — darba vērtības teorijas. Ir tiesa, ka darba vērtības teorija nevar izskaidrot retuma priekšmetu vērtību. Bet šie retuma priekšmeti spēlē tautsaimniecībā ļoti mazu, pat niecīgu lomu. Šos laikos pat zelta un sudraba ražošana notiekti stāv zem darba ražīguma, ražošanas izdevumu iespaida, t. i., to ražošana un cena izskaidrojama ar Rikardo vērtības teoriju. I mākslas rūpniecībā, i dārgakmeņu, istu pērļu un istu rubīnu ražošanā iespiežas modernais kapitālisms. Paliek pāri nedaudzie istie mākslas darbi, lielu rakstnieku, dzejnieku, domātāju, zinātnieku darbi, kuŗus nevar ar vienkāršu darba vērtības teoriju mērot, kur arī Marksa teorija par „potencētu“ (vairotu) vienkāršu darbu neapmierina. Jo kas lai nosaka, cik isti potencēta darba kādā Rafaēla vai Ticiāna gleznā? Bet tie priekšmeti, pie kuŗiem darba teorija neapmierina praktiskā dzīvē, uzskatāmi vairāk kā izņēmums. Pie 95 proc., varbūt pat 99 proc. no ražojumu vērtības pietiek Rikardo darba teorija. Praksē, lūk, arī lielo zinātnieku un mākslinieku darbus pastāvošā saimnieciskā iekārta tikai retumis pienācīgi novērtējusi un atalgojusi. Lielais astronoms Keplers nomira badā. Tas pats notika ar kādu slavenu, modernu gleznotāju, Segantini, kuŗa gleznas vēl tad tika augsti vērtētas, kad tās bija pārgājušas otrās, trešās rokās, kad mākslinieks pats jau bija miris. Šillers kāvās ar trūkumu, rakstija bēdīgā jumta istabā vēl tad, kad tas jau bija slavens un tika apglabāts nabagu kapsētā, tā ka pēc 25 gadiem, kad tā kaulus gribēja pārnest svētnīcā, tā galvas kausu vairs neatrada.

Tā tad austriešu skolas teorija nav nekas cits, kā mēģinājums par katru cenu atdzīvināt scholastiku. Klasiskā teorija neizskaidro lielākais 1—5 proc. gadījumu; austriešu skola 95—99 proc. un pat atlikumu neglābj no pārāk zemas vērtēšanas ražotāju dzīves laikā. Viss jautājums tas, vai var iekārtot dzīvei noderīgu un nepieciešamu priekšmetu ražošanu pēc darba teorijas. To var. Retuma priekšmetu ražošanai tik un tā vajaga sevišķas aizsardzības, sevišķu, to saudzējošu un veicinošu likumu.

Tagadējie pilsoniskie oikonomisti vēl uzsver, ka ar darba teoriju nevarot izskaidrot zemes rentes celšanos pilsētās, sevišķi pilsētu centros. Tas pareizi. Bet te, lūk, saduŗas divi pasaules uzskati. Sociālists jau neatzīst zemes renti kā tādu. Pat daudzi modernie individuālisti uzsver, ka zemes rente pilsētās ir „nepelnīts“, neattaisnojams ienākums un tāpēc likumdevības celā piešķirama vispārībai — valstij. Gandrīz visās ze-

mēs izdoti likumi, kas nomuito „vērtības pieaugumu“ pilsētās.

Gan daži tautsaimnieki uzsver, ka retuma moments spēlējot lomu arī pie masu priekšmetu ražošanas. Vienam fabrikantam esot labāka prece kā otram, tas tāpēc varot dabūt augstāku cenu. Bet šie iemesls vienkārši tas, ka fabrikants ar labāku precī pielicis vairāk darba, fiziska un intelektuāla. Ir jau pareizi, ka ar „potencēta“ darba vērtības teoriju grūti novērtēt lielo atradēju, izdomātāju tiesu, kuŗi ar jaunu ražošanas metodi, jaunu mašīnu un darba rīku atrašanu padarījuši darbu vairākkārt ražīgāku. Arī tagadējā tautsaimniecība tik un tā inteliģences tiesu nenovērtē pareizi. Tā liek ķīmiķim, kas gadiem mācījies, dažkārt strādāt lētāk nekā vienkāršam rokpeļnim. Problēma, kā panākt pareizu, vai vismaz kurmet pareizu intelektuālā (garīgā) darba atalgojumu, vēl jāatrisina tiklab priekš sociālās, kā priekš individuālās saimnieciskās iekārtas. Sociālisti žēlojas, ka kapitālisti par velti izlietojot, izmantojot garīgo darbu. Pie kapitālistiskās iekārtas arī pircējs nekad nezīnot, ko tas īsti pērkot. Smēra konkurence, „Schmutzkonkurrenz“ spēlējot lielu lomu. Tiešām, sevišķi angļi priekš pasaules kara pastāvīgi žēlojās, ka vācieši toš izspiežot no tirgiem ar „dumping“ sistēmu, izkonkurējot ar lētu, bet sliktu precī. Bet kā panākt pie „brīvās konkurences“, „brīvās saimniecības“ sistēmas taisnu, godīgu sacensību. Tā ir problēma, ap kuŗu velti lauza galvu tagadējie pilsoniskie oikonomisti. Neviens no tiem negrib pielaut, lai uz katras preces tīktu piespiestā kārtā atzīmēts, cik tajā ieguldīts materiāla, kāda labuma, cik darba spēka.

Marksam pārmet, ka tas pie retiem priekšmetiem neizskaidrojīs cenas un vērtības starpību, bet palīdzējis sev tā, ka tas noteicis, ka tur, kur cena augstāka par vērtību, t. i., kur tā Marksa terminoloģijā pārsniedz patērētā „sabiedriski vajadzīgā darba“ vērtību, esot augusi cena, ne vērtība. Bet „piedāvājumu un pieprasījumu“ teorija jau arī šo problēmu kā tādu neizšķīr. Augstāka vērtības teorijas sintēze — nākotnes prasība.

Cena.

Kas ir cena? Cena ir tas apmaiņu objekts, maiņu prece, kas par kādu tirgū iegūstamu lietu tiek dota, maksāta.

Kāds tad nu ir vērtības un cenas samērs?

Pēc Ādama Smisa uzskatiem vērtība un cena ir pastāvīgi nesaskaņā. Tirgus cena mēdz būt gan augstāka, gan zemāka par katras mantas ražošanas vērtību. Tomēr cena pastāvīgi svārstās ap vērtību. Ja par kādu precī dod mazāk nekā tās vērtība, tad apstāsies šīs preces ražošana līdz tam laikam, kamēr tirgus cena nāks atkal saskaņā ar ražošanas

izdevumiem. No otras puses, ja par kādu precī maksās vairāk par tās ražošanas izdevumiem, tad šo precī sāks vairāk ražot un piedāvāt tirgū un, proti, līdz tam laikam, kamēr tās cena atkal nokritīs zem vērtības. Arī Markss izsakās: *cena nav nekas cits, kā preces vērtība naudā.* Marksa pretinieki atrod pretrunu tai momentā, ka Markss no vienas puses izteicies, ka „zemei kā tādai neesot nekādas vērtības“, jo tā neesot cilvēka rokām pagatavota, bet no otras puses atzinis, ka zemei varot būt ļoti augsti cena. Protams, ka te runa par kapitālistisko iekārtu, kur zemei kā tādai var būt ļoti augsta cena, bez kā tajā būtu ieguldīts darbs. Markss uzsver, ka zeme, ūdens kritumi, mašīnas, mākslas darbi kapitālistiskā valstī mēdz būt monopolizēti.

Īpašums.

Par īpašumu (*состояние Vermögen, Besitz*) mēs nosaucam visu priekšmetu kopumu, kurš atrodas kādas personas neaprobežotā valdīšanā. Latvietis to nosauc arī par mantu, bet mums jāatšķir manta kā atsevišķu priekšmetu apzīmējums („laba manta“, „slikta manta“, „slikta prece“). Īpašums — manta var būt arī tiesība uz kādu darbību vai ienēmu un, piem. tiesība uz izrentējamas zemes renti, iznomājama nama iri, patenta tiesība, grāmatas izdošanas, teātra uzveduma tiesības u. t. t. Īpašumam stādāmi pretim parādi, t. i. citu cilvēku prasības pret šo īpašumu (romiešu tiesībās *aes alienum* — citu metāls).

Ta *autas bagātība* ir manta, visu privāto īpašumu, bagātību kopums; pie tās pieskaita arī *vispārības mantas*: lauku ceļus, dzelzceļus, šosejas, kanālus, ostas, skolas, tiesas, dažādu valsts iestāžu namus, u. t. t. Labs ģeogrāfisks stāvoklis, sevišķa jūras robeža no milzu svāra, tā nereti novērš karus, dod iespēju vieglāk aizstāvēties.

Cilvēku vajadzību attīstīšanās.

Cilvēku vajadzības noderējušas par dzinekli tautsaimniecības attīstībai. Nevar teikt, ka daudzas pie cilvēka novērotas īpašības nebūtu sastopamas arī pie dzīvniekiem. Bebrī būvē dambjus, ierīko mājokļus, zebiekstes krāj labību ziemas pārtikai (izaudzēt labību tās, zināms, neprot. Šo darbu tās atstāj cilvēkiem). Pie bitēm un skudrām mēs sastopam plašu darba dalīšanu un pilnīgu noteiktu organizāciju. Bet bišu un skudru valstī mēs neredzam dažādības; kas pazīst vienu bišu valsti, tas pazīst visas. Ir pat jāšaubās, vai tur arī prāts spēlē kādu lomu. Aptvert, pārlikt sava darba sekas dzīvnieks vispār nespēj. Dzīvnieks padodas vienkārši saviem dzinekļiem un nedomā par

sekām. Zvēru didītājs audzē zvērus ar pātagas un dzelzs stieņu palīdzību, līdz zvērs aiz paraduma, baidīdamies no sitieniem, tam akli paklausa.

Cilvēku vajadzības ar laiku attīstās, pieaug, pavairojas. Vajadzību pieaugšanas vēsture ir arī tautsaimniecības vēsture. Tomēr daudzu rakstnieku slavas dziesmas mūsu laiku progresam stipri pārspilētas. Tautsaimnieks Konrads izsakās, ka senie grieķi Homera laikos pazinusi tikai visai vienkāršas dzīves vajadzības: tiem nebijis pārmaiņas ēdienos, ēdienu kartēs. Maize, vīns un gaļa bijis viss, ko tie baudījuši. Mūsu laikos cilvēkam esot pieietamas daudzas un dažnedažādas pārtikas un baudu vielas. Tie, zināms, pārspilējumi. Tautas plašas masas arī mūsu dienās ir laimīgas, ja tām pietiekoši maizes un piena; gaļa, kur nu vēl vīns, tiek daudz kārt jau uzskatīts par kāruma priekšmetu. Arī Homera grieķi prata pagatavot cepešus, cepa uz iesma veselās avis un pat vēršus. Tie pazina vārītas un ceptas zivis, pazina olīvu eļļu (kas nav sliktāka tauku viela kā sviests), pazina vīnogas, vīģes un citus gardus koku augļus. No bībeles mēs zinām, ka Jēkabs saviem dēļiem līdzīgi uz Eģipti deva vīģes un mandeles. Pārtikas baudu vielu zinā jau senie asīrieši, babilonieši un eģiptieši bija lieli gardēži. Eģiptieši pazina miežu alu. No Priekš-Azijas tautām grieķi mācījās pagatavot gardas maltītes, no pēdējiem — romieši. Līdz ar vispārējo kultūru vidus laikos pagrima arī pavāru māksla. Nelaipe bij tā, ka tautu masām arvienu bijis jādzīvo diezgan trūcīgi. Zināms, progress pārtikas vielu izvēles ziņā nav noliedzams. Pirmās Eiropas tautas akmeņu laikmetā liekas pazinušas no labībām vienīgi prosu (Hirse). Vēlāk nākuši klāt mieži, tad rudzi un auzas. Latviešu tautas dziesmas pazīst „miežu arājiņu“. Ar to ir teikts, ka agrākā latvju maizes labība, tāpat kā Dienvid-Eiropā, Romā, Grieķijā un Priekš-Azijā, bijuši mieži. Par miežu maizi ir runa arī Jaunā Derībā. Ļoti sen, bet tikai dienvidu zemēs labākā augsne, sēti arī kvieši, kas nākuši cieņā ar gardo kviešu maizi. Kādas Eģiptes daļas, *S i u t a s, v a l d n i e k s a p 700 g. pr. Kr.* kādā akmeņos iecirstā rakstā pašapzinīgi vēsta: visi laudis no tuvienes un tālienes grib kļūt par mani pavalstniekiem, jo viņi zin, ka saviem pavalstniekiem es došu kviešu maizi. Ziemeļu zemēs arī jaunākos laikos jāpietiek ar rudzu maizi, jo kvieši šeit lāgā nepadodas. Jaunākos laikos kā masu pārtikas viela nākusi klāt kartupeļi. Barības vielas kartupeļos četrreiz mazāk kā maizē, olbaltuma tiklab kā pavisam nav. Pēdējos gadu simteņos ieviesušās Eiropā baudu vielas: cukurs, kafija, kakao (šokolāde), dažādas virces, tēja (kuŗu Ķīnā gan jau bauda tautas masas kopš 2000 gadiem). Arī daži vīni, šampanietis, dažādi liķieŗi, kas uzskatāmi par jaun-

laiku izgudrojumu. Tautas masas tomēr nevar īsto kafiju samaksāt, tai jāpiejauc dažādi surrogāti, kā: cigoriņi, miežu kafija u. t. t. Pat cukurs plašām masām nav pieejams pilnīgā daudzumā (izņemot Angliju, Ameriku un Austrāliju). Lielīgais prieks par šī laika gardajiem un dārgajiem mielastiem tāpēc stāv galvenā kārtā sakarā ar to apstākli, ka daudzi rakstnieki iedomājas bagāto šķiru izsmalcināto dzīvi par vispārējās kultūras līmeņa pacelšanu. Savāds izliekas dažu pilsonisko oikonomistu prieks par to, cik tagad smalkas un dārgas dāmu tualetes, cik cilvēkiem tur neesot bijis jāstrādā un jāgādā. Šiem oikonomistiem pasaules liktenis grozās ap bagāto šķiru dāmu tualetēm...

Jāatzīst, ka ar katru jaunatradumu cilvēku vajadzības un patērējumi pieaug. Bet izcēlies arī daudz lieka, agrāk nepazīta darba. Šujmašīnas izgudrošanai, kā liekas, pavisam nav bijusi tāda nozīme, ka ar to būtu samazinājies darba patēriņš pie apģērbu izgatavošanas. Apģērbi, sevišķi sieviešu apģērbi, dabūjuši no tās daudz vairāk šuves, krokas, apvilējumus u. t. t. Šujmašīna un mežģīņu izgatavošanas mašīna dos iespēju arī mazturīgu sieviešu apģērbam sekot „modei“, kaut arī nemanīto sieviešu apģērbu pagatavoti no lētāka auduma. Elektribas pielietošana ļoti stiprā mērā uzlabojusi apgaismošanu. Jāatzīst, ka dzelzceļu un tvaikoņu satiksme noder tiklab bagātiem kā nabīgiem — mazturīgiem. Tālāk jāatzīst, ka stikla logu ieviešanās, kāda notikusi vidus laiku sākumā, nozīmē lielāko kultūras progresu sasniegumu, pēc cietu ēku izdomāšanas. Nu ir iespējamas s i l t a s i s t a b a s, ērtas un omulīgas ziemā. Kamēr logu vietu izpildīja slēgi, tikmēr bija velti ziemā kurināt istabu. Tāpēc ne gluži par velti daži autori izsakās, ka bruņinieku pils agros vidus laikos ziemā bijusi kā auksta suņu būda, salīdzinot ar šolaiku strādnieku dzīvokli. Senromiešu bagātņieku namos gan jau atrodami stikla logi, stikla griesti, „hiposkauti“, akmens grīdas, kuŗas apsildītas ar caurulēm. Romas kultūru jau ģermāņu kareivji izpostīja. Bet stāvokļus pareizi var salīdzināt tikai abpusēji lietas apskatot. Ja uzskata vidus laiku bruņinieku pils neērtības, tad jāievēro arī vēl lielākās toreizējās strādnieku dzīvokļu neērtības. Viss jautājums tas, kāda pastāv starpība starp šolaiku bagātņieku un šolaiku masu dzīves mēru. Vai starpība palikusi mazāka? Par to vismaz jāšaubās. Saprotama lieta, ka tagadējā tehnika varētu kultūras sasniegumus daudz plašākā mērā darīt pieietamus ļaužu masām. Bet tas vēl nav noticis. Pasaules karš vēl pat sašaurinājis zemāko šķiru dzīves mēru. Tiek aizrādīts, ka cilvēku vajadzību paplašināšanās esot nomaņāma arī pie ieroču, un kara rīku uzlabošanas līdz tagadējiem ložmetējiem, milzu lielgabaliem un milzu bruņu platēm, bieza-

jām apcietinājumu betona velvēm. Bet tā taču nav ražošana dzīves uzlabošanai, bet dzīves postišanai.

Lielais ķīmiķis Justus f. Liebigš izsakās: ja cilvēks varētu savu izsalkumu bez darba patēriņa apmierināt, tad beigtos katra saimnieciska dzīve, šķiru starpība, starpība starp kungu un kalpu, bagātu un nabagu. Pacelas jautājums, ko tad cilvēks iesāktu. Daži pilsoniskie oikonomisti, kā Konrads, tādās domās, ka arī tad, ja cilvēkam būtu jāgādā vienīgi par apģērbu un dzīvokli, drīz vien atkal izceltos šķiru starpība. Viens būtu izveicīgāks un cītīgāks par otru, viens ražotu labākus priekšmetus par otru. Tas gan liekas nepareizi. Apģērbam un dzīvoklim parasti rēķina mazāk par pusi no visiem ļaužu masu izdevumiem. Ja cilvēkam atkrīstu gādība par pārtiku, tas viegli varētu sasniegt augstu kultūras pakāpi. Jautājums stādāms vēl citādi: vai cilvēks, kam tehniskais un saimnieciskais progress dotu iespēju iztikt ar maz darbu, būtu laimīgāks? Uz to, zināms, nevar dot noteiktu atbildi. Nenoliedzams, ka zinātne, māksla, dzīves ērtības lieliski paceltos.

Ādama Smisa skola bija tādās domās, ka cilvēku vajadzības ilgos laikmetos paliekot vienādas, nemainoties. Šie ieskači nebija gluži bez pamata. Atziņas, itin ka mēs būtu sasnieguši diezin kādas mākoņu vai zvaigžņu tāles, ir visai pārspīlētas. Tautu masu pārtika no sirmās senatnes ļoti maz uzlabojusies. Uzlabojies apģērbs, mājoklis, satiksme, apsildīšanas iespējamība ziemā, apgaismošana. Pēc ievērojamā tautsaimnieka Šmollera pētījumiem dažās Vācijas pilsētās vidus laikos (13. un 14. g. simtenī) uz katra iemītņieka patērētas gadā 250 mārciņas gaļas, t. i. ne mazāk kā šobrīd ar lopiem bagātākās valstīs Austrālijā un Argentīnā. Ap 1913. g. gaļas patēriņš Vācijas pilsētās nesaņiedza pusi no vidus laiku normas. Kartupeļu ievēšana Eiropā ir veicinājusi uzturas ražošanu, bet reizē, iedzīvotāju skaitam pieņemoties, arī nabadzību. Kādā Čehova lugā „Дядя Ваня“ spilgti tēlots, kā pēdējos 50 gados sašaurinājies krievu zemnieka dzīves mērs. Pirms 50 gadiem, tā stāsta lugas varonis, katrā zemnieka mājā bijuši pa 2—3 zirgi un tikpat govju. Iedzīvotāji dzīvojuši pārtikuši, pat turīgi. Meža zvēru bijis tikdaudz, ka nebijis iespējams, tos patērēt „видимо, невидимо“. Jau 25 gadus vēlāk ganību un pļavu platība ievērojami samazinājusies, lopu skaits sarucis. Maizes audzēts gan vairāk, bet uz katra iedzīvotāja iznācis mazāk. Lugas darbībai norisinoties, krievu zemnieks tā pārņemts no rūpēm pēc dienišķas maizes, ka tas līdzīgi mežonim apslāpē daiļuma sajūtu, nocērt ābeles, izposta skaistu parku, lai tikai par kādām asīm būtu lielāka platība, kur sēt labību.

Nav noliedzams, ka Krievija piedzīvojusi Maltusa pro-

blēmas bīstamību viskrasākā veidā. Attiecībā uz Vakar-Eiropu mūs mierina ar to, ka tur dzīves mērs visai pacēlies, ka tur pārtikas ražošana aizsteigusies tālu iedzīvotāju skaitam priekšā. Šajos aprādījumos ir daļa patiesības. Tomēr nedrīkst arī lietas pārspilēt, kā tas notiek ar oikonomistiem, kuriem zinātniskās statistiskās metodes nav pazīstamas. Anglijas iedzīvotājiem no 1867. g. līdz 1910. g. var pierādīt dzīves mēra uzlabošanos par 14 proc. (kā to šo rindīņu rakstītājs kādā plašākā darbā sīki pierādījis), bet nekādi par 40—50 proc., kā nezinātnieki apgalvo. Tāpat Vācijas iedzīvotāju dzīves mērs ir gan uzlabojies, bet atkal ne par 50—100 proc., bet tikai par kādām 20—30 proc. Vienmēr jāatzīst, ka ļaužu dzīves mērs pirms pasaules kara kultūras zemēs nav noslīdējis, bet vēl uzlabojies. Pasaules karā šis dzīves mērs gājis atpakaļ par gadu desmitiem, bet pēc kara laika negrib un negrib pacelties uz priekškaŗa līmeņa.

Novērots, ka cenšanās pēc greznības priekšmetu iegūšanas, zināma daļuma sajūta piemīt jau pirmatnējam mežonim un noder tam par darba dzinekli. Nēģeris strādā, ja tas grib iegūt raibus lakatus, stikla pārles, reibinošus dzērienus. Angļiem dažās Afrikas kolonijās, sevišķi „Zelta Krastā“, izdevies pat nēģerus bez kādiem spaidiem, tikai rādot tiem iekārotās preces, piedabūt pie ļoti plašiem kakāo koku stādījumiem. No tam sekas, ka šī samērā mazā kolonija jau ražo tepat trešo tiesu no vispasaules kakāo ražas. Tā tad nepareizi ir apgalvojumi, ka mežonis bez bargiem spaidiem, bez pātagas neko neražo. Lai gan cilvēkam piemīt ļoti stiprā mērā laiskums, tomēr arī pie nēģera iespējams modināt kāri pēc kultūras vajadzībām un to var pieradināt, kauču ne pie kārtīga darba, tad taču pie piešpiešanās, kas iet stipri pāri ikdienišķā izsalkuma apmierināšanai.

Privatās intereses kā saimnieciskās dzīņas pamats.

Ādama Smisa skolas pamata atziņa, ka saimnieciskā darbība ceļoties no privatās intereses, t. i., no egoisma, katra cilvēka dzīņas pēc dažādu vajadzību apmierināšanas. Smisa skola atzina, ka saimnieciska dzīņa pie visiem cilvēkiem vienāda. Tas, zināms, nepamatoti.

Cilvēku sabiedrībā, sevišķi bieži apdzīvotā zemē, cilvēka egoismam uzliek aprobežojumus 1) likums, 2) parašas, dzīves iekārta. Daži oikonomisti apgalvo, ka vajadzību, sevišķi pārtikas vajadzību apmierināšanas ziņā mežonis neuzliekot sev nekādus ierobežojumus. Tas pie reizes nositot savu tuvāku, lai tiktu pie maizes gabaliņa. Tas nu nav gluži pareizi. Arī pie mežoniem valda sava zināma ētika.

Nosist vai aplaupīt savas cilts („ordas“) piederīgu, savu „tuvāku“, visur un visos laikos, arī pie pašiem pirmatnējiem mežoniem, uzskatīts par noziegumu, kas sodāms ar nāvi. Kā citādi mežonu cilts būtu varējušas pastāvēt, ja to sabiedrībā būtu valdījusi savstarpēja noslepkavošanās? Tomēr ne pie vienas mežonu cilts netiek uzskatīts par noziegumu aplaupīt un nosist svešas, sevišķi naidīgas cilts piederīgu. Pat pie senromiešiem vārds svešnieks, hospes, un ienaidnieks — hostis, sinonimi.

Vai mēs, kultūras eiropieši, esam tikuši daudz tālāk? Pasaules karš ir radījis šausmīgu izvirtību un savstarpēju ienaidu. Egoisms, cīņa dēļ saimnieciskām interesēm pārvalda kultūras pasauli. Altruisms (tuvāku milēstība) uzskatāms gandrīz kā izņēmumi. Rodas jautājums, vai un kā iespējams atrast saimnieciskus likumus, kā atrisināt saimnieciskās dzīves miklu. Protams, pirms kā to mēģina, (pēta), visupirms jāiedziļinās saimnieciskās dzīves vēsturē. To prasīja tiklab vācu „vēsturiskā skola“ (Rošers, Šmollers u. c.), kā arī Kārlis Markss, kurš savu „vēsturisko materiālismu“ mēģināja pierādīt ar vēsturiskiem notikumiem. „Austriešu skola“ gan cerēja tikt uz īstā ceļa vienīgi ar tīriem prātojumiem. Bez šaubām, arī tīriem prātojumiem sava nozīme. To pierāda sevišķi Tinena prātojumi par „izolēto valsti“. Bet ar prātojumiem vien nepietiek. Jālieto kā induktīvā, tā deduktīvā metode. Lielā pētnieka Darvina mācībā abas šīs metodes laimīgi savienotas.

Ražošanas pamati.

Saimnieciskās darbības mērķis ir ražot priekšmetus cilvēku vajadzību apmierināšanai. Visupirms jāražo priekšmeti no dabas mātes klēpja, zemkopības, kalnu raktuvēm, mežiem. Bet tālāk no svara šos pamatražošanā (Urproduction, добывающая промышленность) iegūtos priekšmetus pārstrādāt. Vajadzīga pārstrādājošā, uzlabojošā rūpniecība, kas šiem pirmiem priekšmetiem, jēlvielām piedod augstāku vērtību (обрабатывающая промышленность). Labības graudi jāpārvērš miltos, vēlāk maizē. Tāpat jāpārstrādā lauksaimniecībā iegūtā vilna un lini dzijās un vēlāk audumos. Ražo jau arī pati daba. Nocirsts meža gabals ataug simts gados par jaunu lielu mežu, izmantots kūdras purvs ataug pat 30—50 gados. Izmedītā meža zvēri arī ataug, tāpat izzvejojāt upē vai ezerā zivis. Tautsaimnieki iedala ražošanu sekošās nozarēs:

1) Zemkopībā ar lopkopību, dārzkopību, mežkopību, medniecību un zvejniecību.

1a) Kalnraktuvju saimniecībā (ogles, sāls, dažādu metāla rūdu iegūšana).

2) Apstrādājošā rūpniecībā (amatniecība un fabriku rūpniecība).

3) Tirdzniecībā un satiksmē (preču pārvietošana).

Par to, vai tirdzniecība pieskaitāma ražīgam darbam, agrāk valdīja vislielākā uzskatu dažādība. Tirdzniecības ražīgumu noliedza fiziokrāti, arī sociālisti. Fiziokrāti gan gāja pat tik tālu, ka uzskatīja amatniecību un manufaktūras par neražīgām. Amatniecība neradot jaunas vērtības. Tā varot tikai tad pastāvēt, ja zemkopji iepriekš saražojuši tikdaudz pārtikas, ka tie var arī amatniekus uzturēt. Tas, zināms, nepareizi. Amatnieks, kas izgatavo zemkopim arkla lemesi, izkapti, dzelzs ecēšas, ratu asis un riteņu stīpas, dara līdzīgu zemkopim darbu. Tāpat tas ir ar ogļraci, kas izracis ogles dzelzs ražošanai, kas vajadzīga zemkopim. Arī sāls vajadzīga zemkopim. Tālāk, zemkopja darbs būs ražīgāks, ja arī tādus priekšmetus, kuŗus viņš agrāk mēdza pats izgatavot „slēgtā māsaimniecībā“, kā audumus, drānas, apavus, ratus un vienkāršas istabas lietas, pirms no amatnieka, kas ieguvis to pagatavošanā lielāku izveiciību. Novest labības vezumu uz dzirnavām arī ir ērtāki un ražīgāki, nekā likt graudus malt pašu mājās citīgām „malējiņām“. Fiziokrāti, noteicot zemkopību par vienīgo ražīgo arodu, zināms, iedomājās tādu pašpietiecīgu zemnieku mājas saimniecību, kuŗa izgatavoja visus vajadzīgos darba rīkus, apģērbu un kuŗa deva tomēr vēl atlikumu zemes kungam, senjoram. Kungam pietāv zemes tīratlikumu, tīro renti izlietot greznības priekšmetiem un spožai dzīvei.

Tirdzniecības ražīgumu pilsoniskie oikonomisti pūlas tā pierādīt, ka tie tirdzniecību ņem apskatīt kopā ar satiksmi, t. i., jauc to ar dažādu priekšmetu pārvietošanu un prasa, vai gan kāds iedrošināšoties teikt, ka Indijas rīss un pipari, Jāvas cukurs, Brazīlijas kafija un kaučuks paši no sevis, bez tirgoņa vidūtājības, atnākot uz Eiropu. Tirdzniecība nogādājot katru preci istās rokās un tāpēc tā esot ražīga. Bet slēgtā māsaimniecībā un arī vidus laiku pilsētu kundu saimniecībā taču iztika gandrīz bez tirgoņu vidūtājības. Pie dažādo priekšmetu pārvietošanas spēlē galveno lomu dzelzceļnieki, ormaņi, kuģinieki, laivinieki. Ka tautsaimniecībā gandrīz var iztikt bez profesionāla tirgoņa, to mums māca kooperatīvi, kas izdalot mantas iztiek ar mazākiem izdevumiem, daudzārt ar tikai 3—5% no preču cenas. Tirgotāju caurmēra peļņu daudzi to aizstāvji (Ivande Kaija!) vērtē pāri par 20%. Ka dažādo ražoto priekšmetu izdališanai vajadzīgi cilvēki, par to, zināms, neviens nestridas. Tirdzniecības aizstāvji pievieno kooperatīvus tirdzniecībai. Jāatzīmē, ka pret tirdzniecību jau no sen seniem laikiem visi morālisti turējās aizdomās, būdami pārliecināti, ka

tirgoņi neapmierinās ar „taisnu peļņu“, t. i. ar to, cik vajadzīgs viņu pašu dzīves uzturam, bet ņemot vairākkārt augstāku atlidzību. Par „spekulāciju“ sūdzas jau no senlaikiem. Tirdzniecībai sevišķi pārmet to, ka tirdzniecības veikalu skaits tālu pārsniedzot faktisko vajadzību. Daudzās pilsētās esot trīs reiz vairāk veikalu, nekā būtu vajadzīgs pie racionālas darba iedaļšanas. Tirdzniecības aizstāvji uz to atbild, ka arī lauksaimnieka un amatnieka darbs varot būt ļoti neražīgs, ja cilvēki pieturoties pie vec-vecām darba metodēm. Tas tiesa. Starpība vienmēr tā, ka amatnieks arī neražīgi strādājot nopūlas tomēr visu dienu, tērē visu savu darba spēku. Siktirgonis maz apmeklētā veikalā to nedara! Tā tad, reformas šē vajadzīgas!

Cilvēkam noderīgu priekšmetu skaits pastāvīgi pieaug ar jaunatradumiem, jauninājumiem. Senāk gumijas koki un to sula bija bezvērtīga manta. Līdz ko cilvēks apsvēra, ka sarecējusi gumijas koka sula ļoti elastīga viela, kas teknikā noderīga, viņas vērtība stipri pieauga. Fosforitus, kālija sāļus agrāk neviens neievēroja, turēja tos pat par kaitīgiem, līdz atrada, ka tiem svarīga nozīme zemes mēslošanā. Agrāk kālija sāļus Vācijā nosauca akmeņa sāls raktuvēs par „Abraumsalze“, t. i., par tādiem sāļiem, kas jānogādā pie malas, lai tiktu pie vērtīgās vārāmās sāls. Tagad mēs zinām, ka kālija sāls daudz, daudz vērtīgāka par akmens sāli. Tas tāpēc, ka pēdējā atrodama dabā neaprobežotā daudzumā, bet kālija sāls, šī vērtīgā augu mēslošanas viela, tikai retās vietās. Dzelzs rūda bija mazvērtīga, līdz cilvēks izmācījās no tās izgatavot dzelzi. Fosforu saturošu dzelzs rūdu pirms 50 gadiem turēja par mazvērtīgu rūdu, jo tā deva trauslu, fosforu saturošu dzelzi. Pēc Tomasa Džilkrista dzelzs rūdas apstrādāšanas metodes atrašanas taisni fosforu saturošā rūda izrādījās par vērtīgāko rūdu. Tā bez dzelzs deva vēl vērtīgo fosforu saturošo augu barības vielu — tomasa sārņus.

Patērējumi.

Ražošanas pretpols ir patērēšana. Pati daba jau izposta, patērē daudzas cilvēkam noderīgas vielas. Katrs nams, katra būve pamazītēm no laika zoba tiek sagrauzta, noveco, sadilst. Koks ar laiku satrūd, akmens sadēdē, sadilst. Darba rīki sadilst, darba lopi novecojas. Pilsoniskie oikonomisti aizrāda uz to, ka ļoti daudz vērtības iet zudībā tāpēc vien, ka cilvēku attiecības pret tām mainās, — ja m o d e mainās! Novecojušos musturus, drānas u. t. t. neviens negribot. Sociālisti taisni šē atrod vietu asai pilsoniskās saimniecības iekārtas kritikai. Viņi aizrāda, ka pilsoniskā iekārta par daudz izšķiežot vērtības ar savu modes māniju. Izveicīgas nama mātes gan tik un tā no

uzvalkiem, kas modi pārdzīvojuši, prot pagatavot apģērbus pēc visjaunākās modes.

Ista, cilvēku sabiedrībā nozīmīga patērēšana, konsumcija ir pārtikas vielu patērēšana, drēbju, apavu u. t. t. novalkāšana, dzīvokļu, dzīvokļu iekārtas nolietošana. Cilvēks patērē degvielas, ziemu dzīvokļa apsildīšanai, bet cauru gadu ēdiena pagatavošanai. Dažkārt jātērē patēriņam noderīgas mantas, lai būtu iespējams uzturēt ražošanu: zemkopim jāizsēj vislabākie sēklas graudi, lai nodrošinātu labu ražu.

Saražoto vielu patērējums dažreiz nemēdz būt pilnīgs. Daļa vērtības nāk atkritumos: nobirumos, daļa lopbarības aiziet mēslos, kuņģi noder lauku auglības uzturēšanai. Drēbju lupatas noder kā jēlviela papīram. Kauli noderīgi kā izejviela kaulu miltiem — lauku mēslošanai. Noderīgi korķi un korķu apgrīzumai noder linoleuma pagatavošanai.

Daba kā ražošanas faktors (līdzeklis).

Dabiskie ražošanas faktori (līdzekļi) šķirami divās daļās: 1) tādi, kurus cilvēks nespēj iespaidot, kuņģi... tam jālieto tādi, kādi viņi ir. P. p. klimats, kalnaina vai līdzena zeme, smilts vai māla augsne, upes, ezeri, un 2) tādi, uz kuņģiem cilvēka darbs var atstāt iespaidu, p. p. zemes auglība, meliorācija, mežu audzēšana, dabas akmeņu, koku izlietošana noderīgākiem mērķiem u. t. t.

No dabas faktoriem visusvarīgākais ir klimats. Ziemeļu aukstums, tāpat kā tropu karstums, cilvēkam nav patīkami. Tropu karstums ir ražīgs, ja tas savienots ar pietiekošu lietus daudzumu. Ziemeļu aukstums padara zemi neražīgu, neauglīgu. Jau ar 59.—60. ziemeļu platuma gradu sākot Eiropā labības audzēšana un līdz ar to kārtīga zemkopība ir nedroša, pat neiespējama. Ne par velti Archangeļskas guberņā, kuņģa 12 reizes lielāka par Latviju, dzīvo tikai septiņi tiesa no Latvijas priekškaŗa iedzīvotājiem. Tur, kur vasara īsa un ziema gaŗa, kā tas mēdz būt arī Vidus Krievijā, cilvēks nevar izlietot ražīgi visu savu darba spēku. Tas iespējams Vakar-Eiropas zemēs, Rietumu Francijā un Anglijā, kur ziemu pat neapstājas aršana. Vācijā zemkopības darbi ziemā jāpārtrauc — rietumos uz 2—3, austrumu daļā uz 3—4, bet Krievijā uz 5 mēnešiem. Tuksneši, pārāk sausie zemes apvidi arī ieņem ļoti lielus apgabalus. Tikai ļoti nedaudzi zina, ka no visas sauszemes mazāk kā puse noderīga zemkopībai. Lielākā sauszemes puse jau aiz klimatiskiem apstākļiem, pārlicēģa aukstuma vai sausuma, neder lauksaimniecībai. Ziemeļos, no zemkopībai nederīgās joslas, vēl diezgan plaša josla noder ziemeļu mežkopībai un ekstensīvai

lopkopībai. Tāpat arī maz noderīgi „pustuksneši“, t. i. apvidi, kur tikai pāris mēnešus gadā izaug neliela zāle un kur tādējādi arī iespējama vienīgi ekstensīva lopkopība. Starpība tā, kamēr Eiropas kultūras zemēs ik uz 2 hekt. iespējams turēt pa liellopam, tamēr pustuksnešu — ekstensīvo ganību apgabalos tas iespējams tikai uz 20—30 hektāriem.

Arī zemes reljefs, lidzena vai kalnaina zeme zemkopībā no liela svāra. Kalnaina zeme mazāk noderīga zemkopībai, sevišķi, ja kalni klintaini. Šveicē tikai 16% agramas zemes, kaimiņu valstīs, Francijā un Vācijā 50%. Kalnu zemes ne katreiz bagātas kalnu izrakumiem. Arī meži kalnu zemēs grūti audzējami. Grieķijas, Priekš-Azijas, Itālijas, Spānijas kalni tagad pliki, klintaini, kur pie labākās gribas grūti izaudzēt mežu.

Uz zemes auglību, kā jau aizrādīts, cilvēks var iespaidu atstāt. Tas var nederīgus purvus, drēgnas māla zemes nogrāvot un tādējādi pārvērst par visauglīgākām zemēm. Nerāžīgo smilts zemi turpretim cilvēkam grūti ielabot; zināms, var jau arī uz smilts uzvest mālu un merģeli, bet tas prasa visai daudz pūļu un laika un šāda labota smilts zeme tomēr nebūs auglībā pielīdzināma labai māla zemei. Tādas zemes, kā Ziemeļ-Amerikas, Kanādas, Arģentīnas, Krievijas melnzeme vai Ķīnas „lessa“ zeme, jāuzskata kā dabas balva, kuŗa dod cilvēkam iespēju ar vismazāko darba patēriņu, sasniegt visaugstākās ražas. Bet lai šādas dabas balvas lietderīgi izlietotu, ir vajadzīga cītība, strādība, inteliģence, kā krievu zemniekam parasti nav. Tropās, kur zeme kalnaina, grūti tikt pie labklājības. Kalnainā zemē nav iespējams lietot arklus, bet jāķeras pie lāpstas un kapļa, no kā darba ražīgums ļoti mazinās. Kalnainās zemēs cilvēki ļoti bieži apmetas uz draudošu ugunsvēmēju kalnu nogāzēm, vai vismaz to tuvumā. Kāpēc? Tāpēc, ka vulkāniskā zeme ļoti bagāta augu barības vielām un izdod augstas ražas. Apstrādājot ar kapli vulkāna apkārtni, cilvēks tomēr iegūst labas ražas — tiek pie pārtikas. Lūk, te tas noslēpums, kāpēc cilvēks tā iemīļojis bīstamos uguns vēmēju kalnus, kas tik viegli var viņa būdiņu un viņu pašu aprīt.

Kalnu zemes dažreiz izdevīgāk apstrādāt nekā lidzenas zemes, jo kalni dod lielāku drošību pret ienaidnieku iebrukumiem. Kaukazu kalnos visas zemkopībai kautcik noderīgas vietas jau gadu tūkstošiem ņemtas apstrādāšanā, kamēr auglīgie Kubanas upes un Stavropoles klajumi noderēja tikai kā ganība laupītājiem — staiguljiem (nomadiem). Arī Libanus kalni stipri apdzīvoti. Kalnu zemes, ja tajās valda augsta kultūra, kā Šveicē, pievelk savu dabas jaukumu dēļ daudz ceļi-

nieku, kuŗi dod kalnu iedzīvotājiem peļņu, apgādājot ceļiniekiem uzturu un nakts māju.

Teorētiski ņemot, auglīgās zemes uzzels ātrāk par neauglīgām. Bet netrūkst vēsturē piemēru, kur taisni mazākauglīgās, kalnainās zemes sasniegušas augstu kultūras pakāpi, nākušas pie bagātības, jo to iedzīvotāji bijuši darbīgi un uzņēmīgi. Tādi piemēri — Senā Foinīķija, senās Atēnas, daži Šveices kantoni. Anglija ievērojama vispirms ar to, ka tā jau 18. g. s. pacēla savu zemkopību uz tehnikas augstumiem, vēlāk izmantoja apakšzemes bagātības, ogles un dzelzs rūdu.

Cilvēka darba spēks.

Lai izlietotu dabas balvas, vajadzīgs cilvēka darbs. Augļu koki mežā kā tādi nelietojami arī tad, ja tiem augļi: augļi jānorauj, jāsavāc, jānogādā līdz cilvēku nometnēm, lai tos varētu ēst. Malkas koks jānocērt un jānogādā tāpat līdz cilvēku dzīves vietām, ja to grib izlietot ēku būvei vai kurināšanai. Rūda, akmeņogles pirms lietošanas jāizrok, jānogādā patēriņa vietā.

Cilvēka darba spēks ir: a) fizisks, b) intelektuāls (garīgs), c) tikumisks.

Tautsaimniecībā mums vispirms darīšana ar fizisko darba spēku, tad ar intelektuālo. Arī tikumiskie spēki nav bez nozīmes, ja, piem., jāiztirzā darba devēju un darba ņēmēju attiecības. Ir no svara zināt fiziska darba spēju sadalīšanu pēc vecumiem dažādās zemēs un starp vīriešiem un sievietēm. Vīriešiem, kā fiziski spēcīgākiem ir dabiski piekrit smagākais darbs. Tomēr ir zemes, sevišķi slāvu zemes, kur sievietēm uzkrāj visus smagākos saimnieciskos darbus. Amerikā, turpretim, sievietē ir „ledija“, kundze. Viņa neiet ne pie kāda darba, ja daudz, pagatavo vīram ēdienu. Brazīlijā sievietē pat to nedara, tur vīram, kā visu dienu strādājis, parasti vēl priekš sevis un sievas jāizvara ēdiens. Pēc vecumiem dažās zemēs 1900. g. iedzīvotāji sadalījās šādi.

No 1000 cilvēkiem atradās:

Vecums, gadi	Itālija	Vācija	Francija	Savien. Valstis
0—10	237	245	177	238
10—20	215	198	169	206
20—30	132	169	161	182
30—40	123	131	142	138
40—50	107	101	122	101
50—60	89	78	104	68
60—70	61	50	76	41
pāri 70	36	28	49	26
15—20	104	95	83	96

Ja uzskata vecumus starp 20 un 60 gadiem par darba vecumu, tad redzam, ka Francijā visvairāk cilvēku darba ve-

cumā; Francijā arī vismazāk bērnu un par Francijas iemītniekiem tāpēc saka, ka tie varot visvairāk ietaupīt naudas. Francija jau arī, tiešām, pirms kara tika dēvēta par krājēju-aizdevēju, bankjeru zemi.

Katras zemes iedzīvotāju darba spējas uzlabojas, kad uzlabojas plašo masu uzturs. Tās paliek vājākas no nepietiekoša uztura, sevišķi vēl, ja pie trūcīga uztura jāstrādā smags darbs. Tuberkuloze (dilonis) ir nabadzības slimība un šīs slimības izplatīšanās Baltijā liecina par neapmierinošiem dzīves apstākļiem. Arī dzimuma slimības, kas sevišķi pasaules kara laikā briesmīgi izplatījušās, apdraud veselu tautu darba spēju. Ja šīs slimības, kā tas aiz vieglprātības parasts, netiek pietiekoši ārstētas, tad tās apdraud arī nākošo ģenerāciju veselību un darba spēju. (Bibeles izteikums par tēvu grēkiem, kas tiek piemeklēti pie bērniem līdz trešam un ceturtam augumam.)

Fiziskā darba spēja jaunā paaudzē attīstās vislabāk tad, ja bērns neliek pārāk agri pie darba. Bet nav arī noderīgi tos sēdināt pārāk agri un pārāk ilgi uz skolas sola. Rotalām, spēlēm, vingrošanai jaunībā piešķirama svarīga tautsaimnieciska nozīme. Tās izaudzē veselīgu paaudzi! Skolas laikam, vienotam ar daudz vingrošanos un spēlēm brīvā gaisā, nevajadzētu beigties pirms 16. un 17. dzīves gada. Pēc pasaules kara visās zemēs ievestais 8 stundu darba laiks pilnīgi sakrīt ar higiēnas prasībām. Ja cilvēks grib paturēt ilgāk, līdz sirmam vecumam darba spējas, tas nevar caurmērā ilgāk strādāt. Pie gara un grūta darba strādnieku darba spēja jau ar 40. gadu izsīkst. Tiešām, Amerikā un pat Anglijā un Vācijā fabrikās ne labprāt pieņēma strādniekus, kas vecāki par 40 gadiem. Visdrīzāk atrada darbu, kas bija jaunāki par 30 gadiem. Apgalvojumi, ka ar 8 stundu darba dienu nekur netiek, ir maldīgi, ja tikai tiek intensīvi (ar piespiešanos) strādāts. Sevišķi tad, ja strādā uz akorda (uz gabaliem) arī 8 stundās var pastrādāt ļoti daudz, izlievojot cilvēku darba spēku līdz pilnīgam nogurumam. Pat lauksaimniecībā pilnīgi pietiek ar 8 stundu darba dienu, ja 8 stundas faktiskā darba laika ņem par gada caurmēru, tad jāstrādā, piem., ziemā faktiski 6, vasarā 10 stundas. Mēs daudzkārt neapsveram, ka arī vasarā lietus nereti spiež lauku darbus pārtraukt uz stundu un pat uz pus dienu.

No liela svara tālāk intelektuālais darba spēks. Tas aptver: 1) atmiņu, 2) apķērību, 3) izveicību formas ziņā, 4) spēju koncentrēties un kombinēt (domāt, sakopot un pētīt).

Labā atmiņa ir katras zināšanas un līdz ar to izglītības pamats.

Attiecībā uz atmiņu veselām tautām dažādas īpašības. Daži vācu autori tajās domās, ka romāņu un slāvu tautu atmiņa

pārāka par ģermāņu. Pēdējiem esot vairāk izturības un koncentrācijas spējas, tā kā tie zinātnēs tomēr esot pārāki. Atmiņa laba lieta pie skolniekiem, bet dažkārt tā viļot. Vācu lielākiem gara milžiem, Kantam un Helmholtcam esot bijusi vāja atmiņa.

Apķērības ziņā parasti sievietē pārāka par vīrieti, kas sabiedriskā dzīvē no svara.

Lai gūtu saimnieciskus panākumus, cilvēkam vēl vajadzīga uzcītība, izturība, goda sajūta (franču paruna: vislabākais veikals: būt godīgam, t. i. godīgam veikalniekam visi uzticas, no tā pērk), taupība, mīlestība uz darbu. Parasti dzīvē ne apdāvinātie sasniedz vislielākos saimnieciskos panākumus, bet citīgie, izturīgie, taupīgie (pie gadījuma arī mazāk godīgie!) Pasaules karā taupības un uzcītība ir guvušas sliktu algu: taupīgo, sūro, grūto sviedru augļus paņēmuši vieglprātīgie un izšķērdīgie. Taupība var arī izvērsties par karikatūru, par skopulību. Bāzelē bagāto aprindās tas tika uzskatīts par izšķērdētāju, kas izdeva vairāk kā trešo daļu no saviem ienākumiem. Veselās zemēs caur daudz ģenerācijām tikusi audzēta „pilsoniskā“ ētika, godīgums, citās atkal palicis par paradumu kukuļu ņemšana, pat izspiešana. Arī Latvijā daži autori ieteikuši latviešiem „mazāk sirdsšķīstības“, lai tie labāk varētu konkurēt ar žīdiem. Tas nu uzskatāms par barbarisku laiku atmiņu. Pie vienkāršiem krievu tirgoņiem bija paradums noprasīt par katru preci trīskārtīgu cenu un tad kaulēties. Franču, angļu, arī vācu veikalos parastas ir cietas (noteiktas) cenas. Vācijā līdz pasaules karā pie izglītotām šķīrām godīgums tika uzskatīts par vispārēju pienākumu. Vācu ierēdnis nebija niekukulojams. Pasaules karā šī īpašība daļai gājusi zudībā. Arī Vācijā un Austrijā radās ierēdņi-kukuļu ņēmēji.

No svara ieaudzēt bērniem zināmas īpašības. Amerikāņu vecāki parasti bērniem nedod „kabatas naudas“, bet cenšas attīstīt to uzņēmību. Tēvs uzdāvina dēlam kādu ābeli, lai tas pelnītos no pārdotiem augļiem. Amerikāņu miljonāri, parasti, lepni uz to, ka tie jau kā zēni sākuši tirgoties un spekulēt. Diezin cik cildināma jau šāda īpašība nav.

No svara paraša, kādā vecumā bērniem jāsāk palikt patstāvīgiem, pašiem pelnīt sev uzturu. Pie zemākām šķīrām tas parasti notiek jau agrā jaunībā, vismaz tūlīt pēc skolas gadiem. Pie izglītotām šķīrām Krievijā vecāki palīdzēja dēliem līdz studiju beigām, bet Vācijā, Francijā daudzkārt vēl 10 gadus ilgāk, jo studējušo konkurence bija visai liela.

Kapitāls.

Kas ir kapitāls? Kapitāls tautsaimnieciskā nozīmē ir cilvēka īpašuma daļa, kuŗa noder

ražīgai darbībai, mantu ražošanai. Tas ir, nevis viss īpašums, ne jau mēbeles, rotas lietas, bet zeme un zemkopības ražošanai vajadzīgais inventārs, fabrikas ar mašīnām, jēlvielu krājumiem u. t. t. Vācu tautsaimnieki izšķir „werbendes“ un „nicht werbendes Vermögen“ (ražojošs un neražojošs īpašums). Nodokļus ņēma tikai no pirmā. Tajā ieslēgts arī darba faktors. Kapitāls izcēlies no cilvēka darba, ir cilvēku roku darba produkts, t. i. uzkrāts darbs. Kapitāls savā ziņā atrodas pretstatā ar dabas faktoru, kas nav cilvēka roku produkts, bet ražošanai tikpat nepieciešams. Praktiskā dzīvē par kapitālu uzskata arī namus, mēbeles, rotas lietas un citu, jo visām šīm lietām mainīgu vērtību. Tās var pārvērst naudā un par naudu pirkt ražošanas līdzekļus — zemi, fabrikas, darba rīkus, mašīnas u. t. t.

Pirmais kapitālists bija cilvēks, kuŗa īpašumā bij noasināts akmens cīņai vai medijuma iegūšanai. Attīstītāka mežona kapitāls jau ir šķēps, stops un bultas, kā arī pirmatnējie kapļi zemes uzirdināšanai. Kapitāla un „zemes vērtības“ faktora samērs svārstās. No 1890.—1896. g. Vācijā varēja pirkt muižas, kuŗās ieguldītais kapitāls bija lielāks par viņu cenu. Tas pats tagad Francijā, kur jau pirms pasaules kuŗa visas zemes vērtība kopā ar ēkām un inventāru 35 gados bija nokriususi no 91 uz 53 miljardiem franku. Arī jaunuzņēmumos daudzkārt pašas zemes vērtība niecīga. Vācijā ap 1905. g. nodibināja meliorētā kūdras purvā 784 hektārus lielu Šmolznas saimniecību. Uz viena hektāra zemes tur sanāca:

1) meliorācijai (grāvji, zemes uzplēšana, šaursliežu dzelzceļš	333	markas
2) būvēm un to inventāram	527	„
3) inventāram	243	„
4) citi izdevumi	52	„
5) zeme	230	„

Kopā 1385 markas

Zemes maksa tā tad bij tikai sestā tiesa no visa ieguldītā kapitāla. Sevišķa inteliģence, laba balss, laba veikalnieciska slava, (angļu „good will“) juridiskā nozīmē nav kapitāls, bet tomēr ar to var iegūt kapitālu. Labu firmas vārdu gan pie katra veikala pārdošanas ieskaita ar zināmu summu pārdošanas cenā.

Grūtumi ir ar ēkām. Vai ēkas ir kapitāls vai ne? Parastī šo jautājumu izšķir tā, ka nams, kuŗu pats īpašnieks ar ģimeni apdzīvo, nav kapitāls. Pie fabrikas uzbūvēts direktora nams, ierēdņu un strādnieku nami gan ir kapitāls, jo bez šiem

namiem nebūtu iespējams sadabūt ražošanai vajadzīgo cilvēku spēku. Bieži apdzīvotā apgabalā, kur darba spēku pārpilnība, fabrika var iztikt bez īpašiem strādnieku dzīvokļiem. Tamdēļ lauku muižās vai mājās pārvaldnieka un strādnieku dzīvokļi ir neapšaubāmi kapitāls, jo strādniekus, neuzrādot dzīvokli, nemaz nevar dabūt. Grezna „kungu“ pils, turpretim, nav kapitāls, jo tā lauksaimniecības ražošanai nav vajadzīga. Kapitāls ir it visi darba rīki, sākot no cirvja, lāpstas, izkopts un beidzot ar kuļmašīnu, motorarklu, tvaika mašīnu. Mikroskops un tālskats ir kapitāls tad, ja tie noder pētīšanai; tie nav kapitāls, ja tos lieto tikai laika kavēklim. Šauteni, kuŗu lieto medībām, parasti pieskaita kapitālam. Par valsts kapitālu skaita arī visus cilvēkus nāvējošos rīkus: lielgabalus, karavīrus, šautenes, ložmetējus, tāpat bruņu kuŗus, cietokšņus ar visiem ieroču un municijas krājumiem. Kapitāls ir darba zirgs, bet kapitāls nav vieņīgi izbaukšanai turams zirgs, klēpjā sunītis vai papagailis.

Kapitāla dēfinīcijas:

Tirgò un Mc Kellečs (Culloch): Kapitāls ir manta krājums izlietošanai.

Ādams Smīss, tāpat Šefle: kapitāls ir uzkrāts darbs.

Markss: kapitāls ir sarecējis, kristalizējis darbs, darba galerte.

Rošers: kapitāls ir ražojums, produkts, kas noder un tiek lietots tālākai ražošanai.

Adolfs Vagners: kapitāls ir līdzeklis iegūt uzturu.

Kniess: kapitāls ir katra saimniecības manta, kas noder cilvēku nākamò vajadzību apmierināšanai.

Kārlis Mengers: kapitāls ir naudas vērtības, kas nolemfās ienākumu iegūšanai.

Kapitālists ir cilvēks, kas var dzīvot no īpašuma, bez paša roku darba.

Kapitāla izlietošana.

Katrs var izlietot kādā uzņēmumā pats savu kapitālu, bet tas var arī daļu no uzņēmumam vajadzīgā kapitāla aizņemties, tas var aizņemties pat visu vajadzīgo kapitālu. Aizņemts tiek kapitāls pret hipotēkām, obligācijām, vienkāršām parādu zīmēm, vekseliem.

Īpašums var būt kustams un nekustams.

Nekustams īpašums: zeme, zemes meliorācijas, ēkas. Mašīnas — kustams īpašums. kaut arī iebūvētas, jo tās var bez ievērojamiem zaudēju-

miem izlauzt, pārvietot, kas ar ēkām tomēr nav izdarāms. Pasaules kara laikā evakuētas visas Rīgas fabriku mašīnas 20.000 vagonos uz Iekšskrieviju!

Lauksaimniecībā, kā arī rūpniecībā, kapitālu iedala pamata kapitālā (Grundkapital) un apgrozības vai rīcības kapitālā (Betriebskapital).

Lauksaimniecībā pie pamata kapitāla pieskaita arī t. s. „dzelzs inventāru“, kā lopus, ratus, arklus u. t. t., minimumu, bez kura zemes apstrādāšana būtu gluži neiespējama.

Apgrozības-rīcības kapitāls ir tas kapitāls, kas vajadzīgs uzņēmuma tekošai darbībai. P. p. zemkopībā sēkla, mākslīgi mēsli, kurināmais, darba algas, nodokļi, hipotēku (obligāciju) procenti, rente, strādnieku uzturs, lopbarība, ar vārdu sakot, visi izdevumi, kas sedzami no viena gada ražas (ienākumiem). Rūpniecībā šķiro stāvošā kapitālā (stehendes Kapital) un apgrozības vai rīcības (umlaufendes) kapitālā. Pēdējais aptver darba algas, degvielas apkurināšanai un mašīnu dzīšanai, tekošie mašīnu remontī, jēlvielas. Rīcības kapitāls sniedz līdzekļus vienreizējai ražojumu apgrozībai, kurā tas ieiet, kā tā sastāvdaļa. Piem., ja labības sēkla tiek izsēta, tad sēkla ieiet nākamā gada ražā kā ražas sastāvdaļa, kura jāatvelk, lai būtu iespējama turpmāka ražošana un lai izzinātu cik īsti liels ražas atlikums. Lopu barība pa daļai noder lopu miesas ķermeņa uzturēšanai līdzsvarā, pa daļai pāriet gaļas, tauku pieaugumā, vai arī pienā. Zirgiem un darba vēršiem dotā barība pārvēršas enerģijā, darba spēkā. Ogles tiek pārvērstas siltumā un kinētiskā enerģijā. Maizniekam iepērkamā labība vai milti ir apgrozības kapitāls. Vilna vērptuves īpašniekam tāpat apgrozības kapitāls; līdzīgi tas ar līnīm, kaņepājiem, kokvilnu. Audēju apgrozības kapitāls — iepērkamās dzijas.

Stāvošā kapitāla īpatnība tā, ka tas samērā lēnām nolietojas. Ēkas stāv 50, dažkārt 100 un ļoti stipri būvētas ēkas („pilis“) pat vairāk simts gadus. Anglijā gan parasti būvē fabriku ēkas tā, ka tās jau 20 gados novecojušās un tad noplēšamas vienā reizē ar tajās iebūvētām mašīnām. Tvaika mašīnu un arī citu mašīnu vidējo noderīguma laiku parasti rēķina uz 20 gadiem. Amerikā gan fabrikanti rēķina, ka mašīnas jāmaina ik 10 gadus. Tas tāpēc, lai rastos iespēja

vienmēr palikt uz tehnikas augstumiem, izlietot vismodernākos paņēmienus, tehnikas pēdējo vārdu.

Kapitālistam-ražotājam jārēķinās ar mašīnu un vispār darba rīku dilšanas daļas ierēķināšanu pārdodamo ražojumu cenā. Praksē kapitālists rēķinās: 1) ar ieguldītā kapitāla procentiem, 2) ar kapitāla dilšanas vai amortizācijas tiesu, un 3) ar remontu vai tekošās labošanas izdevumiem.

Lauksaimniecībā lopī un cits inventārs ir stāvošs kapitāls; lopu tirgotāja rokās zirgi un citi lopī ir apgrozības kapitāls.

Ievērojama stāvoša kapitāla daļa ir zemes ceļi, dzelzceļi, kanāli, ostas. Oikonomisti arī naudu mēdz pieskaitīt stāvošam kapitālam: nauda gan apgrozās, plūst no rokas rokā, bet tās kopējais daudzums normālos laikos negrozās.

Abas kapitāla daļas cieši saistītas viena ar otru. Bez apgrozības kapitāla piedalīšanās nevar ražot stāvošo kapitālu un otrādi. Pēc pasaules kara mēs dabūjām piedzīvot, ka pietrūka ogļu, dzelzs, darba rīku, mašīnu, kāpēc to cenas milzīgi cēlās. Bet vēlāk atkal iestājās darba krīze dēļ pārāk lielā daudzumā saražotu priekšmetu.

Kā izceļas kapitāls? Ar taupību, saka Ādams Smiss. No izvairošanas un laupīšanas, atbild sociālisti. Protams, saimniecības vēsturē novērojam abas parādības. Vispirms darbīgi, strādīgi ļaudis ietaupa daļu sava darba produktu, bet reižu reižēm varmākas — laupītāji tiem to atņem. Spekulantī atkal savukārt cenšas atņemt ar viltu savāktās mantas laupītājiem-kareivjiem. Tas noticis netikvien „barbariskā” senatnē, bet arī mūsu laikos — pasaules karā. Miera laikos tiesiskā valstī taupība svarīgākais kapitāla izcelšanās veids. Pret to gan sociālistu kritiķi iebilst, ka taupīt varot tikai kapitālisti-uzņēmēji, ka tie darbiniekiem neizmaksājot pilnu algu, atņemot „virsvērtību”. Lai nu kam pieder īstais nopelns par kapitāla izcelšanos, neapstrīdami taču ir, ka kapitāls izceļas ar kādas ražojuma daļas nepatērēšanu, uzkrāšanu, ietaupīšanu. Kā tas parādās pilsoniskā saimnieciskā dzīvē? Pirmkārt, tādējādi, ka ietaupījumi tiek aprēķināti vai arī pārvērsti naudā un izliekas, ka ietaupīta nauda. Šo ietaupīto naudu krājēji neatstāj mājā, gulot bez procentēm, bet nes uz banku vai krājeksi, kur par to saņem procentus. Bet kā banka var maksāt procentus? Banka aizdod ieguldīto naudu, aizdod, piem., fabrikas vai nama būvei. Tādējādi 100 vai 1000 mazu taupītāju uzbūvē svešam uzņēmē-

jam, kuŗu tie pavisam nepazīst, namu vai fabriku, dod iespēju palielināt kādu veikalu. 2) Naudas taupītājs pērk akcijas, sevišķi jaunizlaistās akcijas, kuŗu kapitāls nolemts jauna uzņēmuma būvei vai veca paplašināšanai; vai arī vecās akcijas, kuŗas agrākie īpašnieki pārdod, lai ieguldītu naudu kur citur, 3) taupītājs pērk valsts vai komūnālo iestāžu parādu zīmes, kuŗas nolemtas kādai dzelzceļu, gāzes, elektrības vadu u. t. t. būvei, vai arī skolām, tiesas namiem, muzejam... Kapitāls pavairojas arī, vismaz uz papīra, caur kara aizņēmumiem. Ar šo aizņemto naudu pirtās mantas nu gan netiek ražīgi patērētas, bet ar tām vēl postīta citu mantu ražošana. Tāpēc kara izdevumi parasti neražīgi. Daži finansisti, kā Migulins, gan runā arī par ražīgiem kara izdevumiem, proti, kad ar tiem tiek kādai kultūras nespējīgai tautai, piem. turkiem, tatāriem atņemti augļīgi, bet ļaužu tukši zemes gabali, kuŗi nu nāk apstrādāšanā, kultūrālā izmantošanā.

Kā tad faktiski vairojas patiess, reāls kapitāls mūsu laikos? Ar to, ka tiek būvēti nami, zemes ceļi, dzelzceļi, jaunas fabrikas, ņemta apstrādāšanā jauna zeme vai uzlabota (meliorēta) vecā zeme.

Daži pilsoniski oikonomisti, arī Markss, modernā tautsaimniecībā liek vislielāko svaru uz ražošanas līdzekļu (fabriku, mašīnu) pavairošanu. Bet tas nav pilnīgi pareizi. Pamatīga salīdzināšana māca, ka vēl lielāka nozīme jaunu dzīvojamo ēku un veikala (tirdzniecības) ēku būvēm. Tirdzniecības veikali tad tiek pārpildīti sarāžotām mantām. Pirms kara Vāciju labprāt salīdzināja ar pārpildītu preču namu (Warenhaus).

Jāapskata vēl viens kapitāla pieaugšanas veids: šausmīga zemes rentes pieaugšana pilsētās, sevišķi lielpilsētās. Pilsētām pieaugot, zeme centros un galvenā veikalu ielā pastāvīgi sadārdzinās, t. i., par veikaliem un dzīvokļiem, birojiem maksā pastāvīgi augstākas īres. Še nu nav ieguldītas nekādas patiesas jaunas vērtības, bet ir pieaudzis „ūdens kapitāls“. Sevišķi lielu lomu šī iedomātā pieaugšana spēlēja Vācijā, kur tirdzniecība ar pilsētu grunts gabaliem ir pilnīgi brīva. Daudz mazāka Anglijā, kur ēku celšanai pilsētās zemi parasti iznomā uz 99 gadiem. Vācijā jau 1899. g. rēķināja pilsētu „tīro zemes vērtību“ uz 9 miljardiem marku, bet 1914. g. jau tuvu 30 miljardiem. Pēc kara, vācu valūtai sabrūkot, šī vērtība samazinājās, bet pēc vācu markas stabilizēšanas 1923. g. novembrī tā pacēlās no jauna.

Lielu lomu pie „ūdens kapitāla“ pavairošanās spēlēja arī fabriku un citu uzņēmumu akciju kursa mākslīga sacelšana.

Kapitāls atšķiras no citiem ražošanas faktoriem ar to, ka

kapitālu iespējams lielā mērā koncentrēt, piem., kādā fabriku pilsētā, vispār lielpilsētā. Pilsoniskie oikonomisti pie tam labprāt vērtē papīra kapitālu, t. i. dažādu uzņēmumu akcijas, vispār vērtspapīrus, vienādi ar ēkām, fabrikām u. t. Pēc šāda paņēmiena, zināms, var viegli izrēķināt, ka vislielākie kapitāli pasaulē koncentrēti biržu, banku un lieltirgoņu biroju kvartalos. Londonā, piem., „City’ā“ — pilsētas centrā, Ņujorkā — „Wallstreet’ā“. Kapitāla centru īpatnība, ka tie nevien lieli mantu ražotāju centri, bet vēl lielāki patērētāju centri. Anglija, piem., pirms kara izveda mantas par 4—5 miljardiem šiliņu mazāk nekā ieveda. Starpība tika samaksāta ar angļu kapitālistu vērtspapīru procentēm, tirgoņu un rēderu peļņu u. t. t. Šādai tautsaimniecības attīstībai savas bīstamas puses: tā pie reizes lielā karā var sagāzties kā karšu namiņš.

Ražošanas līdzekļos ieguldītam kapitālam piemīt tā svarīgā nozīme, ka tas lielā mērā aiztaupa cilvēka darba spēku un cilvēku vietā plašā mērā stājas mašīnas.

Ražošanas faktori katrs par sevi ņemti nevar dot cilvēkam vajadzīgās mantas, bet tikai kopoti. Cilvēka darbs kļūtu ļoti neražīgs, ja piepēši visas mašīnas apstātos, tiktu, piem. karā iznīcinātas. Tā tas noticis pasaules kara ar franču rūpniecību, arī Latvijas rūpniecība apstājusies, un strādnieki evakuēti. Var arī notikt ražošanas panīkšana, tā ka fabrikās pietrūkst „kvalificētu“, mācītu strādnieku. Tā tas tagadējā Padomju Krievijā. Vecie kvalificētie strādnieki izklīduši un tāpēc ražošana 1919./20. gados pagrīma līdz nedaudz procentiem no priekškara augstuma. Tagad atkal pacēlusies gandrīz līdz priekškara apmēram.

Ražošanas faktoru attīstība no seniem līdz tagadējiem laikiem uzrāda lielu progresu. Agrākā ekstensīvā zemkopība ar vienu vairāk sāk lietot kapitālu, pacēlas, uzlabojas un kļūst intensīvāka, ražīgāka. Tāpat senās neražīgās amatniecības vietā nodibinās ražīga lielrūpniecība. Kapitāla rašanās jaunākos laikos spilgti runā par darba vērtības teorijas nozīmi. Nav liedzams tomēr, ka pavairojies arī fiktīvs „ūdens kapitāls“, neattaisnojamā zemes rente pilsētās un to tuvumā, kā arī raktuvēs.

Īpašums.

Kas ir īpašums? Īpašums juridiskā nozīmē ir cilvēka tiesības par zināmu mantu, zināmiem priekšmetiem. Tiesības šo mantu izlietot pēc savas patīkas, tiesība pieres to pat iznīcināt. Pilsoniskā pasaulē īpašumu

var iemantot un atkal atstāt mantiniekiem, atdāvināt, vai saņemt kā dāvanu. Īpašuma tiesības tomēr nevienā zemē nav bijušas absolūtas (neaprobežotas), bet padotas zināmiem ierobežojumiem un noteikumiem. Feodālā iekārta deva muižniekiem varu par dzimtļaudīm, bet pats muižnieks bija spiests klausīt zemes kungiem, karalim un iet tam, ja tas aicināja, līdzī karā. Civillikumu grāmatās parasti teikts, ka katras mantas īpašnieks ar to var darīt, ko grib, neaizkarot vienīgi citu īpašnieku tiesības vai likumu. Īpašums var būt arī tiesība par garīgām mantām, autora tiesības, patenta (izgudrotāja) tiesības, labs firmas vārds u. t. t.

Īpašuma attaisnošana.

Arends saka: Īpašuma sajēga esot cilvēka dabā. Cilvēkam vajagot valdīt par ārējiem priekšmetiem, lai tas varētu sajūst, pierādīt savu personības nozīmi. Bez valdības pār ārējiem priekšmetiem neesot domājama cilvēka patstāvība. Cilvēcei attīstoties, pamazītēm izceļoties īpašuma cienīšana: pagatavotie priekšmeti kļūst katra privātīpašums. Bet ne jau viss īpašums tā izceļas. Liela daļa īpašuma, sevišķi viss feodālais īpašums, cēlies no aplaupīšanas un izvarošanas. Agrākā juristu skola, atbalstoties uz romiešu likumiem, gan māca: zemes īpašums cēlies caur okupāciju: „res nullius cedit primo occupanti“, t. i. „nevienam nepiederoša lieta piekrīt pirmajam ieguvējam“. Tā arī izsakās Hugo Grocijs, Loke, Bastiats. Ar šo teoriju var izskaidrot pakāpenisku zemes iegūšanu par privātīpašumu mierīgā ceļā, bet ne feodālo īpašumu, kurš taču taisni nodibinājas uz agrāko īpašnieku tiesību laušanas pamata. Tādējādi tad kļūst saprotama t. s. likumības teorija, kurai piekrita Hobbess, Monteskiē, Bentams, Adolfs Vagners u. c. Pēc šās teorijas īpašumu nodibina valsts aiz tīri praktiskiem iemesliem. Tur nu iebilst, ka īpašums pastāvējis jau pirms valsts nodibināšanās. Īpašuma atziņa, zināms, jau pastāv pie mežonu ordām, tikai ne privātīpašuma atziņa uz zemi, mežu u. t. t. Tas ir, mežonis pazīst aprobežotas privātīpašuma tiesības.

Īpašuma tiesību attīstīšanās.

Jaunākos laikos Amerikā un Sibīrijā privātīpašums tiešām attīstījies uz okupācijas (iegūšanas) tiesību pamatiem, t. i. kolonizējot jaunus novadus. Tikai pēc tam, kad pirmais ieguvējs zināmu zemes gabalu bija jau lietojis, nāca valsts, izmērija un

piešķīra zemi tam arī juridiski. Šimbrīžam jau sadalītas gandrīz visas vēl nepiešķirtās zemes. Tagad var iegūt īpašumu uz zemi Amerikā un Sibīrijas mūža mežā un stepēs tikai tad, kad jau valsts uz tā „uzlikusi zieģeli“, likusi to izmērit un sadalīt. Tikai tad vēl zemi nodod viņas gribētājiem. Bet šāds īpašuma piešķiršanas veids ir ilgas kultūras attīstības auglis.

Jājautā, kāds stāvoklis senatnē bij privātīpašumam uz zemi. Romiešu vēsturnieks Tacits vēsta, ka pie senģermāņiem pastāvējis zemes kopīpašums. Vai teikums „arva per annos mutant“, t. i. „tīrumu tie ikgadus pārgroza“, pārmaina, zīmējas uz kādu pastāvošu vecu vienkopus dzīvojošu sādžinieku parašu, tīrumus savā starpā ikgadus mainīt, jeb tikai uz to, ka senģermāņi ikgadus pusi zemes atstāja papuvē, nav skaidri izzināms. Daži rakstnieki tādās domās, ka pie senģermāņiem meža nolīšana un purvu nogrāvošana notikusi kopējiem spēkiem. Bet tas gan mazāk domājams. Ja daudz, tad kādas sādžas iemītnieki kopēji sagūstītus kara gūstekņus-
vergus varēja likt pie kopēja darba.

Sādžas izcēlās tā, ka vairāki iebūvieši-līdumnieki apmetās kopā, lai būtu drošība pret laupītājiem un plēsīgiem zvēriem. Latvieši jau senos laikos, tāpat kā ķelti, dzīvojuši atsevišķi, katrs par sevi; tomēr 2—3 būvējušies tuvumā, lai briesmu brīdī palīdzība būtu tuvumā. Dzimtlaikos atsevišķa īpašuma sajēga gāja pa daļai zudībā. Zemes kungs pārāk viegli varēja saimnieku padzīt, kalpu iecelt par saimnieku. Tādējādi saprotams, ka tad, kad Latvijā pirmās mājas nāca pārdošanā, sākumā visi baidījās zemi pirkt. Viņi teica: „kas tad zemi var nopirkt,“ būšot tikai zemnieku izmulķošana. Tāpat krievu zemnieks nav varējis lāgā saprast atsevišķu zemes īpašumu, privātīpašumu vēl līdz pat mūsu dienām. Vācijā, Francijā, Anglijā zemes īpašuma attīstība tāda, ka tīruma zeme agros vidus laikos attīstījās par privātīpašumu, pļavas, gānības, meži, turpretim, līdz pat 20. g. s. palika kopīpašumā — „freie Allmende“.

Pie senromiešiem attīstījās noteikts privātīpašuma jēdziens. Pēc tautu staigāšanas, kad ģermāņu ciltis bija iekarojušas lielāko Romas valsts daļu, ģermāņu kareivji izdalīja zemi savā starpā uz „lēņu tiesībām“, t. i., tie ieguva zemes lietošanu kā atlīdzību par kara dienesta izpildīšanu, piedalīšanos karā. Zemi tie varēja zaudēt, ja nepaklausīja ķēniņam, kad tas aicināja uz jaunu kara gājienu.

Maiņu saimniecība.

Tautsaimniecības attīstīšanās iesākās ar preču maiņu. Šāda mantu apmaiņa sākās ļoti pirmatnējā veidā. Par tālās

maiņas priekšmetiem kļūst sāls, dzelzs, varš (kapars), vēlāk arī vīns un dažādi audumi.

Ar kultūras pacelšanos arvienu vairāk atdalās amatniecības darbs no zemkopja darba. Miltu malšana, kas Latvijā vēl pirms 60—70 gadiem nodarbināja čaklās malējiņas, pāriet uz dzirnavām, dažādu darba rīku, sevišķi ratu pagatavošanu uzņemas amatnieki. Vispār lauksaimniecībā atdalās vērpsanas, aušanas, šūšanas arodi. Par piem., Vācijā, Austrijā pat katrā sādžā savi maiznieki un miesnieki. Alus darišana gan koncentrējas, jo šī darba nozare prasa samērā dārgas ietaises.

Agrāk daudzi tautsaimnieki bij tādās domās, ka pie preču maiņas pelnot tikai viena puse, otra zaudējot. Tas nu ir pārspilēti. Var jau notikt, ka tiek mainīts vienai pusei ar zaudējumu, bet pie racionālas maiņas pelna abas puses. Kurpnieks iegūst, ja tas pats nepagatavo drēbes, bet iemaina tās pret savu roku darbu no skrodera un audēja. Tāpat arī starp veselām zemēm var būt racionāla preču maiņa. Pazīstams Ādama Smisa piemērs. Anglijā siltumnīcās varot izaudzēt vīnogas, bet vīns no šīm vīnogām būtu 30 reizes dārgāks, nekā no Portugales ievestais. Pavisam jau neracionāla būtu kafijas, tējas, dienviņaudzļu audzēšana siltumnīcās. Tā tad: preču maiņa starp dažādu klimatu zemēm ir racionāla. Jaunākos laikos jau parastie maiņas produkti starp dažādām zemēm vairs nav dažādu klimatu ražojumi, bet tā paša klimata produkti. Maiņa notiek tāpēc, ka vecās kultūras zemes attīstījušās par rūpniecības valstīm, kurām itin izdevīgi mainīt savus fabriku produktus pret agrārzemju lauksaimniecības produktiem. Vecajās zemēs zemes rente samērā augsta, jaunajās tā vēl tikko attīstās. Šo apstākļu dēļ jaunās zemes savus agrārproduktus var pārdot lēti. Sevišķi tad, kad nāk apstrādāšanā jauni, vēl dikā stāvējuši zāļu kļajumi, no kuriem var „nosmelt krējumu“, t. i. nemēslojot iegūt bagātas ražas. Šāda maiņa, kā arī vispār viena un tā paša klimata zemju agrārproduktu maiņai pret rūpniecības produktiem ir katrā ziņā pārejošs rakstūrs. Šāda maiņa notiek vienīgi zināmā vēstures posmā. Līdz ko agrārzemes biežāki apdzīvotas, tās attīsta savu rūpniecību un agrārproduktu izvedumi samazinās. Racionāla maiņa, turpretim ir tad, ja, mainīti tiek, par piem., meža produkti: koki, darva, pelni, zvērādas u. t. t. no tādiem apgabaljiem, kur vēsas vasaras dēļ (ziemēlos un kalnos) nevar attīstīties labības audzēšana ar mērena klimata produktiem. Tāda pat racionāla produktu maiņa notiek apgabalos, kur sausuma

dēļ vienīgi iespējama ekstensīva lopkopība, bet ne zemkopība (Dienvidusāfrika, Austrālija, Vidusāzija).

Merkantilisti mācīja, ka viena zeme varot kļūt bagāta tikai uz otras zemes rēķina. Šī mācība pareiza tad, ja par tautas bagātību uzskaita dārgmetālus un dārgakmeņus. Saprotams, ja dārgmetālu zeme mainīs savus dārgmetālus, kuŗi netiek patērēti, ar tādiem citas zemes produktiem, kas tiek patērēti (pārtikas vielas, audumi, greznuma priekšmeti), tad, saprotams, pēc zināma laika vienā zemē būs lieli dārgmetālu krājumi, otrā — nekā! Bet var jau arī notikt tāda mantu maiņa, ka katra zeme pasargā savus dārgmetālu krājumus.

Brīvā konkurence.

Brīvās konkurences labumi tiek ļoti cildināti. Jau Adams Smiss uzsver, ka pilnīgai saimnieciskai brīvībai valdot, nekad nevarot notikt, ka viens no preces pārdevējiem tiktu apkrāpts. Tirgū esot arvienu vairāki, daudzkārt pat vesels bars pircēju-pārdevēju, kas viens ar otru konkurējot. Tādā kārtā brīvā tirdzniecība, brīvā konkurence novedot pie vispārējās materiālo interešu harmonijas. Katra krāpšana esot pilnīgi izslēgta, katrs ražotājs spiests ievērot konkurenci un aprobežot es ar mērenu peļņu. Tā mācīja „klasiskā” angļu skola (Smiss, Rikardo, Mils), tā mācīja sevišķi angļu brīvtirdzniecīmančestrieši (Kobdens u. c.), tā mācīja franču un vācu brīvtirdzniecīnieki (Bastiā, Sejs u. c.). Tika uzstādīta prasība, ka valstij jāatturoties no katras iejaukšanās saimnieciskā dzīvē, lai tā būtu pilnīgi brīva un neierobežota. Attiecībā uz strādnieku algu jautājumu šī skola mācīja, ka katrs uzņēmējs jau pats centīsies maksāt iespējami augstāko algu. Ja tas maksāšot mazāk, tad tūlīt citi uzņēmēji pēsolišot vairāk un to izkonkurēšot. Bet arī maksāt vairāk par zināmu noteiktu tiesu nevienam neesot iespējams, jo citādi nevarēšot vairs preces ar peļņu pārdot. Tāds galvenā kārtā slavenās Rikardo algu fonda teorijas saturs. Tā tad vajadzīga pilnīga brīvtirdzniecība, brīva konkurence katras zemes iekšienē, tiklab kā satiksmē ar ārzemēm. Vācijā pilsonieki oikonomisti kopš 50 gadiem (Francijā tikai vēlpa daļai tagad) atzinuši, ka šī pilnīgās brīvtirdzniecības mācība nepareiza; viss atkarājas no pircēja-pārdevēja spēku samēra. Rūpniecības valsts, kuŗa atrodas uz augstas kultūras pakāpes, kuŗā daudz un dažādi kvalificēti (mācījušies) strādnieki, kuŗā daudz un labas mašīnas, kuŗā lēts kapitāls, vārēs ražot rūpniecības produktus lētāk, nekā atpakaļ palikusi zeme ar ekstensīvu

zemkopību, ar nedaudz kvalificētiem strādniekiem, nepietiekošiem kapitāliem, dārgu kapitāla procentu. Šo apstākļu dēļ vecākā rūpniecības valsts, Anglija, varēs katreiz konkurēt pasaules tirgū. Vācu oikonomisti un praktiķi ap 1880. g. izrēķināja, ka Anglija, salīdzinot ar Vāciju, vēl stipri pārkāka. Anglijā zemāks kapitāla procents, lētākas mašīnas, lielāka iespēja pirkt jēlvielas pēc vajadzības. katrā laikā Liverpules vai Londonas tirgū. Arī tā ir priekšrocība, ka Anglijā fabrikām vajadzīgo zemi varēja lēti nomāt, bet Vācijā tā bija jāpērk par dārgu cenu. Līdz pasaules kaņam gan šī starpība starp Angliju un Vāciju bija stipri izlīdzinājusies. Daudzās rūpniecības nozarēs, sevišķi dzelzs un mašīnu rūpniecībā, Vācija bija izvērtusies par bīstamu Anglijas konkurentu.

Brīvā konkurence, loģiski ņemot, iespējama vienīgi starp līdzīgi stipriem sāncensiem. Bet kāda var būt „brīva konkurence“ starp amatnieku un fabrikantu, kas izgatavo vienas un tās pašas preces? Fabrikants lieto mašīnas, iepērk lielumā lēti jēlvielas; amatnieki strādā arī vienkāršiem darba rīkiem, pērk dārgi jēlvielas no starptirgoņiem. Tālāk, strādnieki, kas kādā fabrikā strādā, nav fabrikanta, fabrikas kunga sāncensis. Ja strādnieks uzsaka savu vietu, fabrikants atradīs citu. Tomēr fabrikants izmanto strādnieku, pieņem to tad, kad tam ir pasūtījumi, atlaiž, tā sakot, izsviež uz ielas, ja tam pietrūkst darba. No 19. g. s. saimniecības vēstures mēs zinām, ka strādnieku atlaišanas ļoti bieži praktizētas, ka tiešām, zināmos laikmetos, kā Markss māca, izcēlusies rūpniecības „rezerves armija“, bezdarba strādnieku armija. Līdz ko nokrita preču cenas, fabrikanti samazināja, vai pat apstādināja darbus un atlaida daļu strādnieku. Augstu cenu laikos, tas tiesa, tie ražošanu pacēla, pieņēma visus atlaistos strādniekus. Bet šādi darba apstākļi strādniekiem nozīmēja pastāvīgu dzīves nedrošību. Uzņēmēji ar laiku sāka izlietot savu pārspēku, tie sāka apvienoties darba algu nosīšanas nolūkā no vienas puses un gatavo produktu cenu pacelšanas nolūkā no otras puses. Tālāk, jāatzīst, ka arī strādnieki sāka organizēties, izkaņoja sev streiku brīvību un ar streiku palīdzību augstās konjunktūras laikmetos — augstu cenu laikos izkaņoja sev algu paaugstināšanu. To tiesu fabrikanti tiem arvienu vairāk atriebās ar „lokautiem“, t. i. veselu uzņēmumu, pat veselu rūpniecības nozaru darbinieku atlaišanu un izsviešanu uz ielas, tiklīdz tas tiem neizlikās bīstami, vai pat ienesīgi (lai vecus, saražotu preču krājumus par dārgām cenām likvidētu).

Jaunākie brīvās konkurences un brīvās tirdzniecības cildinātāji, kā Brentano, uzsver, ka visiem strādniekiem vajagot vienoties, organizēties lielās sabiedrībās. Tās tad uzņēmējiem-

fabrikantiem stāvētu pretim kā vienots spēks un piespiestu tos vienoties par algām uz zināmas „vidējas līnijas“, kas uzņēmējiem dotu pietiekošu peļņas procentu un strādniekiem garantētu pakāpenisku dzīves mēra pacelšanu. Uz šīs Brentano idejas dibināta visa t. s. vācu „vairākuma socialistu“ saimniecības politika pēc pasaules kara. Tā kā sākumā šo sociālistu rokās bija visa valdība, vēlāk (pēc vācu „nacionālsapulces“ ievēlēšanas janvārī 1919. g.) līdzvaldība, tad strādnieki šai virzienā ieguva arī dažus panākumus. Tie ieguva sevišķi to tiesību, kuŗas „rūpniecības rezerves armijai“ līdz tam nebija un proti, ka bezdarba strādniekiem maksājams zināms, kauču arī ļoti mērens, pabalsts. Protams, ka kapitālisti ir izrādījušies par stiprākiem. Tie guva visos pēckara gados milzu peļņu un ar sekmēm to nogādāja ārzemēs. Strādnieku dzīves mērs kļuvis zemāks nekā pirms kara. 1924. g., strādnieki Vācijā zaudēja arī 8 stundu darba dienu. Izcēlās 2 milj. liela bezdarbnieku armija, kas 1928./29. g. samazinājās uz $\frac{3}{4}$ —1 miljonu. Arī Anglijā kopš 1921. g. pastāv $1\frac{1}{2}$ milj. liela bezdarbnieku armija, kas valstij ar lieliem upuriem ($1\frac{1}{4}$ miljardu zelta latu gadā) jāuztur. Francijā gan nav bezdarbnieku, jo tanī vēl 45% zemkopju.

Bet vai vismaz patērētāji, preču pircēji ar „brīvo konkurenci“ tiek apgādāti tiešām ar lētiem produktiem? Arī to nevar teikt. Sacensībā arvien uzvar mazāk apzinīgie ražotāji, t. i. tādi, kas ražo sliktu preci, izmanto strādniekus.

Agrāk daži oikonomisti priedējās par tautsaimniecības krīzēm: krīzes laikos ejot bojā neprāšas un sliņķi, izveicīgie un labie uzņēmēji pārciešot krīzes. Arī tas pārspilēts. Pārcieš ne katrreiz „labie“, t. i. tie, kuŗi ražo labu preci par mērenu cenu, bet arvien izveicīgie, viltīgie, kas māk savu preci publikai labāk ieteikt. Un galu galā tomēr paši brīvās konkurences aizstāvji un cildinātāji dibina kartelus, sindikātus un trestus cenu sacelšanai un konkurences izskaušanai.

Darba dališana un darba savienošana.

Kas ir darba dališana? Saimnieciskas darbības, darba procesa (darba gaitas) sadališana atsevišķos padarījumos, atsevišķās sastāva daļās, kuŗās darbs var tikt veikts no atsevišķām personām. Ar to tiek panākts augstāks darba ražīgums, jo katra persona, katrs strādnieks tiek nodarbināts tikai pie kādu atsevišķa padarījuma. Tie iegūst lielu izveicību, veic darbu daudz ātrāk, nekā tad, ja tiem būtu viss darbs, visi atsevišķie darba procesi jāpastrādā, jāveic laikā viens pēc otra. Darba dališana var attiekties arī uz veselām tautsaim-

niecībām, ka viena zeme ražo galvenā kārtā zemkopības, otra rūpniecības produktus. Rūpniecības zemes piemēri ir Anglija un Beļģija. Ziemeļ-Amerikā, Austrumu, t. s. Jaun-Anglijas valstis ir lauksaimniecības produktu ievadējas. Viss t. s. „rūpniecības rajons“ Krievijā ievēd labību. Mēs darba sadalīšanu galvenā kārtā saprotam tā, kā to Ādams Smiss mācījis, t. i. viena un tā paša priekšmeta ražošanas procesa dališanu atsevišķos padarījumos, un atsevišķās nozarēs. Piem., kurpnieka darbu sadala tā, ka viens cilvēks nodarbojas vienīgi ar zolu, otrs ar virsādas izgriešanu un sagriešanu, trešais šuj virsādas, ceturtais piešuj zoles, piektais taisa papēžus u. t. t. Darba dališana novērojama jau pie dzīvnieka organisma attīstīšanās. Pirmais dzīvnieks sastāv vai vienīgi no kuņģa, tad attīstās aknas, nieres, plaušas u. t. t.

Pirmatnēja's cilvēks pagatavo viens pats visu, kas tam vajadzīgs. Pirmā darba dališana notiek starp vīru un sievu. Vīrs iet medīt un zvejoj, pats savu medījumu izcep un apēd. Sieva stāda saknes, sēj sēklas, apstrādā zemi, lasa mežā augļus, sēnes, riekstus, pārtiek ar bērniem vai vienīgi no stādu barības. Vīrs, ja daudz, sargā tos no plēsīgiem zvēriem un citu cilšu laupītājiem. Cilvēku skaitam pieaugot, meži tiek izskausti, medības paliek neizdevīgas: nu arī vīram jāķeras pie zemes darba. Zemkopība var uzturēt daudz lielāku cilvēku skaitu, nekā medība. Bet nu radās arvienu vairāk darba. Samedīto zvēru ādas apgērbam vairs nepietiek, jāķeras plašākā mērā pie šķiesnu augu pārstrādāšanas par audiem. Arī pajumtam vajadzēja tērēt arvienu vairāk darba spēka. Tā ar laiku attīstījās amatniecība. Namus ceļ namdaris, ādas min ādminis, miltus maļ dzirnavnieks, maizi cep maiznieks. Jau senajā Grieķijā un Romā bija attīstījusies plaša amatniecība, arī mākslas amatniecība, glezniecība, tēlniecība (slavenais filozofs Sokrāts bija tēlnieks). Senajos Pompejos vai visas namu iekšējās sienas pārklātas gleznojumiem. Ar Romas valsts iznīkšanu bojā gāja arī māksla. Tā pamodās tikai 500—700 gadus vēlāk vidus laiku pilsētās, pilnīgs mākslas „atdzimšanas“, „renesanses“ laikmets iestājās vēl pēc 1000 gadiem, visupirms Itālijā, vēlāk Francijā, Anglijā, Vācijā, Austrijā, Polijā, Krievijā. Amatniecība attīstījās vidus laikos augšņo baznīckungu, bīskapu sēdeklju pavēnī; baznīckungiem bij vajadzīgi grezni amata svārkī, grezņi dievnami.

Jaunākos laikos darba diferenciācija gājusi tik tālu, ka pēc 1907. g. Vācijas arodu statistikas saskaitīja jau ap 11.000 dažādu arodu.

Ļoti tālu darba sadalīšana iet modernā rūpniecībā. Agrāk dažas fabrikas pagatavoja it visu, ko vien tām apsūtīja. Darba

ražīgums tāpēc bija samērā zems. Priekš katras pagatavošanas, mašīnas vai darba rīka, vajadzēja izgatavot sevišķu plānu, strādnieki bija ilgi jāapmāca. Modernā fabrikā mēdz pēc viena un tā paša modeļa izgatavot simtiem un tūkstošiem, pat desmit tūkstošiem priekšmetu. No jaunākiem lielrūpniecības teorētiķiem, sevišķi Valters Ratenau's, uzsver principu, ka esot vajadzīgs: 1) visus izgatavojamos priekšmetus „tipizēt“, t. i. pēc viena un tā paša „tipa“ vai modeļa izgatavot tūkstošiem priekšmetu, palīgā ņemot visplašāko darba dalīšanu un 2) darbus racionālizēt, izlietot visu ražīgākos, tehniski izdevīgākos darba paņēmienus, modernāko mašīnu tehniku. No liela svara speciālizēšanās. Pastāv fabrikas, kas vairs neizgatavo veselus pulksteņus, bet pulksteņu daļiņas, piem., atsperes, čaulītes, atsevišķus mazos ratiņus u. t. t. Dažas fabrikas izgatavo vienīgi nažus un dakšiņas, citas vienīgi karotes. Stiklu fabrikas speciālizējas tā, ka viena izgatavo tikai pudeles, otra logu vai spoguļu stiklus, trešā stikla traukus. Darbs fabrikās sadalījies, speciālizējies tik tālu, ka dažās pulksteņu fabrikās, protams, pie dažādu tipu pulksteņu izgatavošanas radušies līdz 300 atsevišķu speciālistu darbu! Pulksteņu fabrikas, kas ražo tikai viena vai nedaudzu, 2—3 pulksteņu tipus, protams, var lēti ražot.

Lielās fabrikās pastāv sevišķas modeļu pagatavošanas zāles, citās telpās nodarbojas vienīgi atslēdznieki, citās kalēji, galdnieki, krāsotāji u. t. t.

Galvenā lieta pie modernās lielrūpniecības, tā, ka ar darba dalīšanu iespējams lietot plašā mērā nemācītus strādniekus, t. i. tādus, kuri spēj nedaudz nedēļās iemācīties, ievingrināties pie kāda vienkārša darba paņēmiena. Tā vienkārša strādnieka darbs kļūst ražīgāks nekā amatnieka darbs, kas gan gadiem mācījies, bet mācījies padarīt vienu pēc otra visus atsevišķus tā arodā ietilpstošus darba paņēmienus. Tikai t. s. montieriem un citiem speciālistiem jāmacās vairāk gadus. Kā piemēru modernai darbu sadalīšanai daudzi min Amerikas lopu kautuves. Cūkas pie kaušanas dzen rindā caur šauru koridoru. Koridora galā viens vīrs apmet cūkai ap pakaļas kāju ķēdi, otrs uzrauj to ar mašīnas palīdzību kādas pēdas augšā ar galvu uz leju un piebīda to trešajam, kas ar izveicīgu dūrienu kaklā nodur. Nokautās cūkas asinis satek kādā renē, bet cūka pati nekavējot tiek bīdīta tālāk, līdz to ieogrūž karstā ūdenī, pēc lielā cilindri, kur tai ar skrāpējamās mašīnas palīdzību noberž sarus. Tālāk cūku bīda uz saldešanas telpām. Tur viens strādnieks cūkai uzšķērž vēderu, otrs izņem iekšas, trešais sacērt cūku gabalos u. t. t.

Darba dalīšanas ļaunumi.

Pret darba dalīšanu tiek celti dažādi iebildumi. Cilvēks, tā daudzi žēlojas, tiek padarīts par mašīnu, pat tikai par atsevišķu mašīnas ratiņu, kuŗa uzdevums, griezties mūžīgi vienā un tai pašā paņēmienā un virzienā. Cilvēkam, darba darītājam, nekad vairs nevarot rasties prieks un lepnums par pagatavotu veselu darba produktu, jo tas mūžīgi redzot savā priekšā tikai kādu atsevišķu, mazu darba daļiņu.

Anglijā, pirmā lielrūpniecības zemē, sevišķi Reskins ļoti sīvi uzstājās pret modernām, darbus mēchanizētājām fabrikām un prasīja atgriešanos pie roku darba. Reskins pūlējās atdzīvināt mākslas rūpniecību, tā kā tas ļabi ziņāja, ka ar vienkāršiem lētiem fabriku rūpniecības priekšmetiem amatniekam nebūs vairs konkurence iespējama. Pie mākslas amatniecības atdzīvināšanas Reskinam tiešām bijuši nopelni. Reskins u. c. uzsvēra, ka ne tikai pieaugušam strādniekam fabrikas vienmuļīgais darbs visai nospiedošs, garu notrulinošs, jo vairāk nepatīkams bērniem un pusaudžiem, kuŗiem no vienmuļīga darba ne tikvien gars, bet arī ķermeņa atsevišķi organi tiekot sakropļoti, vai vismaz traucēta viņu attīstība. Ir pazīstama modernā tautsaimniecībā žēlošanās par jaunās paaudzes izvīrtību. Ļaunums vēl tas, ka agrākais amatnieka mācekļis, izmācījies amatā, varēja atrast darbu, kur vien pēc viņa amata produktiem bija pieprasījums. Citādi tas ir ar moderno kvalificēto strādnieku. Viņš pieradis tikai pie atsevišķiem padarījumiem (ja tas piespiests veco darba vietu atstāt), nevar cerēt citā darba vietā atrast tik ātri vajadzību pēc tā darba, pie kuŗa viņš pieradis. Citā fabrikā parasti tam jāiesāk gluži kā nemācītam strādniekam vispirms mācīties kādu citu padarījumu pie mazas algas, lai tad, pamazām, kad tas jaunā darbā iestrādājies, tiktu pie agrākās peļņas. Pārlicīga speciālizēšanās nākot par ļaunu arī fabrikantam, lielrūpniekam, kuŗš visus atsevišķos darba padarījumus nepārredzot, nevarot vairs tā kontrolēt, kā agrāk pie vienkāršāka darba. Tāpat šauri speciālizējies tirgonis nepārredz tirgus kopību un var pie reizes ciest zaudējumus no tā, ka tas nav pie laika pamanījis citu preču iespēšanos tā darba laukā. Lai cik svarīga tāpēc arī nav darba dalīšana, vēl no lielāka svāra, nezaudēt pārskatu par visu tautsaimniecību. Pēdējā laikā gan slavenais automobiļu fabrikants Fords apstrīd darba dalīšanas, pārlicīgas mēchanizēšanas ļaunumus. Lielākā strādnieku daļa esot pilnīgi apmierināta ar to, ka tai pie darba vairs neesot pašai jādomā, bet izpildot vienus un tos pašus mēchaniskus paņēmienu, varot domāt par pavisam citām lietām, dziedāt, svilpot u. t. t.

Darba savienošana.

Darba savienošana ne mazāk svarīga par darba dalīšanu. Jaunlaiku uzņēmumos: raktuvē, jaunlaiku dzelzs āmurā, vai tērauda apstrādāšanas darbnīcā ne tikai viens, divi — bet arī desmit, vai divdesmit cilvēki ir bezspēcīgi. Vajadzīgi simtiem, pat tūkstošiem strādnieku. Lai izsmeltu, izpumpētu ūdeni no kalnu raktuvju dziļumiem, vajadzīgas mašīnas ar tūkstošiem zirgu spēku. Ne mazāk svarīgas mašīnas vajadzīgas arī ogļu, vai rūdas izvilksšanai zemes virsū, strādnieku uzvilksšanai un nolaišanai raktuvēs u. t. t. Ir zināms, ka jau pašā sirmā senatnē, cilvēku darba spēku sakopojot, izdarīti lieldarbi, kurus mums vēl tagad nākas tikai apbrīnot. Kā tādi lieldarbi minami piramīdu būves, smago obelisku un granīta pilāru izciršana no viena akmens gabala, novešana no raktuvēm līdz uzstādīšanas vietai un pati uzstādīšana. Var tikai brīnīties, kā bija iespējams 10000 birkavas smagus un vēl smagākus akmeņus ar pirmatnēju šļūteņu palīdzību pārvietot un pēc tam uzcelt... Ne mazāk apbrīnojamas lielās kanālu, ūdens aizsprostojumu un pilsētu mūru būves no milzīgiem akmens gabaliem, t. s. ciklopu mūri. Kad romiešu kara vadonis Titus iegāja Jeruzālemē, tas ar apbrīnošanu raudzījās uz milzīgajiem mūru akmeņiem un izsaucās: „patiesi, pats Dievs jūsus no šīs pilsētas padzinis, jo ko gan iespētu visas mūru laužamās mašīnas pret tādiem akmeņiem?“

Jaunākos laikos lielu lomu spēlē atsevišķu fabriku savienošana. Kruppa fabrika Vācijā izgatavoja vispirms tikai tērauda rīkus, tad lielgabalus, pēc arī slīdes, lokomotīves, kara kuģus. Līdz ar to paplašinājās fabrikas darba lauks. Fabrika iegādājās dzelzs āmurus, ogļu raktuves, dzelzs rūdas raktuves un kuģu būvētavas. Līdzīgi tas bija ar Kernerda tērauda lietuviem. Arī tas pievienoja savam uzņēmumam ogļu un rūdas raktuves, veselu transporta floti un dzelzceļus, rūdas novešanai līdz ogļu raktuvēm. Kara laikā amerikāņi uzbūvēja vairākas „kuģu fabrikas“, t. i., būvētavas, kurās vienlaikus varēja būvēt 50—100 lielus kuģus. Šīm kuģu būvētavām pievienoja veselu rindu fabriku iekšzemē, kurās izgatavoja kuģu būvētavu vajadzīgo materiālu — tvaika mašīnas, milzu skrūves un t. t. Armura lopu kautuve Čikagā savienota ar kautuves atkritumu izmantošanu nodarbinātās limes fabrika, ziepju fabrika, saru un spalvu mazgātava, kaulu miltu fabrika, pudretes fabrika, ādu mītava u. c.

No svara apskatīt fabriku lielumu. Liela fabrika strādā lētāki kā maza. Anglijā kokvilnas vērptuves ierīko ar ne mazāk par 70.000 spolitēm. Tādām fabrikām pietiek ar 1000 zirgu

spēka tvaika mašīnu un tās strādā pilnīgi racionāli. Arī audumu fabrikas nevar racionāli strādāt, ja tajās sakopotas mazāk par 500—600 mēchanisku stellu. Sevišķa nozīme kuģniecībā kuģa tilpumam. Kuģis, kas otri tik garš, otri tik plats un otri tik dziļi peld, prasa tikai 4 reizes stiprāku mašīnu viena un tā paša ātruma sasniegšanai. Tomēr tas var uzņemt $2 \times 2 \times 2 = 8$ reizes vairāk kravas. Tā tad lielāks kuģis patērē uz pusi mazāk ogļu. Pie apkalpojošā personāla-ekipāža vēl lielāka starpība: 1000 tonnu kuģim vajaga 20—25 cilvēki. 8000 tonnu kuģis iztiek ar 45—50. No tā saprotams, ka lielie kuģi var daudz lētāk pārvadāt preces. Tikai tur, kur attālumi mazi un grūti sadabūt lielus kravas daudzumus, kā Baltijas jūrā un ceļā no Baltijas jūras līdz Anglijai vai Holandai, vēl ir vietā mazi kuģi. Tāpat ir tur, kur sekas ostas. Līdzīgi kā pie tvaikoniem, tas ir arī pie buņu kuģiem, kur nav no svara mašīnu apkalpošana un vadīšana, bet tikai buņu uzvilksana un stūrēšana. Mazs buņu kuģis no 200—300 tonnām nav apkalpojams ar mazāk kā 10 kuģa ļaudīm, 6000 tonnu lielam buņu kuģim vajaga 40 kuģa ļaužu, t. i. nevis 20—30-kārt, bet tikai 4 reizes vairāk.

Amatnieks nevar tik pilnīgi izmantot mašīnas kā lielrūpnieks, jo tas nespēj visas mašīnas reizē nodarbināt. Amatnieks var nodarbināt arvienu tikai vienu mašīnu, citām jāstāv dikā. Bet bieži sīkajam amatniekam nav arī pavisam tik daudz līdzekļu, ar ko iegādāt pat vienu mašīnu. Tādēļ amatnieka darbs būs samērā ar rūpnieka darbu maz ražīgs. Tālāk, amatniekam trūkst pārskata par tirgu. Tas nespēj, kā lielrūpnieks, iepirkt jēlvielas lielumā, tam jāpērk mazumā no starptirgotiem.

Tomēr arī lielrūpniecības pieaugšanai savas robežas. Būvēt un vadīt tekstilfabriku ar 1 miljonu spolišu, būtu neracionāli. Parasti lielākais spolišu daudzums, kas sakopots vienā fabrikā, neiet pāri par ceturtdaļu miliona spolišu. Slavenā Krenholmas fabrikā pie Narvas sakopotas 400.000 spolišes. Tāpat atsevišķu dzelzs āmuru nav parocīgi būvēt lielāku par pusmiljonu tonnu ražošanas jaudas gadā — ar vairāk kā 5—6 dzelzcepliem (domnu krāsnīm, Hochöfen, домна). Visai lielos uzņēmumos vadītājam pašam zūd pārskatāmība. Daudzkārt novērots, ka lieluzņēmumi varējuši turēties tikai tik ilgi, kamēr to priekšgalā stāvējuši sevišķi spējīgi, enerģiski vadītāji.

Jāatzīmē tomēr, ka ne tikai Amerikā, bet arī Eiropā šobrīd sastopami kombinēti (sakopotī) uzņēmumi. Ir lieluzņēmumi, kas ražo 8—10 miljoni tonnu ogļu, vai līdz 1 miljonam tonnu dzelzs ražošanas spējas un atrodas vienas akciju sabie-

drības rokās. Šie lieluzņēmumi tad gan dalās vairākās atstatus gulošās ogļu raktuvēs, vai dzelzs ceļos.

Nauda.

Tautsaimniecībai attīstoties, palielinās cilvēkam vajadzīgo mantu izmaiņa. Bet mainīt tirgū tieši vienu preci pret otru ne katrreiz iespējams. Zemkopis gribētu, piem., mainīt govi pret apģērbu. Bet drēbnieks, kuŗam ir gatavs apģērbs, nevar govi nekur likt. Tā zemkopim jāmeklē cits pircējs. Tas atrod tādu, kas ar mieru dot par govi vairākus pārus zābaku. Bet zābaki zemkopim nav vajadzīgi. Tā tad parādās nepilnības maiņu tirdzniecībā. Jāatrod izeja. Jāatrod maiņas līdzeklis, kuŗu var lietot zemkopis, drēbnieks, kurpnieks. Izceļas vajadzība pēc maiņas vidutājiem — līdzekļiem. Mežonis, kas nes tirgū zivis un vēlas pret tām iemainīt dzelzi, tūlīt neatradīs pircēju, kas tam dos vēlamo preci apmaiņā. No tautsaimniecības vēstures mēs mācāmies, ka no seniem laikiem bijuši cieņā dažnedažādi preču maiņas, vidutājības priekšmeti. Homera laikos, priekš 3000 gadiem, par maiņas līdzekli visbiežāk noderēja lopi. Arī latīņu nosaukums nauda — pecunia — cēlies no pecus — lopi. Ragu lopi un avis bija no pat sirmās senatnes iecienīti maiņas līdzekļi. Pie muhamedāņiem vēl šobrīd jaunas verdzenes, vai sievas cenu noteic vēršu naudā, t. i. naudas vienība ir vērsis. Lopu nauda, protams, neērta. Lopus nevar visai tālu dzīt, tie paliek vāji. Pie tam, ko lai dara zemkopis ar lopiem, kuŗam pašam to diezgan, bet kuŗam vajadzīgi darba rīki, apģērbs u. t. t. Labība, kā maiņas līdzeklis pavisam neparocīga. Tā jānes, jātransportē uz cilvēka, vai nastu nesēja lopiņa muguras. Lops transportējas vismaz pats uz savām kājām. Amerikas mežoni tropās lietoja kā maiņas līdzekli kakāo pupiņas, kas tomēr vērtīgākas par labību. Bet tās viegli bojājas. Tāpēc jāmeklē pēc viegli pārvietojamiem vērtīgiem maiņas līdzekļiem, kas nebojājas. Tādu atrada zvēru ādās, sevišķi kažokādās, tad arī sālī, gliemēžu vākos. Bet vislielākais progress iestājās, kad par maiņas līdzekli sāka lietot metālus. Pirmie maiņas metāli bij smagi, mazvērtīgi metāli: dzelzs, varš, alva svins, vai vara maisījums ar alvu, vai cinku — bronza, misiņš. Lielus misiņa gredzenus, kuŗi jāmauc ne pirkstā, bet rokā, vēl šobrīd lieto Afrikas mežoni. Pie sengrieķiem, Homera laikos, par maiņas līdzekli noderēja varš. Spartas likumu devējs, Likurgs, būs nevis tāpēc noteicis dzelzi par maiņas līdzekli, ka tas būtu gribējis savas tēvu pilsētas pilsoņus pieradināt pie dzīves vienkāršības, bet tāpēc, ka viņa laikos nebij cita maiņas līdzekļa. Vēlāk dzelzs nauda palika kā svēts senā likumdevēja notei-

kums. Zelts un sudrabs Grieķijā parādījās daudz vēlāk kā tirdzniecības prece ar Priekš-Azijas tautām. Vispār, visas tautas turējušās pie tā metāla lietošanas naudas vietā, kāds viņu zemē bija vieglāki atrodams. Ķīnieši un malaji senatnē lietoja alvas naudu, kuŗa sāva mikstuma dēļ bija neparocīga, jo viegli nolietojās. Cietāks un tāpēc parocīgāks metāls bija varš (kapars), sevišķi jau minētā bronzas un misiņa veidā. Senajā Romā līdz pirmā puniešu kara beigām varš bija parastā nauda. Tikai kā puniešu kara kontribūcija ieviesās Romā sudrabs. Arī Krievijā un Skandināvijā vēl 18. g. s. preču maiņā valdošais metāls bij varš. Uz Pēterpili ikgadus nāca veselās baržas vara monētu, kuŗas bija ienākušās no nodokļu maksām. Vēlāk gan šī nauda atkal izsūtīta uz visiem valsts novadiem. Romā bronza tika izkalta sīkās monētās, augstvērtīgās monētas gan kala no zelta un sudraba. Pirms naudas kalšanas mākslas atrašanas, metālus lietoja naudas vietā pēc svara. Metāli jau bija viegli dalāmi. Svaru nosaukumu, — birkavs, pods, mārciņa, — izcelšanās ir saistīta ar metālu lietošanu par maiņas līdzekli — par naudu. No senlaiku vēstures mēs zinām, ka dažādi naudas apzīmējumi ir svara apzīmējumi. Grieķu, īstenībā bābiloniešu, tālents, kas bībelē latviešu tulkojumā nosaukts par podu, ir svars 25,6 kilogrami — $63\frac{1}{2}$ Latvijas mārciņas. Tā tad, vairāk kā **tris** podi. Vēl tagad lielākā kapitālisma valstī Anglijā lietošanā ir nosaukums „mārciņa sterliņu“, kaut gan šī „mārciņa“ tagad nesaietas ne ar zelta, ne ar sudraba mārciņu, jo arī sudrabs angļu mārciņas svarā būtu divas mārciņas sterliņu vērts. Vecais franču naudas nosaukums „livra“ ir mārciņa. Tikai franču mārciņa, kas senāk bij vērtībā vienāda ar angļu mārciņu, sākot ar 17. g. s. ir faktiski vairs tikai $\frac{1}{25}$ daļa no angļu mārciņas. Vācijā vidus laikos bij lietošanā „mārciņa helleru“. Vācu marka vispirms nozīmēja $\frac{1}{2}$ mārc. sudraba. Mūsu dienās vācu marka tikai $\frac{1}{100}$ mārciņas sudraba. Zināms, ka banņķieri jau labi sen nepalāvās vis uz kāda naudas gabala (monētas) apzīmēto, uz tā uzkalto vērtību, bet lika to uz svāriem. „Likt uz zelta svāriem“ vēl šos laikos nozīmē kādu lietu rūpīgi pārbaudīt. Vidus laikos un pat 18. g. s., naudas viltošana bij visai parasta. Ķīnā vēl šobrīd tirgoņi pie lielākiem maksājumiem lieto nekaltu sudraba naudu, sveķ sudraba stienus. Senromiešu nauda sastāvēja no svērtiem stieniem, uz kuŗiem ar zīmogu bij apzīmēts to svars un vērtība. Stokholmā kādā izstādē rādīts vara stienis ar 1644. g. zīmogu, pēc kuŗa stienā svars 48 mārciņas, vērtība — 10 dālderī. Lietošanā bijuši arī mazāki vara stieņi, 2 dālderu un 1 dāldera vērtībā. Arī modernos laikos lielbankas lielākus maksājumus labprāt izdara nevis izkaltā naudā, kuŗu grūti saskaitīt, bet metāla stienos, sevišķi

zelta stienos (angļu nosaukums „bullion“ apzīmē metala, sevišķi zelta stienus).

Kad izkaltas pirmās apaļās vai kantainās manētas? Tas īsti nav zināms. Grieķijā sudraba monētas bijušas apgrozībā jau Solona laikos (ap 600 g. pr. Kr.). Persu valstī bijusi apgrozībā zelta un sudraba nauda. Kaltā nauda, protams, bija praktiskāks, parocīgāks maksāšanas līdzeklis. Par nožēlošanu drīz to sāka tomēr viltot, kāpēc tirgos bija visai jāuzmanās.

Naudas īpatnība un nozīme.

Naudai piemīt šādas īpašības. Tā noder

- 1) kā vispār atzīts maiņas līdzeklis,
- 2) kā atzīta vērtības mēraukla un
- 3) kā likumīgs maksāšanas līdzeklis.

Nauda ir tā manta, kuŗa noder visām citām mantām par mērauklu. Tā tad naudai tikpat svarīga vai vēl svarīgāka nozīmē, kā citiem mēriem un svariem. Naudā var tikt uzglabāti visi ietaupījumi un vēlāk pārvērsti kapitālā. Metalus, sevišķi dārgmetālus, labprāt savas mantas kambaŗos krāja zemes valdnieki, ķēniņi. Naudu var aizdot un aizņemties. Ar aizdotu vai aizņemtā naudu var izdarīt svarīgus apgrozījumus tautsaimniecībā. Naudas trešā, likumīgā maksāšanas līdzekļa nozīme ir ļoti svarīga. Katrs ir piespiests saņemt maksājumus, piem., aizdevuma atmaksu savas valsts naudā. Bet valsts vara var arī ne dārgmetāliem, kuŗi paši sevī satur zināmu vērtību, piešķirt naudas funkcijas vēl citām vielām, piem., papīram, uz kuŗa atzīmēts, ka valsts galvo ar visiem saviem īpašumiem, ka šai papīra zīmei tāda un tāda vērtība.

Naudai, kas apmierinā visas dibinātās prasības, jābūt: 1) no tādas vielas pagatavotai, kas ne bojājas un vispār atzīta kā iecienīts maiņas līdzeklis, 2) lai tā mazā apjomā vai svarā saturētu lielu vērtību, lai tā būtu vieglāki pārvietojama. Tāpēc, līdz ar tautsaimniecības attīstīšanos, līdz ar maiņas vērtību, apmaināmo preču pieaugšanu, rodas vajadzība pāriet no mazāk vērtīgiem maiņas līdzekļiem, metāliem, uz arvienu augstvērtīgākiem: no dzelzs uz varu, misiņu, bronzu, no vara uz sudrabu, no sudraba uz zeltu. Sudrabs līdzīgā svarā apmēram simts reizes vērtīgāks par varu, trīsdesmit līdz 50 reizes vērtīgāks par alvu. Zelts agrāk arvienu bijis deviņas līdz sešpadsmit reizes vērtīgāks par sudrabu, tagad 40—43 reizes dārgāks. 3) Naudai jābūt viegli dalāmai bez vērtības zaudējuma. Tas visvieglāk panākams pie metāla naudas, sevišķi tad, ja reizē lieto dažādus monētu metālus:

dārgmetalus kā vērtīgākus naudas gabalus, varu, bronzu, misiņu kā sīku naudu. 4) Naudai jābūt ērti uzglabājama. Tā nedrīkst no „laika zoba“ bojāties, sarūsēt. Dzelzs tāpēc maz noderīga nauda, jo tā smaga un sarūsē. Varš jau labāks, bet arī tas ar laiku pārvelkas ar zaļu virskārtu. Vislabākie naudas metali — sudrabs un zelts.

Kāds vērtību samērs bijis naudai, salīdzinot ar citām saimnieciskām mantām?

16. un 17. gadu simteņa merkantilisti apgalvoja, ka naudai piemītot „absolūta“ pirkšanas spēja. Tāpēc katrai zemei no svara tikt pie lieliem dārgmetalu krājumiem, kuŗi izkaļami naudā. Tiešām, agrākos laikos bija dārgmetaliem ļoti augsta vērtība, salīdzinot to ar visām citām tirgū pārkamām mantām. Sudraba rublis Krievijā 15. g. simtenī bija tā naudas vienība, ar kuŗu zemnieku ģimene varēja dzīvot veselu gadu. Tāpēc valsts, kuŗas mantas kambaros atradās daži miljoni sudraba rubļu vai dālderu („eskudosi“), nerunājot no dukātiem, bija jau bagāta valsts. Ar nedaudz miljoniem dālderu varēja uzturēt lielu kara spēku.

16. g. simtenī Eiropai atvērās Peru un Meksikas sudraba krājumi. Uz Spāniju plūda, ik gadus apm. 50 milj. latu sudraba un par 20 milj. latu zelta. Sekas bija preču cenu revolūcija. Eiropā nāca daudz naudas apgrozībā un līdz ar to visu produktu, ēdamu vielu, drānu cenas milzīgi pacēlās. Līdz 17. g. simteņa vidum un beigām tās cēlās trīs un četrkārtīgi. Šī parādība, cenu revolūcija, nodarbināja valsts vīrus ne mazāk, kā tanī laikā tik iecienītie reliģiju strīdi un ticības kaŗi. Cienība pret naudu, pret dārgmetaliem mazinājās.

Angļu filozofs Davids Jums (Hume) uzskata naudu vienīgi kā vērtību mērauklu, kuŗas daudzums katrai zemei tikpat maz no svara, cik dažādu mēru un svaru bumbu pavairošana valstī. Tas nu aplami. Svaru bumbas neviens nekrāj, par tām neko nevar nopirkt. Naudai pēc Juma vienīgi tā nozīme, ka tā noderot it kā par smēra eļļu tautsaimniecības ratu smērēšanai. Ādams Smiss uzskata naudu par precī, līdzīgu citām precēm. Starpība tomēr tā, ka katra prece tiek pirka kaut kādas vajadzības apmierināšanai. Pati nauda nenoder nekādam lietderīgam mērķim. Metalus, no kādiem tā sastāv, zināms, var izstrādāt rotas lietās. Bet par naudu, lūk, var iegādāties visus vērtības priekšmetus.

Agrāk krāja naudu labprāt katrs savās mājās. Pēdējos 2 gadu simteņos eiropieši šo paradumu atmetuši. Tie labāk nes naudu uz bankām vai krājkasēm, kur tā nes procentus, — pārvēršas kapitālā. Tikai Indijā un Ķīnā ļaudis vēl palikuši pie sen-

tēvu paraduma noglabāt naudu zemē vai zeķēs. Pasaules karš pierādījis, ka nicinātie Āzijas iemītņieki bijuši gudrāki. Pārgudrie eiropieši, kas naudu uzticēja bankām, pa lielum lielai daļai rūgti vilušies. Krievijas, Vācijas, Austrijas valūta un līdz ar to bankām, valstīm u. t. t. uzticētie naudas krājumi palikuši pilnīgi bezvērtīgi. Pat Francijas valūta noslidēja uz $\frac{1}{5}$, Itālijas uz $\frac{1}{25}$.

Izkaltu naudu — monētas nedrīkst samainīt ar dārgmetalu, no kuŗa monētas kaltas. Valsts dažkārt ar savu zīmogu piešķir monētām augstāku vērtību, augstāku par tajā esošā metala vērtību. Sevišķi tas pie vaŗa un sīkās sudraba naudas. Krievijā pirms kaŗa izkala vaŗa un sīko sudraba naudu, kuŗai bija apmēram tikai trešā tiesa no uzrādītās vai uzkaltās vērtības. Vācijā tas bija tāpat ar niķeļa naudu. Bet pat pilnvērtīgā sudraba nauda „dālderī“ un 5 franku gabali bija ar sudraba cenas krišanu pasaules tirgū zaudējuši daļu vērtības. To metala (sudraba) vērtība iztaisīja apmēram tikai 40 proc. no atzīmētās vērtības. Krievu sudraba rubļi gan vēl saturēja 60 proc. sudraba vērtības. Bet arī tos labprāt viltoja izveicīgie ķīnieši. Tie ieveda kontrabandas ceļā Sibīrijā pakaļdarinātus sudraba rubļus ar pilnu sudraba saturu. Vienīgi zelta nauda tagad visās valstīs tiek kalta ar pilnu zelta vērtību.

No vienas puses dārgmetalu, kā arī no dārgmetaliem kaltas naudas krājums ar jaunatradumiem ikgadus pavairojas, bet no otras puses daļa iet ikgadus zudībā. Zināms procents nogrimst ar kuģiem ikgadus jūrā (ne velti latvietim dzimtlaikos piemita sēras pēc „tās naudiņas, kas gul jūras dibenā“), zināms procents tiek norakts zemē. Bet jo sevišķi nolietojas monētas, kuŗas paliek vieglākas. Šo zaudējumu daži autori rēķina uz $\frac{1}{300}$ gadā! Zināms, ka daļa zelta naudas aiziet rotas lietās, greznumos u. t. t.

Kāds naudas daudzums vajadzīgs katrā zemē? Tas atkarājas no tam, cik liela un cik ātra ir preču apgrozība. Lielā valstī pie sliktas satiksmes tā būs lēnāka nekā mazā valstī pie labas satiksmes. Tāpat ir starpība, vai kādā zemē attīstījušās bankas un žiro konti bankās, jeb vai visas maksāšanas izdarāmas skaidrā naudā. Liels svars tālāk naudas surogātiem, papīra naudai, ar kuŗu ietaupa milzīgas metala naudas summas. Šimbrīžam pat visās Eiropas zemēs metala nauda izzudusi no apgrozības, palikusi tikai papīra. Vienīgi Amerika vēl uztur zelta apgrozību.

Naudas vērtības svārstīšanās.

Ja, naudu uzskata kā precī, tad, protams, nauda padota visiem preču cenas svārstības likumiem. Tās cenu nosaka daudzums, kāds nāk tirgū. Būs daudz metala naudas, tās cena

kritis, būs maz, cena celsies. T. i., ja kādā zemē daudz naudas, tad preču cenas būs augstas, ja maz, zemas. Šī kvantitātes teorija nosaka, ka visas preces kaut kurā zemē pērkamās par to naudas daudzumu, kāds tur atrodams. Bet šis likums nav tā saprotams, ka ja kādā zemē, sacīsim, par 10 miljardiem franku preču dažādās krātuvēs un noliktavās, tad vajaga būt apgrozībā arī 10 miljardiem skaidras naudas. Nē, kvantitātes likumu saprot mazliet citādi. To saprot tā, ka preču apgrozības un ražošanas ātrums spēlē lomu. Nepietiek, ka zinām, ka preču glabātuvēs par 10 miljardiem, jāzina arī, par cik tiek ražots gadā un cik ātri preces apgrozās. Ja tiek ražots par 10 miljardiem gadā, bet ražošana un apgrozība notiek ik 3 mēnešus, tad, acimredzot, pietiek ar $2\frac{1}{2}$ miljardiem naudas, lai izdarītu visus maksājumus. Ja samērā ar apgrozību naudas krājums dubultojas, tad arī preču cenām jādubultojas, ja naudas daudzums samazinās uz pusi, tad arī preču cenām jākrit uz pusi. Tā izteicās Davids Jums (Hume) un Džons Stuarts Mils. Bet, protams, ka pirms cenu dubultošanās nauda īpašnieki mēģinās daļu metala naudas izņemt no apgrozības, piem., pārvēršot to rotas lietās un tad jau pēc kvantitātes teorijas preču cenām jākrit. Dārgmetalu daļu var bez tam izvest uz ārzemēm, ja tikai valsts vara šādus izvedumus neaizliedz (pirms pasaules kara tas nekur nenotika). Tikai tad, ja visā pasaulē dārgmetalu krājums pacēlies un preču ražošana palikusi uz vietas, būtu preču cenām jāceļas. Ja, turpretim, dārgmetalu krājums dubultojas, bet arī preču ražošana dubultojas, tad viss paliek pa vecam. Zināms, var arī maksāšanas paņēmieni (parašas) grozīties vai ieviesties plašā mērā „žiro“ maksāšana. Tomēr ar dārgmetalu cenas krišanu 19. g. s. gājīs diezgan gausi. Var pat novērot pretēju kustību. Neskatoties uz lielisko dārgmetalu ražošanas pavairošanos 19. g. s. otrā pusē, preču cenas nav vis paaugstinājušās, kā tam vajadzēja būt pēc kvantitātes teorijas, bet tās gandrīz līdz pasaules karā vēl kritušās. Reizē ar dārgmetalu ražošanas pieaugšanu uzlabojas arī maksāšanas metodes ar plašu žiro un vekselu maksāšanas parašu. Pēc pasaules kara gan preču cenas par 50 un vairāk procentiem cēlušās, kaut gan zelta un sudraba ražošana nav samazinājusies.

Taisnība, ja pārmērīgi pavairojas nesegtas vai nepietiekoši segtas papīra naudas apgrozība, tad cenas ceļas dažkārt tiešā proporcijā ar izlaistās papīra naudas summas palielināšanos, dažkārt pat vēl straujāk. Francijā pirms kara bija apgrozībā par pieci miljardiem franku banknotes, kas bija

ar 100 proc. segtas. Līdz 1921. g. beigām banknošu krājums sakāpa uz 36 miljardiem pie tā paša zelta seguma. Sekas, banknošu kursu krišana uz $\frac{1}{3}$. Vēl spilgtāks Vācijas un Krievijas piemērs: Vācijā bij pirms kara apgrozībā par $2\frac{1}{2}$ miljardiem marku banknotes un valsts bankā atradās par tik pat daudz zelta. Līdz 1921. g. decembrim zelta krājums samazinājās uz 1 miljardu, bet izlaisto banknošu daudzums pacēlās uz 95 miljardiem. Sekas bija kursa krišana uz 2 procentiem. Preces gan cēlušās cenā tikai 23 kārtām un ne 50 kārt. Līdz novembrim 1923. g. Vācijā metala naudas krājums bija samazinājies līdz 460 milj. zelta marku, papīra naudas daudzums pavairojies līdz 318 triljoniem marku. Nācās noteikt citu papīra naudas cenu — 1 biljonu marku par vienu zelta marku. Pret šo Vācijas piemēru nobāl agrākais spilgtākais papīra naudas sabrukuma piemērs — franču „assignāciju“ sabrukums lielā revolūcijas laikā. Šo assignāciju kurss līdz 1795. g. nokrita līdz 3 proc., kad tās apmaiņija pret citu papīra naudu — „mandātiem“, kuŗi savukārt nokrita 2 gados uz $\frac{1}{2}$ % no agrākās vērtības.

Krievu papīra nauda bija tā nokritusi 1922. g. sākumā, ka par 200.000 „Sovjeta“ rubļiem dabūja vienu zelta rubli un līdzīgā samērā bij paaugstinājušās galveno pārtikas produktu cenas.

Vēlāk Krievijā ievada cietu valūtu, „červoncus“, 10 zelta rubļu vērtībā, pie kam červoncus noteica uz 10 miljoniem agrāko papīra rubļu. Turpinot izlaist papīra rubļus, arī pēdējie nokrita vēl 100 reizes zemāk, tā ka vajadzēja ķerties pie dažādiem fiktīviem paņēmieniem, lai uzturētu papīra rubļu kursu: jaunizlaistos papīra rubļus noteica 10.000 vecu papīra rubļu vērtībā.

Arī Polijā, kad enerģiskais finansu ministrs Grabskis ievada cietu valūtu, papīra marka 1923. g. beigās bija nokritusi uz vienu desmit miljono daļu.

Austrijas valūta fiksēta 1922. g. uz $\frac{1}{15000}$ no agrākās vērtības. Latvijas valūta 1922. g. fiksēta uz $\frac{1}{200}$ daļu no agrākās zelta rubļa vērtības.

Kā var aprēķināt, kā pierādīt, par cik naudas vērtība kritusi un par cik preču cena cēlusies, vai arī otrādi, par cik naudas vērtība cēlusies un preču cena kritusi? Tur nepietiek ar salīdzinājumu, par cik kritusi vai cēlusies viena un tā pati prece, piem., maize vai gaļa. Jāsalīdzina vesela rinda galveno pārtikas vielu, ņemot vērā netikai cenas, bet arī patērējamo preču daudzumu un labumu. Anglijā, sevišķi žurnāli „Economist“ un „Journal of the Royal Statistical Society“, laiku pa laikam izsludina preču cenu svārstīšanos, ņemot par mērauklu vidējo aritmētisko svārstīšanos procentos pie kādām 45 precēm. Tā-

dējādi iznāca, ka no 1867. g. līdz 1910. g. vidējās preču cenas Anglijā kritušas par 30—40 procentiem. Šo rindīņu autors augšējo rēķinu datus ņemies pārbaudīt ar pievesto atsevišķo preču svāra ievērošanu. Iznākums bija, ka faktiskā preču cenas pazemināšanās no vienas puses un ļaužu masu dzīves mēra uzlabošanās Anglijā bija vērtējama tikai uz 14—16 proc.

Naudas vērtības celšanās vai krišana var iziet ne no pašas naudas, bet no preču ražošanas un transporta apstākļu pārgrozījumiem, Ziemeļ-Amerikā 80. gados līdz ar dzelzceļu izbūvi pa Ziemeļ-Amerikas rietuma apgabalu prerijām pavairojās lieliskā mērā kviešu ražošana un līdz ar kviešu piedāvājumu pasaules tirgū kviešu cenas krita. Reizē ar ražošanas pavairošanos palētinājās lielā mērā transports. Ap 1870. g. vienas tonnas labības frakts no Čikagas līdz Anglijai maksāja apmēram 100 šiliņus. 15—20 gadu laikā transporta cena bija nokritusi uz 30 šiliņiem. Sekas bija tās, ka Eiropas tirgus pārpludināja Amerikas preriju lētā labība un Eiropā izcēlās agrārkrīze, Iespaidotas no pasaules un vācu zemūdeņu kara kuģu fraktis sakāpa līdz 300, pat 500 šiliņiem un noturējās vēl 1920. g. uz 100 šiliņiem par tonnu, lai beidzot 1921. g. vasarā nokristu uz 20 šiliņiem. Tā vienmēr vēl otri tik augstā frakts, nekā priekš kara laikā. 1929. g. gan fraktis bija samazinājušās līdz 10—12 šiliņiem tonnā par labības pārvedumiem no Ņujorkas līdz Eiropai.

Cilvēku vajadzībām pieaugot, naudas vērtībai jāmainās, t. i. ja cilvēki sāk vairāk preces patērēt un ja tiek lielākā daļa pasaules iemītnieku ierauta pasaules saimniecības virpulī.

Cenu svārstīšanās 19. gadu simtenī.

Cenu sacelšanās nevēlama parādība priekš visiem tiem, kuriem jādzīvo no cietiem ienākumiem, algām, pensijām u. t. t., t. i. ierēdņiem, skolotājiem, tiesnešiem. To ienākums nomināli, ārēji nav samazinājies, bet faktiski, pēc būtības. No cenu celšanās cieš namu īpašnieki un zemes rentētāji, ciktālu tie nespēj īres un zemes nomas pacelt. Visuvairāk cieš tā saucamo „mobilo“, kustamo vērtību īpašnieki, t. i. hipoteku, obligāciju, ķīlu zīmju, valsts un komūnālo parādu zīmju turētāji. Tie visi gan dabū tos pašus procentus, bet ne tās pašas vērtības. Agrāko slaveno „rentes ņēmēju“ stāvoklis ar naudas vērtības krišanu paliek ļaunāks. Tāpat pensiju saņēmēji, apdrošināšanas biedrību klienti, kuri iedomājušies sev vecuma dienām nodrošinājuši renti, uz reizi redz, ka to rentei nav vairs agrākā vērtība. Par cenu svārstīšanās ļaunumiem daudz runāts un rakstīts. Bet visi agrāko 18. un 19. g. s. notikumi pilnīgi nobāl

pret pasaules kara notikumiem un pēckāra piedzīvojumiem. Eiropā no 1820. līdz 1875. gadam labības cenas pamazām cēlās, līdz sasniedza apmēram dubultu augstumu. Šai posmā zemkopjiem, zemes īpašniekiem bij īsti zelta laiki, jo darbinieku algas, Vakareiropā necēlās samērā ar pārtikas produktu cenām (Baltijā pacēlās). Zemes cenas un līdz ar to zemes rente sakāpa 6—10 kārt. Latviešu saimnieki šos laikus ne labprāt atmin, jo tie bija rentnieki un rentes cenas pa šo laikmetu sakāpa 3—4 kārtām, pat 6 kārtām. Baltijā taču pastāvēja brīvais rentes salīgums, t. i. rentniekam, ja tas domāja ka rente par augstu, bija tiesība no zemes aiziet!

Arī Vakareiropā par labības cenu celšanās laikmetu 19. g. s. pie iedzīvotāju zemākām šķirām nav uzglabājušās labas atmiņas. Rūpniekiem-uzņēmējiem gan bija zelta laiki, tie nopelnīja daudz, jo strādnieku algas bija palikušas gandrīz stāvam uz vietas, no kā stāvoklis kļuva ļaunāks. Rūpniecības strādnieki toreiz vēl daudz nekurnēja. Tie pa lielākai daļai bija stipri dievbijīgi ļaudis un ticēja, ka citādi jau nevarot būt. Šinī laikmetā daudzi uzņēmēji sarauša miljonu bagātības. Pilsoniskie oikonomisti šo laikmetu slavēja, slavēja algu zemo līmeni, kas dodot iespēju ātri radīt lielus kapitālus. Ātra kapitāla pieaugšana, lūk, nākot visai zemei par labu, pieņemoties tautas bagātība (īstenībā bagātnieku bagātība). Ar sociālisma mācību izplatīšanos šie uzskati grozījās. Strādnieki sāka palikt nepaklausīgi, sāka streikot. Tie neklausīja vairs uz liberālo kapitāla un strādniecības interešu harmonijas apustuļu vārdiem, ka nekāda algu paaugstināšana nav iespējama, ka paši kapitālisti šo lietu jau būtu atrisinājuši, ja vien tā būtu iespējama. Bet kad strādnieku nemiers pieņēmas, tad izrādījās, ka darba algu paaugstināšana bija gluži labi iespējama.

Citādi laiki iestājās pēc 1875. g., kad Eiropu sāka pārplūdināt lētā Amerikas labība. Strādnieku stāvoklis ar lēto maizi strauji sāka uzlaboties. Nu gandrīz visās Eiropas kontinenta valstīs vienā pēc otras lielrūpnieki ar lielgruntniekiem sāka vest sarunas par apsardzības muitu ieviešanu. Sarunas veicās labi un maz gados Vācijā, Francijā, Itālijā, Zviedrijā no vienas puses ieveda labības, gaļas un sviesta muitas, no otras rūpniecības ražojumu muitas. Agrākais preču cenu līmenis tomēr netika pilnībā sasniegts. Vācija ap 1893. g. pārgāja uz plašāku rūpniecības izvedumu veicināšanas politiku un pazemināja labības muitas. Zemkopjiem ar to iestājās visai grūti laiki — agrārkrīze. Francija centās krīzi novērst ar labības muitu paaugstināšanu. Neskatoties uz visu to, Francijas zemes īpašumu vērtība nokrita no 1879. līdz 1913. g. no 91 uz 53 miljardiem franku. Vācijā gan pēc 1896. g. sāka zemkopība atkal

pacelties ar plašu mākslīgu mēsļu pielietošanu. Tieši Vācijā mākslīgie mēsli palika lēti, pateicoties kalija raktuvju atklāšanai un tomasa procesa ieviešanai dzelzs rūpniecībā, kurš bija savienots ar lētu tomasa sārņu ražošanu.

1880.—1890. g. agrārkrīzes sekas Vidus- un Vakara-Eiropā bija tādas, ka zemes cenām kritot, daudzi zemes (arī muižu) īpašnieki nonāca pie bankrota tāpēc vien, ka hipotēkas un obligācijas kļuva par nepanesamu nastu. Šo parādu procenti pāršniedza zemes gabalu ienākumus.

Pēc pasaules kara gandrīz vai visās Eiropas zemēs iestājies pretejs virziens. Agrāk pilsētas izmantoja, ekspropriēja laukus, iedzina bankrotā lauciniekus, pēc kara lietas bija gluži otrādas. Naudas kursam kritot un procentiem ceļoties, hipotēkas un obligācijas palika mazvērtīgas, Vācijā un Austrijā (arī Latvijā) tiklab kā bezvērtīgas. Lauki ekspropriēja pilsētas, t. i. laucinieki izmantoja pilsētu obligāciju un hipotēku turētājus. Naudas vērtībai kritot tiklab kā ceļoties, zied spekulācija. Izbeidzas pareizas kalkulācijas iespējamība, izbeidzas solida rūpniecība un tirdzniecība. Lielas bagātības pāriet no vienu personu rokām otrās, pie kam parasti godīgākie un solidākie elementi iet bojā, nesolidie iedzīvojas lielā bagātībā. Pēc 1924./25. g. zemkopju stāvoklis atkal pasliktojies, jo procenti par aizņemto kapitālu dubultojušies.

Dārgmetali.

Dārgmetalu daudzums nekad nav bijis tik liels, ka ļaužu masām būtu daudz kas piederējis. Valstu valdībām, ķēniņiem, nedaudziem bagātņiekiem jau nu bija savi mantu kambaži. Karos parasti bagātības izputēja, tika izdotas karaspēka uzturēšanai, kara vešanai. Uzvarētāju vadoņi un vienkāršie kareivji parasti izlaupija, izpostīja iekaroto ienaidnieku zemi. Karjiem vienmēr bija tādas sekas, ka uzvarētās zemes bagātības visur sadalījās starp daudziem.

Dārgmetalu krājumi sirmā senatnē, ap 2000 gadu pirms Kristus, nav bijuši lieli arī ķēniņu mantas kambažos. Ar pirmatnējām dārgmetalu iegūšanas metodēm vēl nespēja saražot lielas bagātības. Eģiptes Varau'a Tutmoza III. laikos (ap 1500 g. pr. Kr.) atzīmēti akmeņos iecirstu hiroglifu rakstos karaļa lieldarbi un iekaroto zemes gabalu mesli. Tie mums tagad izklausās niecīgi, pat smieklīgi. Proti, atzīmēti posteņi 3—5 kilogrami zelta, 10—16.000 latu vērtībā. Par ķēniņa Salamāna mantām bībelē tiek stāstīts, ka tai laikā bijis tikdaudz zelta, ka sudrabs neticis cienīts. No Ovīras ķēniņa kalpi kopā ar Tirus ķēniņa Hirama kalpiem pārveduši ik gadus 666 talenus. Bet skaitlis „666“ pie senām austrumu zemju tautām ir mistisks skaitlis

un nozīmē „loti daudz“. Ja ķēniņam Salamānam būtu tiešām bijis daudz zelta, tad nav izprotams, kāpēc tā pēcnācēji bija tik nabagi, kā tas bībelē lasāms. Kad asīriešu ķēniņš Sanheribs iekaroja Palestīnu, tas uzlika ķēniņam Isķijam pienākumu maksāt meslus: 30 talentus zelta un 300 talentus sudraba, t. i. apmēram $2\frac{1}{2}$ milj. latu zeltā un 2 milj. latu sudrabā. Ķēniņš bij spiests uzlikt saviem pavalstniekiem lielas nodevas maksājamas sudrabā. Ar to tad teikts, ka tā paša ķēniņa mantas kambaros nemaz lielas mantu bagātības nav bijušas.

Izcilus bagāts ķēniņš senatnē bija Lidijas karalis Krēzus, kura mantas kambaros jau no tēvu tēviem bija sakrāts pie Tmolus kalniem ražotais zelts. Persu karalis Kirus iekaroja Lidiju un paņēma Krēza mantas. Viss karāļa Kira laupījums daudzās Priekš-Azijas zemēs tomēr nebija lielāks par 50.000 talentu (laikam sudrabā rēķinot), kas būtu ap 78.625 pudu sudraba (domātais Babilonijas talents sver $63\frac{1}{2}$ latv. mārciņu), apmēram 300 miljonu sudraba latu vērtībā. Aleksandrs Lielais, iekarojot Persiju, esot ieguvis 120.000 talentus — 720 miljonus sudraba latu. Pēc citām ziņām gan viss tā laupījums lidzinājies 350.000 talentu. Varētu būt, ka tie 120.000 talenti palika pašam ķēniņam, pārējo daļu dabūja kareivji un virsnieki. Vēsturnieks Herodots sīki apraksta, cik katra no persu valsts provincēm „satrapijām“, ienesa persu ķēniņam. Pavisam persu valsts ienākumi bijuši 9.400 sudraba talentu (57,6 milj. sudraba latu) un 300 talentu zeltā (no Indijas satrapijas). Ja šie būtu talenti domāti zeltā, tad sanāktu ap $26\frac{2}{3}$ milj. latu, bet varētu arī būt, ka domāta vienīgi zelta vērtība sudraba talentos, tad tikai $2\frac{2}{3}$ milj. latu. Par kādu Eģiptes Ptolomeju cilts ķēniņu tiek stāstīts, ka tā mantas kambaros bijuši sakrāti 740.000 talenti (ap 4400 milj. lati). Daži vēsturnieki šo daudzumu apšaubā. Nav arī saprotams, kur šīs bagātības būtu palikušas. Romiešu laupījums Eģipti iegūstot liekās nav bijis visai liels. Tiek gan stāstīts, ka lielais romiešu karā vadonis Cezars, uzvarējis Pompeju, nodevis romiešu senāta mantas kambaros $1\frac{1}{2}$ miljonu romiešu mārciņu (romiešu mārciņa sver 328 gramus), tā tad ap $\frac{1}{2}$ miljonu kilogramu zelta, 1.750 milj. latu vērtībā; bez tam vēl 2 milj. mārciņas sudraba — 150 milj. latu vērtībā. Nav zināms tomēr, kur šis zelts un sudrabs palicis. Pēc Cezara nāves viņa māsas dēlam Oktavianam kopā ar Anotniņu bija jāķeras pie proskripcijām, t. i. romiešu bagāto ļaužu — to pretinieku piekritēju nokaušanas un aplaupīšanas, lai sadabūtu karaspēka uzturēšanai vajadzīgo naudu. Skopais romiešu ķeizars Tiberijs pa visu savu 23 gadu ilgo valdīšanas laiku (no 14.—37. g. pēc Kr.) bija sakrājis tikai 3.000 miljonus sestercu — 750 miljonus drachmu jeb latu, lai gan Tiberijs valdīja

Romas varas augstumu un bagātības laikos. Cezars gan 46. g. pr. Kr. karus nobeidzot, esot izdalījis katram savam kareivim 5.000 denarus (latus). Tomēr arī tas nevarēja izdot vairāk par 500—600 milj. latu (100—120.000 karavīru).

Pazīstamais statistiķis un oikonomists, prof. Leksiss rēķina, ka pirmo romiešu ķeizaru laikos Romas valstī atradies zelta par kādiem 3330 miljoniem zelta latu. Tas laikam būs mazliet par augstu rēķināts, lai gan jāatzīst, ka Romas valsts aptvēra gandrīz visu toreizējo kultūras pasauli.

Romieši raka zeltu Spānijā, vēlāk Stīrijā un Ungārijā. Plinija (ķeizara Nerona) laikos Spānijas raktuves devušas 6800 kilo zelta gadā, ap 22 milj. latu vērtībā. Vēlāk, kad šīs raktuves izsīka, romieši (2. g. s. pēc Kr.) dabūjuši vēl no Stīrijas un Verešpatakas (Ungārijā) ap 1.700 kilogramu gadā, 5½ milj. latu vērtībā. Pieņemot dienestā barbaru, sevišķi germāņu kareivjus, daļa no šī zelta aizplūda, tika no veciem kareivjiem paņemta līdz uz Germāniju, kur tā nozuda, tika norakta zemē u. t. t. Rietuma Romas valsts jau 3. g. s. pēc Kr. bija iztukšota no zelta. 1) Liela daļa dārgmetalu kara un mēra laikos tika zemē noglabāta un vēlāk vairs nebija atrodama, 2) daļu zelta paņēma līdzī barbaru kareivji, 3) dārgmetali aizplūda pret ziņu un muselinu uz Indiju un Austruma Aziju (Ķīnu). Ar šīm zemēm, jau no pirmo ķeizaru laikiem, pastāvēja nepārtraukta kuģniecības un karavānu satiksme. Pirmo Romas ķeizaru laikos augstās Romas dāmas par dārgajiem austruma zemju audumiem izdevušas ap 12 milj. latu gadā. Šī nauda Romas valstī vairs neatgriezās. Kā zināms, Alaricha laikā, kas 410. g. prasīja no Romas pilsētas izpirkšanas naudu, 5.000 romiešu mārciņas zelta un 30.000 sudraba, romiešiem grūti nācās šo summā sadabūt. Tiem bija jāizkausē un jāatdod kāda dieva Virtus zelta statuja.

Franku valstī merovingu valdniekiem vēl bijis zelts, bet Kārļa Lielā laikā (ap 800. g. pēc Kr.) zelts bijis izzudis un apgrozībā palicis vienīgi sudrabs. Vēl vēlāk Vakar-Eiropā arī sudrabs sāka izzust. Par laimi istā laikā 10. un 11. g. s. atklāja Vācijā Harca un Ercu kalnos bagātas sudraba raktuves, kurās nu dažus gadu simteņus ne tikai Vāciju, bet visu Vakar-Eiropu apgādāja ar sudrabu. Rīta romiešu valstī zelta nauda uzturējās ilgāk caur izdevīgu tirdzniecību ar tālajiem austrumiem un Afriku. Uz Rīta Romas valstī aizplūda ar laiku viss Vakar-Eiropā atlikušais zelts. Sevišķi ķeizara Justiniana laikā, kad mūki no Persijas bija atnesuši savos ceļa spieķos zīda tauriņa oļiņas un kad Grieķijā, Morejas pussalā izplatījās maulberu koku stādīšana zīda kāpuņu barošanai. Grieķijā un Maz-Azijas rietuma piekrastē nu attīstījās greznu drānu pagatavo-

šana. Drānas izvadāja un pārdeva par dārgu cenu pa malu malām. Rīta romiešu valsts ar Konstantinopoli var pateikties zīda kultūrai par to, ka tā pastāvējusi 1000 gadus ilgāk par Romu. Ieplūdušie dārgmetali deva Konstantinopoles ķeizariem iespēju algot prāvu kaŗaspēku, kurā kalpoja pieņemtie dūšīgie barbaru karēivji (slāvi, ģermāņi — „varjagi“, illīrieši u. c.) un aizstāvēt Konstantinopoles neatkarību.

Arabi 7. g. s. iekaroja Eģipti, Siriju, Babiloniju, Persiju un ieguva tur lielus zelta krājumus. Kalifu valsts ar galvas pilsētu Bagdadi palika bagāta valsts, sevišķi no tirdzniecības ar tāļajiem austrumiem. Pamazām arī kalifu valsti pēc Rietum-Romas piemēra, zelts būs izsīcis. Tā vairs nevarēja turēt lielākus kaŗaspēkus, un sekas bij, ka jau ar 11. g. simteni sākot, turki — zeldžuki uzmetās par Priekš-Azijas kungiem. Eiropiešu krusta kaŗotājiem 12. un 13. g. s. bija kaŗošana gandrīz vienīgi ar turkiem. Arabu kalifi, lūk, turēja, sākot ar 7., 8. un 9. g. simteni, lielu arabu beduīnu kaŗaspēku. Kaŗa vīri būs aiznesuši uz dzimteni — Arabiju visu kalīfu valsts zeltu, un kad nāca mongoļu uzbrukums (Džingiskana kaŗa gājiens), tad Bagdade, gandrīz bez pretestības, 1258. g. krita mongoļu kaŗa vadoņa Hulagu rokās. Senie karēiviskie — varonīgie arabi bija izmiruši, jaunie palikuši glēvi, nekareiviski. Krusta kaŗos, kuŗi pēc dažu marksistu domām bijuši īsti laupīšanas kaŗi, uz Eiropu no austrumiem ikgadus esot plūdis par 5—10 milj. latu zelts un sudrabs. Dievbijīgie krusta kaŗotāji, ieņēmuši svēto zemi, nebūt nesmādēja „neticīgo ļaužu“ zeltu un sudrabu. Tie nekautrējās pat ceļā uz svēto zemi kristīgajās grieķu zemēs krietni pasirot un palaupt. 1204. g. krusta kaŗotāji ieņēma pa ceļam uz svēto zemi Konstantinopoli, to pamatīgi izlaupīja, uzcēla tur „latīņu ķeizari“; kuŗa grieķu iemītniekus šausmīgi izmantoja un kalpināja. Tā sagatavoja turkiem vieglas uzvaras. Vietējie iemītnieki vēlāk labāk gribēja būt zem turku un nevis zem kristīgo Vakar-Eiropas bruņinieku zelta un izdzīves meklētāju varas. Konstantinopolei kritot turku rokās, turki tur tomēr vēl ieguvuši 4 milj. dukātu lielu laupījumu (ap 50 milj. latu), kas ir vairāk, nekā slavenā Peru s karaļu manta.

Vidus laikiem beidzoties, dārgmetalu krājumi Eiropā bija ļoti samazinājušies. Leksiss tomēr vēl vērtē šos zelta krājumus uz 2260 miljoniem zelta latu. Pētnieks Sevaljē gan tādās domās, ka nebušot bijuši ne 300 miljoni. Katrā ziņā lielāks zelta ieplūdums Eiropā sākās tikai pēc Amerikas uziešanas. Nav tomēr jādomā, ka indiāņiem Amerikā būtu bijuši visai lieli zelta krājumi, kuŗus bija viegli nolaupīt. Vakar-Indijas salu indiāņiem gan bija paradums rotāties zelta auskariem un caur degunu vilktām zelta platītēm. Bet daudz zelta tur tomēr nesanāca. H a i t i

salā spānieši uzgāja indiāņu zelta raktuves un spieda indiāņus raktuvēs pie smaga darba un visai trūcīga uztura. Indiāņi ātri izmira! Kad spānieši vēlāk uzgāja un iekaroja seno acteķu valsti, Meksiku, tie zeltu nedabūja — M e k s i k a bija sudraba zeme. Tikai 1537. g., kad spānieši iekaroja Peru valsti, tie tur atrada zeltu. Senākie nostāsti par „inku“ (peruāņu ķēniņu) mantu stipri pārspilēti. Ķēniņš Atahualpa par brīvības atdošanu šolijis spāniešiem piepildīt savu cietuma kambari, kas bijis 17 pēdas garš un plats, tik augsti ar zeltu un sudrabu, cik augstu varēšot spāniešu vadonis Pizarro ar savu roku sniegt. Pizarro izvilcis zobenu un, uz kāju pirkstu galiem piecēlies, vilcis ar zobena asminu strīpu gar sienām, cik augstu kambaris piepildāms ar zeltu un sudrabu. Ja šāds kambaris, sacīsim 8 pēdu augstumā, būtu piepildīts ar zelta monetām, tad tajā saietu ne mazāk kā 100.000 pudu zeltā 5000 miljonu latu vērtībā. Bet spāniešu vēsturnieki stāsta, ka viss Pizarro laupījums bijis 50.000 mārciņu sudraba (3 milj. latu vērtībā) un $1\frac{1}{3}$ miliona dukātu (ap 20 milj. latu). Katrs spāniešu jātnieks dabūjis 16000, katrs kājnieks 800 dālderus. Slavenos Kusko Kuskos templā zelta krājumos ar visu „zelta sauli“ nebijis vairāk zelta, kā par kādiem 3 milj. latu. Lielie zelta krājumi, kādus spānieši ieguva Amerikā, ražoti vēlākos laikos, kad tie indiāņus spieda pie smagā kalnu raktuvju darba.

Meksikā un Peru valstī tika ieviesta „mita“, t. i. kalnu raktuvju klausība. Ikgadus spānieši iesauca klausībā 20.000 jaunus indiāņus uz 5—7 gadiem. No tiem liela daļa vairs mājā neatgriezās, bet nonika pie pārmērīgā darba un trūcīgā uztura. Sudraba un zelta ražošana tomēr pacēlās tādā mērā, ka drīz vien spānieši vienā gadā ieguva tikdaudz dārgmetālu, cik liela bij visa slavenā inkas manta. No 1534.—1600. g., 66 gadus, spāniešu Amerikā, Peru valstī un Jaunā Granādā, izraka par 700 milj. latu zelta, apmēram par 10 miljoniem gadā. Nākošā gadu simtenī no 1601.—1700. g. par 1530; 18. g. simtenī par 1730 milj. latu. Pavisam spāniešu Amerikā ražots zelta līdz Amerikas atbrīvošanai no spāniešu valdības 1808. g. par kādiem 4000 milj. latu. Dienvid-Amerikas portugāļu daļā Brazīlijā līdz 1800. g. tika ražots par 3000 milj. latu zelta. Zelts tika izvests uz Portugāli un no turienes par precēm uz Angliju. Interesanti atzīmēt, ka reformācijas laikā Ungārijai kā zelta zemei bija tikpat liela nozīme, kā Peru valstij. Ungārijā tolaik ražoja par 6 milj. latu zelta gadā, un šī zelta ražošana nav samazinājusies līdz pat jaunākiem laikiem.

Pēc Dienvid-Amerikas atbrīvošanas Eiropā iestājās zelta bads, jo Dienvid-Amerikā kalnu raktuvju izmantošana apstājās, „mita“ tika atcelta. Zelta valutas zemei Anglijai būtu grūti nā-

cies uzturēt zelta valutu, ja nebūtu atrasts zelts Urālos un Sibīrijā. No 1801.—20. gadam Urāli gan vēl deva tikai 40 milj. latu zelta, bet 1820.—50. gados jau par 1000 miljoniem. Visas citas zemes ražoja, kopā saņemot, par 1200 milj. latu zelta, t. i. necik vairāk, cik vieni paši Urālu kalni ar Sibīriju. Bet ap 1850. g. tika atrasti drīz vienā, drīz otrā zemē lieli zelta smilšu krājumi. 1848. g. Kalifornijā, 1852. g. Austrālijā, 1858. g. Angļu Kolumbijā pie Frezera upes. Kalifornijā ražoja jau 1848. g. par 50 milj. latu zelta, 1849. g. par 210 miljoniem, 1850. g. par 300 milj. Pēc tam zelta ražošana nepieauga, bet zelta smiltis tika milzīgā daudzumā izskalotas. 1862. g. Kalifornija deva vēl par 200 milj. zelta, 1883./85. gados par 150 miljoniem. Vēlāk zelta ražošana atkal pacēlās, jo skaloja nevien smiltis, bet sāka lauzt arī kvarca akmeņus, kuņģus, kaut arī nelielā daudzumā, atradās zelts. Austrālijā sāka zeltu rakt ap 1851. g. 1852. g. tur jau no smiltīm izdabūja par 300 milj. latu zelta, 1853. g. par 320 milj. Austrālijā atgadījās, ka daži zeltrači palika uz reizi bagāti, kad uzdūrās nejauši uz kāda liela „nuggeta“ — zelta pikas. Vislielākā jebkad atrastā zelta pika uzīta 18. g. s. Brazīlijā. Tā svēra 2268 mārciņas. Ap 1880. g. arī Austrālijā zelta smiltis bija tiklab kā izskalotas.

Iesākās zelta izstrādāšana no kvarca akmeņiem. Zelts ražots:

Gadi	Miljoni zelta latu
1851.—1860.	6780
1861.—1870.	6425
1871.—1880.	5860
1881.—1890.	5490
1891.—1900.	10660
1901.—1910.	19200
1911.—1920.	21620
1851.—1920.	76035
No 1534.—1920.	89770
1921.—1928.	15500
	105.270

1877. g. slavenais ģeologs Eduards Süss sarakstīja grāmatu: „Die Zukunft des Goldes“, kurā tas mēģināja pierādīt, ka zelta ražošana drīz pasaulē izsīkšot. Zelts galvenā kārtā atrodams tikai upju smiltīs, kuņģus tiekot ļoti ātri izskalotas, tiklīdz cilvēks tās uzejt. Sudrabs, turpretim, atrodoties galvenā kārtā kvarca akmeņos, rūdās, „āderēs“, kāpēc jādomā, ka tā ražošana varēsot pastāvēt daudz ilgāki. Zelts drīz aptrūkšot un pasaulei būšot par monētu metālu jāizvēlas sudrabs. Vēlākie ģeoloģiskie pētījumi, jo sevišķi zelta atklāšana Transvālā, šos Süssa apgalvojumus apgāza. Transvālā atrada taisni ļoti bagātus zeltu saturošus kvarca krājumus. Visu šo kvarca krā-

jumu zelta bagātību jau pēc 1911. g. pētījumiem skaitīja uz 100.000 miljoniem zelta latu. Transvālā 1887. g. ražoja vēl tikai par 6 milj. latiem zelta, 1890. g. jau par 60 milj., 1895. g. par 225 milj., 1898. g. par 400 miljoniem. Bet tad izcēlās angļu-būru karš, kamdēļ zelta rakšana uz 2½ gadiem tiklab kā apstājās. Pēc kara ražošana atkal pacēlās uz 950 milj. zelta latiem gadā. Nav jādodomā, ka Transvālā zelts būtu viegli iegūstams. Izstrādājamais zelta kvarcs satur tonnā (= 100 kilogramiem) parasti tikai par 10—25 latiem zelta! To var izstrādāt tāpēc tikai kapitāliem bagātas sabiedrības, kas iespēj iegādāties milzīgas akmeņu daudzāmās mašīnas. Zelta kvarcs vispirms jāiegūst, tad jāizceļ no zemes dziļumiem. Jārokas ar āmura un dinamita palīdzību līdz 8.000 pēdām dziļi zemē. Izceltais zemes virsū kvarcs jāsamalcina akmeņu daudzāmās mašīnās. Tikai pēc tam no iegūtiem kvarca putekļiem-smiltīm jāizvelk ar ciankalija palīdzību zelts. Ciankālijs ir ļoti indīga viela. Jāatzīmē, ka šobrīd Transvāla dod pusi no vispasaules zelta ražas. Līdz 1928. g. Transvāla devusi par 24000 milj. latu zelta. Arī Urāli, kopā ar Sibīriju, devuši līdz lielnieciskai revolūcijai, t. i. līdz 1917. g., par 2.800 milj. r. = 7.500 milj. latiem zelta. Austrumu Sibīrijas zelta krājumus vērtē uz kādiem 16 miljardiem zelta latu.

Zeltu ražojošās zemes saražoto zeltu pa lielai daļai nav spējušas paturēt, bet izvedušas uz Eiropu. Pasaules karā un pēc kara laikā Amerikas Savienotās Valstis, kas vispirms bija lielāko daļu no ražotā zelta izvedušas, to ir dabūjušas atkal atpakaļ.

Zelta krājumi lielākās valsts bankās šādi:

	Miljoni zelta latu 1914. g.	23,9 miljoni latu	1924. g. oktobri
Latvijas	bankā —		
Angļu	1000	132	mārciņu
Franču	5300	7956	zelta franku
Vācu	3200	2212	markas
Holandes	350	459	gulžu
Dānijas	106	179	kronu
Norveģijas	80	147	"
Zviedrijas	150	241	"
Šveices	185	561	franku
Beļģijas	282	1622	belgu franku
Itālijas	816	1350	zelta līru
Polijas	—	676	zlotu
Spānijas	560	3270	pesetas
Japanas	560	1064	jeni
Amerikas	5330	3012	dolari
Krievijas	4160	313	zelta rubļi
Čekoslovākijas	—	1239	kronas.

Apskatisim vēl sudraba ražošanu un sudraba naudas likteni. Sudrabs minēts agrākos bībeles stāstos, Ābrāma laikos. Bībeles pods ir babiloniešu talents. Sudrabs dabā reti atrodams tik tīrs no piejaukumiem un piemaisījumiem, kā zelts. Parasti sudrabs atrodams akmeņos un kopā ar citiem metāliem; sevišķi ar svinu, no kuŗa tas viegli atdalāms ar kausēšanu. Svins kūst jau pie 335° C karstuma, sudrabs pie 962° C. Arī no citiem savienojumiem, kā ar sēru un antimonu, sudrabs viegli atdalāms. Lielākā sudraba zeme senatnē, liekas, bijusi Spānija, no kurienes jau foinīkieši ieguvuši sudrabu. Tur mežam degot, kādreiz vesela izkusuša sudraba upīte no kalniem plūdusi lejā. Tomēr nav jādombā, ka senatnē būtu bijis diezin cik daudz sudraba. Bagātās Babilonijas sudraba raktuves devušas Plīnija laikos 120.000 mārciņas sudraba 8 milj. latu vērtībā. Apmēram tikpat daudz sudraba ražots pēc Plīnija Kartāgenas iecirknī Spānijā. Romas valsts tur nodarbinājusi 40.000 vergus. Zināms, ka kartāgieši pēc pirmā puniešu kara iekaroja Spāniju nolūkā iedzīvoties sudrabā un tā sadabūt līdzekļus jaunam karāam ar Romu. Kara pazaudējuši, kartāgieši tika piespiesti samaksāt romiešiem 12.000 talentus (72 milj. latus). No tā spriežams, ka kartāgiešu sudraba krājumi nebija visai lieli. Cietsirdīgie romieši citādi tos droši būtu piespieduši maksāt vairāk. Senā Atīka arī bija ar sudrabu bagāta zeme. Atēniešu kara vadonis Temistokls pierunāja atēniešus būvēt, no valstij piederošo Laurija raktuvju ienākumiem, kara floti. Vislabākā laikā Laurija raktuves nav devušas vairāk par kādiem 4 milj. latu sudraba gadā (arī ievērojamu daudzumu svina). Raktuvēs strādāja vergi. Ksenofonta laikos, ap 400 g. pr. Kr., jau ticis maz ražots, kaut gan ražošana galīgi izbeigusies tikai romiešu ķeizaru laikos. Laurija raktuves devušas par 250—500 milj. latu sudraba. Atlikušos sudraba sārņus (kādus 2 miljonus tonnu) ap 1880. g. kāda franču sabiedrība ar šolaiku tehnikas paņēmiem sāka no jauna pārkausēt, un 30 gados tā ieguva par kādiem 250 milj. latu sudraba. Arī Pērsijā bija prāvi sudraba krājumi. Romas valstī pirmo ķeizaru laikos, pēc Leksis'a aprēķina, esot bijis par kādiem 5.300 milj. latu sudraba un par 7.000 milj. zelta. Tas gan liekas stipri pārspīlēts. Ķeizars Tiberijs tikai ar lielām grūtībām savācis valsts mantas kambaŗos par 750 milj. latu dārgmetālu. 3. g. s. pēc Kr. vienlaikus ar zeltu Rietumu Romas valstī izbeidzās arī sudrabs. Valdība bija spiesta pāriet uz naturālo saimniecību, uz ierēdņu un karaspēka algošanu naturālījās. Tā barbaru kareivji, kas atradās Romas dienestā, drīzi nomanija, cik Romas valsts vāja, un paši iekaroja valsts varu savās rokās. Vidus laikos Vācijā sāka izstrādāt jau pieminētās raktuves Harca un Ercu kalnos,

kas līdz mūsu laikiem devušas par kādiem 5.300 milj. latu sudraba. Harca kalnu bagātības izstrādā vēl tagad. Tur iegūst ikgadus kādas 20.000 tonnas vara un, kādus 250.000 kilogramus sudraba, t. i. 5—10 reizes vairāk kā vidus laikos. Tā tad apmēram tikpat daudz sudraba, cik spāniešu Amerika (Meksika un Peru valsts) deva spāniešiem caurmērā 17. un 18. g. simtenī. Ievērojams jau nu ir tas, ka ar spāniešu Amerikas „sudraba flotēm“, priekš tā laika samērā niecīgiem preču apgrozījumiem, atplūda pārāk daudz sudraba uz Eiropu, un sekas bij preču cenu celšanās 3—4 kārt. Pēc Leksisa aprēķina Peru valstī no 1545. — 1800. g. ražots par 1.200 miljoniem piastru — 6000 milj. latu sudraba; Meksikā vēl par pusi vairāk. No šī krājuma daļa gan nogrimusi līdz ar sudraba flotēm, ap kuņģiem parasti norisinājās karstas jūras cīņas. Atzīmējams, ka apmēram puse uz Eiropu atvestā Amerikas sudraba aizplūdusi tālāk uz tālajiem austrumiem, Indiju, Ķīnu, Japānu par kokvilnas audumiem, zīdu, tēju, vircēm, porcelānu. Ap 1800. g. rēķināja visus Eiropas sudraba krājumus uz 6½ miljardiem latu. Francijā vien bija par kādiem 1.500 milj. franku izkaltas sudraba naudas, Vācijā par 300 milj. dālderu (ap 1.100 milj. franku), Austrijā — par tikpat daudz. Anglijā sudrabu necienīja. Turp aizplūdis bija 17. un 18. g. s. ražotais Brazīlijas zelts (3.000 milj. latu). Spānijas Dienvidus Amerikas brīvības kari piespieda dažas valstis pāriet uz sudraba valūtu, tāpēc ka zelta sāka trūkt. Arī sudraba ražošana Dienvidus Amerikā bija 19. g. s. pirmā pusē uz pusi samazinājusies. Bet vēlāk, ievēdot jaunlaiku izmantošanas paņēmienus, izlietojot moderno tehniku, strauji pacēlās.

No 1492. g. līdz 1800. g. ražots 117,1 miljoni kilogramu — 7¹/₇ miljoni pudu sudraba, no kāda daudzuma varētu izkalt 17.300 miljonus sudraba latu.

Ražots sudraba

	miljoni kilogrammu
No 1801.—1850. g.	32,7
„ 1851.—1875. „	31
„ 1876.—1900. „	93,5
„ 1901.—1914. „	110

no 1801.—1914. g. ražoti kopā 267,2 miljoni kilogramu, no kuriem varētu izkalt 41.440 miljonus sudraba latu. Zelta frankos gan šis 267,2 milj. kilo lielais sudraba krājums 1914. g. bija tikai ap 267,290—24.018 miljonu zelta franku. No 1915. g. sudraba ražošana Meksikas iekšējo nemieru dēļ stipri samazinājusies, tā kā kara laikā jau bija manāms stiprs sudraba trūkums. Pēc 1918. g. sudraba ražošana atkal pacēlusies līdz 7,8 milj. kilo gadā; no 1915.—1928. g. saražoti 84 milj. kilogr.

Zelta un sudraba vērtību samērs.

Babilonijā vērtības samērs bija tāds, ka par vienu mārciņu zelta deva $13\frac{1}{3}$ mārciņas sudraba. Romas valstī šis samērs svārstījās starp 10 un 14. Franku valstī, neskatoties uz lielo zelta trūkumu, par mārciņu zelta nedeva vairāk kā 10 mārciņu sudraba. Ludviķa Svētā laikā (ap 1270. g.) šis samērs paplašinājās līdz 12. Vācu ordeņa bruņinieku valstī (Prusijā) zelta samērs pret sudrabu starp 9—12. Amerikas sudrabam ieplūstot Eiropā, samērs paplašinājās līdz $13\frac{1}{2}$, trīsdesmit gadu kara laikā līdz 15. Šāds samērs paliek līdz 18. g. s. beigām, kad Napoleons I. to noteica pie metala naudas izkalumiem uz $15\frac{1}{2}$. Pēc šāda samēra kalta sudraba nauda no 1800. g. līdz 1870. g. Krievijā 1837. g. tika noteikts sudrabs par likumīgo maksāšanas līdzekli. Arī Vācijā un Francijā pastāvēja faktiski sudraba valūta. Vienīgi Anglijā turējās stingri pie zelta valūtas. Izkala sudrabu tikai 1 un 2 šiliņu monētās, kuru tomēr nebija daudz apgrozībā. Vācijas parastā nauda līdz 1870. g. bija dālders. Austrijā — guldens ($\frac{2}{3}$ dālderu vērtībā). Francijā kala 1, 2 un 5 franku sudraba gabalus.

Kad 1871. g. Vācijā saņēma no Francijas kā kara kontribūciju 5 miljardus franku zeltā, vācu valdība nosprieda sekot Anglijas piemēram 18. g. s. un ievest zelta valūtu. Vācijai tas bija iespējams, jo kara izdevumi viņai iztaisīja tikai 1450 milj. marku — apm. 1800 milj. franku. No atlikuma Vācija samaksāja pa daļai agrākus parādus, pa daļai dibināja dažādus fondus. Līdz tam Vācijā bij apgrozībā 400 miljoni dālderu sudraba naudas, kuri nu tika nospiesti sīkas naudas stāvoklī. Vācija nevien atteicās pirkt sudrabu naudas kaltuvēm, ko tā darīja agrāk ikgadus, bet vēl pārdeva sudrabu Londonas tirgū. 1872./75. gados tā pārdeva sudrabu par 5 milj. angļu mārciņu. Sudraba cena sāka krist! 1873. g. arī t. s. latīņu monētas ūnijas valstis: Francija, Beļģija, Itālija atmeta sudraba naudas kalšanu, nostādot arī tur sudraba naudu par sīko naudu. Sudraba cena Londonas tirgū nokrita 1876. g. $\frac{1}{18}$ zelta cenas. Uz šāda līmeņa sudrabs noturējās dažus gadus. No 1885. g. iesākās mērena, tad arvienu straujāka sudraba cenas krišana. 1886. g. sudrabs nokrita uz $\frac{1}{22}$ zelta cenas un noturējās šādā stāvoklī 5—6 gadus. 1892. g. par 1 mārciņu zelta jau deva 26 mārciņas sudraba, 1894. g. — $32\frac{1}{2}$. 1896. g. atkal tikai 30. Tas tāpēc, ka toreizējais krievu finansu ministrs Vitte, reformējot Krievijas valūtu, nolēma izlaist par 150 miljoniem sudraba rubļus līdzšinējo papīra rubļu gabalu vietā, ar nolūku pieradināt Krievijas iedzīvotājus atkal pie metala naudas. 1897. g. sudraba cena

pazeminājās uz $\frac{1}{35}$ no zelta cenas. No šī zemā līmeņa sudrabs sāka celties, kad Rītaizijas valstis, Ķīna, Japāna attīstīja savus izvedumus, ņemot par tiem sudrabu. 1901./05. gados vidējais zelta samērs pret sudrabu stāvēja tomēr atkal kā 1 pret 26—27. 1906./07. gados tas pacēlās uz 1 : 31, lai nokristu uz 1 : 39. 1912. un 1913. g. samērs atkal pacēlās uz 1 : 33—34 un 1914. g. nokrita uz 1 : 40. Pasaules kara laikā sudraba cenas strauji cēlās aiz tā iemēsla, ka lielākā sudraba valstī, Meksikā, kas viena pati deva $\frac{2}{5}$ no vispasaules sudraba ražas, valdija revolūcija. No otras puses Ķīnas un Indijas izvedumi un līdz ar to pieprasījums pēc sudraba sasniedza lielu augstumu. Sudraba cena pacēlās uz 1 : 20—25. Pasaules karā beidzoties, attiecība nokrita uz 1 : 36 un pat 1 : 38, 1924. g. tā stāvēja uz 1 : 32—34, 1929. g. tā nokritusi uz 1 : 43.

Sudraba vērtības krišana radīja Eiropā t. s. bimetalisma teoriju, pēc kuras nemainīgas attiecības uzturēšanas labā diviem metaliem jātiek noteiktā, cietā samērā izkalti par monētām bez kādas ierobežošanas. Reizē ar sudraba cenas krišanu Eiropā bija nokritušas arī labības cenas. Bimetalisti, Arends, grāfs Kanics, Ruhlands u. c. nu izskaidroja, ka šī cenu nokrišana esot sakarā ar sudraba „gāšanu no valūtas troņa“. Aprādīja arī diezgan sīki, ka labības cenas svārstoties ap sudraba un nevis ap zelta cenām. Starptautiskā preču izmaiņa, proti, esot aizsteigusies priekšā zelta ražošanai un tāpēc esot skaidra lieta, ka zelta, samērā ar preču daudzumu, tiekot par maz ražots. Tāpēc kā valūtas metāls ņemams palīgā sudrabs, lai preču cenas, sevišķi labības cenas, noturētos agrākā līmenī. Esot taču netaisnība, ka zemkopis, kurš necik gadus atpakaļ aizņēmiens kādu summu sudraba dālderis, tagad šo parādu spiests atmaksāt zelta markās. Sudraba dālders agrāk esot bijis 3 zelta markas vērts; tagad (t. i. ap. 1900. g.) tikai 1,4. Bimetalisti bija galvenā kārtā agrārieši — zemkopji; Amerikā tiem piedroja sudraba raktuvju īpašnieki. Tirdzniecības priekšstāvji, bankieri un lielrūpnieki nostājās ļoti noteikti pretējā tirās zelta valūtas pusē. To rokās bija visa t. s. liberālā prese. Tas saprotams: pilsētnieki, tirgoņi, fabrikanti pelnīja no zema pārtikas cenu līmeņa. Sevišķi fabrikanti baidījās, ka ar bimetalismu varētu sacelties pārtikas cenas un kāpt darba algas. Un to tie negribēja. Fabrikanti vienojās visās zemēs ar agrāriešiem par labības muitu ieviešanu un uzturēšanu, jo šādu stāvokli tie turēja par mazāk bīstamu. Tomēr agrāriešiem ar visām labības muitām neizdevās labības cenas sacelt uz tāda līmeņa, uz kāda tās bija atradušās 1860.—1875. gados. Tā tad ciņa starp bimetalistiem un monometalistiem (viena monētu metāla aiz-

stāvjiem) nebija nekas cits, kā cīņa ap tautas maku: agrāriešu muižnieku cīņa pret bankieriem-fabrikantiem.

No svara vēl starpība, kāda pastāv starp pilnvērtīgām monētām, „Courantmünze“, t. i. — pēc pilnas likumīgas vērtības izkaltu zeltu un sudrabu un nepilnvērtīgo sīko naudu. Tikai pirmajai starptautiskā tirgū pilna cena, tikai šī nauda tiek biržās kctēta, cenota. Sīkā nauda, arī sudraba sīkā nauda, tiek tā izkalta, ka tai $\frac{1}{2}$ — $\frac{1}{4}$ no metala vērtības. Sīkas naudas (Scheidenmünze) pretimpemšanu lielākos daudzumos nevienam nevar uzspiest. Vācijā pirms kara sīkās naudas daudzums pie maksāšanām aprobežojās ar 20 markām, Austrijā ar 50 kronām.

Latvijā pēc 1925. g. 18. marta pārgrozījumiem noteikumos par naudu, sīkā nauda no 1—50 sant., jāpieņem privātos maksājumos līdz 5 latiem, sudraba naudas 1—5 latu gabali jāpieņem līdz 25 lat., bet valsts iestādēs neaprobežotā daudzumā.

Sīkās naudas kalšana jaunākos laikoš gandrīz visās valstīs aprobežota, lai netiktu zeme pārpludināta ar nepilnvērtīgu naudu. 1873. g. likums Vācijā noteica, ka sīkas sudraba naudas (bez jau agrāk apgrozībā izlaistiem dālderiem) nedrīkst izkalt vairāk, kā 10 markas uz iedzīvotāju. Sīkās niķeļa un vara naudas — ne vairāk par $2\frac{1}{2}$ markām uz iedzīvotāja. 1900. g. Vācijā sīkas sudraba naudas daudzumu pacēla uz 15 markām no iedzīvotāja. Krievijā 1897. g. izlaida apgrozībā 150 milj. sudraba rubļu, t. i. apmēram $1\frac{1}{4}$ rubļa uz iedzīvotāja. Bez tam sīkā nauda — 20, 15 un 10 kapeikas bij apgrozībā par apm. 100 miljoniem rubļu. Latvijā 1925. g. noteikumos par naudu teikts, ka sīko naudu izlaiž valsts ne vairāk, kā to prasa šīs naudas patiesā apgrozība. Šie paši noteikumi tālāk noteic, ka izlaistas sudraba naudas daudzums nevar pārsniegt 30 latus un pārējās sīkās naudas — 10 latus uz katru iedzīvotāju. Faktiski uz 1929. g. 1. okt. valsts izkalusi sīko naudu 32,8 milj. latus, no kuŗas summas atrodas apgrozībā 22,5 milj. lati, pārējā glabājas Latvijas bankā. (10,3 milj. ls.)

Katra valsts nosaka izkaļamo monētu dārgmetala saturu, svaru un vērtību. Ir zināms, ka tīrs zelts un tīrs sudrabs visai mīksti metali, kuŗi ātri nodilst, nolietojas. Tāpēc šos metālus parasti izkaļ monētās, piemaisot tiem zināmu daļu vara. No piemaisījuma monētas paliek ievērojami cietākas un izturīgākas. Vācijā un Francijā pilnvērtīgas zelta monētas kala tā, ka uz 1000 daļām zelta monētu metala nāca 100 daļas vara; Anglijā tikai 84 daļas. Latvija paredz kalt zelta naudu 10 un 20 latu monētas pēc samēra 900 daļas zelta, 100 daļas vara. Sīku sudraba naudu latīņu monētas ūnijas zemēs kala tā, ka uz 1000 daļām nāca 165 daļas vara, 835 sudraba. Pēc šāda samēra kalti arī mūsu 1 un 2 latu gabali. Rotas lie-

tām zeltam un sudrabam pieliek klāt vēl vairāk vara. Vācijā pazīstamās zelta proves ir 585 un 333, t. i. 585 un 333 tūkstošdaļa s tīra zelta. Latvijā parastās zelta proves ir 585, 750, 855 un 960. Sudraba prove mēdz būt 800, t. i. 800/1000 tīra sudraba. Latvijā sudrabam 875. Krievijā bija parastā zelta prove 56, t. i. 56/96 tīra zelta, sudraba prove 84=84/96 tīra sudraba.

Monētu kalšanas tiesību arvien ir paturējuši sev lielie un mazie valdnieki. Šo naudas kalšanas tiesību valdnieki saimniecības pagrimšanas laikos, jau senatnē, Romas ķeizaristē prata tā izlietot, ka tie izkala nepilnvērtīgas monētas, bet maksājumos centās izdot par pilnvērtīgu, citiem vārdiem, naudu viltoja. Sekas no tam bija pārmērīga cenu celšanās. Ar viltoto naudu tik un tā nevarēja piekrāpt svešos barbaru kareivjus, kas kalpoja Romas karaspēkā. Šie kareivji labi pazina un izšķīra istā zelta monētas no viltotām. Arī vidus laikos, tiklīdz valdniekiem uznāca naudas trūkums, parasti ķērās pie monētu viltošanas. Sevišķi 30 gadu laikā karaspēku algoja ar viltotu, nepilnvērtīgu sudraba naudu, kuŗu kareivji savukārt spieda iedzīvotājiem. Pēdējais vēsturiskais piemērs ar sudraba naudas viltošanu lielumā bija slavenā prūšu ķēniņa Fridriķa Lielā paņēmiens 7 gadu laikā. Protams, ka viltoto naudu ņēma tikai pretim tais apgabalos, kuŗus prūšu karaspēks bija ieņēmis. Pēc kara Fridriķis Lielais mazvērtīgo sudraba naudu pasteidzās izkausēt un izkalt pilnvērtīgā. Tas notika tāpēc, ka tā nodevu veidā plūda ķēniņa valsts kasēs — iedzīvotāji maksāja vienkārši nodokļus mazvērtīgajā, bet likumīgā naudā. Jaunākos laikos, ar 18. g. s. beidzamo ceturksni sākot, visas valstis stingri turas pie likumā noteiktās pilnvērtīgās naudas izkalšanas. Ja uznāk naudas trūkums, tad ķēras pie papīra naudas izlaišanas.

Valsts vara jaunākos laikos parasti atļauj arī privātiem katru daudzumu likumīgā valūtas metala likt valsts naudas kaltuvēs izkalt par pilnvērtīgām monētām. Protams, pret kaluma izdevumu atlīdzināšanu, kas zelta monētām iztaisa $\frac{1}{500} - \frac{1}{1000}$ no monētas vērtības. Lielbankas gan labprāt ņem pretim monētu vietā metala stieņus, kuŗus rūpīgi sver un novērtē.

Valūta.

Par valūtu (Währung) mēs saucām zināmas valsts likumīgo maksāšanas līdzekli. Vārds valūta cēlies no latīņu valere=derēt, noderēt. Valūtai jābalstās uz zināma dārgmetala svaru. Vācijā līdz 1873. g. likumīgā va-

lūta bij sudraba valūta un no mārciņas sudraba tika izkalti 30 dālderī. Krievijā no 1837. līdz 1897. g. bija likumīgā valūta sudraba rublis, kas saturēja 4 zolotņikus 21 doļu = $17\frac{1}{4}$ gramus tīra sudraba. Sudraba valūta vēl tagad valda Indijā un Ķīnā, bet ar to starpību, ka Indijas rupija 1893. g. tika noteikta uz $1\frac{1}{8}$ šiliņa (agrāk tā bija 2 šiliņus vērts), un brīva izkalšana apturēta. 1897. g. Krievija pārgāja uz tīru zelta valūtu. To pašu darīja Japāna, Francija un Itālija. Beļģijā priekš kara pastāvēja likumīga dubultvalūta, t. i. abi valūtas metāli bij likumīgi un naudas apgrozībā zelts bija $15\frac{1}{2}$ reizes vairāk vērts par sudrabu. Sudraba naudas izkalšana 1873. g. tika apturēta. Tā tad apgrozībā bija, tāpat kā Krievijā, 1) pilnvērtīgas zelta monētas, 2) pilnvērtīgas sudraba monētas veca kaluma, kuŗu vērtība, sudraba cenām kritot, palika arvienu mazāka. Šādu valūtu vāci nosauca par klibojošu valūtu, („hinkende Währung“), franči par „étalon boiteux“. Ievērojama vācu finansists Ādolfs Vagners savā laikā bažījās par to, kur likt vācu vaists bankas pagrabos uzglabātos 400 miljonus marku sudraba. Tieši pēc pasaules kara, arī sudrabs tiklab Vācijā un Austrijā, kā arī Francijā, Itālijā, Beļģijā bij izzudis no apgrozības — visur apgrozījās tikai papīra nauda. Latvijas naudas sistēma pamatojas uz zeltu un naudas vienību ir lats, kas satur 0,2903226 grama tīra zelta.

Amerika pieņēma tīro zelta valūtu 1900. g. Dēmoķrātu partija, finansēta no sudraba raktuvju īpašniekiem un pabalstīta no fermeriem-zemkopjiem, bija lieliski aģitējuši bimetalisma ievēšanai. Bimetalisma pretinieki iebilda, ka atļaujot brīvu sudraba izkalumu, visa zeme tikšot pārpludināta ar sudraba naudu. Piem. tanī sudraba ražošana lieliski pavairošoties sudraba cenām ceļoties. Ja jau pie zemām sudraba cenām varot gadā ražot 6 miljonus kilogramu (=15 milj. latv. mārciņu) sudraba, kā tad ražošana necelšoties, ja cena tikšot dubultota. Uz to bimetalisti atbildēja, ka varot jau sudraba ražošanu normēt, kontingentēt, t. i. noteikt, cik sudraba atļaujams ikgadus laist apgrozībā, monētas un rūpniecības (sudraba ķarōšu, rotas lietu u. t. t.) vajadzībām. Bet pusķultūras valstīs, par kādām jāskaita Meksika, Perū, Bolīvija, šāda normēšana nebūtu izvedama. Protams, ka bimetalisma ievēšanai būtu bijusi vajadzīga vispasaules konvencija — salīgums. Ja viena vien zeme, piem. Amerika, būtu pielaidusi brīvu sudraba izkalšanu, tad uz turieni saplūstu viss pasaules sudrabs — zelts būtu nozudis, aizplūdis uz citām zemēm, apgrozītos sudrabs.

Kredits.

Kas ir kredits? Kredits cēlies no vārda credere — ticēt, uzticēt. Tā tad kredits ir uzticība kādai personai, paļāvība, ka tā savus solījumus naudas lietās pildīs noligtā termiņā un atmaksās aizdevumu ar noligtiem procentiem. Ja kādam personīgs kredits, tas nozīmē, ka citas personas paļaujas uz tā goda prātu. Ir godīgi cilvēki, kuŗiem tomēr nav kredita tāpēc, ka tiem vai nu nav saimnieciskās apkēribas, vai arī tie dzīvo tādos apstākļos, ka tiem nevar uzticēt aizdevumu, vai arī tiem neuztic vienkārši tādēļ, ka tos nesaprot — tā tas mēdz būt ar daudziem spējīgiem cilvēkiem, ģeniāliem atradējiem. Tāpat no otras puses spējīgs, veikls cilvēks bieži tāpēc neatrod kreditu, ka par tā labo gribu, turēt solījumus, jāšaubās. Tā tad personīgs kredits ir lielā mērā subjektīvas pārlicības lieta. Pilsniskā pasaulē tāpēc mēdz arvienu izslēgt personālo kreditu un paļauties labāk uz lietišķām drošībām, mantām. Ja persona, kuŗa vēlas dabūt kreditu, ir labos mantas apstākļos, tad tai, kaut arī sakarā ar tās personīgo labo slavu, vieglāk dabūt kreditu. Sīktirgonim un dažkārt arī lieltirgonim nākas piešķirt kreditu arī personām, par kuŗu personīgo drošību tam nav pilnīgas pārlicības. Tas kreditē pie reizes arī tad, lai nepieļautu konkurentu. „Ja tu nedosi uz kredita, tad tu neesi veikalnieks“, dzird sakām. Tā pie gadījuma tirgoņi dod arī šaubīgiem pircējiem preces uz kreditu un ierēķina varbūtējos zaudējumus uz visām pārdodamām precēm. Tas, zināms, ļoti nepatīkami solīdiem maksātājiem.

Pie lielākiem kreditējumiem — aizdevumiem parāda devēji parasti mēģina ļoti rūpīgi sevi nodrošināt: tie prasa personīgu uzticamību un materiālu drošību. Neviena banka neizdos kādam tirgonim naudu uz vekseli, ja tā nebūs tai pārlicībā, ka tirgoņa mantas stāvoklis tāds, ka kredits pilnīgi nodrošināts. Zināms, ka vecām, pazīstamām firmām vieglāki dabūt vekselu kreditu, nekā jaunām; dažkārt kreditētāji paļaujas uz firmu labo vārdu, neprasot sīkus pierādījumus par katrreizējo mantas stāvokli, kaut gan banku statuti prasa sīkus pārbaudījumus.

Namu un zemes īpašniekiem kredits no vienas puses visu vieglāk pieejams, jo tiem ir drošība, kuŗu nevar noslēpt. Bet no otras puses, nami un zemes īpašumi tiek vissīkāk un pamatīgāk novērtēti, jo par labu īpašnieka vārdu vai slavu hipotēku bankas nekā nedod. Parasti nodrošināšanu prasa nevien tikai ar iekļājamo mantu, bet vēl ar visu pārējo mantu. Tas ir tam gadījumam, kad zemes īpašums vai nams tiek izūtrupēts

un ūtrupē dabūtā cena nesedz parādu. Tad parāda devējam parasti tiesība ķerties pie visas citas parādnieka mantas, tiesība iesūdzēt to vēl pēc gadiem, ja parāda ņēmējs, kas palicis parādā, caur kādu nejaušību, mantojumu u. t. t. būtu atkal nācis pie mantas.

Kredita devējam pirms kredita izsniegšanas jāpazīst labi likums, jāzin, kā tas varēs parādu, parāda nemaksāšanas gadījumā, piedzīt. Kredits iespējams tikai tad, kad parāda devējs zin, vai ir tai pārlicēbā, ka kredita ņēmējs parādu 1) grib atmaksāt, 2) ka tas spēj atmaksāt, 3) ka tas nemasāšanas gadījumā var likumīgā ceļā tikt piespiests samaksāt parādu.

Pērkot tirgū pret skaidru naudu, izbeidzas preču un naudas apmaiņa vienā momentā; šē nauda, šē prece. Pie kredita operācijas paliek spēkā noslēgtais līgums vai veikals ilgāku laiku līdz tas izpildīts. Tā kredita operācijas ilgst netikai nedējam, mēnešiem, bet daudzkārt (pie hipotēkām) gadiem un gadu desmitiem.

Kredita operācijas iespējamās pēc pilsonisko tautsaimnieku uzskatiem tikai tad, ja tautsaimniecība attīstīta, ja saražoti, sakrāti kapitāli, kas var noderēt jaunu uzņēmumu uzsākšanai vai vecu paplašināšanai. Tas mazliet pārspilēts. Uz namiem attīstās kredits vēl pirms kapitāla uzkrāšanas, vienkārši tā, ka, namus mantinieku starpā dalot, tikai viens mantinieks var dabūt pašu namu, citiem jāapmierinās ar ilgādiģām hipotēkām — obligācijām. Pats par sevi saprotams, ka vislabāk kredits attīstīsies bagātās, kultūrā augsti stāvošās zemēs, kur iekrāta nauda, ar kuŗu var iegādāties, uzbūvēt, pagatavot ražošanas līdzekļus, fabrikas, mašīnas, dzelzceļus u. t. t. Bet iesākt radīt kapitālu jau var ar ļoti maz kapitāla, kuŗš vēlāk pats sev palīdzas: ar iegūto peļņu tiek celti tāļāki, jauni uzņēmumi. Pilsoniskie tautsaimnieki uzsver, ka ātru kapitāla sakrāšanu veicinot zemes darba algas. Tas nu nav apstrīdams. Tikai sekas ir tās, ka pie zemām algām plašajām masām jāuzņemas daudz ciešanu. Slavenais Fords gan uzsver, ka no svara augstas darba algas. Tās paceļot strādnieku pirkšanas spējas, tā nodrošina fabrikantiem tirgu.

Kredita, kreditēšanas jautājumā no svara veselu tautu labā vai sliktā slava. Priekš-Azijā turks labs, grieķis slikts parāda atdevējs. Austrum-Azijā ķīnietis-tirgonis tiek turēts par godīgu, japānim slikta slava. Angļu, vācu, franču veikalniekiem vispār laba slava. Bet jaunajās zemēs tas citādi. Amerikā parasti veikalnieki grib ļoti ātri palikt bagāti un maz ko bēdā par labu veikalnieka slavu.

Kredita plašums mainās atkarībā no saimnieciskās konjunktūras. Tagadējos pēckara laikos arī solidām firmām grūti dabūt kredītu. No tām prasa skaidru samaksu! Pat iepriekšēju samaksu, kas agrāk notika tikai pie nesolidāni un šaubīgām firmām. Pat lielām valstīm bija grūti dabūt kredītu, tām bija jāmaksā augsti 8—10 procenti.

Priekš kredīta dabūšanas no svara piemēroti likumi un taisna tiesas spriešana. Tur, kur likumi neskaidri un nenoteikti, kur kredīta kapitāla drošība nepilnīga, kredīts nevar attīstīties. Tāpat tur, kur tiesneši šaubīgi un piekukuļojami. Tā Turcijā uz turku tiesām nevarēja palauties un eiropieši arī nekad negāja meklēt taisnību pie turku tiesnešiem. Tie griezās pie saviem konsuliem, jo lielās valstīs bija no turku valdības izdabūjušas t. s. konsulārās tiesas, kapitulācijas. Pasaules kara laikā turku valdība uz vācijas ierosinājumu „kapitulācijas” atcēla un nodeva visas parādu prasības savām tiesām ar tišu nolūku nemaksāt franču un angļu kredīta devējiem. Tikai nu kara iznākumā pašai Turcijai bija galīgi jākapitulē. Stingra hipotēku kredīta likumdošana atvieglo hipotēkāro kredītu. Vistīngrākie likumi attiecībā uz hipotēku drošību pastāv Vācijā. Vācijā šķiro „Grundschuld” parādu, kas ir parāds uz kāda apbūvēta vai neapbūvēta zemes gabala kā tādu no īstām hipotēkām. Pie „Grundschuld” parāda nesamaksāšanas gadījumā tiek izūtrupēts gruntsgabals, kuŗš noderējis par parāda nodrošinājumu; īpašnieks pats iziet sveikā. Pie īstām hipotēkām īpašnieks atbild ar visu savu mantu, ja gruntsgabala izūtrupēšana nesedz visu parādu. Arī hipotēku parāda devējam jāuzmanās, vai nama, gruntsgabala īpašnieks nav vienkārši „salmu vīrs”, kuŗam pašam nekas nepieder, kuŗa personīgs galvojums tā tad bezvērtīgs.

Kredīta devējiem jābūt arī pārliecinātiem, ka likums tiks ievērots, ka likums netiks no administrācijas patvarīgi laužts. Tāpēc no svara arī valsts politika. Vislabāk attīstās kredīts politiskā liberālisma valstīs, kur valsts vara neiejaucas kredīta devēju un ņēmēju attiecībās un līgumos. Krievijas pēdējos 10 gados pirms pasaules kara attīstījās par saimniecisku liberālisma valsti. Kaŗā daudzi uzņēmeji izpostīti ar mantu plašajām ēvakuācijām.

Kredīta nozares.

Galvenās kredīta nozares: 1) Valsts kredīts, ieskaitot tajā provinču, apriņķu, draudžu un komūnu (pilsētu) kredītu, 2) Privātais kredīts.

Tālāk jāšķir kredīts 1) produkcijai — ražošanai un 2) patēriņam — konsumcijai.

Kredīts patēriņam no tautsaimniecības stāvokļa šaubīgs, nevēlams; kredīts ražošanai vēlams, jo tas rada jaunas vērtības. Pie neattīstītas tautsaimniecības pakāpes attīstās, tikai kredīts patēriņam, aizņēmums neražas vai citas nelaimes gadījumos. Tas, zināms, neērta lieta: parāds jāatdod nevis no paplašinātas saimniecības ieņēmumiem, bet no tiem pašiem trūcīgiem ieņēmumiem. No tā saprotams, kāpēc baznīcas tēvi vidus laikos tik stingri aizliedza ņemt augļus un uzskatīja to kā bezdievīgu pagānu parašu. Parāda ņēmējam taču nav bijis iespējams vairāk ražot, aizņēmums patērēts vienkārši trūkuma novēršanai. Tāpat jau vēl šobrīd studentu, virsnieku, arī draugu starpā ir aizdomīgi ņemt par aizdevumu procentus.

Dzīvē attīstījušies arī daži kredita veidi, kas uzskatāmi par šaubīgiem. Tā, piem., kredītešanās pārtikas veikalos. No šī kredīta cieš solidi maksātāji, tāpēc, ka tiem par precēm jāpārmaksā, jācieš līdzī veikalnieka risks, kāds tam ceļas ar nesamaksāšanu no nesolīdu pircēju puses. Veikalu kredīts stāv ciešā sakarā ar to apstākli, ka darba ņēmēji nedabū sava darba algu iepriekš izmaksātu, darba dienas ritā, bet vakarā, daudzkārt nedēļas beigās, vai pat vēl pēc 2 nedēļām. Tā tad rodas tautsaimnieciski nevēlamas parādības: darba ņēmējs kredīta ziņā vājākā puse kredītē darba devēju — stiprāko pusi! Dažreiz šī stiprākā puse izdod „avansus“, bet dažreiz arī nē. Tā darba ņēmējiem jāgriežas pie preču, sevišķi pārtikas vielu apgādātājiem, veikalniekiem pēc kredīta. Daudzi pilsoniskie ekonomisti ļoti nemierā ar veikalu kredītu, kas sadārdzinot preces. Bet kā palīdzēties, to tie arī nezina.

Kredīts ir arī tad, ja kāds dzīvoklis iznomāts uz pēcmaksu, kas agrāk nereti nāca priekšā, vai arī kāds zemes gabals izrentēts uz pēcmaksu.

Ja kāds savu naudu nes uz banku vai krājiasi un iegulda, tas kredītē šo banku vai krājiasi. Bankas tad kredītē tālāk tirgoņus vai zemes, namu īpašniekus, tiem aizdodot uz procentiem naudu. Sevišķi garu, „ilggadīgu“ kredītu pilsoņi dod dzīvības apdrošināšanas biedrībām, kuŗas atmaksā iemaksas tikai pēc kredīta devēja nāves, vai vismaz noteiktā, parastī lielā kredīta devēja vecumā.

Zemas kultūras zemēs ļoti parasts, ka darba devējs kredītē darba ņēmēju. Proti, plantācijās, kā Amerikā, tā Āfrikā indiāņu vai nēģeru strādnieki sadabūjami tikai tad, ja tiem dod samērā prāvu iepriekšēju izmaksu, avansu uz darba algas rēķina. Arī tabākas audzētāji Krimā un Kaukazā sadabūja strādniekus

tā, ka tie iepriekš aizdeva naudu nabadzīgiem sādžiniekiem un par aizdevumu lika atkalpot tabākas plantācijās. Vakar-Indijā plantāciju īpašnieki pēc nēģeru brīvlaišanas varēja tikai tā sadabūt strādniekus, ka tie indiešu un ķīniešu strādniekiem izsiedza jau to dzimtenē algas avansu un samaksāja ceļu uz Vakara-Indiju. Tos tad turēja vismaz 3—5 gadus, kamēr avanss, ceļš turp un atpakaļ bija nopelnīts. Vispār jau nu tautsaimniecībā pastāv tā neērtība, ka patērējums aizsteidzas ražošanai priekšā: zeme izdod augļus tikai reiz gadā, rudenī. Tā tad zemkopim, ja tas sāk savu darbu ziemā vai pavasarī, vajaga iegādāties uzturu 6—9 mēnešus uz priekšu. Sevišķi prāvs kredīts vajadzīgs kolonistiem, kas brauc uz jaunām zemēm, jauniem iebūviešiem, arī jaunsaimniekiem. Kredīts tiem vajadzīgs inventāra un darba rīku iegādāšanai, tāpat ēku celšanai, arī pirmā gada uzturam.

Patēriņa kreditam kapitālistiskā pasaulē daudzas nevēlamas sekas. Sikveikalnieks, kas kreditē patērētāju, palaikam spiests ņemt pats preces uz kredita pie lieltirgoņiem. Pēdējie atkal spiesti aizņemties naudu bankās, vismaz daļu no iepērkamo preču vērtības. Tā visā tautsaimniecībā tiek iepīts nedrošības elements. Kamēr saimnieciskā dzīve rit normālos apstākļos, kredīts traucējumus nerada. Tiklīdz iestājas darba trūkums, sikveikalnieki nesāņem vairs tekošus maksājumus. Tiem jākreditējas tālāk un jāņem pašiem uz kredita. Produkti netiek vairs ražoti, bet patērēti, jo laudim taču jādzīvo! Tā iestājas krīzes, iestājas kredita sabrukums. Sabrūk mazie veikalnīki, amatnieki. Šie nu rauj sev līdzī sabrukumā lieltirgoņus, kuriem jāmaksā bankām vekseli, bet tie no saviem kredita ņēmejiem nav nekā dabūjuši. Sabrūk, tā tad, lieltirgoņi un rauj līdzī sabrukumā arī bankas. Pilsoniskie oikonomisti tāpēc slavē angļu iekārtu, kur sikveikalnieki nedod uz kredita. Šāda iekārta pasargā no krīzēm. Tas nu nepareizi. Taisni par Angliju gājušas lielas tirdzniecības krīzes. Anglija tieši klasiskā krīze zeme, uz kuŗas saimniecības vēsturi Markss dibina savu krīze teoriju. Krīzes, lūk, var izcelties arī tā, ka no vienas puses, sakrājušies lieli krājumi nepārdotu preču. Apstājas tālāka preču ražošana, preču cenas krīt un tirgoņi, kas preču krājumus iekļājuši, nevar samaksāt ne vekselu procentus, ne pašus vekselus. Vekseli tiek piedzīti un nu sabrūk, nobankrotē tirgoņi un rauj līdzī bankrotā vekselu piedzinējus — bankas.

Reālais un personālais kredīts.

Personālais kredīts tiek dots uz mutisku solījumu vai arī pret parāda zīmi. Pie reālā kredita tiek prasīta drošība,

prasītas ķīlas: preces, kustams vai nekustams īpašums. Tas notiek tā, ka: 1) aizņēmējs nodod aizdevējam rokas ķīlu (Faustpfand), piem., vērtspapīrus, rotas lietas, drānas u. t. t. Šādu aizdevumu sauc par lombarda aizdevumu. 2) Aizņēmums pret vekseli, kas ir iemīļotākā īsa termiņa parāda zīme. 3) Aizdevums pret hipotēkām vai obligācijām, t. i. aizdevums pret nekustama īpašuma iekļilāšanu. Ja ķīla netiek laikā izpirkta, kredita devējam tiesība, to atklāti, t. i. liekot uz torņa, pārdot. Atlikums, kas paliek pāri pēc kredita devēja prasības segšanas (ieskaitot procentus un citus ar to saistītos izdevumus), paliek bijušam iekļilātās mantas īpašniekam. Lombarda kreditu parasti dod tikai tādā augstumā, ka pastāv vislielākā drošība, ka iekļilāto mantu pārdodot, paliks atlikums. Tikai tāpēc pret dārgmetāliem izsniedz kā aizdevumu līdz 90% no iekļilātās vērtības; uz labību, jēlvielām 80—90%, uz drānām reti vairāk par 50—60%.

Ar nekustamā īpašuma hipotēku vai obligāciju kreditu lietas stāv citādi. Šeit parāda devējs, ja aizņēmējs neietur procentu un parāda atmaksas termiņu, var tikai griezties pie tiesas. Tiesa izspriež, vai iekļilātais īpašums parādaņēmējam liekams uz torņa. Ja parādaņēmējs nav samaksājis tik kāda pusgada vai gada procentus, tad, parasti, tiesa nospriež šo procentu summu piedzīt ar kādas parādnieka īpašuma daļas pārdošanu: piem.: ar ražas, vai, ja daudz, daļas inventāra pārdošanu. Tikai tad, ja pats kapitāla atmaksas termiņš noteicējis un parādnieks nav atmaksājis parādu, tiesa spriež visu tā īpašumu likt izūtrupēt. Pie pilsētu namiem gan otros vai trešos hipotēku aizdevumus, parasti, var dabūt tikai pie neizdevīgiem noteikumiem: t. i., pret apņemšanos, ka nams, vai pat zemes īpašums nāk tūlīt uz torņa, līdz ko aizņēmējs nokavējis procentu samaksas termiņu.

Personālais kredīts mēdz būt īsa termiņa kredīts. Sīku, tiklab kā lielāku tirgoņu dzīvē šāds īsa termiņa kredīts uz dažiem mēnešiem, dažkārt pat tik nedēļām, kas parasts. Personālā kredita pamats — tās personas pazīšana, kuŗu kreditē.

Hipotēku (obligāciju) kredīts uz nekustamiem īpašumiem mēdz būt ilggadīgs kredīts. Pirmās hipotēkas parasti dod uz 10—20 gadiem vai pat pavisam neuzsakāmas, bet ar noteikumu, ka ikgadus pie procentu samaksas zināma summa jādeldē. To tad nosauc par amortizācijas (deldējuma) kreditu. Tāds bija agrāk ļoti parastais ķīlu grāmatu („Pfandbrief“) kredīts. II. un III. hipotēkas

uz nekustāmiem īpašumiem ne labprāt dod ilgāk kā uz 3—5 gadiem.

Kredīta tautsaimnieciskā nozīmē tā, ka pie īsa termiņa kredīta katru kapitālu iespējams vieglāk pārvietot, nekā skanošā naudā. Vekselis, čeks, parāda zīme viegli salokāms un iebāžams kabatā. Maksāšana ar vekseliem ļoti parocīga, sevišķi preču apmaiņā ar ārzemēm. Tirgotājs, novietojis preces ārzemes ostā, saņem par tām vekseli uz to pilsētu, uz kuru tam jābrauc, kur tad tas par vekseļa summu var pirkt jaunas preces. Tāpat preces var tikt pārdotas pret vekseliem svešā ostā, kur tad tirgotājs, preces novietojis, var iepirkt jaunas preces, nelaižot nemaz apgrozība skaidru naudu, bet iepērkoj pret dabūtu vekseli no kāda lieltirgoņa. Skaidra nauda starptautiskā preču apmaiņā parasti vajadzīga tikai izvesto un ievesto preču vērtību starpību izlīdzināšanai.

Kredīts tiek slavēts sevišķi tādos gadījumos, kur mazi krājēji paši nespēj vai nevēlas savu naudu ražīgi izlietot. Tie savus iekrājumus nones krājkasēs vai pērk akcijas, valsts naudas papīrus u. t. t.

Kredīta lietošanas labumi tādi, ka arī cilvēks bez paša īpašuma ar ražīgu personālkredītu var iedzīvoties mantā, var ar jauniem uzņēmumiem veicināt tautsaimniecības attīstību. Veikalnieku dzīvē pazīstams, ka dažs labs izveicīgs komijs, mazliet ko iekrājis, uzsāk ar kredīta palīdzību pats savu veikalu. Uzstrādājas, dažkārt tiek pie turības, pat lielākas mantas. Bet ļoti bieži arī izput, nobankrotē.

No svāra, ka ar kredītu mazas summas var akumulēties, sariēt vienkopus par lielām summām, ar kurām iespējams nodibināt lielus uzņēmumus. Daudzas fabrikas, dzelzceļi nebūtu nemaz uzbūvēti, ja būtu bijis jāgaida, kamēr kādi lielkapitālisti sadosies kopā un sāks būvēt. Kredīta sistēmai pastāvot pietiek, ka kāda uzņēmuma priekšgalā nostājas dažas personas ar labu pilsonisku slavu. Šīs personas izgādā vispirms atļauju, koncesiju būvēt dzelzceļu vai fabriku. Šāda koncesiju dabūšana, sevišķi pie dzelzceļiem, parasti nebija viegli iegūstama. Vajadzēja labas pazišanās ar iespīdīgiem valsts vīriem, parlamentārisma zemēs arī ar valdošās partijas galveniem priekštāvjiem. Izdabūjuši koncesijas, uzņēmēji-dibinātāji var stāties pie akciju un obligāciju izlaišanas un tad tikai vēl, ar dabūtās naudas palīdzību, sākt būves. Krievijā, parasti, valsts pati apgādāja dzelzceļu būves koncesionāriem kredītu, kāpēc tad arī šādas koncesijas nebija dabūjamas bez ļoti labiem sakiem („svjazī“) un kuķuļiem.

Katrā ziņā, valsts vara var veicināt ar likumdevību lieluzņēmumus, veicināt miljonāru izaudzēšanas sistēmu, kā tas

priekš pasaules kara bija parasts, vai arī piekopt sīku kredītu izsniegšanu, veicināt kooperatīvus.

Pilsoniskie oikonomisti aizrāda, ka iespēja nodot sīkas summas ražīgiem tautsaimnieciskiem uzņēmumiem ir slavējama lieta. Tā pamudinot uz taupību, uz gādību par priekšdienām, gādību par „gaŗo dienu“ (черный день). Tas viss bija pareizi līdz pasaules karaŗam un revolūcijai, kuŗa apriŗa kredīta devŗju krāŗumus, bet stiprā mēŗā saudzēja kredīta ņemŗjus... Tiek tālāk uzsvērts, ka paŗu kredīta ņemŗju interesēs esot laikā maksāt aizņemto kredītu, jo tikai tā kreditori uzturēs savu labvēlību pret kredīta ņemŗjiem. No otras puses, arī kredītu devŗjiem esot interese, lai kredīta ņemŗjiem klātos labi, jo tikai tādejādi pēdējie spēŗot savus termiŗus ieturēt.

Kāds kredītam iespaids uz tautsaimniecību?

Makleods un Perrijs apgalvo, ka kredīts radot kapitālu. Tādejādi tad arī papīra naudas izlaiŗana būtu kapitāla radīŗana (tā to tieŗām apgalvoja Lo). Pilsoniskie oikonomisti izsakās, ka te tiekot pārprasts naudas surrogāts ar īstu naudu, nauda ar kapitālu. Turpretim Džons Stuarŗts Mills izsakās: kredītam nav raŗoŗoŗas varas!

Kredīta ņemŗšana bīstama tad, ja to izlieto patēriŗa pavairoŗanai, bet arī tad, ja to izlieto kādai neracionālai (piem, greznuma priekŗmetu) raŗoŗanai, kuŗai nav pietiekoŗi liels tirģus. Ja kāds iepircis namu, vai zemes gabalu ar pārāk mazu iemaksu, tad tas ar kredīta pārspīlŗjumu vieģli var nobankrotēt. Seviŗķi pie tirģoŗiem var notikt, ka visa to eksistence sabrūk, līdz ko produktu cenas, kuŗus tie ņemŗuŗi uz kredīta, gāŗjuŗas uz leģu. Toties tie, zināms, cenām ceģoties, lielīķi pelna. Katrā ziņā kredīts var būt uz abām pusēm griezģis zobens.

Cenu svārŗtīŗanās.

Kā izmēŗīt preģu vērtību? Kā noteikt cenu? Vērtība un cena stāv ļoti tuvos sakaros.

Ādams Smiss nosaka cilvēķa darbu par labāķo vērtību mēŗauķlu un līdz ar to arī kā labāķo cenu mēŗauķlu.

Pret darbu kā preģu vērtības un cenu mēŗauķlu mēdz iebīlŗst, ka darbs, seviŗķi smags fizīķisks darbs, esot rokpeģļa priekŗ, inteliģenta cilvēķa nāve. Šādi iebīldumi nevietā. Smags fizīķisks darbs, piem., grāŗvģu rakŗšana, riŗas kuŗŗšana, tvaīķa maŗīnas krāŗns kurīnāŗana nedara nevienam cilvēķam prieku un inteliģenta darbs taģu uzskatāms kā kvalificēts darbs, bez

kuŗa tik un tā nevar iztikt. Viss jautājuma smagums iekš tam, kā fizisko darbu pielīdzināt inteliģenta darbam. Jautājums tālāk, vai un cik tālu fizisko darbu iespējams mēchanizēt: t. i. pārvērst mašīnu darbā, pie kuŗa tad cilvēkam piekrīt tikai mašīnu uzrauga, vadītāja loma. Iespējams taču arī visgrūtāko mašīnu darbu, lielas tvaika mašīnas kurinātāja darbu mēchanizēt: iespējams ierīkot automātisku ogļu iebīdīšanu krāsnī, ar ko iznāk pat labums. Mašīna šo ogļu iebīdīšanu pastrādā vienmērigāki un tāpēc labāki, nekā to spēj izdarīt cilvēks. Tāpat grāvju rakšanu izdara ar motorarklu labāk un lētāk. Modernas kulmašīnas ar putekļu iesūcēju, salmu presi un elevātoru ļoti atvieglo citkārt tik smago kulšanas darbu.

Markss, kā zināms, formūlējis (noteicis) darbu, kā cenu mērauklu, ar tādu ierobežojumu, ka svarā krīt ne kuŗš katrs darbs, bet vidējais sabiedriski vajadzīgais darbs, kāds vajadzīgs pie vidējas prasanas un izveicības pie normāliem apstākļiem. Pie tam Markss kvalificētu darbu, arī inteliģenta darbu noteic kā potencētu (pavairotu) vienkāršu darbu. Bet vai ir iespējams pielikt pie fiziķa vai intelektuāla darba kādu mērauklu? Tas ir gan iespējams. Katrā zemkopības mācības grāmatā mēs atradīsim gatavas tabeles par to, cik caurmērā cilvēks var uzart (ievērojot, zināms, zemes smagumu un dziļumu, kā arī darba lopu stiprumu), tālāk, cik var nopļaut, nokult, izrakt kartupeļus vai runkuļus, rakt grāvjus, kulkstīt linus u. t. t. Tāpat katrā būvkalendārī ir ziņas par to, cik mūrnieks var iemūrēt ķieģeļus dienā, cik pienest katrā stāvā. Ir arī ziņas par namdara, krāsotāja, galdnieka, glāznieka, jumīķa darbu. Pie dažnedažādiem amatiem un padarijumiem fabrikās sastopam darba tarifus, salīgumus starp darba devējiem un ņēmējiem par zināmu darbu pastrādāšanu zināmā noteiktā laikā, ar vārdu sakot, atrodam Marksa „sabiedriski vajadzīgo darba laiku“.

Protama lieta, ka ir grūti pareizi noteikt, cik kādā gatavā produktā mechaniskā darba, vai darba laika. Nepietiek ar to, ka zinām, cik, piem., ogļracim izgājis laika zināmu daudzumu ogļu izkapānot no kāda apakšzemes slāņa. No svara vēl būtu zināt, kā novērtēt mašīnas darbu pie ogļu uzvilķšanas pa šachtu līdz dienas gaismai, cik darba prasa ūdens izpumpēšana (apakšzemes šachtās pastāvīgi plūst iekšā ūdens), cik liela daļa no šachtas izbūvēšanas, izmūrēšanas, mašīnu nolietošanās, mašīnu reparatūrām (izlāpīšanas, izlabošanas) krīt uz katru ražotu, līdz dzelzceļa piestātnei nogādātu ogļu svara vienību. Modernā tautsaimniecībā zināms tikai tas, cik izgājis naudas ogles ražojot. Saprotams, naudas izdevumus jau nu var pēc

zināmas schēmas pārvērst darba stundās... Tāpat katrā tekstilfabrikā zināms, cik vajadzīgs vērpēju, cik audēju pie zināma skaita spolišu, vai stēļu, bet blakus atkal vesela rinda citu darbu un izdevumu, piem., par mašīnu dilšanu, reparatūrām, smērēm, eļļām u. t. t., kas novērtējami tikai naudā. Tā tad, atliek pieņemt zināmu darba stundas vērtību. Tas, ko Marks prasa, būtu visā pilnībā iespējams izrēķināt tikai sociālā valstī, kur par tipisko mašīnu pagatavošanu un nodarbināšanu tiktu grāmatās atzīmētas sīkas ziņas. Pie modernā zemkopja darba dienām un stundām jāpierēķina klāt mašīnu pagatavošanai un reparatūrām, smēru, eļļas, ogļu, motoreļļas apgādāšanai u. t. t. vajadzīgais darbs.

Kā vērtību un cenu mēraukļu agrākos laikos ļoti bieži likta priekšā labība. Labībai tiešām liela nozīme. Jāatceras, ka, piem., Vidzemes kadastrī 1 dālders zemes vērtības pielīdzināts 2 pūriem rudzu, darba diena vesta sakarā ar vidējo taksēto labības cenu un ražu. Pret labību kā vērtību mērauklu mēdz iebilst, ka labība dodot nevienādas ražas. Tas nu tā, bet var jau kā mērauklu pieņemt 10 gadu vidējo ražu. Tikai tā izprotams, ka daudzi lauksaimniecības grāmatu autori agrāk rēķinājās ar „rudzu vērtību“ (Roggenwert); izrēķināja, cik katrā darbā, vai, cik katrā amatnieka ražojumā rudzu vērtības. Arī Vācijā pēdējā valūtas sabrukuma laikā daudzas bankas atgriezās pie rudzu vērtības kredita.

Vislabākās īpašības kapitālistiskā pasaulē kā vērtību mērauklai, piemīt dārgmetāliem. Pret tiem iebilst, ka to pašu cena svārstās. Tas nav noliedzams. Absolūti drošas mērauklas pavisam nevar atrast. Arī darbs, darba stunda, sabiedriski vajadzīgais darbs svārstīsies sakarā ar darba mēchanizēšanu, sakarā ar jaunatradumiem teknikā, sakarā ar cilvēku parašām.

Cenu regulēšana pie brīvas konkurences.

Pilsoniskie oikonomisti slavē cenu regulēšanos pie brīvās konkurences; zem preču piedāvājuma un pieprasījuma iespaida. Pēc Ādama Smisa mācības, preču cenas gan nekad nesakrīt ar vērtību, tomēr tās pastāvīgi ap to svārstās. Protams, no svara vēl tas, ka abas puses, piedāvātājs un pieprasītājs, vienlīdzīgi stīpras, t. i., ka preču ņēmējs neatrodas spaidīgos apstākļos, kur tam, tā sakot, jāmaksā katra cena, lai vilktu dzīvību. Pilsoniskie oikonomisti norāda ar sevišķu lepnumu uz to apstākli, ka pie brīvās konkurences esot daudz preces lieliski palētinājušās, tā sakot, kļuvušas par visai tautai pieejamām mantām, pie kādām agrāk varējuši pietikt tikai bagātnieki. Par šādām mantām sevišķi min koloniālpieces: cukuru, tēju, kafiju, kakāo (šokolādi), tabāku, zīda un kok-

vilnas audumus. Arī attiecībā uz labību ļaužu uzturs labojies, izplatījies kviešu maizes patēriņš. Tiek apgalvots, ka Francijā 17. g. s. vēl 70 proc. iedzīvotāju pārtikuši no rudzu, tikai 30 proc. no kviešu maizes. Ap 1850. g. lietas jau bijušas otrādas: rudzu maizi ēduši tikai 30 proc. Šobrīd no rudziem pārtiek vairs 15 proc., citi visi no kviešiem. Anglijā, agrākajā miežu un rudzu maizes zemē, tagad pazīst vienīgi kviešu maizi. Tāpat tas Ziemeļ-Amerikā. No otras puses aizrāda, ka arī daži surrogāti ļoti izplatīti.

Slavens no Rikardo laikiem cildinātais tautsaimniecības likums, ka katras preces cenu nosaka tās zemes ražošanas izdevumi, kuŗa visdārgāk ražo, ja vien šīs zemes produkti vēl vajadzīgi vispasaules tirgus pieprasījumu apmierināšanai. Lētāk ražojošās zemes bauda it kā nepelnītu tīriņēmumu, ražošanas izdevumu diference tiem krīt par velti klēpī, kā lieka peļņa. Tas tiešām tā līdz zināmam laikam. Jāatzīst, ka līdz 1875. g. noteica labības cenas pasaules tirgū Vācija, kur ražošanas izdevumi bija samērā augsti. Pēc 1875. g. tika būvēti dzelzceļi uz Amerikas ziemeļrietuma daļas prērijām, kur vēl stāvēja dikā desmit miljonu hektāru vislabākās kviešu zemes. Šīs prērijas ātri pildījās ar kolonistiem, kuŗi nosmēla zemei krējumu, sēja kviešus gadiem no vietas bez mēslošanas. Šinīs prērijās ieguva bagātas kviešu ražas, kuŗu ražošanas izdevumi bij ļoti zemi. Līdzīgi apstākļi bija Argentīnā. Šinī pat laikā arī transports uz Eiropu manāmi palētinājās. Nu notika, ka 80. gados nevis visdārgāk, bet vislētāk ražojošās zemes noteica kviešu tirgus cenu. Cenas nospieda labības sastrēgums, kāds izcēlās pasaules tirgū ar lēti ražojošu zemju piedāvājumiem.

Agrāk no svara bija teorētiskas attālumu un līdz ar to preču transporta jautājuma iztirzāšanai Tinena (Thünen) „izolētās valsts“ aprādījumi. Tagadējo laiku transporta tehnika tālās zemes stipri tuvinājusi.

Kā stāv ar „brīvo konkurenci“ starp amatniecību un fabriku rūpniecību? Protams, no tādas konkurences nevar būt runa. Fabrikas rūpniecība visur ņem pārsvaru, nokonkurē amatniecību. Ļoti plaši un pamatīgi tas pierādīts vācu „Verein für Sozialpolitik“ izdevumos, kas iznāca ap 1890.—1895. gadiem.

Bet kā cenas regulējas pie brīvās konkurences aprobežošanas? Pilsoniskie oikonomisti saka tā: ja kādas mantas daudzums aprobežots, tad cenu nosaka faktiski pircējs, kas šo precī kāro iegūt.

Proti, pircējs dod par retu preci tik augstu cenu, kādu tas uzskata saimnieciski par attaisnojamu. Bet ja nu preču īpašnieki preces negrib atdot par tādu cenu, kādu pircēji tur par attaisnojamu? Tad izceļas cīņa starp pircēju un pārdevēju. Pārdevējs prasa tikdaudz, cik tas domā dabūt.

Dažkārt, ja preču krājumi nav visai aprobežoti, tie tiek likti uz torga, lai pircēji savā starpā viens otru pārsolītu. Anglijā parasti lika uz torga dažas Aizjūras zemju preces: Austrālijas vilnu, Amerikas, Ēģiptes un Indijas kokvilnu, piparus, tēju u. t. t. Uz šādiem torģiem tad ieradās pircēji no tuvienu un tālienu.

Tirgoņi mēdz izsūtīt cenu katalogus, lai pircēji dabūtu iēskatu par cenām. Bet pircēji parasti pieprasa katalogus no vairāk firmām, bet lūko ko nokaulēt no kataloga cenām. Kuļmašīnas, tvaika arklus u. t. t. varēja daudzkārt dabūt 10—20 proc. zem katalogu cenām.

Jauni preču paraugu tipi parasti dārgi, no modes izgājušās preces lētas.

Tirgoņi izlieto dažādus paņēmienus, lai pievilktu pircējus. Ļoti pazīstams paņēmiens, dot dažas preces lēti, pat zem pašcenas, lai pievilktu pircējus, kuŗi tad, reiz iegājuši bodē un nopirkuši lēto preci, nevar atturēties pirkt arī dažas citas preces, uz kuŗām tirgotājs pelna. Svarīgs tirgotāju paņēmiens ir tālumā iepirkt un tuvumā, apkārtnē pārdot. Tālumā iepirkt no svara tāpēc, lai konkurenti un publika neizzinātu tirgoņa pirmavotu un negrieztos tieši pie šī pirmavota. Protams, ka šim ražotājam-fabrikantam pavisam nav intereses, lai tā ražojumi paliktu lielai publikas daļai kā kāda slepena manta. Tā interesēs, ja tas labu un lētu preci ražo, pēc iespējas daudz pārdod, iepazīstināt pircējus ar savu preci. Tādam nolūkam ražotāji sarīko preču izstādes, t. s. meses, sūta apkārtceļojošus komijus ar paraugiem. No preču izstādēm un dažiem aizrādījumiem nāca plašāki pazīstamas un tika pirktas krievu māj rūpnieku preces, t. s. кустарная промышленность izgatavojumi. Šie māj rūpnieki strādāja bieži šausmīgos darba apstākļos. 20 kap. dienas peļņa skaitījās jau par labu peļņu, bet sievas nenopelnīja vairāk kā 5—7 un pat tikai 1—2 kap. dienā. Tā redzam, ka konkurence reti pilnīgi brīva, tā reti kad norisinās vienādos darba spēku samēra u. t. t. apstākļos. Taisni nabadzīgās šķiras spiestas iepirkt tuvumā, lai netērētu velti laiku, meklējot lētas preces. Turīgo šķiru piederīgie to var sev drīzāk atļaut. No otras puses, novērots, ka nabadzīgos kvartālos dažas ikdienišķa patēriņa preces lētākas, bet arī sliktākas, kā turīgo šķiru kvartālos.

Kā izturas siktirgoņi, ja biržas cenas krīt? Siktirgoņi parasti preču cenu nepamazina, līdz kamēr vecie, dārgi iepirktie krājumi nav pārdoti. Tikai retumis konkurence tos piespiež pāriet ātrāk uz lētākām cenām. Bet no otras puses, biržas, lieltirdzniecības cenām ceļoties, siktirgoņi tūlīt paaugstina savas cenas. Tie taisnojas ar aizrādījumu, ka tiem tas pats preču krājums turpmāk būšot par dārgāku naudu jāiepērk, kādas tiem nebūšot, ja tie nepacelšot cenas. Arī spekulācijai bijis arvienu liels iespaids uz preču cenu celšanu. Tiklīdz, kāda prece paliek reta, attīstās „ķēžu“ tirdzniecība, t. i. prece iet no rokas rokā, pie kam katreiz tiek paceltas cenas. Pasaules kaŗā daudzi piemēri, kur neapzinīgi, bez morāliska iemesla, tika sadzītas preču cenas šausmīgā augstumā, bija jāpārmaksā publikai, bija jāpārmaksā arī valstu valdībām.

Zemes cenas.

Zemes platība uz mūsu planētas aprobežota. Zemes trūkums nomanāms jau no senlaikiem apdzīvotās Eiropas zemēs, lai gan ārpus Eiropas vēl stāv dikā plaši zemes gabali. Tie, pa lielākai daļai, atrodas tropās. Pārlicīgā karstuma un tropu slimību dēļ eiropietim šie apgabali nav noderīgi. Tā izskaidrojas, ka, kaut gan pasaule nav visur apdzīvota, tomēr cilvēku labāko dzīves vietu dēļ no senseniem laikiem vesti asiņaini kaŗi; dažu zemju iedzīvotāji kaŗos vai pilnīgi izskausti. Senā Bābilonija zem nežēlīgās turku valdības iespaida pārvērtusies par tukšnesi. No seno laiku vēstures mēs mācāmies, ka ganu, staiguļu ciltis uz saviem ātrieņiem zirgiem labprāt uzbrukušas kultūras tautām un, uzvarējušas, nospiedušas ļaužu masas dzimtlaužu stāvoklī. Ar laiku attiecības mīkstinājās, bet lielā starpība starp valdošām, augstākām un zemākām šķirām paliek. Valdošās šķiras, valdnieki izdod likumus, un, zināms, tie vispirms ievēro savas intereses. Likumi jau vajadzīgi, lai regulētu pavalstnieku attiecības, nodrošinātu nodokļu maksāšanu. Galvenais nodokļu avots no senlaikiem zeme. Tā jau sen aplikta nodokļiem: desmito. Neskatoties uz nodokli, cilvēki centās pēc zemes. Zeme bija nepieciešamais ražošanas faktors (līdzeklis). Iedzīvotāju skaitam pieaugot, zeme palika par retuma priekšmetu. Pie zemes cenas nāca svarā galējā noderīguma teorija, „Grenznutzentheorie“. Zemes trūkums kļuva arvienu vairāk sajūtams. Iznākums bij tas, ka pie brīvās konkurences, t. i. kad zemi var pēc patikas brīvā tirgū pirkt un pārdot, zemes cenas pastāvīgi auga. Visvairāk cēlās zemes cenas pilsētu tuvumā un pašās pilsētās. Pilsētu tuvumā tāpēc, ka tur iespējams audzēt svarīgus patēriņa produktus,

kuŗi nepanes tālu transportu: dārza saknes, augļus. Pilsētas tuvums, vispār no liela svara, jo tas nodrošina zemkopim tirgu, t. i. iespējamību visus ražojumus pārdot par augstām cenām.

Laužu skaitam pieaugot, visvairāk ceļas zemes cenas pilsētās. Zināms, ne tāpēc, ka tur tiktu ražoti zemkopības produkti, bet tāpēc, ka zeme tur vajadzīga tirgotavām, dzīvokļiem un darbnīcām-fabrikām. Visdārgākā zeme ir pilsētu centros, kur vislielākā un visstraujākā preču apgrozība.

Pilsētas parasti cēla tā, ka vispirms ierīkoja tirgus laukumu. Ap tirgus laukumu tad grupēja pirmos namus. Baznīcas būvēja tirgus laukuma tuvumā. Bet kur bija baznīca, tur cēlās arī krogs. Baznīcas apmeklētājiem vajadzēja vietas, kur atstāt zirgus un pajūgu, kur ieiet sasildīties un ko jebaudīt. Pilsētu centros izcēlās tirgotavas, kur ārpus tirgus dienām varēja iepirkties. Pilsētām pieaugot, pilsētu centri nāca ar vienu lielākā cieņā, jo ap centriem grupējās valdes nami, skolas u. t. t. Tā izcēlās augsta zemes rente uz zemes, uz kuras neražoja lauksaimniecības produktus. Pilsētām izplešoties plašumā, centra nozīme, kā veikalū un valžu sakopojuma vietās, auga un auga tik ilgi, kamēr radās jauni centri, sevišķi ap dzelzscelju stacijām un ostu tuvumā. Pacēlās zemes rente arī jauno pilsētas centru apkārtņē. Ielās, kur tika izbūvēti ielu dzelzscelji, zemes rente cēlās augstumā. Lielpilsētu tuvumā izcēlās liela spekulācija ar neapbūvētiem zemes gabaliem. Spekulanti pasteidzās visu lielpilsētu apkārtnes zemi uzpirkt, samērit atsevišķos māju zemes gabalos, izbūvēt pat bruģētas ielas ar ūdens, gāzes, elektrības vadiem un kanalizāciju. Berlīnes apkārtņē, piem., samēriti un priekš apbūvēšanas padarīti nodevīgi tik daudz zemes gabalu, ka uz tiem varētu dzīvot 20 miljoni cilvēku tagadējo 4 miljonu vietā. Gruntsgabalu cenas sakāpa šausmīgā augstumā. Berlīnes apkārtņē nebija iespējams iegūt zemi arī mazas mājas būvei lētāk par 15—20.000 markām (20—25.000 latiem). Priekš kara tā bija liela nauda. Laužu masas nevarēja atrast citur dzīvokļus, kā 5 stāvu namos. Zemāki nami nespēja maksāt augsto zemes renti. Dzīvot priekšpilsētās, atsevišķos 2 un 3 stāvu namos, dārzu vidū, un elpot tīru gaisu, spēja vienīgi turīgi ļaudis. Par zemes rentes pieaugšanu Berlīnē tiek pievests šāds piemērs. Slavenā ģeografa Humboldta nams, kas būvēts 1746. g., tika pēc būves darbu beigšanas pārdots par 4350 dālderiem. 50 gadus vēlāk to pārdeva jau par 28.000 dālderiem, pēc tālākiem 7 gadiem, 1803. g. — 35.000 dālderiem. Darba algas un būves materiāla cenas tanī pašā laikā nebija necik cēlušās. Visa starpība radās no zemes cenas, zemes rentes sacelšanās. 1863. g. šo namu, bez kādām pār-

būvēm pārdeva par 92.000 dālderiem, 1875. g. noplēšana i par 140.000. Otrs spilgts piemērs firstu Radzivilu pils Berlinē. 1791. g., kā jaunbūvi, to pārdeva par 30.000 dālderiem, 4 gadus vēlāk — par 60.000 un 1875. g. noplēšana i par 2 miljoniem dālderu. Šis pils vietā tagad uzbūvēta vācu reichstāga eka.

Šāda zemes cenu sacelšanās parādība pilsētās, zināms, nenozīmē īsta, ražīga kapitāla pieaugšanu, bet vienīgi spekulantu peļņas, ūdens kapitāla rašanos.

Lauku zemes cenas, zemes rentes pieaugšana jaunākos laikos stāv sakarā ar zemes meliorācijām, ēku un inventāra pavairošanu un uzlabošanu. Tiklīdz kāds grib nolīst mežu, pārvērst to druvā, vai arī nederīgus purvus un atmatas izgrāvēt, iztīrīt, pārvērst par labām pļavām un ganībām, tam jāiegulda kapitāls vai darba spēks. Viss tas prasa smagu darbu, lielus izdevumus. Tā tad cenas, kas maksātas par vienu un to pašu zemes gabalu dažādos laika sprīžos, nav salīdzināmas, sevišķi tad ne, ja pa starpām pie zemes gabala pievienota kāda rūpniecības ietaise, piem., alus vai degvīna brūzis, dzirnavas u. t. t. Tomēr nav jādombā; ka zemes cenas salīdzināšana divos dažādos laikmetos nemaz nebūtu iespējama. Jāievēro tikai pie salīdzināšanas starplaikā notikušās tehniskās un saimnieciskās pārgrozības. Neapšaubāmi pierādāma zemes cenu sacelšanās 19. g. s. visur tur, kur zemes īpašnieks pats zemi nav apsaimniekojis, bet visu laiku to izrentējis. Latviešu saimniekiem spilgtā atmiņā Vidzemes dāldera zemes rentes pieaugšana no viena dāldera, kas līdzinājās, $1\frac{1}{3}$ krievu sudraba rublim, uz 5, 6 un beidzot pat 8—10 sudraba rubļiem. Turklāt, pie vēlākām izrentēšanām muižnieki labprāt zemi lika pārņērt, lai izrēķinātu vairāk dālderus, t. i., tie piesavinājās zemnieku sūros, grūtos sviedrus, kādus tie bija lējuši pie meliorācijām, ārpus rentes kontrakta! Zināmos gadījumos faktiskā rente bij pavairojusies 10-kārtīgi un vairāk.

Arī Vācijā ar daudz piemēriem var pierādīt, ka zemes cenas, neņemot vērā pēdējo 100—120 gadu meliorāciju, kāpušas 5—6-kārt un pat 8—10-kārt. Vācijā pie zemes rentes pacelšanās svarīgu lomu spēlēja mākslīgi mēsli. Tos sāka lietot, sākot ar 1860. g., sevišķi beidzamos 50—60 gados. Ar mākslīgu mēsļu palīdzību, lietojot fosfora skābos mēslus, lētos tomasa sārņus, kālija sāļus, un ievēdot augu maiņu, radās iespēja lēti ražot slāpekļu krājējus (āboliņu, pupas, zirņus) un ar to palīdzību pacelt kartupeļu, runkuļu, cukura sviklu un labības ražas. Ar mākslīgu mēsļu lietošanu Vācijā visvairāk ražas pacēlās sliktās, sevišķi smilts un purvu zemēs, kurām nāca par labu lētie fosforskābie mēsli un lēta kālija sāls. Pēc Prūsijas zemes cenu statistikas iznāk, ka pē-

dējos 54 gados, no 1860.—1914. g., labas zemes vērtība cēlusies 2—3-kārtīgi, bet smilts zemes un purvāju vērtība 5—10-kārtīgi un vēl vairāk.

Zemes cenas iespaido dažādi apstākļi. No liela svara tiesiskie apstākļi un kredīta iespējamība. Tur, kur stingra hipotēku kārtība, tur parasti dabū aizņemties lielākas summas uz zemi. Līdz ar to zemes cenas kāpj, jo pircējiem nav visa pirkšanas summa jāmaksā skaidrā naudā, tas daudzkārt iemaksā tikai $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ no pirkšanas summas.

Tālāk no svara zemes ražīgums un tīrieņēmums, t. i. tieņēmums, kāds paliek pāri samaksājot saimniecības izdevumus. Gandrīz visā Vakareuropā izvesti zemes kadastri, t. i. zemes izmērīšana sakarā ar tīrieņēmuma novērtēšanu. Tas vairāk-kārt noticis Vidzemē; bet Kurzemē diezgan nepilnīgi. Par šīs zemes inesīgumu katrs pirms pirkšanas var pārliecināties pēc kadastra sarakstiem. Tikai kadastrī novecojušies, tā ka meliorācijas un mākslīgo mēslu iespaids pēc tiem nav noteicams.

Daudz vieglāk pie namiem noteikt faktisko, tīro vērtību, tīrieņēmumu. Tādu iespējamību dod dzīvokļu un veikalu īres, īres jeb nomas vērtība. Ja nams, piem., dod 5.000 latus tīratlikuma un parastais kapitālu procents ir 5 proc., tad nams 100.000 latus vērts. Vācijā pirms kara pie pārdošanas rēķināja namu cenu mazliet citādi. Tur visupirms no namu ienākuma atlikuma atvilka I. hipotēkas, tad II. hipotēks procentu un tad vēl no šī atlikuma, īpašnieka riska prēmiju, kas iztaisīja 1 proc. no visas nama cenas. Piem. uz kāda nama M. 100.000 I. hipotēkas á 4 proc., 20.000 II. hipotēkas á 5 proc.

Tad par namu jāmaksā 4000+1000 hipotēku procents. Ja nu šādu namu grib par 150.000 pārdot, tad tam jāienes vēl tīrieņēmums: 5 proc., t. i. 1500 no 30.000 atlikušā nama kapitāla un 1 proc. no visa nama kapitāla, t. i. 1500. Tā tad namam, kuru gribēja pārdot par 150.000, vajadzēja dot gada tīrieņēmumu 4000+1000+1500+1500=8000.

Zemes īpašumu un namu cenām jākrīt, ja hipotēku procents un vispār procents par drošām vērtībām pieaug. Tas pats nams, kas vērtēts 150.000 un I. hipotēka dabūta par 4 proc., nokrīt uz 125.000, ja hipotēku proc. paaugstinās uz 5 proc. Protams, ka nama īpašnieks jau var mēģināt īres paaugstināt, lai uzturētu visu agrāko nama vērtību. Patstāvīgās Latvijas pirmos gados bija zemes īpašumi gandrīz uz pusi lētāki nekā pirms kara, aizdevumu procents par tikpat daudz dārgāks. No 1927./28. g. zemes cena jau līdzinās priekš kara cenai, lai gan aizdevumu procents palicis augsts (izņemot valsts un būves meliorāciju aizdevumus).

Otrādi, ja hipotēku proc. kritas, tad īpašumu vērtība ce-

las. Zemes īpašumu daudzkārt tāpēc novērtē pārāk augsti, ka ļoti daudz cilvēku cenšas iegūt savu kaktiņu, savu stūrīti zemes. Vācijā par zemes īpašumu ap 1890.—1900. g. maksāja parasti tādas cenas, ka īpašums deva tikai 1—2 proc. tīriņēmuma. Par drošiem vērtspapīriem tanī pat laikā dabūja 3½—4 proc. Pasaules karā, zināms, visi drošie vērtspapīri palikuši bezvērtīgi, zemes īpašums tomēr savu vērtību uzturējis.

Par pārdodamiem zemes gabaliem stipri pārmaksā tur, kur zemes īpašums majorātu kungu — lordu rokās, kā Anglijā. Anglijā šķiro „freehold“ un „leasehold“ īpašumu tiklab pilsētās, kā uz laukiem. Pirmais ir pilnīgi brīvs īpašums un par to tad stipri pārmaksā. „Leasehold“ ir rentes, nomas īpašums, uz aprobežotiem nomas gadiem, kāds pastāv arī anģļu pilsētās. Tur parasta parādība, ka ja kāds grib būvēt namu, tam jānomā zeme, parasti uz 99 gadiem. Pēc šī termiņa zeme ar visām ēkām pieder zemes īpašniekam. Protams, ka šī apstākļa dēļ namus būvē nestiprus, t. i. tā, ka tie pēc 99 gadiem tik un tā noplēšami. Attiecībā uz zemes īpašumu Anglija visukonservatīvākā un nebrīvākā zeme, kur pastāv vēl 18. g. s. iekārta. Še meklējams iemesls, kāpēc anģļu fermers labprāt izceļoja uz Ameriku, Kanādu, Austrāliju, kur katrs varēja iegūt pilnīgi brīvu īpašumu.

Zemes tīriņēmums atkarīgs: 1) no zemes auglības, kas novērtēta visu kultūras zemju kadastrs, 2) no kapitāla procentiem, sevišķi meliorācijas kapitāla proc., 3) darba algas, 4) no nodokļiem. Ir zemes, kurās zemes nodokļi zemi, citas, kurās tie stipri augsti. Krievijā, Vācijā, Anglijā zemes nodoklis bij zems. Piem., Prūsijā zemes nodoklis līdzinājās tikai ap 10 proc. no kadastrā vērtības. Tas arī bija novecojies, tā kā faktiskais nodoklis daudzkārt nesaņiedza 3—5 proc. no tīriņēmuma. Francijā zemes nodoklis bij zems. Piem., Prūsijas zemes nodoklis līdzidokļiem samērā ap 15—20, Itālijā pat 25 proc. no faktiskā tīriņēmuma. Stipri augsts zemes nodoklis pastāvēja Austrijā un proti, ap 60% no kadastrā tīriņēmuma vērtības. Tas gandrīz sakrita ar īsto ienākuma vērtību, jo kadastrs bija revidēts ap 1882.—85. gadam. Sekas bija tās, ka par tādu pat zemes plātību kā Vācijā, zemes cenas Austrijā bija uz pusēm zemākas.

Zemes kultūras intensitāte un līdz ar to ražas pacelšana atkarājas no darba algu augstuma, meliorācijas kapitāla proc., no maksīgumēslucenas vienā un ražojumu cenas otrā pusē. Pie ekstensīvas kultūras un zemām labības cenām vēl

atmaksājas mašīnas, braucami un motoarkli, tvaika kuļmašīnas, plaujmašīnas, bet neatmaksājas meliorācijas un mākslīgi mēsli. Jau Baltijā pēc priekškaŗa cenām sprieŗot atmaksājās fōsforskābie un kālija mēsli, bet ne salpetris un amonjaks — slāpekļa mēsli, kādus plaŗā mērā lietoja Vakareiopā. Sekas bija, ka Baltijā nevarēja labības un sakņu augu (kartupeļu, runkuļu) raŗas sadzīt ne tuvu tik augstu, kā Vācijā, Anglijā, Beļģijā, Francijā. Sibirijā neatmaksājas ne kalijs, ne fōsforskābe. Tur jāturas vienīgi pie paŗas zemes auglības spējas, kāpēc tur grūti izsargāties no zemes noplicināŗanas, tiklīdz pārdod labību. Cik liela nozīme lētiem mākslīgiem mēsliem, to visspilgtāki pierāda tas apstāklis, ka Prūsijā 1849. g. par vienu hektāru zemes kroņa muiŗās maksāja caurmērā 14 markas rentes, bet 1900. g. 36 markas. Kvieŗu un rudzu cenas bija gandrīz uz mata vienādas: 168 un 166 markas par tonnu kvieŗu, 123 un 135 markas par tonnu rudzu. Izskaidrojums ŗe tāds, ka reizē ar mākslīgu mēŗu lietoŗanu tika ievesta augu maiņa. Seviŗķi kartupeļu un cukurbieŗu kultūra ieņē arvienu lielāku procentu tīruma, ar ko tad zeme tika labāki izstrādāta un labības raŗa pacēlās dubultā augstumā. Ievedot sakņu augus kārtīgā augu maiņā, pacēlās vajadzība pēc darbiniekiem un līdz ar to izdevumi par darba algām. Ar ŗo apstākli pa lielākai daļai izskaidrojas, ka kādā muiŗā Vācijā darba algas 100 gados uz ik 100 hektāriem zemes pacēlās no 930 uz 4474 markām.

Zemkopības produktu cenas.

Zemes produktu cenas svāŗstās sakarā ar raŗas augstumu. Tās svāŗstās visvairāk pie ekstensīvas zemes kultūras. Līdz ar zemes kultūras uzlaboŗanu raŗas paliek nevien augstākas un vienlīdzīgākas. Augstas kultūras apvidos gandrīz nepazīst neraŗas. Stipri mēŗota un labi izstrādāta. dzīli izarta zeme ne tuvu necieŗ tikdaudz no sausuma, kā novājināta, sekli arta zeme. Tomēr vispāŗībā ŗobrīd vēl vispasaules raŗas tiek pārvaldītas un iespaidotas no ekstensīvās kultūras zemēm, kāpēc notiek diezgan stipra raŗu un cenu svāŗstīŗanās. Daŗķārt sadzen zemes cenas uz augŗu vienkāŗŗi bailes no bada, kurām nav īŗta pamata. Angļu statistiķis un oikonomists Kings 17. g. s. uzstādījis attiecībā uz labības cenu svāŗstīŗanos seviŗķu rēŗulu (noteikumu), vēlāk tā vārdā nosaukto Kinga rēŗulu. Pēc Kinga rēŗulas cenas ceļas, ja raŗa par 5 proc. zemāka par vidējo labības raŗu. Bet neceļas vis par 5 proc., kā to varētu domāt, ievērojot to, ka zemkopim pie zemā-

kas ražas tomēr apmēram tie paši ražošanas izdevumi, bet par 10 proc. Bet ja raža par 10 proc. zemāka par vidējo, tad cenas ceļas jau par 30 proc.! Tā zemkopim izdevīgas zemas ražas, pat neraža! Tiešām, faktiskie nāvērojumi 19. g. s. pirmā pusē pierādīja, ka franču zemnieki kārtīgi ieņēma no sliktas ražas vairāk, kā no labas vai bagātas ražas. Vācijā 1820.—23. gados taisni no bagātām ražām izcēlās bīstama agrārkrīze. Labības nebija kur likt!

Par sevi saprotams, ka pie labības cenu svārstīšanās lielu lomu spēlē vecie krājumi un pieveduma iespējamība no citām zemēm. Tagadējie oikonomisti aizrāda, ka visā pasaulē reti kad valdot neraža. Tāpēc lieli krājumi esot lieki. Tas nu taisnība, ka cenu svārstīšanās, samērā ar agrākiem laikiem samazinājusies. Tomēr arī tagad, sevišķi pasaules kara laikā, dažkārt notikusi cenu celšanās 2 un 3 kārtām. Labības magazīnas tāpēc nebūt nav liekas! Agrākos laikos šī svārstīšanās bija daudz lielāka. Anglijā 13. g. s. labības cena svārstījies 56 kārtām, 14. g. s. 40 kārtām, 15. g. s. 20 kārt., 16. g. s. 8 kārt., un 17., 18. un 19. g. s. $3\frac{1}{2}$ —6 kārt. Kvarters kviešu — 4 pūri Anglijā maksāja 15. g. s. caurmērā $6\frac{1}{2}$ šiliņus — 8 latus (pūrs tā tad 2,1 latu). 16. g. s. jau 12 šiliņus, no 1801.—1850. g. caurmērā 64 šiliņus (pūrs 21 latu!); 1851./1900. g. tikai 44 šiliņus. Tikai pasaules kara laikā un pēc kara 1917./20. g., cenas atkal sacēlās uz 64 šiliņiem.

Cenu samērs starp rudziem un kviešiem parasti tāds, ka kvieši par 25—35 proc. dārgāki. Mieži parasti ar rudziem vienā cenā, auzas $\frac{2}{3}$ — $\frac{3}{4}$ no rudzu cenas.

Bankas.

Bankas ir kredīta institūti, kuŗu uzdevums regulēt naudas apmaiņu. Tās saņem naudu no ietaupītājiem un krājējiem un novada to tur, kur to pieprasa, kur ar naudu var „taisīt naudu“. Bankas bieži salīdzinātas ar kapitālistiskās tautsaimniecības sirdi, kuŗai, tāpat kā dzīvnieka organisma sirdij, jāuzņem un jāizdala atdzīvinošās asinis pa visu organismu.

Vārds banka cēlies no italiešu „banco“ — galds, sols. Itālijas pilsētās jau vidus laikos darbojās naudas mainītāji — bankieri, kuŗi novietoja parasti uz tirgus laukuma galdus dažādu naudu maiņai. Ja bankiers nebija pildījis savus pienākumus vai pie mainīšanas krāpis, tad tā maiņas galds vai sols tika uz tiesas spriedumu salauzts. Bankierim bija „banco rotto“ — salauzts beņķis — bankrots.

Bankieŗu un vekseļu iekārta pazīstama senā Babelē, Griē-

ķijā un Romā. Tāpat pazīstama bija naudas uzglabāšana un aizdošana. Ja kāds no Romas ceļoja uz kādu provinces lielpilsētu, piem. Aleksandriju, tad tam nebija vajadzība visu savu naudu ņemt līdzi. Tas parasti to iemaksāja Romā pie droša, bagāta tirgoņa, kurš deva līdzi zīmi veikala draugam Aleksandrijā, izmaksāt ceļniekam tik un tik naudas. To tiesu veikala draugs Aleksandrijā varēja pieņemt naudu no ceļniekiem, kas ceļoja uz Romu un dot tiem līdzi zīmes veikala draugam Romā, pie kuŗa glabājās no Aleksandrijas ceļnieka iemaksātā nauda. Romas valstī valdīja viscaur vienādi likumi un pienākošos naudu varēja it visur piedzīt tiesas ceļā. Līdz ar Romas valsts bojā iešanu izbeidzās senā vekselu un depozītu iekārta. Tā izcēlās no jauna visupirms Itālijā, neilgi pirms krusta kariem. Toreiz ceļošana no pilsētas uz pilsētu bija ļoti nedroša. Ceļā varēja uzkrīst laupītāji. Tādējādi bija no liela svara, ka ceļojošam tirgonim nebija jāņem līdzi skaidra nauda, bet vekselis uz vārda. Ar tādu vekseli laupītājs nevarēja nekā iesākt. Tas būtu uz vietas ticis apcietināts un pakārts.

Pirmie naudas mainītāji — bankieri bija žīdi, līdz tos izspieda paši italieši. Bankieŗu veikali sevišķi attīstījās Lombardijā. „Lombardi“ bija bankieri, kas naudu izdeva pret drošību, pret ķīlu. Londonā vēl tagad galvenā iela tirdzniecības kvartālā (City'ā) saucas „Lombardstreet“. Itālijā arī cēlies nosaukums „bancherii“ — bankieri. Pirmā lielā žiro banka bija „Casa di San Giorgio“ Dženovas (Genuas) pilsētā.

Venēcijā 17. g. s. sākumā tika ierīkota valsts parādu grāmata. Valdība, proti, ierīkoja grāmatu, kuŗā tika atzīmēti visi tie tirgoņi un citi ļaudis, kas bija valstij aizdevuši naudu līdz ar viņu aizdotām naudas summām. Ja nu vienam tirgonim bija jāizdara kādi maksājumi otram, tad vairs nevajadzēja skaidras naudas, bet pietika paziņot valsts parādu grāmatas valdei, ka tik un tik liela summa norakstāma no pirmā tirgoņa aizdevuma summas un pierakstāma otra tirgoņa kontā (grāmatā ierakstītās summas). Tādā veidā Venēcijas valsts dabūja savās rokās lielas tai vajadzīgas naudas summas, bet tirgoņi varēja, vismaz savā starpā, maksāšanas turpināt. Nu dibinājās ātri viena pēc otras līdzīgas žiro bankas. Milānā jau 1593. g. bija nodibinājusies Banco di San Ambrogio; Amsterdamā 1609. g. Vissela banka, Hamburgā 1619. g., Nūrnbergā 1621. g. Beidzot 1694. g. Angļu banka, kuŗa aizdeva valstij 1,2 miljonus mārciņu sterliņu un par to dabūja privilēģiju izlaist par tik pat daudz banknotes.

Žiro banku naudas noguldītāji nosaucās par bankas pilsoņiem un varēja savā starpā norēķināties bez skaidras naudas. Metāla nauda vai stieņi glabājās uguns un zagļu drošās pagraba velvēs. Tie tā tad arī necieta 16.—18. g. s. no tik parastiem

metala naudas viltojumiem („kipperu un vipperu“). Bankas pieņēma maksājumos metala naudu tikai pēc svara un pārbaudīta dārgmetalu satura. Dažkārt banku pilsoņi norēķinājās savā starpā arī tik ideālā naudā. Tā Hamburgā bija parastā aprēķināšanās vienība „Mark Banko“, kuŗa nekad nav bijusi izkalta.

Žiro veikali bankas pilsoņu un valsts parāda devēju starpā gan deva lielus atvieglinājumus, bet neizsmēla visu tautsaimniecisko darbību. Pienācās arī maksājumi personām, kas nebija bankas pilsoņi. Sevišķi lieli sarežģījumi izcēlās tirdzniecībā ar ārzemēm. Pārējie pilsoņi sāka labprāt nodot iecienītās bankās vērtslietas vai dārgmetalus uzglabāšanai, depozītā. Tā bankas piesavinājās krājkašes darījumus.

Tālākais attīstības solis bija, ka deponētos dārgmetalus vai naudu neatstāja vairs guļam bankas pagrabos, bet laida to pa lielākai daļai apgrozībā, aizdeva pret drošību, t. i. pret ķīlu. Sāka aizdot naudu pret nekustamiem īpašumiem. Tā krājkašu veikals paplašinājās reizē par krāj-aizdevu veikalu. Reizē attīstījās arī naudas aizdevumi pret vēkseli. Arī vekseli nepalika guļam banku naudas skapjos, bet ar tiem attīstījās plaša tirdzniecība, sevišķi ar ārzemēm. Tā bankas paplašinājās ar diskonta veikalu. Par vekselu izsniegšanu, diskontēšanu kā tādu ņēma zināmu proc. Bez tam vēl pierēķināja klāt proc. par to laika sprīdi, uz kuŗu vekselis bija izrakstīts. Uz pagrabos guļošā dārgmetalu krājuma pamata sāka izdot banknotes, kuŗas skaitīja par tikpat labu naudu, kā metala naudu. Viņas bija pie lielākiem maksājumiem daudz ērtākas par zeltu vai sudrabu. Iepirkumiem vajadzēja arī sīkākas naudas. Tā sāka drukāt lielas un mazas banknotes. Sākumā stingri turējās pie principa, neizdot par vairāk banknotes, nekā bankas pagrabos atradās skaidras naudas. Vēlāk saprata, ka var arī izdot vairāk, ja vien izlaidumi notikuši pret drošu firmu vekseliem un īsu termiņu.

Teorijā jau var pieņemt, ka v i s i banknošu īpašnieki vienā dienā nāk uz banku un prasa banknošu apmaiņu pret skaidru naudu. Tādā gadījumā banka, kas izlaidusi vairāk banknotes, nekā tai skaidras naudas, varēja nonākt sabrukumā.

Praksē drīz saprata, ka liela daļa no izdotām banknotēm iet tautā apgrozībā un nekādi nevar tūlīt tikt uzrādīta apmaiņai pret dārgmetaliem. Tā pamazītēm saprata, ka var izdot otri tik un pat 3—4 reizes vairāk banknotes samērā ar skaidras naudas segumu, ja tikai šīs banknotes izdotas pret drošu personu vekseliem uz ī s u termiņu (1—2 līdz 3 mēnešu vekseliem). Ar laiku, sevišķi visjaunākos laikos, Anglijā ar 1840. g., Vācijā no 1876. g. sākot, mēģināja banknošu izdošanu aprobežot ar žiro kontu paplašināšanu, visvēlākā laikā ar pasta čeku ierīkošanu. Labumi bija tie, ka naudas zīmju viltojumi kļuva neiespējami.

Depozitu veikali.

Jau vidus laikos daudzi pilsētu iemitnieki dārgumus un rotas lietas ne labprāt glabāja mājās, kur tos varēja nozagt vai nolaupīt, kur tie varēja sadegt vai bojāties. Dārgumus sāka nest pie zelta kalējiem, lai tie tos uzglabātu. Zelta kalējiem bija parasti ierīkotas uguns un zagļu drošas velves savu pašu dārgumu uzglabāšanai. Zelta kalēji ņēma labprāt arī svešas mantas, bet prasīja par uzglabāšanu atlīdzību. Gluži tas pats notiek arī visjaunākos laikos. Bankas labprāt iznomā seifus (safes) vērtspapīru un dārgumu uzglabāšanai. Šādi seifi bija Krievijā ļoti iecienīti, līdz kamēr lielinieki tos ar varu uzlauza un izlaupija. No daudz lielāka svara kā seifi, ir naudas noguldīšana bankās uz tekoša rēķina — vai depozitu veidā. Ja šādi depoziti ir vērtspapīri, tad par viņu uzglabāšanu ir jāmaksā. Ja tie ir skaidra nauda, tad banka par tiem maksā nelielu procentu. Priekš kara parasti maksāja $1\frac{1}{2}$ —2 proc., t. i. tai gadījumā, ja depoziti noguldīti uz tekoša rēķina un tos var katru dienu atprasīt „on call”. Ja skaidra nauda noguldīta uz zināmu noteiktu termiņu, kaut uz 3—6 mēnešiem, par to jau maksāja augstāku procentu. Vērtspapīru depozītiem tas labums, ka tie noder par pamatu lombardam.

Slēgti depoziti (kuvēros iezīmogoti) var arī tikt nodoti uzglabāšanā pret mazu atlīdzību. Neērtība tikai tā, ka slēgtus depozītus nav iespējams lombardēt, uz tiem dabūt naudu. Atklāti vērtspapīru depoziti vēl tai ziņā parocīgi, ka bankas, pret mazu atlīdzību uzņemas kuponu nogriešanu, iekasēšanu un iekasētās summas ieskaitīšanu depozīta devēja tekošā rēķinā. Uz depozītu lieluma dibinās banku spriedums katras personas vekselu aizņēmuma gadījumā. Daudzkārt, proti, vērtspapīru īpašnieks negribēs tos pārdot, ja tam uz īsu laiku vajadzīga nauda. Ar pārdošanu, proti, ir savienots katreiziferences (starpības) zaudējums starp iepirkšanas un pārdošanas cenām. Jāmaksā katreiz kurtaža, daudz valstis arī vēl zīmognodoklis. Aizņemties naudu pret vekseli ir ērti un vienkārši. Daudzkārt zemes īpašnieki žēlojas, ka tie nevar gluži nekā dabūt pret vekseli, kurpretim pilsētu tirgoņiem tas daudz vieglāk iespējams. Pilsoniskie oikonomisti uz to atbild, ka tas jau esot gluži dabīgi. Tirgoņu mantas apstākļi bankām, pateicoties depozītu iekārtai, esot pazīstami, laucinieku, arī muižnieku, daudz mazāk. Zemes īpašnieks varot būt dziļi parādos un banka drīkstot aizdot tikai pret pilnīgu drošību. Bet ar tiem „drošiem” tirgoņu aizdevumiem ir kā ir. Par drošiem turēti tirgoņi no neparedzētiem gadījumiem paliek nedroši. Tāpēc bankas savā starpā ved un apmainās ar „melnām grā-

matām“, nedrošu tirgoņu un arī ar vekselu termiņu neieturētāju sarakstiem. Tādus sarakstus izdod arī Latvijas banka. Banku valdes, banku direktori var arī savu varu aiz draudzības vai personīgiem veikalnieciskiem aprēķiniem „nelietīgi, velti valkāt“, aizdot naudu personām, kas nebūt nepelna uzticības. Ir diezgan gadījumu, kur par absolūti drošām turētas lielbankas kādā jaukā dienā piepēši sabrūk. To direktori bija vienkārši spekulantiem izsnieguši ne ar ko nesegtus vekselu kreditus. Vācijā pazīstamākais gadījums, t. s. Leipcigas bankas bankrots 1890. g., kur izrādījās, ka bankas valde par 100 milj. bij izsniegusi nesegtus aizdevumus.

No svāra banku valdēm krāt sīkus statistiskus novērojumus par naudas pieprasījumu plūdiem un atplūdiem, t. i. par skaidras naudas vajadzību dažādos gada termiņos. Pēc šādiem plūdiem un atplūdiem bankām jāiekārto sava naudas apgrozības politika, tām jāzina, ka jātur gatavībā lielākas skaidras naudas summas, jāzina, kad nauda tecēs atpakaļ kasē. Dažās zemēs, kā Vācijā, valsts ierēdņiem algu maksāja par $\frac{1}{4}$ gada uz priekšu, bet arvien kalendara gada ceturkšņa sākumā: t. i. 1. janvārī, 1. aprīlī, 1. jūlijā, 1. oktobrī. Šais termiņos bankās arvien bija naudas ieplūdumi. Uz ceturkšņu beigām, turpretim, atplūdi. Nauda tika izņemta no bankām, patērēta, un tā saritēja veikalnieku, namu saimnieku u. t. t. kasēs. Protams, arī fabrikantu, tāpat zemkopju dzīvē ir savi naudas plūdi un atplūdi. Fabrikantam jāreķinās ar maksāšanas termiņiem par iepērkamām jēlvielām. Zemkopim naudas plūdi rudenos, kad tas pārdod savu ražu. Bankām tad ir jālaiž nauda apgrozībā, jāaizdod tirgoņiem nauda pret vekseliem, lai tie no zemkopjiem varētu pirkt labību, sēklas, šķiesnu, jēlvielas u. t. t. Bankām jāreķinās arī ar valsts papīru un dažādo citu procentu papīru kuponu termiņiem.

Galvenie naudas saimniecības regulātori katrā zemē ir emisijas bankas. Vajadzības brīžos tās izlaiž banknotes, nodrošinātus vekseliem, atplūdu laikā atkal ievelk banknotes savās kasēs. Rīkojoties apdomīgi, nav jābaidās par banknošu sastrēgumu. Kamēr par izdotām banknotēm sāks pieprasīt lielākā mērā skaidru naudu, tīkmēr būs notecējuši vekselu termiņi un skaidra nauda atgriezīsies banku kasēs.

Banku darbībā žiro un depozītu veikali lielā mērā aizvieto skaidras naudas apgrozību; tiek pasargāta zelta un sudraba nolietošānās. Pārsteidzoši maz skaidras naudas pirms kara apgrozījās lielākā kapitālisma zemē, Anglijā. Angļu bankas banknošu apgrozījumi parasti svārstījās ap 40 miljoniem angļu mār-

ciņu — 1000 milj. zelta latiem. Francijā, šai sikzemnieku un sikpilsoņu zemē, turpretim, Banque de France bij izlaidusi banknotes par 5—6 miljardiem franku. Vācijā pietika ar 2½ miljardu marku banknošu izlaidumu, lai gan viņai par 70% vairāk iedzīvotāju kā Francijai un pie tam rūpniecības valsts.

Agrākos laikos darbojās daudz sīku bankjeru. Veikalnieku piedzīvojumi ar šiem bankjeriem bija diezgan slikti. Krizes laikos arvienu liela daļa šo bankjeru nobankrotēja un palāvīgie noguldītāji zaudēja visus savus ietaupījumus. Šis iemesls veicināja lielbanku attīstīšanos. Tās parasti rikojās solidi un pārcieta krīzes. Gadījums ar Leipciņas banku vairāk tika uzskatīts kā izņēmuma gadījums. Bankas sāka arvienu vairāk centrālizēties un lielbankas izvērtās par spēcīgu varu. Tās sakopo savos depozītos lielu, pat lielāko daļu akciju un izkaulē sev tiesību ar depozītā nodotām akcijām nobalsot akciju sabiedrību pilnās sapulcēs! Tā lielbankas ar svešu akciju palīdzību ieceļ akciju biedrību valdes locekļus un direktorus, sagrābj savās rokās visu saimniecisko varu. Šo apstākļu dēļ Hilferdings 1909. g. sarakstīja grāmatu „Finansu kapitāls” — grāmatu par lielbanku varu. Pēc pasaules kara lielrūpnieki Vācijā, kā Stinness, sarausa mantas un iespaidoja banku darbību. Šo bankjeru vara ātri izbeidzās. Stinness ielaidās nedrošos veikalos un nomira salauztu sirdi. Viņa dēli rikojās vēl neapdomīgāk un no tēva saraustā miljarda zelta marku tie paturēja savās rokās ap 2½%.

Čeki.

Kas ir čeks? Čeks ir naudas zīme, uzdevums kādai bankai vai privātveikalniekam izmaksāt šīs naudas zīmes, čeka īpašniekam vai tās pilnvarotai personai čekā minēto naudas summu. Čeks tā tad ir naudas zīme uz tūlitēju samaksu, bet nevis uz termiņu, kā tas ir ar vekseli. Ko dara banka vai privātveikalnieks, no kuŗa prasa čeka samaksu? Bankas ierēdņi visupirms pārliecinās savās grāmatās par to, vai čeku izdevējam ir drošība, t. i. vai tai ir depozīts pietiekošā apmērā. Ja ir, tad bankas ierēdņi noraksta čekā minēto summu no čeka izdevēja konta un izmaksā šo summu čeka īpašniekam vai čeka uzrādītājam. Vai katram čekam ir absolūta drošība? Protams, ne. Čeku saņemot, nevar zināt, vai par to dabūs samaksu. Protams, ka te no svara čeka izrakstītāju drošība. Katrs labāk ņems lielbankas vai valsts bankas čeku, kuŗai plaši depozīti, nekā privātpersonas čeku. Čeku mak-

sāšana ērtāka par maksāšanu skaidrā naudā. Dažādu papīra naudas zīmju vai veselas kaudzes monētu vietā pietiek ar vienu pašu papīra zīmi... Zināma neērtība var būt tad, ja čeks izrakstīts uz banku, kuŗa tāļu no īpašnieka dzīves vietas. Tādos gadījumos čeka īpašnieks nodod čeka iekasēšanu savai bankai, t. i. dankai, kuŗā viņš tur savus depozītus. Tādi tiek izslēgta bankas velta staigāšana, bet bankas nolīdzinās norēķināšanās ceļā.

Lombards.

Lombards mēdz būt dažāda veida. Visuparastākā forma ir vērtspapīru vai dārgmetalu lombards. Ļoti liela nozīme arī preču lombardam. Bankām ērtākā preču lombarda forma ir tā, ka noliktavas īpašnieks uzņem savās noliktavās arī klientu preces ar mēru, svaru un parasti arī ar sīku kvalitātes (labuma) atzīmējumu. Par novietotām precēm izsniedz preču īpašniekam apliecību. Šādu apliecību angļi nosauca par varantu. Varanta īpašnieks var šo apliecību iekļāt bankā. Bankas ierēdņi konstatē varanta minēto priekšmetu biržas cenu un iekļājot preci izsniedz varanta īpašniekam aizdevumu līdz 80, pat 90 proc. no šīs preces biržas cenas. Ja preces iekļātājs preci pārdod, tam jāatmaksā vai nu visa summa uz reizi, vai pa daļām. Preču pircējs, zināms, var tās par jaunu iekļāt. Šāda veida preču iekļāšana nav iespējama tur, kur nepastāv noliktavu sabiedrības, kas izdod varantus. Tur bankām pašām jāpārlicinās par to, vai kredita pieprasītājam ir tiešām tās preces noliktavā, kuŗas tas grib iekļāt. Šo apstākļu dēļ parasti bankas nedod kreditu sīkākiem tirgotājiem, bet izsniedz tikai lieltirgotājiem, par kuŗu drošību tās pārlicinātas. Šie lieltirgotāji samaksā preču novērtētājas izdevumus un dod solījumu, ka preces bez bankas ziņas nepārdos.

Ievērojama parādība, ka ne tikai pie lombardētām precēm, bet arī pie lombardētiem vērtspapīriem aizdevuma procents parasti par 1 proc. augstāks, nekā par vekseliem. Tas izliekas neprāts, jo pie vērtspapīru lombarda naudas devēja rokās absolūtā drošībā. Bet tāda nesaskaņa tomēr pastāv! To izskaidro tā, ka vērtspapīri bankai jāglabā, vekseli, turpretim, banka var dot tājāk!

Vekseli.

Kas ir vekselis? Vekselis ir naudas zīme, ar kuŗu vekseļa izrakstītājs uzdod otram personai (baņķierim, tirgonim, bankai) izmaksāt

veksļa turētājam (īpašniekam) noteiktu summu naudas zināmā vietā un zināmā laikā. Šādu pārvedu vekseli vāci sauc par trati, ge-zogener Wechsel, trassirter Wechsel. Vien-kāršu vekseli izraksta parādnieks uz sava vārda, appemoties zināmā vietā un termiņā samaksāt vekselīminēto summu. Vekselis at-šķiras no vienkāršas parāda zīmes vispirms ar to, ka pie vekselu kredīta īsāks tiesas pro-cess. Pie tam parāda zīmes izrakstītājs var celt iebildumus pret parāda samaksu, izejot no iepriekšējā darījuma. Ja, piem., pirktis zirgs uz parāda pret zīmi un zirgs drīz pēc pirkšanas nosprāgst, tad parāda zīmes izrakstītājs var liegties maksāt parādu, aizbil-dinoties, ka tas pārdevis slimu zirgu. Ja zirga pircējs iz-rakstījis par parāda summu vekseli, tad tam vekselis jāmaksā. Sakarā ar vekseli tiesa pavisam ne-izmeklē zirga pirkšanas lietu, bet tā konstatē vienīgi vekselā paraksta īstenību. Ja vekselā devējs atzīst savu parakstu, tad tiesa piespriež maksāt. Vekselā izdevējam, zināms, paliek tie-sība sūdzēt slimā zirga pārdevēju par krāpšanu, bet vispirms tam jāsamaksā vekselis. Latvijā diezgan daudz šādu gadī-jumu. Muižu īpašniekiem vai rentniekiem muižas atņemtas, bet vekselu parādi tiek piedzīti. Tiem pavisam vairs nav tās mantas, kas tiem piederējusi, uz kuŗu tie paļāvušies izrakstot vekselus. Bet vienkāršu parāda zīmi tāds parādnieks var liegties maksāt, aizrādot uz to, ka tam īpašums atņemts, pret vekseli nē! Tā katram jābūt ļoti uzmanīgam, pirms raksta vekseli. Daudzi naīvi, rīkodamies ar vekseliem, bet nebūdami lietpratēji, nonākuši pie bankrota. Pārvedu vekselā izraksti-tājs tiek saukts par trassantu, persona, kuŗai dots rīkojums vekseli samaksāt, par trassatu, vekselā pirmo saņēmēju par remittentu.

Kas vajadzīgs, lai kāda parāda zīme būtu atzīta par vekseli? Visupirms: 1) uzraksts: „ve-kselis“ (pēc vācu un krievu likumiem, pēc angļu un franču ne); 2) maksājamā summa; 3) datums un vieta, kur vekselis jāmaksā, tāpat datums un vieta, kur tas izrakstīts. Maksāšana var būt: a) no-teikta „pie uzrādīšanas“ (a vista) = „Sicht-wechsel“; b) noteiktā datumā; c) zināmā tirgū (Leipcigā, Frankfurtē, Nižnij-Novgorodā, Ir-bitā); d) nepieciešams arī remittenta vārds, ar vai bez piezīmes „vai viņa orderim“. Tad trassanta dzīves vieta un paraksts; e) zī-moga papīrs vai uzlipinātas zīmogmarkas.

Remittentam, pirmam vekseļa īpašniekam, ir tiesība uz vekseļa otras puses uzrakstīt: manā vietā samaksājat tam un tam. Pēdējais atkal var uzrakstīt cita vārdu un tā vekseli dot tālāk. Tādu rīcību sauc par vekseļa indosēšanu. Indosēti vekseli ļoti iecienīti, jo katrs uzrakstītājs galvo ar visu savu īpašumu par vekseļa samaksu. Sevišķi iecienīti vekseli ar pazīstamu lielbanku vai lieltirgoņu parakstiem. Bankas dažkārt indosē tādu personu vekselus, kuŗas plašākai publikai nav pazīstamas un sagādā tā šīm personām kredītu!

Pie trassētiem vekseliem no svara trassata, t. i. tās personas, kuŗai uzdots vekseli samaksāt, atzinums, ka tā ar mieru vekseli zināmā termiņā maksāt. Tādu atzinumu sauc par akceptu (no latīņu vārda „accipere“=pieņemt). Var jau gadīties, ka tā banka, vai privātpersona, kuŗai uzdots trassēto vekseli samaksāt, liedzas dot savu akceptu.

Par indosētu pārvedu vekseli, kas iet tālākā apgrozībā, galvo vismaz 3 personas: 1) vekseļa izrakstītājs — trassants, 2) tas, uz kā vārda vekselis izrakstīts — trassats, 3) vekseļa pirmais īpašnieks — remittents.

Kas notiek, ja trassats liedzas maksāt? Tad vekseļa īpašniekam jāievēro tiesiskās formālītātes, t. i. tam pie notāra jāliek sastādīt vekseļa protests. Pēc tam īpašniekam tiesība griezties regresa kārtībā pie visiem tiem, kas vekseli parakstījuši vai devuši tālāk. T. i. vekseļa īpašnieks var izvēlēties to personu, no kuŗas tas grib piedzīt, tas var izvēlēties to personu, no kuŗas tam šķiet, ka tas varēs visātrāk dabūt vekseļa samaksu. Pie vekseļa piedzišanas tiesa parasti rīkojas tā, ka tā apķilā tikai tikdaudz mantu, cik tā uzskaita par vajadzīgu, vekseļa parāda dzēšanai. Zemkopim, kuŗš izrakstījis vekseli uz 1000 latiem, nepārdos tūlīt mājas, bet apķilās klētī atrodošos labību, vai kādus lopus piedzenamās summas vērtībā.

Tālāk jāievēro starpība starp iekšzemē maksājamiem vekseliem un tādiem vekseliem, kas izrakstīti uz ārzemēm. Pēdējos sauc par devīzēm.

Devīzes.

Devīzes tiek ļoti plašā mērā lietotas ārējā tirdzniecībā. Ja, piem., kāda Rīgas firma pērk kokvilnu no Ņū-Orleānas, tad parasti tā nedabūs vekseli uz šo pilsētu. Tā dabūs vekseli uz Londonu. Bet Ņū-Orleānas kokvilnas pārdevējam firmai arī ar šādu vekseli nav līdzēts. Tai ir gan veikalnieciski sakari ar Ņujorku, bet ne ar Londonu. Bet Ņujorkas bankām atkal ir sakari ar Londonas bankām. Tā tad Ņujorkas bankas akceptē,

pieņem uz Londonu izrakstītos vekselus. Starp Londonu un Ņujorku tirdznieciskā satiksme tik dzīva, ka tur pie vekselu iekasēšanas nenotiek ne mazākā nokavēšanās. Bankām iznāk ļoti plaša un sarežģīta sarakstīšanās un izrēķināšanās savā starpā. Lai šo sarakstīšanos un izrēķināšanos atsevišķu banku starpā vienkāršotu, tad visos lielos tirdzniecības un banku centros, kā Ņujorkā, Londonā, Berlīnē, Parīzē pastāv Clearing bankas, t. i. iestādes, kur banku priekšstāvji mēneša pēdējā vai pirmā dienā saiet kopā norēķināties. Ja nu, piem., pie šādas izrēķināšanās ņem dalību 100 bankas, tad vairs nav vajadzīgs, ka katra banka izrēķinās ar katru no 99 citiem namiem atsevišķi. Bet katra banka izrēķina, cik tai pavisam kopā jāmaksā visām 99 citām bankām un, cik tai pienākas saņemt kopā no 99 citām bankām. Tā vajadzīgs pie galīgas izrēķināšanās atrast vienīgi diferenci starp pienākošos un maksājamo naudas summu un tad iemaksāt vai saņemt šo diferenci.

Galvenais banku veikals ir vekselu diskonts. Diskonts, angliiski discount, cēlies no itāliešu sconto — atvilkšana, atskaitīšana, t. i., zināma procenta atskaitīšana no kādas maksājāmās summas. Bankas parasti mēdz ņemt par naudas aizdošanu uz vekseliem ne tikai parasto procentu, kādu maksā par drošām vērtībām, bet zināmu peļņu un, proti, tiklab pie termiņa vekseliem, kā pie tūlīt samaksājamiem „à vista”, vekseliem.

Strīdus grozās ap jautājumu, kāds vekselu diskonts no tautsaimniecības viedokļa vēlamāks, augsts vai zems. Pie zema diskonta katrs veikalnieks labprāt savus veikalus paplašina, pie augsta tas to sašaurina. Ar diskonta politiku bankas mēģina iespaidot kapitāla pieprasījumu. Ja kasēs daudz naudas, bankas pazemina diskontu, ja maz, tās paaugstina. Angļu un vācu bankas pirms kara vispārīm turējās pie augsta diskonta, franču banka — pie zema diskonta politikas.

Emisijas bankas

(Емиссионные банки, Emissions oder Zettelbanken).

Kas ir emisijas bankas? Privileģētas bankas, kurām tiesība zināmā valstī izlaist banknotes.

Kas ir banknotes? Banknotes ir ar dārgmetalu vai citām drošībām nodrošinātas papīra naudas zīmes. Banknotes jāšķir no papīra naudas. Papīra nauda tiek apzīmēta par tādu naudas zīmi, kas nodrošināta ar visiem valsts īpašumiem. Bet ja valsts izlaidusi daudz papīra naudas, vairs neatzīst savu pienākumu apmainīt šo naudu pret drošām vērtībām, dārgmetalu vai citām drošībām, ko tad? Valstī var gan iesūdzēt, bet nevar

iztorgot, kā kādu privātpersonu. Tā tad īstas papīra naudas drošība nav pilnīga. Saimniecības vēsturē pazīstama vesela rinda papīra naudas pilnas vērtības neatzišanas gadījumu. Šāda neatzišana tiek uzskatīta kā valsts saimniecības bankrots. Sevišķi pēc pasaules kara sabrukušas visas, ne tikai karotāju valšku valūtas, bet arī neutrālo valšku valūtas. Bet teorijā, tas gaužām interesanti, visas sabrukušās valūtas dibinājās uz pareiza seguma noteikumu pamatiem, t. i., visas tagad lielākā vai mazākā mērā sabrukušās valūtas nebija papīra nauda, bet banknotes. Teorijā, un pirms kara arī praksē, lietas norisinājās sekojošā kārtā. Emisijas bankas izlaida pret drošu firmu vekseliem banknotes. Banknotes bija segtas ne tikai ar vekseliem, bet pa daļai dārgmetalu vai citādām drošībām. Šīs citādās drošības bija valsts parādu zīmes, valsts vekseli. Šāda sistēma, ka banknotes atļauts izlaist pret valsts parādu zīmju segumu, pastāv šobrīd tikai Amerikas Savienotās Valstīs. Amerikas valūta tomēr noturējusies ar zeltu vienādā augstumā. Amerikā bija kādas 7500 atsevišķas bankas, kuŗām tiesība izlaist banknotes. Bet šī emisijas tiesība ierobežota tā, ka banknotes iespīestas vienīgi valsts naudas spīestuvēs un izsniegtas katrai bankai samērā ar viņas valsts parādu zīmju noguldījumiem valsts kasē. Amerikas banknošu sistēmai tā neērtība, ka tā nebij tik elastīga, kā Eiropas kontinenta banku sistēma, t. i. Amerikā banknošu daudzumu pēc likuma nebija iespējams pēc vajadzības pavairot. Šī elastības trūkuma dēļ Amerikā norisinājušās daudz bīstamas tirdzniecības krīzes. Sabrukuši solidi veikali tikai tāpēc vien, ka tiem kritiskā brīdī nebijis iespējams ne par kādu cenu sadabūt skaidru naudu, ar ko izpirkt termiņā vekselus. Pareizi, Amerikā, blakus banknotēm vēl tika izlaisti certifikāti, t. i. vērtību zīmes, kas apliecināja, ka certifikāta īpašniekam valsts mantas kambaŗos glabājas zelts par certifikātā atzīmēto summu. Arī certifikāti neizpildīja pietiekošā mērā robu, neglāba krīzes laikos citādi drošas un solidas firmas no bankrota. 1913. g. notika reforma. Emisijas tiesību paturēja tikai 12 bankas, kuŗām par izlaistām banknotēm jātur 40% zelta rezervē.

Kontinentālā banknošu seguma sistēma elastīgāka. Valsts likumdošanas vara, noteic, par kādu summu emisijas bankas var izlaist banknotes. Dārgmetalu segums netiek prasīts pilnā augstumā ar izlaisto banknošu vērtību. Vācu valsts banka pietika ar $\frac{1}{3}$ zelta seguma. Krievijas valsts bankai bij atļauts izlaist par 300, vēlāk par 550 milj. rubļu vairāk banknošu, nekā tās pagrabos atradās zelta seguma. Franču bankas banknošu izlaidumu parlaments regulē pēc vajadzības. Pirms kara bija Francijā atļauts izlaist banknotes par 5800 milj. franku. Ho-

landē, Beļģijā vajadzēja $\frac{1}{3}$ zelta seguma, Šveicē — 40 proc. Bet visām pārējām banknotēm vajadzēja būt segtām ar drošiem privātu firmu vekseliem, vai ar vērtspapīru noguldījumiem. Tā tad banknotes jau pie $\frac{1}{3}$ zelta seguma tika uzskatītas par pilnīgi drošām, jo privātās firmas nemaksāšanas gadījumā varēja piespiest maksāt, izūtrupēt.

Angļu banka pirms kara rikojās ļoti solīdi. — Tās banknošu izlaidumi gandrīz nekad nesusniedza zelta noguldījumus.

Pasaules karā visas emisijas bankas tika piespiestas izlaist ar valsts vekseliem segtas banknotes. Bet valsts vekseļu un līdz ar to banknošu sanāca milzīgs daudzums. Tāpēc pēc kara valda vispārējs sabrukums! Salīdzinājuma pēc no svara īss pārskats par banku stāvokli (novembrī 1929. g.):

	Banknošu izlaidums	Zelta segums
Latvijas banka	48 milj. latu	74 milj. latu.
Amerikas bankas	1918 " dol.	3019 " dol.
Francijas banka	68267 " franki	40051 " franki.
Vācijas	4550 " markas	2229 " markas.
Itālijas	5130 " liri	1384 " liri.
Spānijas	4475 " peseti	3270 " peseti.
Anglijas	358 " mārc.	137 " mārc.
Japanas	1200 " jeni	1680 " jeni
Holandes	878 " gulži	463 " gulži.
Šveices	907 " franki	561 " franki.
Zviedrijas	558 " kronas	241 " kronas.
Dānijas	372 " "	179 " "
Norveģijas	299 " "	147 " "
Krievija	157 " červonci	31 " červonci.

Tā tad nav brīnums, ka franču franku kurss noslidēja 1925. g. līdz 15% no zelta vērtības, vācu markas pat nokrita 1923. g. līdz nullei. Pat angļu mārciņa tika vērtēta 1922. g. uz 66%. Anglijā bez Angļu bankas banknotēm atrodas apgrozībā vēl par 320 milj. mārciņām īstas papīra naudas, t. s. „currency notes“, kas segtas tikai ar 16% zelta un angļu bankas banknotēm. 1924. g. angļu banknošu kurss — 90% zelta vērtības, franču — 28%, italiešu — 20%, šveiciešu — 90%, norveģu — 55%, dāņu — 65%. Kopš 1927. g. visas šīs valūtas atkal stabilas. Angļu, šveiciešu, norveģu, dāņu cēlušās līdz zelta paritātei, franču palikusi stāvam uz 20%, italiešu uz 28%. Poļu valūta izcietusi divus sabrukumus, kopš 1927. g. stāv uz 60% no zelta paritātes. Spāniešu valūta sasniedz tikai 60%. Rumāņu 3%, tāpat bulgāru. Serbu-kroatu 9%, grieķu 7%.

Cik lielām jābūt banknotēm? Visas bankas turējās pie principa, pēc iespējas neizlaist mazas banknotes. Anglijas

banka izlaida pirms kara banknotes ne mazākas par 1 mārciņu (= 25,23 lati zeltā), vācu banka sākumā tikai 100 un 1000 marku gabalus (121 un 1212 zelta lati). Beļģijā zemākās banknotes bija 20 franku, Šveicē 50 franku. Francijā 50 franku (=18,75 zelt. kap.). Kara laikā visas valstis sāka iespiest mazākas banknotes.

Jautājam: kādai jābūt emisijas banku organizācijai; vai emisijas bankām jābūt tīrām valsts bankām, vai tām jāatrodas privātās rokās? Pirms kara kā galvenos privāto emisijas banku labumus uzskatīja sekojošos: privāto banku īpašumus karā ienaidnieks nevarot konfiscēt, privātas bankas neesot padotas valsts varas iespaidiem, to rīcība tāpēc būšot solidāka! Pasaules karš mūs mācīja, ka: 1) ienaidnieks konfiscē arī privāto īpašumu, 2) valsts vara tik un tā piespiež privātas bankas diskontēt tik daudz valsts vekselus, cik valdības, saskaņā ar parlamentiem, noteic. Tā tad starpība starp tīrām valsts bankām un privātām emisijas bankām ir tīri formēla. Valsts banku sistēma drīzāk aiztaupa liekas formālītes un norēķināšanos ar valsts vekseliem u. t. t.

Maksāšanas bilance.

Par maksāšanas bilanci sauc valsts starptautiskono rēķināšanos. Šino rēķināšanās saistīta ar: 1) valsts ievedumiem-izvedumiem (= tirdzniecības bilanci), 2) procentu maksāšanām ārzemēm, vai procentu saņemšanu no ārzemēm (par valsts vērtspapīriem, tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumiem, akcijām, obligācijām u. t. t.), 3) fraktēm, tirdzniecības peļņas ar ārzemēm vai zaudējumiem, 4) ceļojuma izdevumiem ārzemēs vai peļņas no ārzemju ceļojumiem, 5) darba algām ārzemēs vai zaudējumiem u. t. t. Ir valstis, kuru tirdzniecības bilance arvienu bijusi stipri aktīva, bet kuras zināmos laikmetos ir iekļuvušas parādos. Tā tas bija ar Ameriku no 1860.—1890. g., ar Krieviju gandrīz līdz pat pasaules karam.

Arī pie tirdzniecības bilances uzstādīšanas un salīdzināšanas nepietiek ar sausiem statistiskiem skaitļiem: jāprot šie skaitļi lasīt. Viss atkarājas no tam, ko apzīmē ar preču cenu izvedu-ievadu sarakstos. Ja kādā valstī pastāv vērtības muiņas (ja tiek ņemta muiņa procentos no preču cenas vai vērtības), tad parasti preču cenas tiek uzdotas pārāk zemu, lai būtu

mazāk jāmaksā muitas. Tā tas bija Latvijā pēc pirmā muitas tarifa, kas bija spēkā līdz 1921. g. jūlijam. Specifiskas muitas (kādas ievestas Latvijā 1921. g. jūlijā) dod pareizākus skaitļus, jo ievēdējam un izvedējam nav intereses, deklarāciju vērtības viltot. Klūdas var būt attiecībā uz muitu statistiku. Krievijā līdz 1900. g. pie dažu preču ievadumu vērtības muiža tika pieskaitīta. Tas, protams, pavisam nepareizs paņēmieni. No milzu svāra kuģu fraktes. Ja kādai valstij pasīva tirdzniecības bilance, bet ja tās kuģinieki pārvadā preces jūras tirdzniecībā ar ārzemēm, tad, protams, bilance stipri uzlabojas. Cik stipri iespaido maksāšanas bilanci ārzemju ceļojumi, tas redzams no novērtējumiem. Amerikāņi jau ap 1900. g. izdeva ap 100 milj. dolaru (510 milj. zelta latu) Eiropas ceļojumos, krievi ap 150 milj. rubļu. Otrādi — uz Ameriku un Krieviju ārzemnieki ceļoja tikai peļņas nolūkā. Poļu, leišu, italiešu strādnieki ceļoja lieliem bariem uz Ameriku darbā. Liela daļa no tiem atkal pēc dažiem gadiem atgriezās dzimtenē, paņemot līdzī prāvu iepelnīto naudas kušķi. No svāra arī mantojumu bilance: Amerikas „onkuļu“ atstātās mantas dažkārt plūdušas uz Eiropu. Beigās vēl jāievēro bagāto amerikāņu līgavu pūra naudas, kas arī iztaisīja daudz miljonus. Bagātās amerikānietes labprāt precēja Eiropas muižniekus, lai tiktu pie tituļa. Dažas zemes uzlabo stiprā mērā savu maksāšanas bilanci ar ārzemes ceļotāju izdevumiem. Ap 1900. g. rēķināja Itālijas iedzīvotāju ieņēmumus no „ārzemju industrijas“ uz 400 milj. liru, Šveices ieņēmumus uz 200 milj. franku.

Biržas.

Kas ir biržas? Biržas ir tādas vietas, namī, kur veikalnieki saiet kopā, lai slēgtu preču vai vērtspapīru darījumus. Biržas noslēgto darījumu cenas tiek tekošā kārtā no biržu mākļeriem atzīmētas laikrakstos, biržu ziņojumos publicētas. No šiem ziņojumiem, kam kāda manta vairumā ko pārdot, vai ko pirkt, zina vēlamās vai pārdodamās mantas tirgus vērtību. Ja jautā, vai biržu cenā kāda nozīme, vai pēctām var pirkt, tad, protams, jāatbild, ka tās jau ir biržā slēgtu darījumu cenas. Biržas uzdevums un nozīme ir regulēt mantu cenas. Zinot biržu cenas, nav jārikojas vienīgi pēc dažu vietējo tirdzinieku piedāvājumiem, ofertēm, bet tās jālabo.

Biržas tirgotāju sapulcēšanās un apspriešanās vietas pastāvēja jau senā Romā. Pēc Romas bojā iešanas tās no jauna izcēlās Itālijā 12. un 13. g. s. Briggē (Brügge) kāds laukums, kur tirgoņi sapulcējās, nosaukts „de burze“. Vārds birža nozīmē —

pilns naudas maks. Parīzē birža izcēlās 14. g. s. beigās, Londonā 1556. g., Hamburgā 1558. g. 16. g. s. biržas tehnika maz attīstās. Tomēr 16. g. s. Amsterdamā jau attīstās labības birža ar termiņa darījumiem.

1724. g. Parīzē tiek nodibināta oficiāla vekselu un vērtspapīru birža. Vācijā no 16. g. s. pastāv vekselu birža.

Biržas veikali mēdz būt: 1) preču veikali. Preces var pārdot pret tūlītšamaksu vai uz termiņu. Pret termiņu veikalim celti iebildumi, ka tie pavedinot uz spēli. Tur nu tiek atbildēts, ka solidām firmām jānodrošinās ar jēlvielām ilgākam laikam. Audumu un dziju fabrikām, vērpējiem un audējiem vajadzīga vilna, kokvilna, lini, kaņepāji, zīds, džute u. t. t. Ir grūti, gandrīz neiespējami, kalkulēt un noligt audumu nodošanu, dziju un gatavu audumu cenas, kad nav zināmas jēlvielu cenas. Lieltirgonim, dzirnavniekam, kas tirgojas ar miltiem, jāzin iepriekš labības cenas. Labības termiņu tirdzniecībā novēro vislielāko cenu svārstīšanos 1—2 mēnešus pirms jaunas ražas. Katra ziņa par neizdevīgu laiku, pārlicēģu sausumu un karstumu, vai otrādi — vēsumu un slapjumu, dzen labības cenas uz augšu (tāpat kokvilnas, linu u. t. t. cenas). Ziņas par labu, izdevīgu laiku, dod izredzes uz labu ražu, nosīt cenas uz leju. Biržu veikalnieki — labības tirgoņi un spekulanti, ņem palīgā arī t. s. ražas izredzes statistiku, kāda tagad gandrīz katrā no lielajām Eiropas kultūras valstīm, tā pat Savienotās Valstīs, Austrālijā, Kanadā tiek ievākta un publicēta. Šī statistika nu gan nedibinās uz katra atsevišķa zemes gabaliņa ražas izredzes novērojumu, bet uz dažu tūkstošu korespondentu ziņojumiem par ražas izredzēm viņu apgabalos. Šie korespondenti novērtē katrs ražas izredzes vai nu pēc numuriem vai citādi, — Amerikā procentos no iepriekšējā gada ražas. Šie numuri vai procentu novērtējumi tiek saskaitīti un ar korespondentu kopskaitu dalīti. Statistikā mēdz nodrukāt vidējais numurus vai procentus. Biržinieki, zināms, uz oficiālo statistiku vien nepaļaujas. Tiem savi korespondenti, kuŗi mēģina oficiālo statistiku pārbaudīt, izlabot. Protams, ka arī pēdējie kļūdās.

Katrā ziņā jāsaprot, ka daudzo pilsonisko oikonomistu apgalvojumi, ka biržas ļoti labi regulējot labības cenas, ir pārāk optimistiski. Biržas spekulācija pavairo, nevis pamazina cenu svārstīšanos, jo spekulanti visvairāk pelna pie svārstīgām cenām. Nevar būt šaubu, ka valsts vara varētu daudz labāk gādāt par cenu izlīdzināšanos, ja tā daļu gada ražas turētu noliktavās. Tā rīkojās savā laikā Fridriķis Lielais. 19. un 20. g. s. visi valsts vīri paļaujas uz to, ka tirgoņi un birža jau tautsaimniecību tik labi apgādājo ar visu vajadzīgo, ka nekā la-

bāka nevarot vēlēties. Sekas bija, ka ne tikai Vācijas-Austrijas apgādāšana ar maizi kara laikā sabruka, ne tikai labības ievēdējam valstīm pietrūka maize, bet arī izvedējam, — mai-
zes zemei Krievijai.

Cenu regulēšanas ziņā birža atzīstama. Lielās biržas aprobežo pārliecīgo spekulāciju mazajās biržās — provincēs. Tām jāpadodas lielo biržu virzienam. Tomēr vispārī labības tirgū, sevišķi Krievijā, valdīja tendence nosist cenas rudenos, kad zemniekiem jāpārdod labība un pacelt tās pavasaros. Vācijā pēdējos 10—15 gados pirms kara rudens cenas nebija ievērojami zemākas par pavasara cenām.

Par vērtspapīru un vekselu biržu maz sevišķa ko teikt. Kurša svārstīšanās tur lielā mērā atkarīga no konjunktūras rūpniecībā un lauksaimniecībā.

Veikalnieciskās sabiedrības.

Kapitāla savienošanai liela nozīme tautsaimniecībā. 1000 vai pat 10.000 mazi krājēji, katrs par sevi ņemot, nav spējīgi ķerties pie saimnieciska uzņēmuma. Ja tie savus kapitālus savieno, tie iegūst ievērojamu varu. Kādas formas pieņemt kapitāla vai kapitālistu savienošana?

Atklātā (pilnā) sabiedrība. Vairāki veikalnieki vienojas vest kopēji lielāku veikalu, kuram nepietiek katra atsevišķa veikalnieka manta. Vienojas, piem., Šulcs un Meiers, Šulcs un Co. (Šulcs un biedri), Šulcs, Meiers un Co. (un biedri). Katrs dalībnieks, arī firmas vārdā neminētie, bauda tiesību parakstīt vekselus un kvītes, izdarīt apsūtījumus sabiedrības vārdā. Protams, kāds no dalībniekiem var arī savas tiesības neizlietot, atstāt īsto veikala vešanu citiem dalībniekiem. No svara, ka katrs dalībnieks galvo par veikala drošību ar visu savu mantu! Palaikam tiek prasīta visu dalībnieku ierakstīšanās tirdzniecības sarakstos. Šī sabiedrības forma ir visvecākā veikalnieciskā kapitāla savienojuma forma. To pazīst jau vidus laiku pilsētās. Daudzkārt šī forma izceļas tā, ka, tēvam mirstot, dēli un znoti negrib atstāto mantu dalīt, jo tad būtu īenesīgs veikals jālikvidē. Tie turpina veikalu kopēji. Pie gadījuma bankieri rīkojās tā, ka viens brālis palika tēvu pilsētā, otrs apmetās citā pilsētā. Viens brālis izdeva vekselus uz otru, piesūtīja tam veikalniekus. Anglijā vēl tagad ļoti parastas tādas sabiedrības, pie kurām viens biedrs ved veikalu darišanas Anglijā, otrs apmetas kaut kur Indijā vai Amerikā un apsaimnieko, piem., kādu tējas, kafijas, tabākas, kaučuka plantāciju. Anglijā dzīvojošais biedrs, kuram piesūta visu ražu, gādā par to, lai raža tiek uz visizdevīgāko pārdota, tāpat

uz visizdevīgāko izdarīti iepirkumi, aizjūras plantācijas vai veikala vajadzībām apgādā lētu kreditu u. t. t.

Drusku citādas formas sabiedrība ir komanditsabiedrība. Pie šādas sabiedrības formas tikai viena persona (retums vairāk personas) ir īstais veikala vadītājs. Citi dalībnieki, komanditisti, var ieskatīties veikala grāmatās, bet tiem nav tiesības veikala vadītāju — žerantu atcelt citādi, kā likvidējot visu sabiedrību. Atbildēt šē atbild tikai veikala vadītājs, žerants, ar visu savu mantu, komanditisti tikai ar iemaksāto tiesu. Komanditistu savienība visbiežāk praktizēta gadījumos, kur gribēts realizēt, ievest dzīvē kādu jaunatradumu. Atradējs vai nu viens, vai kopā ar kādiem veikalniekiem uzņemas veikala vadību, žeranta amatu, saistot lielāku skaitu mazāku kapitālu ieguldītājus.

Akciju sabiedrība.

Akciju sabiedrība atšķiras no komanditsabiedrības ar to, ka akc. sab. dod atsevišķiem akcionāriem lielākas tiesības. Direktori nav akcionāru kungi. Akcionāri kārtējās sapulcēs ievēl valdi, kuŗa pieņem direktoru vai direktorus. Gada sapulce, vai arī sevišķu gadījumu dēļ sasauktā ārkārtējā sapulce var pie reizes atcelt valdi un direktorus. Balsots tiek, nevis pēc sanākušo biedru skaita, bet pēc akciju skaita, kāds sapulcē tiek reprezentēts. Likums paredz mazāko akcionāru skaitu 5, bet parasti akcionāru un akciju mēdz būt daudz vairāk. Akciju sabiedrību nodibināšana parasti notiek tā, ka saiet kopā vairāki uzņēmēji-dibinātāji, nolemj un pieteic pie attiecīgās valsts iestādes sabiedrības nodibināšanu. Šie dibinātāji izdala savā starpā akcijas. Pēc dažādu zemju likumiem, pie pašas dibināšanas nav jāiemaksā viss kapitāls, bet tikai ceturrtā tiesa! Šo likumu tad izmanto dibinātāji, lai ar samērā mazu kapitālu nodibinātu akciju sabiedrību. Nodibināšana tiek vēl atvieglota ar to, ka no dibinātājiem netiek prasīta iemaksa skaidrā naudā, bet dibinātāji, pēc savstarpēja salīguma, var dot pret akcijām namus, fabrikas, preces, mašīnas. Pie tam allaž notiek dibinātāju dotās mantas daļas vērtēšana (pārāk augsta vērtēšana: papīrs jau pacietīgs un vēlākie akciju pircēji jau vairs neprasa pierādījumus par to, ka tās mantas, kuŗas dibinātāji devuši skaidras naudas vietā, tiešām bijušas tikdaudz vērts, par cik tās uzdotas. Tad, ja akcionāri-dibinātāji no pat sākuma spiesti naudu aizņemties pret hipotēkām vai obligācijām, tiem jāliek notaksēt arī tie īpašumi, kuŗus tie ierēķinājuši saņemtās akcijās. Bet ar notaksēšanu jau ir šā tā, viss atkarājas no tak-sētājiem. Vāciem paruna: „Taxen sind Faxen“ (takses ir muļķošanās). Galvenā lieta akcionāriem-dibinātājiem ir: laist

akcijas apgrozībā, kas parasti vēl var notikt gadu pēc dibināšanas, t. i. dibinātāji rēķina uz peļņu no akciju pārdošanas. Ja akciju biedrības direkcija izveicīga, tad var notikt, ka dibināšanas dienā pārvērtētie dibinātāju īpašumi pēc dabū reālu vērtību.

Pie akciju biedrību dibināšanas parasti jāuzdod uzraudzības iestādei (Latvijā Finanšu ministrijai): 1) cik liels akciju skaits un pamata kapitāls, 2) kāds sabiedrības mērķis, 3) nosaukums, 4) pārvalde, 5) pilnas sapulces sasaukšanas kārtība, 6) citi noteikumi. Akcijas var būt uz īpašnieka vārda vai uz uzrādītāja. Pēdējās ērtāki pārdot biržā.

Sabiedrības ar ierobežotu (limitētu) atbildību.

Šādas sabiedrības sevišķi iemīļotas Anglijā. No 1892. g. tās atļautas arī Vācijā. No akciju sabiedrībām tās atšķiras tikai tādi, ka garantija pret parāda devējiem aprobežota ar pamata kapitālu. Sabiedrības likvidēšanas vai bankrota gadījumā parāda devējiem jāapmierinās tikai ar sabiedrības pamata un rezerves kapitālu. Tiem nav tiesības prasīt no biedriem-dalībniekiem piemaksas tai gadījumā, ja par likvidētām mantām ieņemtā nauda nesegtu visas parādu prasības. No akciju biedrību biedriem-akcionāriem var, turpretim, prasīt piemaksu, samērā ar to akciju skaitu un vērtību! Praksē jau nu, protams, šādai akcionāru garantijai tikai tad nozīme, ja akcijas izrakstītas uz akciju turētāja vārda. Bet arī šai gadījumā akcionāri, kuriem draud piemaksa, pie laika mēdz pārdot savas akcijas tādiem, no kuriem nekā nav ko ņemt. Vācijā sabiedrības ar aprobežotu atbildību varēja dibināt tikai no 2 dalībniekiem un ar 20.000 marku lielu kapitālu.

Vācijā kalnraktuvju apgabalos parastas kalnraču - arodnieku sabiedrības „Gewerkschaften“, kuŗas izdod dalības zīmes kuxsus (Kuxe). Locekļi nav atbildīgi trešām personām un galvo tikai ar dalības zīmēm.

Kooperātīvi.

Jaunākos laikos arvienu plašākā mērā visās zemēs attīstās kooperātīvi (Genossenschaften). Iestāšanās, izstāšanās kooperātīvos nav tik vienkārša, kā pie akciju sabiedrībām, kur pietiek nopirkt akciju, lai taptu par biedri. Pie kooperātīviem vajaga valdes piekrišanas. Arī izstāšanās un dalības naudas atmaksa apgrūtināta formalitātēm. Parastie noteikumi tādi, ka katra persona, kas izpilda zināmas prasības, var iestāties par biedri.

Totiesu biedriem svarīga priekštiesība, salīdzinot ar akcionāriem: kooperatīvu biedriem katram tikai viena balss! Protams, iemaksas-dalības naudas visiem vienādas.

Saimniecisko sabiedrību labumi.

Saimniecisku sabiedrību un akciju sabiedrību labumi ļoti lieli. Jau vidus laikos tika nodibinātas kuģnieku sabiedrības: vienam, kaut bagātam uzņēmējam arvienu risks kuģniecībā bija par lielu. Jūras bija nedrošas, visur glūnēja jūras laupītāji; bāku nebij, sēkli un klintis nebij labi atzīmēti. Totiesu laimīgu braucienu peļņa bij ļoti liela. Nodibinājās Ziemeļ-Vācijā Hanzas savienība, vēlāk holandiešu, pēc angļu Rīt-Indijas un Vakar-Indijas sabiedrības. Pie Hanzas savienības piederēja starp citām pilsētām Rīga, Rēvele, Novgoroda, Pleskava. Angļu Rīt-Indijas kompānija iekaroja 18. g. s. beigās visu milzīgo Rīt-Indiju, zemi, kurai bija gandrīz 10 reiz vairāk iedzīvotāju, kā pašai Anglijai. 1750. g. dibinājās angļu Rīt-Azijas sabiedrība tirdzniecībai ar Ķīnu. 1819. g. dibināja austrieši Priekš-Azijas sabiedrību.

Anglijā dibinājās akciju sabiedrības bruģētu ceļu, šoseju (turnpike roads) būvēm un izmantošanai, tāpat kanālu būvēm. 19. g. s. nāca klāt daudzās dzelzceļu sabiedrības. Visām šādām sabiedrībām tika no valdības (parlamentiem) dotas sevišķas koncesijas, lai nevienam nebūtu tiesība iejaukties koncesionēto uzņēmumu darbā. Dzelzceļu sabiedrības dabūja privilēģiju, ka neviens nedrīkst būvēt parallēlus dzelzceļus zināmā attālumā. Rīt- un Vakar-Indijas sabiedrības dabūja monopola tiesību uz to zemes gabalu izmantošanu, kuŗu izmantošanai (vai tirdzniecībai) tās bija dibinātas.

Akciju sabiedrības sākumā bij padotas valsts kontrolei. Valstij bija tiesība tās kontrolēt, kas bija no sevišķa svara pie dzelzceļu sabiedrībām, kur parasti valsts, izņemot Angliju, uzņēmās galvojumu ne tikai par obligāciju, bet pat par akciju kapitālu un viņu procentiem.

Zem brīvirdzniecības, brīvās konkurences teorijas iespaida visās Eiropas valstīs (Amerikā jau no pat sākuma) valsts uzraudzība par akciju biedrībām tika mikstināta, beidzot atcelta. Pat dzelzceļu biedrības, kuŗām valsts piemaksāja procentus, tiklab kā netika kontrolētas. Pamazām gan valstu valdības apķērās, ka tā ir aplama rīcība. Valsts maksāja un maksāja, bet nezināja, par ko tā maksā. Tā iesākās atkal 19. g. simteņa 80. gados kontrole par dzelzceļu sabiedrībām un pa daļai dzelzceļu izpirkšana no valsts. No dažām dzelzceļu sabiedrībām Krievijas valsts arī vēlāk neprasija kontroles tiesības. Mandžūrijas dzelzceļu valde saimniekoja bez kontroles, kaut gan

dzelzceļš bija maksājis Krievijai 360 miljonus r. un prasīja ikgadīgus 20 miljonus piemaksas. (Kopš 1924. g. Mandžūrijas dzelzceļš palicis ienesīgs. Mandžūrijas straujā kolonizācija ar ķīniešiem, milzīgie soja pupu izvedumi pacēluši šī dzelzceļa ienesīgumu). Vācijā visi uz akciju sabiedrībām attiecošies likumi sakopoti 1900. g. tirdzniecības likumu grāmatā, Anglijā 1862. g., ar papildinājumiem 1867. un 1892. g. Francijā attiecīgie likumi izdoti 1867. un 1893. gados, Austrijā 1852., Ungārijā 1875. g.

Akciju sabiedrību nozīme tā, ka tās dod iespēju realizēt nedrošus veikalnieciskus uzņēmumus, kuŗiem, ja tie laimējas, liela, tautsaimnieciska nozīme (kā pie angļu Rīt-Indijas kompānijas). Pie riskantiem uzņēmumiem neviens negrib ar visu savu mantu piedalīties, pat ne ar lielāku mantas daļu. Bet piedalīties ar vienu, divām vai vairākām akcijām, krājēji samērā viegli piedabūjami. Namu īpašnieki labprāt piedalīsies pie tramvaju sabiedrībām, kuŗas būvē tramvajus gar viņu namiem. Daži kapitālisti par visu savu mantu iegulda akcijās. Tas gluži izdevīgi, ja tikai visa manta netiek ieguldīta viena uzņēmuma akcijās, kuŗš pie reizes var nobankrotēt — bet tiek sadalīta uz dažādiem, vai pat veselu rindu uzņēmumiem. Dažkārt pie augstas konjunktūras ceļas krīzes un krīzes laikos krītas visas akcijas. No svara apstākļis, ka visu lielāko uzņēmumu akcijas apgrozās biržā un tās var katru dienu pārvērst skaidrā naudā.

Pilsoniskie oikonomisti slavē akciju sabiedrības kā individuālistiskās, kapitālistiskās saimniecības iekārtas stutes, kas pierādot, ka arī pie kapitālistiskās iekārtas varot tikt veikti vispārderīgi lieliski tehniski uzņēmumi. Tā, piem., Suecas kanāla būve nebūtu bijusi domājama bez akciju sabiedrības, tāpat Panāmas kanālu sāka būvēt akciju sabiedrība, kuŗa nu gan nobankrotēja, bet būves iespējamību tik labi pierādījusi, ka Amerikas valsts bez liela riska varēja uzņemties būves pabeigšanu. Eiropā pierāda ar Mon Seni, San Gotarda un Simplona tunelu būvēm, kas bez akciju sabiedrību piedalīšanās nebūtu bijušas iespējamās. Pirms būves pat zinātnieki brīdinājuši un apgalvojuši, ka cilvēki nemaz nespēšot izturēt karsto un sliktu zemes iekšienes gaisu (protams, nevarētu arī, ja nebūtu ierīkota ventilācija). No Panāmas kanāla brīdināja tāpēc, ka tur bieži zemes trīces. Pirmā zemes trīce to sagraušot. Bet milzīgie betona un granita dambji izturēja i zemes trīces. Kad kāda akciju sabiedrība vilka pirmo telegrāfu kabeli no Eiropas uz Ameriku pa jūras dibenu, tad dažas autoritātes apgalvoja, ka elektriskā strāva mūžam neiešot caur drātīm, kas nogremdētas jūras dibenā. Strāva izzudīšot, neskatoties uz visu izolāciju, ieslēgšanu kaučuka aptinumā. Akciju sabiedrības vēl tiek slavētas pie tādiem vispārderīgiem uzņēmumiem, kā teātriem,

kurortiem, kuriem grūti sadabūt atklātības pabalstus. Kā sevišķs labums tiek vēl minēts, ka par akciju biedrību direktoriem varot tikt ievēlētas spējīgas personas, bez pašu kapitāla; kapitālu īpašnieks un īstais uzņēmuma vadītājs, direktors šē šķirtas personas.

Sociālisti iebilst, ka akciju sabiedrības pierādot, ka modernā tautsaimniecība varot iztikt bez kapitālistiem-uzņēmējiem. Pārņemtās agrākās dzelzceļu sabiedrības valsts rokās esot devušas vēl lielākus panākumus.

Arī no pilsoniskās puses tiek pret akciju sabiedrībām celti iebildumi. Akciju vieglā pārdošanas iespējamība pamudinot laudis uz biržas spēli. Publika paliekot vieglprātīga, cerībā uz akciju celšanos. Tā nedomājot par akciju iekšējo vērtību, bet pērkot akcijas uz zilu gaisu, ja vien kāds bankas virs iestāstot, ka tās un tās akcijas celsies. Akciju sabiedrībām pārmet, ka tās izkonkurējot mazos un vidējos uzņēmumus...

Akcijas sabiedrības strādā dažreiz gadiem bez dividendes. Privāts uzņēmējs tādos apstākļos nobankrotē, bet akciju sabiedrības prasa pat vēl piemaksas no akcionāriem, kādu tie arī parasti dod, lai nezaudētu visu. Dažas tādas bezdividendes sabiedrības ar laiku uzstrādājas, dažas arī nē. Akciju sabiedrībām pārmet, ka to pārvalde pārāk dārga. Tā prasot lielu ierēdņu štatu, labi algojot direktorus. Valdes locekļi saņemot lielus atalgojumus — tantiemas. Tā saprotams, ka pat konservatīvi vīri, valsts sociālisti, kā Adolfs Vagners, ieteic pašam valstīm vai komūnām ņemt rokā akciju sabiedrību uzņēmumus un organizēt kā valsts uzņēmumus. Bez dzelzceļiem un tramvajiem valstij vai pašvaldībām vēl jāpārņem gāzes un ūdens vadi, elektrības apgādāšana, kalnu raktuves. Pēdējās jō sevišķi tāpēc, ka tur citādi attistās privāti publiku izmantojoši monopoli.

Ka ļoti daudzās akciju sabiedrības rīkojas nesolīdi, pierādātas, ka Anglijā no 1862.—1917. g. dibinātas 163729 akciju sabiedrības ar 8116 milj. mārciņu lielu kapitālu, bet 1917. g. bija palikušas pāri 66456 sabiedrības ar 2730 milj. kapitālu.

Karteli, sindikāti, tresti.

Kas ir karteli, kas sindikāti, kas tresti?

Karteli — uzņēmēju salīgumi cenu regulēšanas, konkurences novēršanas, tirgus pārvaldīšanas nolūkā. **Sindikāti** mēģina ciešāk vienot uzņēmējus ar ražošanas regulēšanu, ierobežošanu.

Uzņēmēju tieksmes izslēgt konkurenci ir veca lieta. To mēģināja panākt jau vidus laiku cunftes. Jaunākos laikos visur uzvarējusi brīvās tirdzniecības, brīvās konkurences teorija. Konkurence gādājot par to, ka neviens uzņēmējs nevarot

publiku izmantot. Ar laiku izcēlās pavisam pretējas tieksmes. Liberālie, kā konservatīvie pilsonisķe oikonomisti tam dzīvi piebalsoja un izskaidroja, ka citādi jau nemaz nevarot pastāvēt ražošana. Esot nepieciešami gādāt par to, ka ražošana varot pienācīgi pelnīt. Tā patērētāju interešu cildināšanas vietā stājās ražotāju interešu cildināšana. Daži liberālie oikonomisti, kā Brentano, Vācijā nosodīja agrāriešus par to tieksmēm pēc labības muitām, bet neiebilda neko pret fabrikantu karteliem. Aizrādīja tikai, ka arī strādnieki jau varot vienoties, dot pretsparu fabrikantiem. Kartelu aizstāvji mēdz aizrādīt, ka karteli rūpniecībā neesot apsardzības muiķu bērni, bet cēlušies pie brīvīrdzniecības. Tas nu pilnīgi vienalga, kā tie radušies. Brīvās konkurences ierobežošana uzņēmēju labā te tik un tā. Taisnība ir, ka galvenā brīvīrdzniecības zemē, Anglijā pastāv tekstīlrūpniecībā karteli, kuriem izdevies panākt to, ka audumi pašā Anglijā tiek pārdoti par kādām 20 proc. dārgāki, nekā uz ārzemēm. Uz ārzemēm fabrikanti pārdod dažreiz pat bez peļņas, pat piemaksā, lai tikai nomāktu citu zemju konkurenci. Šī savstarpējā rūpniecības konkurence bija viens no galvenākiem nesaticības un ienaida iemesliem starp Angliju un Vāciju. Vācu tirgoņi, izzinājuši angļu fabrikantu cenu sacelšanu iekšzemes tirgū, svieda vācu preces Anglijas tirgū. Angļi gan mēģināja no tam izvairīties, izdodot likumu, kuŗš noteica, ka visām no ārzemēm ievestām mantām angļu muitnīcās jādabū tās zemes zīmogs, no kuŗas tās ievestas. Bet ar šo likumu dabūja daudzi patērētāji Amerikā un Azijā zināt, ka daudzas īstas angļu preces bija „made in Germany“ (Vācijā pagatavotas) un nu griezās tieši pie vācu tirgoņiem.

Nevar arī būt šaubu, ka karteli un sindikāti vislabāk tur ziedēja un zēla, kur pastāvēja rūpniecības aizsargu muiķas, t. i. Vācijā, Amerikā, Francijā, Krievijā.

Karteli vispirms regulē tikai preču cenu. Fabrikanti apņemas nepārdot zem zināmas cenas, nolīgst savā starpā par līguma laušanu maksāt soda naudu. Tāpat kā pārdošanas cenas, karteli mēģina iespaidot jēlvīelu iepirkšanas cenas. Pēdējais tik labi neizdodas, jo šeit pastāv starptautiska konkurence.

Drīzi vien arī izrādās, ka ar cenas pacelšanu — regulēšanu vēl daudz kas nav sasniegts. Preces tiek ražotas lielumā un taisni saceltās cenas ir par iemeslu, ka liela daļa no tām paliek guļam preču nolīktavās. Ko nu? Tiek dots padoms, pārākražu pārdot par palētinātu cenu uz ārzemēm. Tas nekatreiz izdodas. Arzemju tirgū daudz konkurentu. Tā tad jādomā par preču pārdošanu iekšzemē, kur tirgu vieglāki pārvaldīt. Fabrikanti līgst un strīdās un vienojas — ierobežot

iekšzemes pārdodamo preču daudzumu, t. i. tie noslēdz savā starpā sindikātu ražošanas ierobežošanai! Tā rodas iespēja uzturēt augstas cenas, jo preču piedāvājums samazinās. Pilsoniskie oikonomisti uzsver, ka šāda rīcība nekavējot tehnisko progresu. Katram fabrikantam brīv savā fabrikā ievest visus iespējamus pārlabojumus. Progresīvais, izveicīgais fabrikants tad pelnīšot vairāk, kā tā kūtrais, neizveicīgais biedrs. Nelaime tikai tā, ka cenas tiek noteiktas tādas, ka arī tie kūtrie, atpakaļ palikušie fabrikanti vēl it labi var pastāvēt. Tehniski uz labāko ierīkotas fabrikas, pie labas vadības nemaz nedrīkst attīstīt pilnu ražošanas spēju. Tā tad tehniskais progress, kas būtu savienots ar vispārēju ražošanas izdevumu samazināšanu no sindikātiem tiek traucēts. Cik nepiemērotas mēdz būt sindikātu cenas, par to pāris piemēru. Cementa rūpniecībā Vācijā pirms kara labi ierīkotās fabrikās ar modernām ietaisēm, ražoja cementu par 150 markām vagonu. Kartela cena tomēr bija noteikta uz 400 markām! Kalija rūpniecībā kalija sāli bija iespējams ražot par 75 markām vagonu. Sindikāta cena bija — 150 markas. Šo apstākļu dēļ būvētas un izbūvētas bija tikdaudz kalija raktuves, ka tās varēja ražot trīs reizes lielākā daudzumā kaliju, nekā bija iespēja to pārdot. Tā kapitālisms posta, liek stāvēt dikā saražotam kapitālam.

Rūpniecības attīstības gala vārds ir tresti. Šeit atsevišķi fabrikanti zaudē rīcības brīvību. Fabrikantu īpašumus pārņem kopējā tresta valde un novērtē. Fabrikanti fabriku vietā dabū tresta akcijas. Tresta valde slēdz visas neizdevīgi ražojošas fabrikas un pavairo ražošanu labi nostādītās fabrikās pie labiem satiksmes ceļiem. Daļa kapitāla tiek iznīcināta, jo apstājušās fabrikas grūti izlietot citiem mērķiem. To tiesu pavairojas „ūdens“ kapitāls: bijušiem īpašniekiem izdod tresta akcijas. Amerikā, tērauda trestam nodibinoties, dubultoja un trīskārtoja agrāko kapitālu — zināms uz papīra. Vienmēr vispirms zem trestu valdības un vadības ražošana paliek racionālāka un lētāka. Jāatzīst, tresti paceļ tehnisko progresu.

Bet ar laiku tresti sastingst. Iekarojuši monopola stāvokli, tie necenšas pēc tālāka tehniska progressa. Tikai retums, ja to priekšgalā atrodas sevišķi spējīgi, enerģiski direktori, arī vēlāk to vadībā tīek ievesti jauninājumi un pārlabojumi. Nav tomēr jādomā, ka tresti un līdz ar to monopolu cenas būtu iespējami visās saimniecības nozarēs. To galvenais darbības lauks tur, kur iespējams kāds dabisks monopols. Tresti pastāv Amerikā petrolejas un dzelzs rūpniecībā. Rokfellers, petrolejas tresta vadītājs, lūkoja katrreiz jaunuzietus petrolejas avotus tūlīņ nopirkt. Ja īpašnieki nepārdeva, viņš nosita petrolejas cenas jaunatrastā petrolejas avota tuvumā tā, kā avota iz-

mantotājiem bija drīz jābankrotē. Līdzīgi tas bija ar Kenedži dibināto, Morgana izpirkto un paplašināto tērauda trestu. Šī tresta eksistence bija dibināta uz to, ka trestam piederēja galvenās dzelzs rūdas raktuves un tās ieguva lielākas ogļu raktuves ar labāko koksa ogli. Pēdējā laikā nodibinās tresti vienīgi uz finansu kapitāla pamata, kā zviedru sērskociņu trests. No svara atzīmēt, ka arī sindikāti mēdz nodibināt kopējus pārdošanas kantorus. Katrs apsūtītājs, kas griežas pie kādas atsevišķas fabrikas, tiek noraidīts pie kopējā kantora, kas savāc visus apsūtījumus. Kantoris tos izdala sakarā ar attālumā apstākļiem, vai ar atsevišķas fabrikas kontingentu (nolīgto ražošanas daudzumu...).

Karteli, sindikāti un tresti arvienu no valsts varas apkāroti, sevišķi Amerikā (Savienotās Valstis). Bet valsts vara ar likumiem un bārdzību neko vairāk nepanāca, kā izveicīgu likuma apiešanu. Trestu valdnieki pēc formas piekāpās un paskaidroja, ka padodas likumam. Tresti nodeva atsevišķās fabrikas mazāk nozīmīgu personu vadībā, kuŗas saistīja pie uzņēmuma ar vekseliem un parādu zīmēm. Valsts ar trestu apkaŗošanu panāca preču ražošanas izdevumu paaugstināšanu, jo fabriku vadītājiem, zināms, bij jāmaksā.

Saimniecības krīzes.

Plašu nodaļu teorētiskā tautsaimniecībā ieņem apcerējumi par tautsaimniecības krīzēm. Markss, kā zināms, sikāki izpētījis Anglijas krīzes, nonācis pie slēdziena par neizbēgamu, vispārēju kapitālistiskās iekārtas gala krīzi. Plašāko un pamatīgāko grāmatu par Anglijas tirdzniecības krīzēm 19. g. s. sarakstījis Tugans-Baranovskis. Krīzes atgadījās arī senāk. Vācu oikonomists Konrads šķiro:

- 1) Biržas un spekulācijas krīzes.
- 2) Vispārējās kredīta krīzes.
- 3) Tirdzniecības krīzes.
- 4) Rūpniecības raŗojumu pārdošanas krīzes.
- 5) Agrārkrīzes.

Daži jaunāki tautsaimnieki, kā Spiethoffs, šķiro krīzi un ilgstošu dēpresiju („pazemināšanu”). No agrārkrīzes 19. g. s. 90. gados nevarot būt runas, esot pastāvējusi ilgstoša dēpresija, t. i. zemu cenu pēriods (posms), salīdzinot ar agrākiem laikiem. Par istām krīzēm Spiethoffs nosauc akūtas, asas parādības, kur vesela rinda tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumu sabrūk, nobankrotē. Sp. izskaidro krīzes mēchaniku sekošā kārtā. Modernai saimniecībai attīstoties, iesākas pieprasījums pēc kāda zināma produkta. Tiek

būvētas jaunas fabrikas šā priekšmeta ražošanai. Fabriku būve izsauca pieprasījumus pēc būves priekšmetiem: dzelzi, ķieģeļiem, cementu, būvkokiem, krāsām, jumta materiāliem, arī mašīnām. Pieprasījums pēc būves materiāliem izsauca jaunu ķieģeļnicu, cementa fabriku, dzelzs āmuru, papes fabriku, mašīnu fabriku u. t. t. būvi. Attīstās hosse (hausse), t. i. stiprs pieprasījums, savienots ar augstām cenām. Šādā augstu cenu, posmā liekas izdevīgi būvēt jaunas fabrikas. Saimnieciskā dzīve rit arvienu straujāki. Pamazītēm rodas atslābums. Sāk ražot jaunās, tikko uzbūvētās fabrikas un uzstājas agrākām fabrikām par konkurentiem. Ražojumu cenas sāk slidēt uz leju. Nāk klāt arvienu jaunas fabrikas, nāk milzums ražojumu tirgū. Tos nepērk, jo katrs gaida uz vēl lielāku cenu pazemināšanos. Dažiem uzņēmējiem jāmaksā vekselu parādi, bet par ražotiem priekšmetiem ieņem maz. Nu izceļas akūta, asa krīze. Daļa uzņēmumu sabrūk un rauj sev līdzī sabrukumā veselu rindu citu uzņēmumu. Krīze pilnā attīstībā! Saražotās preces fabrikas, jēlvielas u. t. t. nāk par lētām cenām tirgū. Ražošana neapstājas pilnīgi, bet tā stipri samazinās, sakarā ar faktisko pieprasījumu. Ražošanai jāsamazinās vēl zem patērējuma, jāsamazinās tīkmēr, kamēr nav pārdotas visas hosses laikā saražotās, krīzes laikā nepārdotās mantas. Tā izceļas vairāk gadus ilgstoša dēpresija, t. i. laika posms, kur patērētāji dabū lētas preces no agrākiem un jaunražotiem krājumiem. Palēnām vecie krājumi izbeidzas, preču pārpilnības vietā sāk preces trūkt. Lētās cenas bija pievilkušas patērētājus, patērējumi paplašinājās. Cenas sāk augt! Cenu augšanu novēro uzņēmēji un sāk dibināt jaunas fabrikas. Ar šādu dibināšanu atkal rodas pieprasījumi pēc būves materiāliem. Ar vārdu sakot, drīz atkal hosse ir pilnos ziedos līdz tā izbeidzas ar jaunu krīzi...

Pirmā, tautsaimniecības vēsturē atzīmētā krīze bij tulpju krīze Holandē, 1637. g. Holande tolaik bija jūras valdniece, bagātākā valsts visā Eiropā. Holande iekaroja no Portugāles Rīt-Indijas kolonijas, kādu laiku valdīja arī par Brazīliju. Bagātie holandiešu tirgoņi pirka mākslas priekšmetus. Radās lielle gleznotāji Rembrands, Vandeiks, Rubenss. Turīgie Holandes iemītnieki sāka augsti cienīt dažādas puķes, sevišķi jaunizaudzētās tulpu pasugas. Par šādām jaunizaudzētām skaistām pasugām sāka maksāt arvienu augstākas cenas — par dažām puķēm maksāja 4.000 gulžus. Nu izceļas pilnīga tulpu mīnija (dulnums). Puķes pirka nevis kā greznuma priekšmetu, ko pie tādām cenām varēja atļauties tikai nedaudzie miljonāri, bet ar puķēm sāka spekulēt. Bija ļaudis, kas pārdeva namus un pat muižas, lai iegādātos kādu duci vai dažus dučus puķu, cerībā, ka to cenas vēl celsies. Iesākumā daudzi spekulanti tiesām

iedzīvojās naudā, jo tulpju mānija ilga 3 gadus. Pēkšņi kādā dienā cenas sāka krist. Dārznieki, aizrāvušies no augstām cenām, bija pasteigušies izaudzēt retās puķes lielā daudzumā. Nu ļaudis atjēdzās, ka puķēm, kuŗas pēc patikas var pavairot — izaudzēt, ir faktiski maza vērtība. Cenas krita daudz straujāki, nekā tās bija sacēlušās. Daudzi agrāk turīgi cilvēki nonāca līdz bankrotam. Sekas bija vispārēja neuzticība pat samērā solidiem veikalnieciskiem uzņēmumiem.

Otrs ļaužu psihozes (dulnuma) piemērs ir tautsaimniecības vēsturē jau atzīmētais Lo švindels. Missisipi kompānijas akcijas, kuŗām priekš tiem laikiem nebija gandrīz nekāda reāla pamata, nekādas reālas vērtības, sadzina 20 kārtām, līdz ļaudis apķērās, ka šim akcijām nav nekādas vērtības.

Liela tautsaimniecības krīze iestājās Anglijā 1816. g. Angļu tirgoņi bija sapirkuši, sakrājuši lielus koloniālpreču un manu-faktūras krājumus cerībā, pēc noslēgtā miera šos krājumus Eiropā pārdot par labām cenām. Eiropas sauszeme kara laikā bija palikusi nabaga. Tā angļu preces labprāt būtu patērējusi, bet nespēja par tām maksāt spekulācijas cenas. Preces palika nepārdotas. Kad tirgoņi nevarēja vairs ilgāki maksājumus pagarināt, cenas nokrita uz pusi. 6 nedēļās nobankrotēja daudzi tirdzniecības nami un 70 bankas. No šīs pirmās lielās tirdzniecības krīzes nodibinājās pie sociālistu kritiķiem, kā arī pie daudziem pilsoniskiem oikonomistiem uzskats, ka visas krīzes ir patērējuma vai pirkšanas nespējas krīzes. Tauta labprāt patērētu saražotās preces, bet pastāvošā kapitālistiskā iekārta neprasot pēc ļaužu vēlēšanās, bet pēc biežāka naudas maka. Tā no vienas puses attīstoties darba trūkums, preču ražošanas apstāšanās, no otras puses, nespēja tās pašas saražotās preces samaksāt un patērēt.

Sakarā ar šo konsumcijas nespējas, zemkonsumcijas teoriju (Unterkonsumtionstheorie) stāv agrārkrīzes, kādas uznāca Eiropas sauszemei no 1818.—1823. gadam. Šajos gados visur bij bagātas ražas. Sekas bija, ka Anglija gandrīz atteicās pirkt ārzemju labību. Eiropas sauszemes zemkopji, kuŗi bija līdz šim uz Angliju pārdevuši labību, nu nevarēja lielāko daļu no saviem labības atlikumiem nekur likt. Cenas, sevišķi Vācijā, nokrita līdz smieklīgi zemai pakāpei. Sekas bij, ka Prūsijā pārdeva $\frac{1}{4}$ no visām iekilātām muižām par ķīlu zīmju cenu, t. i. par pusi no taksētās vērtības. Prūsijas Lietuvā no 1.600 zemnieku mājām nāca 1.000 uz torga. Še tad vēroja tādu parādību, ka tiklab Anglijā, kā pašā Vācijā pilsētu iedzīvotājiem, sevišķi strādniekiem, nebūt neklājas labi. Tie būtu itin visu no zemkopjiem saražoto labības atlikumu patērējuši, bet tiem nebija naudas ar ko šo krājumu nopirkt.

Vēlāk, pēc 1824. g. zemkopības ražojumu un līdz ar to zemes cenas atkal stipri cēlās. 1836. g. izcēlās jauna agrārkrīze. Zemes cenas bija cēlušās 3—4 kārtīgā augstumā, zeme bija pārvērtēta! Tani pat laikā Anglijā un Amerikā izcēlās banku krīze: bija par daudz izdots nesegtu banknošu. 1835. g. Amerikā pastāvēja 704 bankas ar 104 milj. dolaru banknošu izlaidumu, no kurām tikai trešā tiesa bija segtas. 1837. g. iestājās krīze: 600 bankas nobankrotēja! Krīze izplatījās līdz Anglijai, jo daudzām Anġļu bankām bija dzīvi saimniecības sakari ar Amerikas bankām.

1847. g. izcēlās liela krīze no vispārējas neražas Eiropā. Asa krīze bija Anglijā, visasākā Irījā. Irījā, sakarā ar vairākgadīgu kartupeļu neražu, iedzīvotāju skaits 10 gados samazinājās no 8 uz 4 miljoniem. Ļoti cieta Eiropas sauszeme. Arī Baltija tika grūti piemeklēta.

Pēc 1848. g. revolūcijas apspiešanas, sakarā ar dzelzceļu būvēm Eiropā un zelta smilšu izmantošanu Kalifornijā, Austrālijā, izcēlās ilgstoša hosse, lielisks saimniecisks uzplaukums. 1857. g. pēkšņi lieliskā hosse beidzās ar strauju krīzi.

Pēc 1857. g. atkal sekoja saimnieciska pacelšanās, tad 1866. g. nobeidzās ar banku krīzi, kurā sabruka kāda no vislielākām Anglijas bankām.

Ap šo laiku Dževonss (Jevons) uzstādīja savu krīzes teoriju. Dževonss krīzi ved sakarā ar saules plankumu periodiem, kas atkārtojas ik desmit gados. Tikpat bieži atgadoties neražas, kurām sekojot krīzes.

Bet turpmākā krīze nenāca vis 1876. g., kā to varētu gaidīt pēc Dževonsa teorijas, bet jau 1873. g. Tā saules plankumu teorija izira. 1873. g. krīzes iemesls bij šāds. Vācija ar laimīgo 1870./71. g. karu ar Franciju bija ieguvusi lielu kara kontribūciju, 5.000 milj. frankus zeltā — 4.060 milj. marku. Šo zeltu vācu valdība izlietoja zelta valūtas ieviešanai un valsts parādu atmaksai, kā arī dažu fondu (sev. invalīdu fonda) dibināšanai. Tā kā karš Vācijai bija izmaksājis tikai 1.450 milj. marku, tad iznāca vēl nauda agrāku valsts parādu atmaksai. Ar to daudz svabada kapitāla nāca Vācijas naudas tirgū. Ar svabado kapitālu nezināja neko citu iesākt, kā dibināt jaunus uzņēmumus: fabrikas, dzelzceļus, namu būves pilsētās. Izcēlās straujš būves drudzis, savienots ar augstām strādnieku algām, izcēlās ļoti daudz apšaubāmas dabas uzņēmumi. 3 gados Vācija dibināja 958 akciju sabiedrības ar 3.600 milj. marku lielu kapitālu (pa labai daļai dārgāk pārvērtējot vecās fabrikas un viņu iekārtu). Austrijā šai pat laikā izcēlās 682 uzņēmumi ar 2.500 milj. gulžu — 4.250 milj. marku

lielu kapitālu. Austrija sarīkoja 1873. g. Vinē pasaules izstādi. 1873. g. 3. maijā piepēši izcēlās krīze. Radās neuzticība uz jaunizdotām akcijām, akcijas svieda tirgū un iestājās sabrukums. Krīzei sekoja ilgstoša rūpniecības depresija; iepriekšējās augstās konjunktūras laikā pilsētās saplūdušiem strādniekiem klājās gauži grūti. Francija, kurai bija jāmaksā augstā kontribucija, palika toreiz no krīzes pasargāta. Viņai bija jāuzbūvē karā izpostītās ēkas, jāieved dzīve pareizās slīdēs. Tikai pēc kara seku pārvarēšanas arī Francijā iestājās mazliet uzņēmumu švindels (Gründungsschwindel), kā Vācijā 1873. g. Sekas bija Bontū (Bontoux) bankas krīze 1882. g. Pēc tās sekoja ilgāka depresija.

Ap 1898.—1900. g. visā Eiropā iestājās hosse, kurai dažu gadus vēlāk sekoja krīze un depresija. Īsi priekš pasaules kara, 1912.—1913. g. un arī 1914. g. Eiropā vispār valdīja augsta konjunktūra — hosse. Izvedumi no vecām rūpniecības valstīm stipri pieauga. Vācija izveda vairāk, nekā ievēda, kas kopš 40 gadiem nebija atgadījies.

Pasaules kara laikā rūpniecībai visur klājās labi. Sakarā ar milzīgiem pasūtījumiem kara vajadzībām, arī pirmos divus gadus pēc pasaules kara vēl pastāvēja hosse. Visi rūpniecības, kā zemkopības ražojumi bija 3—4 reizes dārgāki nekā pirms kara. 1921. g. izcēlās krīze. Pārāk daudz, peļņas cērībā saražotos rūpniecības produktus nebija kur likt. Cenas nokrita uz priekš kara līmeņa. Iestājās šausmīgs darba trūkums. Anglijā, Amerikā skaitīja miljoniem bezdarba strādnieku. Depresija tur turpinās vēl tagad! Anglijā pastāvēgi 1½ milj. bezdarba strādnieku. Pēc valūtas kursa stabilizācijas, algu uzlabošanas iestājās šausmīgs darba trūkums. 1926. g. bija 2 miljoni bezdarbnieku, 1928.—1929. gados vēl pāri par 1 milj. Vācijā gan, sakarā ar zemo kursu, iestājās hosse, bezdarba nebija, bet darba algas, tautas masu līmenis noslidēja zemu, zemāk kā agrāk vislaunākos depresijas laikos.

Ja saņemam kopā krīzes cēloņus, tad noņemam, ka 1816. g. krīze bija tīra tirdzniecības krīze, 1818.—24. g. un 1835.—37. g. krīzes, agrārkrīzes un banku krīzes, 1847. g. agrārkrīze. Visu kopā saņemot, jāatzīst, ka šo krīžu cēloņi izskaidrojami ar lauku masu pārāk zemu patērējumu līmeni, t. i. šē vietā „Unterkonsumtionstheorie“ (zemā patērējuma teorija). Bet nu iestājās posms, pie kura vairs šo izskaidrojumu nevar izlietot, kur tas vismaz pietiekoši nepamato faktus. Vēlākās krīzes, tā uzsver pilsoniskie oikonomisti, sevišķi Spiethoffs, esot produkcijas (ražošanas) līdzekļu krīzes: bijis sa-

ražots par daudz lokomotīvu, vagonu, sliežu, dažnedažādu mašīnu, velosipēdu u. t. t. Šos ražošanas līdzekļus nebijis iespējams pa cenai pārdot, un tā cēlušās krīzes. Spiethoffs izsakās, ka nepareizs esot apgalvojums, ka krīzēm varētu līdzēt ar algas paaugstināšanu. Tas būtu iespējams tikai tad, ja lietas grozītos ap pārtikas vielu krīzēm. Bet tagad bijušas par daudz saražotas lokomotīves, mašīnas, kas nenoderot pārtikai. Slavenais Henrijs Fords gan domā, ka augsta alga paceļ strādnieku pirkšanas spēju tik augstu, ka tie sāk pirkt greznuma priekšmetus, automobiļus u. t. t. Saprotama lieta, ka turoties pie brīvās saimniecības teorijas, krīzes nevar novērst, nelūkojoties uz vieniem karteljiem un sindikātiem. Kapitālistiem, lūk, nemaz nav no svara ražot pārtikas vielas, bet tādus priekšmetus, no kuriem tie cerē visvairāk nopelnīt. Tā tad, krīzes, kuŗas pēc Tugana-Baranovska uzskatiem, izceļas no nesaskaņas starp ražošanu un patērēšanu, pilsoniskā iekārtā nav novēršamas. Kartelji un sindikāti depresijas laikos ierobežo ražošanu, bet hoeses laikos tie nespēj atturēt laudis no pārliecīgi daudz jaunu uzņēmumu dibināšanas. Uzņēmēji vienkārši nepadodas, neklausa sindikātu mājiņiem un draudiem cerībā, ka tie spēs piespiest sindikātus sev paklausīt. Dažu labu reizi arī sindikāti labprātīgi ligst ar jaunuzņēmumiem, lai nebūtu jāved zaudējumus nesošs saimniecisks kaŗš. Spilgts piemērs. Vācijā kālija un cementa rūpniecību sindikāti ar savām augstām cenām neapspieda, bet veicināja ārpus karteļa stāvošu, moderni ierīkotu, tāpēc lēti ražojošu uzņēmumu dibināšanu, ar kuriem tie vēlāk salīga mieru.

Ienākums un tā sadalīšana.

Kāds ienākumu sadalījums visu vēlamākais? Par to var daudz strīdēties. Arī pilsoniskie oikonomisti atzīst, ka pārāk liela īpašuma koncentrēšanās, saplūšana vienās rokās ir nevēlama parādība, ka nevēlama visai liela plaīsa starp nabagiem un bagātiem. Liela bagātība, tas vispār atzīts, apslāpē katru cenšanos. Kam miljonāra dēlam censties un pūlēties? Juku un revolūcijas laikos arī bagātnieki noskārst, ka laba izglītība ir vienīgā iegūstamā manta, kuŗu nevar atņemt — viss cits zūd un šķīst. Taisnība, pēckāŗa sabrukuma laikā inteliģences darbs tiek zemu vērtēts. Labs amatnieks nopelna dažkārt vairāk kā profesors, ārsts vai tiesnesis, lai gan amatnieka mācības laiks ilgst, ja daudz, 2—3 gadus, inteliģences mācības laiks 10—15 un pat 20 gadus. Visdziļāk grimusi inteliģences cieņa lielnieciskā Krievijā. Lielinieki lieli uz to, ka tie likvidējot analfabētismu, bet reizē tie likvidējuši arī faktisko augstāko izglītību.

Augstākam labklājības limenim liela tautsaimnieciska nozīme: tas paceļ ražošanu, ļauj ļaužu masām tikt pie izglītības.

No kādām atsevišķām daļām rodas ienākums? No svara 1) zemes rente, tirieņēnums no zemes, 2) kapitāla procentes, 3) darba alga — darba ieņēmums, 4) uzņēmēja peļņa.

Pilsoniskie oikonomisti apgalvo, ka darba algas 19. g. s. ievērojami augušas, kamēr kapitāla procents pastāvīgi pazeminājies. Tas tiešām tā līdz 1895. gadam. Tad, kapitāla procents jau līdz pasaules karām mazliet cēlās. No svara vēl tas, ka zemes rente pēdējos 100 gados ļoti ievērojami pieaugusi. Šī celšanās aprijusi vismaz visu kapitāla procentu krišanu vai pat pārsniegusi to. Patērētājiem jau nav no svara tas, cik augstus procentus kāda muiža maksājusi pirms 100 gadiem par uzņemtām hipotekām, un cik tagad. Jautājums ir, cik uz katru ražoto pūru labības iznāca agrāk kapitāla procents kopā ar zemes renti, cik tagad. Tālāk no svara, cik lieli bijuši darba izdevumi agrāk un tagad, cik liela tagad mašīnu, mākslīgu mēsļu, meliorācijas tiesa. Taisnība ir, ka 19. g. s. 90. gadu agrārkrīzes, labāk sakot, agrārās depresijas laikā, zemes rente un kapitāla procents gājis atpakaļ. Ar to arī izskaidrojas agrārproduktu cenu krišana, kas palīdzēja darba ļaudīm izturēt rūpniecības depresiju 19. g. s. 90. gados. Pēc pasaules kara kapitāla procents vismaz dubultojušies: notiek straujš kapitāla pieaugums.

No svara ir kapitāla rentes augstums. Ar kapitāla piepildzību darbs paliek ražīgs. Ja skroders ar šujmašīnas palīdzību var svārkus pašūt pus laikā, tad vispirms izliekas, ka mašīnai piekristu pus peļņas. Mašīnas vērtības procents kopā ar deldēšanas tiesu tad iztaisītu pasakainu summu. Īstenībā mēs zinām, ka šujmašīna nav ne tuvu tik dārga. Bet iznākums ar skrodera šujmašīnu ir tāds, ka skroderam tā neatnes vis 100 proc. peļņas. Ar mašīnas pielietošanu krita: 1) darba cena, 2) tika pieprasīti daudz labāki pagatavoti apģērba gabali. Tāpat tas pie citām mašīnām: peļņa no darba ražīguma pacelšanas nenāk rokā mašīnu lietotājam, bet tā daļās vairāk nozarēs.

No kapitāla peļņas, kāda iespējama ar kādas mašīnas lietošanu, jāšķir kapitāla procents, t. i. tas procents, kas maksājams par aizņemtu kapitālu, vai arī par paša uzņēmēja ieguldītu kapitālu. Neviens neņems aizņēmumu, ja ceramā peļņa nepārsniegs ieguldāmā kapitāla procentu. Katram uzņēmējam jārēķinās ar zināmu riska procentu. Cerētā peļņa var no neparedzamiem gadījumiem izputēt.

Darba alga jāšķir no darba peļņas. Darba peļņa ir tirieņēnums, kāds paliek, ja atskaita

zemes renti, kapitāla procentus un citus ražošanas izdevumus. Jāņem vērā arī parastais darba atalgojums. Piem., ja kāds sīkzemnieks, kas apstrādā savu zemes gabalu, grib zināt, vai viņš ko pelnījis, tad tam no ieņemtās naudas jāatskaita visi izdevumi, zemes rente un kapitāla procenti un arī jārēķina, cik tas būtu ieguvis, ja tas pie cita strādātu. Tikai tad, ja tam, visus šos posteņus atrēķinot, paliek kas pāri, var būt runa no darba peļņas. Ļoti bieži izrādīsies, ka sīkzemnieks vēl būs pielicis klāt, ja tas pamatīgi aprēķinās sava paša darba vērtību. Pie sveša uzņēmēja nodarbināts strādnieks vai amatnieks neiegūst darba peļņu (to saņem uzņēmējs), bet vienīgi darba algu. Protams, ka labi ierīkotā fabrikā darba alga var būt augstāka par meistara darba algu ar visu darba peļņu kopā ņemot.

Darba algu var maksāt naudā vai graudā. Agrāk, pirms pasaules kara, visi darbinieki vēlējās saņemt algu vienīgi naudā. Pēc kara nauda palika bezvērtīga un cienā nāca atalgojums graudā. Vēlākos gados, produktu cenām kritot, algas pāriet uz pirmskara tīrās naudas sistēmu.

Ļoti pārasts un iecienīts no uzņēmēju stāvokļa gabalu darbs — akorda darbs. Vācijā strādnieki ceļ iebildumus pret akorda darbu. Tur valda paruna: Accorarbeit — Mordarbeit (akorda darbs ir slepkavas darbs). Nav šaubu, ka akordu darbam pieder nākotne. Protams, tiek izrēķināts, izdibināts, cik cilvēks var normali, nebojājot veselību, 8 stundās paveikt. Uzdevums ir tas, izdibināt Marksa „sabiedriski vajadzīgā darba“ pamatus. Zināms, ir daudzi padarījumi, kur nevar būt runa par akorda darbu. Sevišķi mākslas amatniecībā, pie ierēdņa, mākslinieka, ārsta, advokāta, rakstnieka darba. Akorda darbs iespējams, kur lieta grozās ap vienkāršu fizisku darbu, bet ne tur, kur vajadzīga sevišķi rūpība un uzmanība (Präzisionsarbeit). Pastāv arī strādnieku grupu akords, t. i. kādas nelielas, labi iestrādājušās strādnieku grupas kopdarbība pie zināma priekšmeta, piem., kādas mašīnas pagatavošanas. No svāra arī prēmijas par labu darbu vai darba paātrināšanu.

Teorētiski ļoti ieteicama būtu strādnieku piedalīšanās uzņēmuma tīrā peļņā. Tinens (v. Thünen) Vācijā proponēja formulu strādnieku darba prēmijas izrēķināšanai. Šī formula bij $\sqrt{A \cdot P}$, kurā kapitāla un darba produkts apzīmēts ar P., strādnieka uzturam vajadzīgā tiesa ar A. Pēc šīs formulas līdz ar ražošanas pavairošanos jāpavairojas darba algai. Vācijā daži fabrikanti mēģinājuši ievest strādnieku piedalīšanos uzņēmuma peļņā. Pazīstami šai ziņā logu žāluziņu fabrikanta Freeses Berlīnē un Ceisa optisko stiklu fabrikas dibinātāja Abbes pasākumi

Jēnā. Abbe bija fizikas profesors Jēnā un atstāja fabriku saviem strādniekiem.

Ceļas jautājums, ciktālu strādniekiem morāliska tiesība prasīt daļu no tīras peļņas. Pēc Marksa, tīrā peļņa ir vienkārši virsvērtība un visa pienākas strādniekiem. Bet Markss arī atzīst, ka augsti samaksāts fabrikas direktors varot būt ļoti ražīgs strādnieks. Šis direktors dabū daļu no tīras peļņas, tā tad no virsvērtības. Ka no liela svara labi fabriku vadītāji, lai arī tie būtu dārgi jāsamaksā, to atzinis Leņins. Līdz praktiskām konsekvencēm Leņins nav nonācis. Fabriku organizācija Padomju Krievijā nebūt nav priekšzīmīga. Pilsoniskie oikonomisti vispār enerģiski apstrīd strādnieku tiesību uz tiro peļņu (Marksa virsvērtību).

Tie aizrāda, ka pilnīgi vienādās rūpniecības darba nozarēs, pie pilnīgi vienādiem darba apstākļiem, pie pilnīgi vienāda strādnieku sastāva, vienā un tai pašā pilsētā starp divām fabrikām varot būt starpība tīras peļņas ziņā. Viens fabrikants tikko velkot dzīvību, otrs gūstot peļņu. Noslēpuma atrisinājums esot tāds, ka viens fabrikants esot maz inteligēnts, bezrūpīgs cilvēks, otrs ļoti inteligēnts, labs veikalnieks. Pēdējais protot labi iepirkt jēlvielas, pievilkt pircējus gataviem ražojumiem, fabriku tehniski labi vadīt. Tā tad esot skaidra lieta, ka „tīrā peļņa“, virsvērtība esot vienīgi fabrikanta, nevis strādnieku nopelnis. Vai tas tā? Te sadužas ētiskais un antiētiskais pasaules uzskati. Ja strādnieku vienīgi vērtē (kā senie romieši) kā runājošu darba ieroci, tad šādiem uzskatiem taisnība. Bet ja iziet no uzskata, ka ne cilvēks darba produkta dēļ, bet otrādi, darba produkts tiek ražots cilvēka dēļ, tad lietas citādas. Bez cilvēka, bez cilvēka darba un patērējumiem, lūk, visinteligētākais fabrikants ir bezspēcīgs. Peļņu fabrikants iegūst vienīgi cilvēku, nevis kaut kādu citu radījumu sabiedrībā, tam tā nekrīt no gaisa, bet ienāk citiem cilvēkiem piepalīdzot. Arī Markss runā par „sabiedriski vajadzīgo darbu“. Tas ir, tas izslēdz sevišķi neinteligentu fabrikantu, bet atzīst, ka sevišķi inteligentajam nākas zināma virsatlīdzība. Bet cik liela daļa? Teorētiskai jautājuma atrisināšanai atkal varētu ņemt palīgā Tinena formulu. Šo jautājumu pareizi atrisināt ir nākotnes tautsaimniecības uzdevums.

Pilsoniskie oikonomisti vēl uzsver, ka uzņēmējs uz saviem kamiešiem nesot visu uzņēmuma risku. Tāpēc vien jau tam pienākoties visa virspeļņa. Te var atkal iebilst, ka valsts uzņēmumos, kur fabrika nestrādā tirgum, bet cilvēku vajadzību apmierināšanai, risks ir izslēgts. Pilsoniskie oikonomisti nenoliedz, ka ar fabrikanta neizveicību vai nolaidību dažkārt nepelnītā kārtā nākoties ciest strādniekiem. Strādnieki dažkārt

tiekot izsviesti uz ielas ne pašu vainas, bet fabrikanta nolaidības dēļ.

Darba alga un tās augstums.

Kas regulē darba algu? Darbinieku piedāvājums un uzņēmēju pieprasījums, atbild oikonomisti. Bet vai katrs darbinieks dabū pareizu, savam darbam piemērotu atlīdzību? Pie piedāvājumu-pieprasījumu formulas valdības, t. i. kapitālistiskā sabiedrībā, protams nē. Nepatikami, pat neveselīgi darbi nebūt netiek labi samaksāti. Sevišķi tas sakāms tad, ja kādā apgabalā vai pilsētā ir daudz brīva darba spēka, ja pastāv liels darbinieku darba piedāvājums. Akmeņkala un nažu slipētāja darbs ir visai neveselīgs. Šāda darba darītājiem jāieelpo akmeņu putekļi, kas izsauc ar laiku diloni. Retais nažu slipētājs pārdzīvo 40. mūža gadu. Samaksa nebūt nav piemērota veselības riskam. Tā ir parasti zemāka par samērā veselīgā mūrnieka vai namdara darbu. Tādu piemēru milzums. Ļoti neveselīgs darbs ķīmiskās fabrikās. Bet atlīdzība zema! Problēma tā, vai pilsoniski kapitālistiskā sabiedrībā iespējama taisna vai vismaz kurmet taisna darba atlīdzība. Šis problēma atrisināšanai no svara novērojumi, ka pie viena un tā paša darba padarījuma slikti samaksātu darbinieku darbs nav ražīgāks, nav lētāks par labi samaksātu strādnieku darbu. Kāds angļu dzelzceļu būvētājs-uzņēmējs Brassejs, kas būvējis dzelzceļus visās pasaules malās, izdevis 1869. g. grāmatiņu „Work and wages“ (darbs un algas), kurā tas raksta, ka augsti samaksātā angļu vai amerikāņu strādnieka darbs neiznācis gala iznākumā dārgāks par slikti samaksātā, bet to tiesu neinteliģentā, nolaidīgā, slinkā indusa vai nēģera darbu. Augstām darba algām no kapitālistiskā viedokļa tas labums, ka tās paceļ produktu pieprasījumu, veicina rūpniecības un zemkopības attīstību. Vācijā, ap 1890.—1900. gadiem, algas bija par 40—50% zemākas par angļu un amerikāņu strādnieku algām. Krievu strādnieku algas stāvēja uz pusi zemāk par vācu strādnieku algām. Vācijā strauja darba algu pacelšanās iesākās pirms pasaules kara un starpība starp vācu un angļu strādnieku algām noslīdēja uz 20—25%. Anglijā, Amerikā strādniekiem bija jāizdod vairāk par dzīvokli nekā Vācijā, bet to tiesu uzturs tiem bija lētāks, vispārējais dzīves mērs augstāks.

Vai algas paaugstināšana iespējama un kāds tam iespaids? Agrāk, Rikardo teorijas iespaidoti, tautsaimnieki apgalvoja, ka katra strādnieku algu paaugstināšana paātrināšot ļaužu skaita vairošanos. Radot strādnieku pārprodukciju, ar ko darba algām atkal jākritot. Statistiski novērojumi māca, ka dārgi samaksātiem amerikāņu strādniekiem mazākas ģimenes, nekā

slikti samaksātiem vācu un krievu strādniekiem. Sociālists Lasals gribēja atmodināt Rikardo mācību par dabisko algu, kas svārstās ap strādnieka un tā ģimenes eksistences minimumu, ar dzelzs algas likuma mācību. Vēlāk šis dzelzs algas likums, tiklab no pilsoniskiem oikonomistiem, kā no sociālistiem atmests. Darba algas pacelšanas iespējamība visiem acu priekšā.

Darba algas zemāko robežu noteic pēc austriešu skolas mācības beidzamā darba daļiņa, kuŗa vēl vajadzīga tirgus pieprasījumu apmierināšanai. Šis paskaidrojums pēc būtības pilnīgi sedzas ar pazīstamā oikonomista Tinena mācību.

Markss savā laikā uzstādījis tezi par rūpniecības rezerves armiju. Kas ir šī rezerves armija? Tie ir strādnieki, kas augstas konjunktūras, hosses laikā, tiek ņemti darbā, lai krīzei iestājoties tiktu izsviesti uz ielas. Vācu pilsoniskie oikonomisti apgalvo, ka tādas rezerves armijas nemaz neesot: fabrikanti esot augstsirdīgi, tie paturot strādniekus arī depresijas laikos, atlaižot, ja daudz, daļu nemācītu, nederīgu strādnieku. Tā tad rezerves armijas nav, bet tomēr ir! Kvalificētie strādnieki tiekot pie katriem apstākļiem paturēti, kaut pie samazināta darba un pamazinātas peļņas. Uzņēmējam-fabrikantam, lūk, esot no svara izlietot katru rūpniecības produktu pieprasījumu pacelšanos. Saprātīgs uzņēmējs arvienu paturot vecos iestrādājušos strādniekus. Pa daļai tas tā mēdz būt, sevišķi mašīnu un darba rīku rūpniecībā, kur nepieciešami kvalificēti strādnieki. Citās rūpniecības nozarēs tas tā nav. Sevišķi Anglijā (arī Amerikā), no kuŗas apstākļiem Markss smēlis savus piemērus, uzņēmēji nebūt nebaidās izsviest, ne tikai simts tūkstošiem, bet, kā pēckara notikumi māca, pat miljoniem strādnieku uz ielas. Šie bezdarba strādnieki sastāda bīstamu strādnieku rezerves armiju! Atrast bezdarbnieku problēmas atrisināšanu angļiem, amerikāņiem, vāciem vēl nav izdevies.

Apdrošināšana.

Kas ir apdrošināšana? Kāda iespējama zaudējuma sadalīšana uz daudziem kamiešiem. Nepieciešami, ka šo daudzo kamiešu starpā pastāv zaudējumu dalīšanas ligums. — Bez liguma nav apdrošināšanas!

Kādi tad ir zaudējumi, kādas tās katēgorijas? Jāšķīro, visupirms, lietišķi zaudējumi un personāli zaudējumi (darba nespēks, vecums, slimība, nāve).

Kas ir lietišķs zaudējums? Ja kāda lieta sadeg, nogrimst ūdenī (upē, jūrā), tiek vētrā vai krusā sabojāta, sapostīta, tiek nozagta vai nolaupta, lopī no sērgām iet bojā.

Apdrošināšanas pamats ir cilvēku vēlēšanās izslēgt ar nejašu gadījumu izcelušos zaudējumu, kurš var atsevišķas privātpersonas saimniecisko stāvokli ne tikai apdraudēt, bet pat pilnīgi izpostīt. Visai tautsaimniecībai, lūk, nav nejaušības (atskaitot neražas, sevišķas ārkārtīgas dabas parādības, karu), ir tikai zināms daudzums gadsgadā atkārtoto zaudējumu un nelaiemes gadījumu. Šie gadījumi, kā ugunsgrēki, krusas postījumi, kuģu avārijas, kā statistika māca, gan svārstās, bet svārstīšanās notiek zināmās robežās. Starpība reti pārsniedz 20—30, vislielākais 50 procentus.

No gadījuma zaudējumiem stingri jāatšķir tekošie zaudējumi. Katra manta, katrs priekšmets ar laiku nolietojas. Drēbes tiek novalkātas, mājas novecojas, mašīnas sadilst. Šie gadījumi neietilpst apdrošināšanā. Katram pašam jāzina, cik apmēram ilgi izturēs kārtā apģērba, pāris zābaku, kad apmēram būs jāatjauno kāda mašīna. Tekošo zaudējumu izlīdzināšanai vajadzīgs nodibināt saimniecībā dilšanas, nolietošanas, reparatūras fondu.

Apdrošināšana kapitālistiskā sabiedrībā vajadzīga visiem privātuzņēmējiem. Valsts var iztikt bez apdrošināšanas. Ja viņai nodeg arvienu tikai zināms procents ēku, valstij iznāk parocīgi ietaupīt biroja un taksācijas izdevumus... Privātiem apdrošināšana dažkārt dzīvības jautājums. Neviens nama īpašnieks, neviens fabrikants nedabūs kredīta, ja tā nams, fabrika nebūs pret uguni apdrošināts. Pērkot kādu kuģi iekrautu precī, pircējs bez konosamenta (apliecības par ielādēšanu) un faktūras (preces rēķina) prasīs vēl polisi, apdrošināšanas apliecību pret uguni un ūdeni (ugunsgrēka un avārijas iespējamību).

Zaudējumu apdrošināšanas kategorijas vai nozares: 1) uguns, 2) krusa, 3) lopu sērgas, 4) transporta likstas, 5) zagšana, ielaušanās. Francijā vēl ļoti parasta apdrošināšana pret vērtspapīru kursu krišanu, procentu nemaksāšanu.

Personālā apdrošināšana: 1) slimības gadījumi, 2) darba nespēks, vecums, 3) nelaiemes gadījumi, 4) nāve. Plašās tautas masas parasti nespēj sev palīdzēties privātā apdrošināšanas ceļā (uz kuģu tiem parasti norādīja Anglijā, Francijā, Amerikā), tur jāiestājas sociālais likumdošana, kāda izgājusi no Vācijas, pēc pārņemta no Anglijas, Francijas u. c. valstīm.

Personālā apdrošināšanas statistika stāv uz vēl drošākiem statistiskiem pamatiem, nekā lietišķā. Nāves, slimības, nelaiemes gadījumu skaits veselā tautsaimniecībā normālos apstākļos miera laikā ļoti maz svārstās. Atsevišķs cilvēks nekad nezina, cik ilgi tas nodzīvos. Apdrošināšanas biedrībai nekādas nezināšanas nav. Tā zina, ka no 10.000 cilvēkiem ikgadus zināms

procents nomirst un tai, pieņemot dzīvības apdrošināšanu, ikgadus jāatliek zināma summa nāves gadījumu izmaksām. Agrāk pat kara risku skaitīja par ne visai lielu risku, kas bij dibināti uz līdzšinējo kara piedzīvojumiem (1864., 1866., 1870./71.). Pasaules karš rādījis pavisam citus apstākļus. Pirms kara arī dažās zemēs, kā Vācijā, uzskatīja par iespējamu apdrošināšanu pret bezdarbu (Arbeitslosigkeit). Pēc kara apstākļi radījuši bezdarbu tik ārkārtējos apstākļos, ka tikai valsts spēja palīdzēt, dodot bezdarbniekiem sevišķus pabalstus.

Priekšvārds.

Še pasniegtais „ievads tautsaimniecībā“ un „vispārējā (teoretiskā) tautsaimniecība“ domāti kā šo zinātņu konspekti (saīsināti pasniegumi), visupirms priekšlasījumu klausītājiem noklausītā kursa atkārtošana un arī tādiem, kuriem nav bijusi izdevība klausīties priekšlasījumus, bet kuri izlasījuši kādu no plašākām, šīs grāmatas sākumā minētām mācības grāmatām. Pasniegtais konspekts satur tā tad tikai visvairāk dzīgāko pārbaudījumiem; izlaisti visi priekšlasījumos minētie piemēri, bet tomēr mēģināts dot sistematisks pārskats.

Autors cer, ka pasniegtā grāmata būs noderīga arī plašākai publikai, kurai nav iespējas nodarboties ar plašiem tautsaimniecības literatūras izdevumiem. Kas pazīst tautsaimniecības literatūru, pārlicināsies, ka pasniegtā grāmatā izvilkuma formā laba daļa pastāvīgu pētījumu, kādi vēl citās mācības grāmatās nav uzņemti.

Autors nevar atzīt pamācības, kādas tam devuši daži kritiķi, kas, nepārvaldot literatūru un nepazīstot visus autora darbus, bijuši domās, ka kritikai pietiek apskatīt kādu grāmatu no zināmu, vispār pazīstamu formulu viedokļa, lai tas nu būtu vēsturiskais materiālisms, vai brīvas saimniecības teorija. Zinātniskās patiesības izdibināšana daudz sarežģītāka. Ja autoram nav izdevies apmierināt kritiķus, tad iemesls tas, ka autors gājis patstāvīgus ceļus. Kopš 35 gadiem strādājot pie tautsaimniecības problēmām, autors nācis pie veselas rindas slēdzienu, kuri nodrukāti aroda žurnālos vai citos mazāk izplatītos izdevumos, kas plašākai publikai maz pazīstami un no tagadējās paviršās kritikas palikuši neievēroti vai nesaprasti un tāpēc notiesāti. Aizrādu tikai uz pirmo zinātniski-statistisko pierādījumu par moderno lielpilsētu iedzīvotāju izmiršanu, par pirmo statistiskās problēmas, par bagātību sarītēšanu nedaudzās rokās, atrisinājumu, par pirmo pareizo indeksu un līdz ar to, iedzīvotāju dzīves mēra

svārstīšanas izdibināšanu, par Maltusa problēmas, cik tālu var notikt pārtikas līdzekļu ražošanas pavairošana, atrisinājumu no šolaiku ģeografijas, ģeoloģijas un agronomijas zinātnes viedokļa, par dārzu un lauku pilsētas problēmām, par mazinošu ražīguma likuma korektūru, par šolaiku dzinēj spēka nozīmes pareizu novērtēšanu, par ātrsatiksmes problēmām, par sociālās valsts problēmām, par dažādām pilsoniskas valsts finanšu problēmām u. c. Autors cerē, ka nāks laiks, kad tagadējās paviršības vietā stāsies nopietnākas attiecības pret zinātņi, un ka tad tiks atzīti tā darbi, kā veselas rindas moderno tautsaimniecības problēmu celmlauzēja, kā to jau atzinusi attiecīgu speciālistu kritika.

Autors.

Satura rādītājs.

A. Ievads tautsaimniecībā.

Ievads 3. lapp.

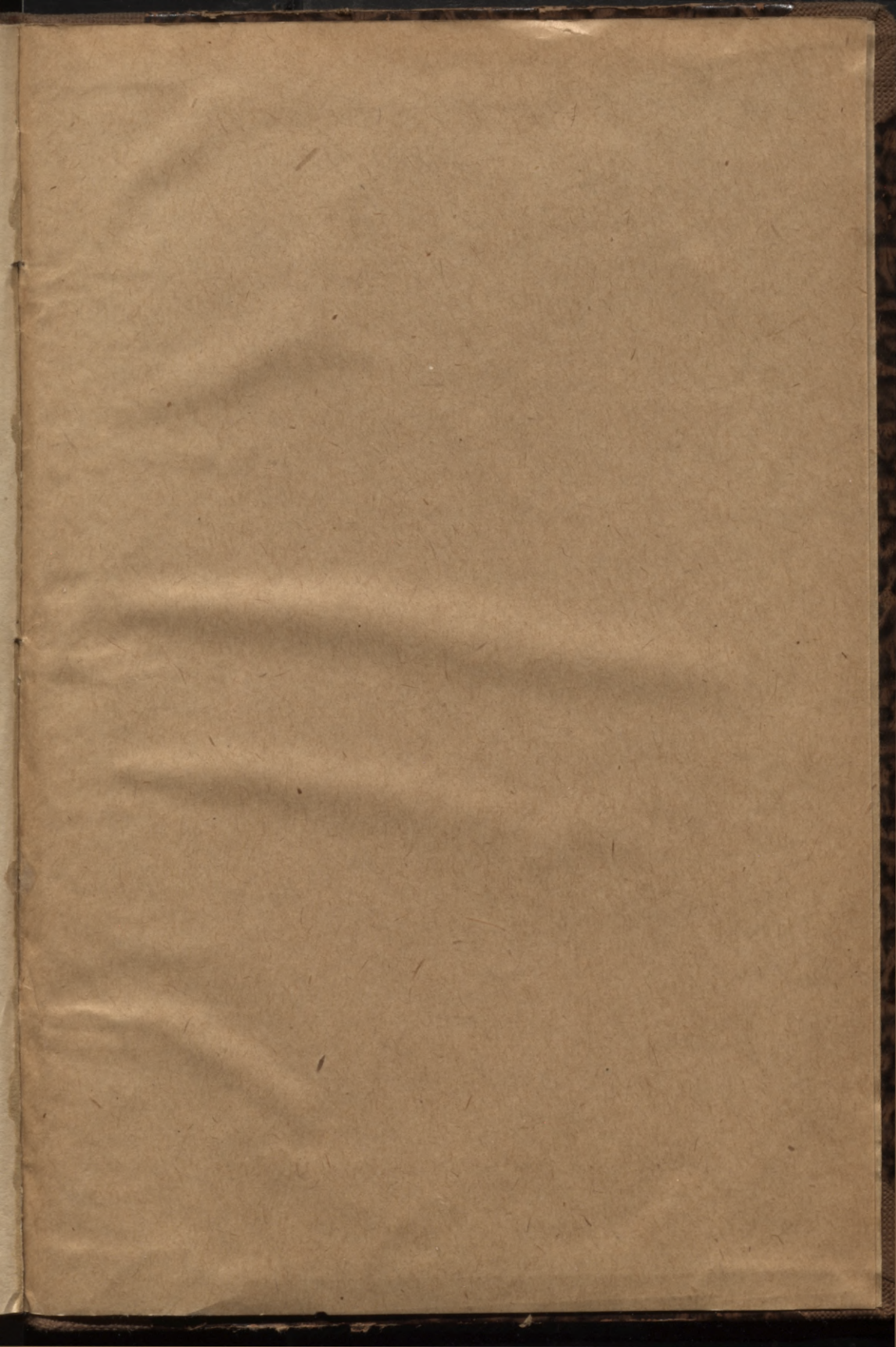
Tautsaimniecības izcelšanās 4. lapp. Iedomas par svētlaimību senatnē 5., oikonomiskais princips 6., cilvēka pārākās īpašības, salīdzinot ar zvēru 6., pirmatnējie mežoni 7., akmeņu, vaļa un dzelzs laikmets 10., cilvēka kultūras attīstības pakāpes 13., dāvāšana, laupīšana, tirgi 16., sen grieķi 20. senromieši 22., viduslaiku pilsētu saimniecība 23., cunftes 23., tirdzniecība 25., meses 28. **Vidus laiku baznīcas iespaidi** 29., Toms Akvino, 31., Humānisms 32. **Pāreja no vidus laikiem.** **Merkantilisms** 34., Amerikas uziešanas nozīme, 36., Nīderlandu nozīme, 36., Merkantilisms Anglijā 40., Kolbērisms 41., Vobāns 42. **Merkantilisma koloniju politika** 47. **Lo švindels** 49. **Fiziokrāti** 51. **Angļu filosofi un Ādama Smisa priekšteči** 57. Ādams Smiss 58. **Franču lielās revolūcijas iespaids uz tautsaimniecību** 66. **Maltuss** 71. **Rikardo** 78. **Čartisms un mančestrieši** 83. **Fridrihs Lists** 86. **Kerejs** 89. **Optimisti.** **Bastiats** 91. **Sismondī** 93. **Franču sociālisti Babēfs, Sen Simons** 95. **Furjēs, Kabē** 97. **Prudons, Lul Blanks** 98. **Roberts Ovens** 99. **Fichte** 99. **Lasals** 100. **Rodbertuss** 101. **Markss** 102. **Jaunākie virzieni tautsaimniecībā** 115. **Anarķisms** 116. **Tinens** 117. **Sociālās utopijas** 119. **Platona valsts** 120.

B. Vispārējā (teorētiskā) tautsaimniecība.

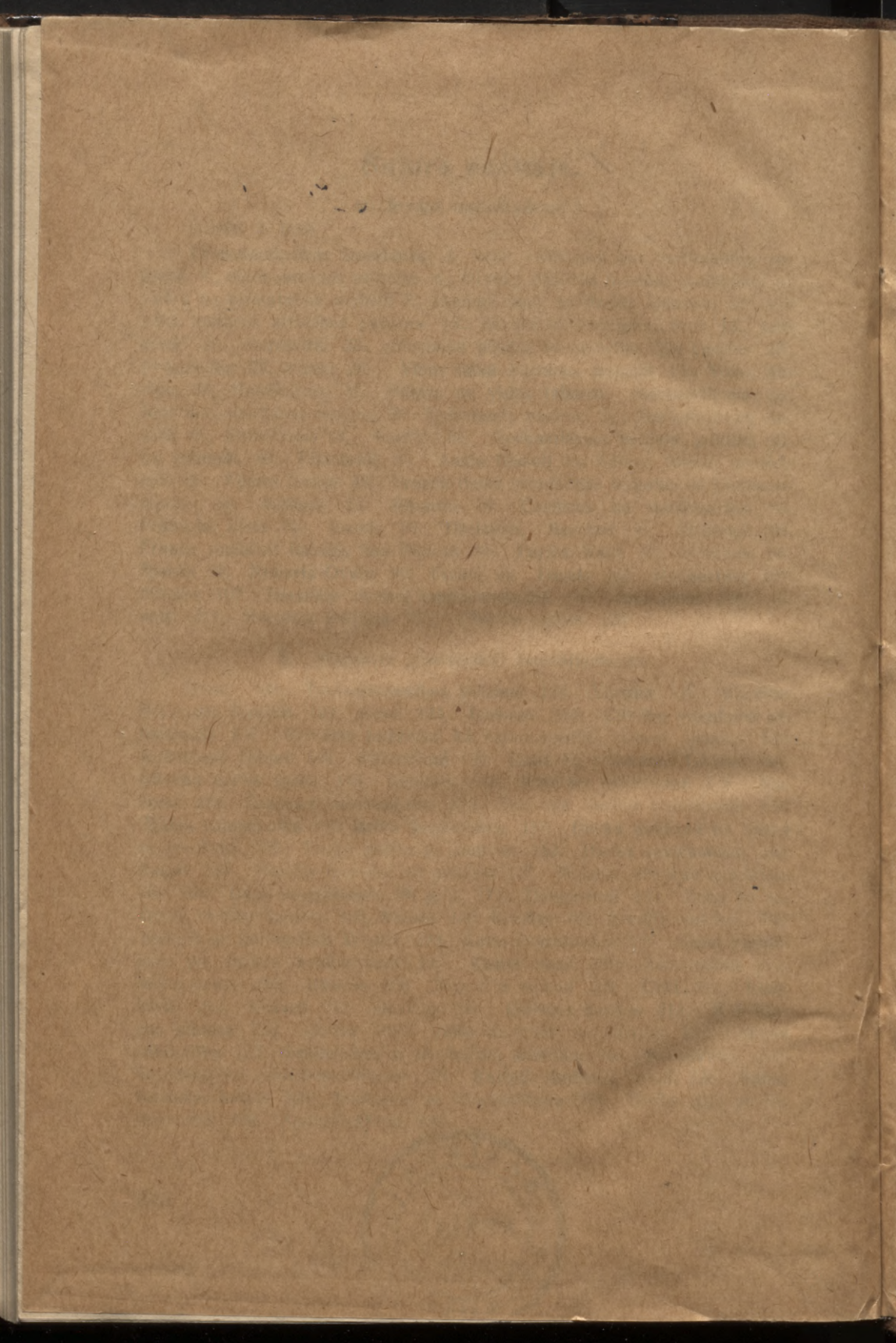
Ievads 121. **Tautsaimniecības jēdzieni** 124. **Vērtība** 126. **Vērtības izcelšanās teorijas** 129. **Cena** 134. **Īpašums** 135. **Cilvēku vajadzību attīstīšanās** 135. **Privātās intereses kā saimnieciskās dzīves pamats** 139. **Ražošanas pamati** 140. **Patērējumi** 142. **Daba kā ražošanas faktors** 143. **Cilvēka darba spēks** 145. **Kapitāls** 147. **Kapitāla izlietošana** 148. **Īpašums** 153. **Īpašuma attaisnošana** 154. **Īpašuma tiesību attīstīšanās** 154. **Maiņu saimniecība** 155. **Brīvā konkurence** 157. **Darba dalīšana un darba savienošana** 159. **Darba dalīšanas jaunumi** 162. **Darba savienošana** 163. **Nauda** 165. **Naudas īpatnība un nozīme** 167. **Naudas vērtības svārstīšanās** 168. **Cenu svārstīšanās 19. g. s.** 172. **Dārgmetali** 174. **Zelta un sudraba vērtību samērs** 183. **Valūta** 186. **Kredits** 188. **Kredīta nozares** 190. **Reālais un personālais kredits** 192. **Cenu svārstīšanās** 195. **Cenu regulēšana pie brīvas konkurences** 197. **Zemes cena** 200. **Zemkopības produktu cenas** 205. **Bankas** 206. **Depozītu veikali** 209. **Čeki** 211. **Lombards** 212. **Vekseļi** 212. **Devīzes** 214. **Emisijas bankas** 215. **Maksāšanas bilance** 218. **Biržas** 219. **Veikalnīciskās sabiedrības** 221. **Akciju sabiedrība** 222. **Sabiedrības ar ierobežotu atbildību** 223. **Kooperatīvi** 223. **Saimniecisko sabiedrību labumi** 224. **Kartēļi, sindikāti, trestī** 226. **Saimnieciskās krīzes** 229. **Ienākums un tā sadalīšana** 234. **Darba alga un tās augstums** 238. **Apdrošināšana** 239.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307095172

3-1